

Lehotay Veronika:
A jogsúúkités útján

Lehotay Veronika

A JOGSZŰKÍTÉS ÚTJÁN

*A Horthy-korszak szabadságjog-megvonó intézkedéseinek
jogtörténeti aspektusai különös tekintettel Borsod vármegyére*

Miskolc, 2020

A Magyar Nemzeti Levéltár
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának
kiadványa.

Lektor:
Herger Csabáné

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

© a szerző

© Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

ISBN 978-963-631-288-6

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
MEGYEI LEVÉLTÁRA

Felelős kiadó: Magyar Nemzeti Levéltár
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

Borítókép: Felhívás 1944-ben egy üzlet bejáratán
(Fortepan 72847 – adományozó: Lissák Tivadár)

Borítóterv: Nagy Attila

Nyomdai előkészítés: Máté István

Nyomdai munkák: Pátria Nyomda Zrt., Budapest
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
I. Törvényi szintű jogkorlátozó/jogfosztó intézkedések	23
I/1. Jogforrások a Horthy-korszakban	23
I/2. A magánjogi korlátozások	27
A) A személyek jogát érintő korlátozások: a jogegyenlőség sérelme	28
A második zsidótörvény helye a zsidótörvények sorában	40
B) Dologi jogi korlátok: a magántulajdon szentségének elve és korlátai	50
C) A munka magánjogi korlátozásai	59
D) Kötelmi jogi „szigorítások”: a szerződési szabadság elvének szűkülése ..	63
E) A törvényhozás a „fajvédelem útján”: a fajvédelmi törvény házassági jogi rendelkezései	64
I/3. A közjogi korlátozások	73
A) Az egyesülési jog szabályozása	75
B) A gyülekezési jog feltételekkel	77
C) Cenzúra és/vagy sajtószabadság?	78
D) A vallás- és lelkiismereti szabadság kérdése: faj vagy felekezet?	80
E) Diszkriminációs rendelkezések a közszolgálat területén	87
F) A személyes szabadságot korlátozó intézkedések	89
G) A választójoggal és az országgyűléssel kapcsolatos korlátozások	93
I/4. A jogkorlátozással összefüggő törvények a büntetőjogban	95
II. A jogkorlátozó/jogfosztó intézkedések végrehajtása	103
II/1. A magánjogi korlátozások végrehajtása	104
A) A jogegyenlőség kérdése és annak változó kritériumai	104
Külföldön tartózkodó magyar állampolgárok és a zsidótörvények	116
„Zsidófürt” mint közigazgatási jelzés	118
Numerus clausus-numerus nullus	120
B) A tulajdonhoz való jog szűkítése rendeletek útján	122
C) Elbocsátás „legálisan”: a ‘munkajogi’ korlátozások	130
D) Fajvédelem a házassági jogban	135
E) Gazdasági korlátozások	138
Iparosokra és kereskedőkre vonatkozó rendelkezések végrehajtása	140
A helyi végrehajtás szabályai	145
II/2. A közjogi korlátozások végrehajtása	149
A) Az egyesülési jog korlátozásáról	149
B) A gyülekezési jog korlátozásáról	154
C) A sajtószabadság kérdése	155
D) A vallás- és lelkiismereti szabadság korlátozása	159

E) Diszkriminációs rendelkezések végrehajtása a közszolgálat terén	160
F) A személyes szabadságot korlátozó közigazgatási intézkedések	161
G) Az országgyűlési, törvényhatósági bizottsági és községi képviselő-testületi választójoggal kapcsolatos korlátozások . . 165	
II/3. A büntetőjog területe	168
III. A jogkorlátozó/jogfosztó intézkedések a bírói gyakorlatban	171
III/1. Polgári perek a zsidótörvényekkel összefüggésben	174
A) A munkajoggal összefüggő kérdések	174
Az értelmiségi kormánybiztos téves utasításainak „korrigálása”	174
A felmondás kérdése	176
A nyugdíjjal kapcsolatos állásfoglalások	178
B) Ingatlan-tulajdonjoggal kapcsolatos bírósági döntések	180
C) A kereskedelmi jog körébe tartozó perek	182
Az egyes társasági formákkal összefüggő perek	182
D) Kötelmi jogi bírósági döntések	184
E) „Fajvédelem” a polgári bíróságokon: családjogi ügyek és a zsidótörvények	186
A házasság érvénytelenítésének újabb „lehetőségei”	186
Zsidó származás mint lényeges személyi tulajdonság?	189
F) Vallásváltoztatással kapcsolatos perek	193
III/2. A közjogi és a büntetőjogi jogviták	196
A) A strómanság, avagy a zsidótörvény kijátszásának módja	196
B) A fajvédelmi törvény értelmezése a büntetőbíróságok előtt: a fajgyalázási perekről	202
C) Büntetőjoggal összefüggő egyéb perek	212
IV. Az 1944. március 19. és 1944. október 15. közötti időszak jogfosztó jogi normái . . 219	
IV/1. A német megszállást követően alkotott jogszabályok jellegéről	220
A) A „jogegyenlőtlenség” teljessé tétele az élet minden területén: a sárgacsillagtól a nyilvános fürdőhasználat korlátozásáig	222
B) A munkától való teljes megfosztás „szabályai”	226
C) A tulajdontól való teljes megfosztást előíró rendelkezések	229
D) A személyes szabadságtól való megfosztás: a gettóba zárás és a deportálás	233
ÖSSZEGRZÉS	241
IRODALOMJEGYZÉK	245
LEVÉLTÁRI FORRÁSOK	267
EGYÉB FORRÁSOK	268
RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA	269
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	270

BEVEZETÉS

A polgári társadalmak egyik meghatározó ismérve a jogegyenlőség. Míg az 1848-cal kezdődő időszakot az asszimiláció¹ korának nevezzük, addig az 1920 és 1945 közötti korszak bízvást illelhető a disszimiláció kifejezéssel.² A disszimiláció egyik eleme a jogkorlátozás, vagyis a jogegyenlőség, a törvény előtti egyenlőség elvének figyelmen kívül hagyása, feladása. A kötet a szabadságjogok alakulásának, korlátozásának, majd pedig megvonásának vizsgálatával foglalkozik a két világháború közötti Magyarországon. A könyvben különös hangsúlyt fektetnek az 1938 és az 1944 közötti időszak szabadságjogokat megvonó intézkedéseire és azon belül a zsidótörvényekre.³

A könyv célja tehát elsősorban a Horthy-korszak második felében bevezetett jogkorlátozó/jogfosztó intézkedések bemutatása. Egyes jogok esetében azonban nem hagyható figyelmen kívül az 1938 előtti szabályozás sem, mert például a zsidótörvények és a jogegyenlőség összefüggésének tárgyalásakor nem mellőzhető az 1920-ban megalkotott numerus clausus törvény sem.

A kutatás a következő kérdésekre kíván választ adni: mit jelentett a jogegyenlőség, a jogkorlátozás, a jogfosztás fogalma a Horthy-korszakban? Meddig tekinthető a szabadságjogok megvonása törvényesnek, helyesebben fogalmazva indokoltnak? Hol a határ a „jogos” és „jogellenes” magatartás között, amikor a jogszabályok teremtették meg az „alapot”, és minősítették embereket, embercsoportokat a „rendszer” ellenségeivé? Mit jelentett és hogyan változott ebben az összefüggésben a jogegyenlőség? Mire (is) „szolgálhatott” a jog?

A korszak szabadságjog-megvonó intézkedései azonban a zsidótörvények által szabályozott területeken túl több ponton érintették a magánjog és a közjog jelentős részét. Így kérdés továbbá az is, hogy a jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezéseket tartalmazó egyéb törvények hogyan függték össze a zsidótörvényekkel. A szabadságjog-megvonó intézkedések vizsgálata ezen túl a három hatalmi ág változásaira is rávilágít.

¹ Karády Viktor értelmezésében az asszimiláció kezdetben az egymástól elkülönülő csoportok közötti azonosulást, a részleges vagy teljes beolvadási folyamatokat jelenti, amelyek lezáratlanok, megfordíthatóak, tehát komplex és hosszútávon megvalósuló történelmi folyamatot ért alatta. KARÁDY, 1997./A. 114. p. Az asszimilációról lásd még: ERÉNYI, 1994. 3-30. pp.; GERŐ, 2005.; HANÁK, 1984. 357-379. p.; HERGER, 2009.; KÖVÉR-GYÁNI, 2001.

² Ungvári Tamás álláspontja szerint az asszimiláció és a disszimiláció párhuzamos jelenségek voltak, de míg a polgári liberális időkben az asszimilációs folyamat erősödött meg, addig az első világháború után ezzel ellentétes tendenciák érvényesültek. UNGVÁRI, 2010. 381. p.; Lásd még: BIBÓ, 1994. 92-117. pp.

³ A könyv gondolatának kiindulópontjával az egyetemi éveim alatti kutatásom eredményeként megírt „*Adalékok a mezőcsáti járás zsidóságának gettósításához*” című szakdolgozat szolgált. E munka elkészítése során merült fel az a gondolat, hogy ezt a területet a maga komplexitásában elemezve a kutatást a szabadságjogok megvonásának vizsgálatára kellene kiterjeszteni, hiszen a szabadságjogok csoportjába tartoznak a vallási türelmet hirdető jogok is, tehát a zsidóság ellen elkövetett, szabadságjogokat megvonó rendelkezések is. A szakdolgozat rövidített változatát lásd: LEHOTAY, 2008. 52-58. pp.

A kötet forrásbázisát elsősorban a jogforrások alkotják. Az 1938 és 1944. március 19. között keletkezett több mint harminc törvény⁴ mellett kiemelkedő szerep jutott a rendeleteknek.⁵ Bár több gyűjtemény is napvilágot látott – például Vértes Róbert, Randolph L. Braham szerkesztésében –, amely tartalmazza a zsidótörvények és rendeletek egy részét, azonban ezek szinte mind hiányosak. A „fehér foltokat” alapvetően Karsai László zsidóellenes jogszabályokkal foglalkozó tanulmányára,⁶ valamint a Rendeletek Tárára és a Belügyi Közlönyre támaszkodva tártam fel.

A levéltári források kutatását több mű is nagymértékben megkönnyítette, többek között Haraszti György⁷ Zeke Gyula,⁸ és Gonda László könyve. A könyv kút főinek az összegyűjtéséhez hozzájárult Ságvári Ágnesnek a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban található gyűjteménye. Az Országgyűlési Könyvtárban elsősorban a törvényhozásra vonatkozó dokumentumok, így az országgyűlési naplók és irományok találhatóak meg.⁹ Az országgyűlési iratanyag részletes elemzése járult hozzá a jogkorlátozó törvények vitájának ismertetéséhez. A Magyar Nemzeti Levéltárban a minisztertanácsi jegyzőkönyvek mellett a miniszterelnökség és a belügyminisztérium olyan iratait kutattam, amelyeket a jogkorlátozó törvények országos végrehajtásának a felvázolásához használhattam forrásként.¹⁰

A helyi végrehajtási szervek tevékenységének bemutatásához a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban található – sokszor hiányos – iratok járultak hozzá. Itt érdemes megjegyezni, hogy a kutatásom során azt tapasztaltam, hogy a korszakra vonatkozó, jogtörténeti szempontból fontos dokumentumoknak csak egy töredéke áll rendelkezésre. Az egyes községek közül alig néhánynak maradtak fenn az 1939 és 1944 közötti időszakra vonatkozó ügyiratai. Például a mezőkövesdi járás főszolgabírójának iratai 1920-tól 1937-ig vannak meg, Miskolc főszolgabírójának iratai 1920 és 1928 között, Miskolc város szabályrendeleteinek gyűjteménye pedig az 1871 és 1939 közötti időszakra vonatkozóan áll a kutatók rendelkezésére. Előfordult az is, hogy bár a fondjegyzék szerint 1941-től 1944-ig voltak dokumentumok az adott járásra vonatkozóan, de a mutatókönyvek végignézésekor gyakorlatilag semmilyen „használható” iratot nem találtam meg.

⁴ A könyv következő fejezeteiben bővebben foglalkozom a zsidótörvény és a jogkorlátozó törvény fogalmának az elhatárolásával.

⁵ A rendeletek jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy 1931-től a kormány számára törvény biztosított jogot a rendeletekkel való kormányzásra. Karsai László tanulmányban foglalta össze, hogy a Magyarországi Rendeletek Tára és a Budapesti Közlöny az 1938 és 1944 közötti időszakban megjelenő kiadványai összesen 267 zsidó tárgyú rendeletet tartalmaztak. KARSAI, 2005./A. 140-163. pp.

⁶ KARSAI, 2005./A.

⁷ HARASZTI, 1993.

⁸ GONDA, 1992. 330-389. pp.

⁹ Jelentősen megkönnyítette a kutatást, hogy időközben digitális formában is elérhetővé váltak az Országgyűlési Könyvtár honlapján a korszakra vonatkozó képviselőházi és a felsőházi naplók. www.ogyk.hu

¹⁰ A telekkönyvekre vonatkozó adatok az összeírt földterületek árjásításáról tanúskodnak, amelyre teljes egészében soha nem került sor, mert 1944-ben az átírás már nem történt meg. E fondok tartalmazzák továbbá a bérletekről készült jegyzékeket, de az 1944-es adatok ebben az esetben is hiányosak.

Az igazságszolgáltatásra koncentráló elemzésnek egyrészt levéltári források képezik az alapját, mindenekelőtt a jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezésekkel összefüggésben indított perek anyagai. A bírói gyakorlat bemutatásához tehát egyrészt a korszakban kiadott döntvénytárak szolgáltak alapul.¹¹ Másrészt a Budapesti Törvényszék és a Kúria előtt lezajlott – elsősorban a zsidótörvény kijátszásával kapcsolatos és fajgyaláztási – pereket tártam fel a Budapest Főváros Levéltárában és a Magyar Nemzeti Levéltárban talált dokumentumok alapján. A levéltári források töredékességük ellenére is jelentős mértékben járultak hozzá a szabadságmegvonó intézkedések vizsgálatához. Ezekre támaszkodva nemcsak a Kúrián, hanem az alacsonyabb bíróságokon zajló perek is feltárhatóak, és jogtörténeti kútfőként nyílnak meg számunkra.

A fentebb megfogalmazott kérdésfeltevessel összefüggésben zajló eddigi eredményeket érdemes vázlatosan áttekinteni. Első lépésben magára a korszakra vonatkozó irodalmat, majd pedig kifejezetten a zsidótörvényekről szóló műveket, tanulmányokat tekintettem át. Ezek túlnyomó többségükben történészek, elenyésző számban jogtörténészek tollából származnak. A következő áttekintésből kiderül, hogy a könyv kérdésfeltevéséhez hasonlóan komplex kutatást célul kitűző munka még nem született.

A két világháború közötti magyar történelemről, a Horthy-korszak történetéről írott tudományos összefoglalások közül említhető Romsics Ignác,¹² L. Nagy Zsuzsa,¹³ Ormos Mária,¹⁴ Gergely Jenő és Pritz Pál¹⁵ vonatkozó munkája. A témával foglalkozó történészek körében a magyarországi zsidóság történetének egyik legkutatottabb területe a Horthy-korszak.¹⁶ Az irodalom felkutatásában segítségül szolgált Randolph L. Braham 2010-ben megjelent magyarországi holokauszt-bibliográfiája.¹⁷ A holokauszt előzményeivel és a holokauszttal foglalkozó történészek közül a legjelentősebbek között említendő Nathaniel Katzburg,¹⁸ Randolph L. Braham, Karsai László,¹⁹ Szita Szabolcs,²⁰ Gyurgyák János, Karády Viktor, Kovács M. Mária.²¹ A magyarországi zsidóság Horthy-korszakbeli eseményeivel foglalkozó történészek műveikben a korszak szellemi-politikai irányzataival, a zsidókérdés bemutatásával,²² a zsidótörvények keletkezésével, a munkaszolgálat,²³ valamint a vészkorszak történeti tényeivel és értékelésével foglalkoz-

¹¹ BODA-VINCENTI, 1942.; BODA-VINCENTI, 1942./A.; BORSOS-SZABOLCSKA, 1941.; HUPPERT-MARKOS, 1943.

¹² ROMSICS, 1999.

¹³ L. NAGY, 1995.

¹⁴ ORMOS, 1998.

¹⁵ GERGELY-PRITZ, 1998.

¹⁶ GYURGYÁK, 2001. 617. p.

¹⁷ BRAHAM, 2010.

¹⁸ KATZBURG, 1981.

¹⁹ KARSAI, 2001.

²⁰ SZITA, 1989.

²¹ GYURGYÁK, 2001.

²² GYURGYÁK, 2001. 110-197. pp.

²³ SZITA, 1989.

tak.²⁴ A zsidóellenes törvényhozás háttéréről több szerző – így Randolph L. Braham,²⁵ Pelle János,²⁶ Ladányi Andor,²⁷ Karsai László – jelentetett meg történeti szakmunkát.

A jogtörténések tollából kimondottan a zsidótörvényekkel foglalkozó mű – Nagyné Szegvári Katalin munkáját kivéve²⁸ – nem jelent meg. A kapcsolódó munkák a Horthy-korszak alkotmány- és jogtörténetével, valamint egyes intézményeinek a bemutatásával foglalkoztak elsősorban. Az érintett szerzők: Csizmadia Andor, Egressy Gergely, Kovács Kálmán, Nagyné Szegvári Katalin, Nagy Péter Tibor, Ruszoly József, Sik Ferenc, Stipta István.²⁹

A téma nemzetközi vonatkozásait a külföldi szakirodalomra támaszkodva vázoltam. Ebben a Randolph L. Braham³⁰ által szerkesztett bibliográfia jelentett nagy segítséget. A közép- és kelet-európai országok, köztük Magyarország két világháború közötti történelméről és a holokausztról írt Ezra Mendelsohn,³¹ Yehuda Bauer,³² Yehuda Don,³³ Lucy Dawidowicz,³⁴ valamint Tim Cole.³⁵ A szerzők többsége elsősorban a holokauszt magyarországi eseményeit, az antiszemita diszkriminációs törvénykezés gazdasági oldalát tárta fel,³⁶ a zsidótörvények rövid ismertetésére tért ki.³⁷

A náci Németország jogszabályait és a zsidóság elleni intézkedéseit, a jog- és igazságszolgáltatás jellemző vonásait mutatta be Saul Friedländer,³⁸ Ingo von Münch,³⁹ és Németh István.⁴⁰ A jog-, illetve alkotmánytörténeti munkák közül a Karl Kroeschell, Manfred Botzenhart, Ulrich Eisenhardt, valamint Werner Frotsher-Bodo Pieroth könyvében található kutatási eredmények voltak relevánsak a kötet témájára vonatkozóan.⁴¹

²⁴ SZITA, 2002., SZITA, 2005. Többek között: KARSAI, 2005. 74. p.; KARSAI, 1990. 23-26. pp.

²⁵ Randolph L. Braham a „*The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*” című munkája 1997-ben magyarul is megjelent. Ez a könyv elsősorban a német megszállást követő időszak rendeleteinek a háttérével foglalkozik, a legrészletesebben mutatja be a magyarországi zsidóság 1944/1945-ös sorsát. Mezei András 1997-ben a „magyar Holocaustban a könyvek könyvének” nevezte ezt a művet. <http://www.szombat.org/archivum/h0303d.htm>. A letöltés ideje: 2012. október 1.

²⁶ Pelle János a zsidótörvények fogadtatását vizsgálta a korabeli sajtóanyagok és elsősorban vidéki levéltárakban feltárt források segítségével. PELLE, 2001.

²⁷ LADÁNYI, 2011. 68. p.; LADÁNYI, 2010. 102-121. p.; LADÁNYI, 2005. 56-64. pp.

²⁸ NAGYNÉ, 1988.

²⁹ CSIZMADIA, 1966.; KOVÁCS, 1971.; KOVÁCS, 1983.; RUSZOLY, 1981.; SIK, 1965. STIPTA, 1995.

³⁰ BRAHAM, 2001.

³¹ MENDELSON, 1983.

³² BAUER, 1982.

³³ DON, 1986.

³⁴ DAWIDOWICZ, 2000.

³⁵ COLE, 2003.

³⁶ KRAMER, 2000.

³⁷ <http://www.ushmm.org/research/center/publications/occasional/2001-01/paper.pdf>. A letöltés ideje: 2012. október 15.

³⁸ FRIEDLÄNDER, 2009.

³⁹ MÜNCH, 1994.

⁴⁰ NÉMETH, 2007.

⁴¹ BOTZENHART, 1993.; EISENHARDT, 1999.; FROTSCHER-PIEROTH, 1992.; KROESCHELL, 1992.

A fenti áttekintés jelzi, hogy a szerzők többsége alapvetően a négy „nagy” zsidótörvény létrehozatalának és végrehajtásának körülményeivel, azok hatásaival foglalkozott. A magyarországi zsidótörvények társadalom- és politikatörténeti szempontok alapján történő feltárása számos tanulmány témájául szolgált eddig, ez a terület viszonylag jól kutatott része a vizsgált időszaknak.⁴²

Éppen ezért számos jogtörténeti kérdésre szeretnék rávilágítani, amelyeket az eddigi kutatások homályban hagytak, mert – ahogy azt a fenti áttekintés is jól jelzi – a Horthy-korszak jogtudománya és joggyakorlata tekintetében még nagyon sok a „fehér folt.” Így például a szabadságjogokat megvonó jogszabályok korabeli értelmezésével kapcsolatban az egykorú jogi szakirodalom vagy a bírósági joggyakorlat sem került feltárára. A zsidótörvények meghozatalát követően számos értelmezés és magyarázat látott napvilágot, amelyek nélkülözhetetlen adalékokkal szolgálnak a jogtörténet számára a törvények korabeli értelmezésének bemutatásához. A vizsgált korszak magyar és külföldi tanulmányainak meghatározó része az első három zsidótörvénnyel foglalkozott részletesen.⁴³ Hasonlóan nem hagyhatóak figyelmen kívül – amint azt már említettem – a korabeli bírósági joggyakorlatot dokumentáló döntvénytárakban és a levéltárakban rendelkezésre álló perek sem.⁴⁴ Ezek – Schweitzer Gábornak a közigazgatási bíróság és a zsidótörvények kapcsolatát vizsgáló tanulmányát kivéve – elkerülték a tárgykört kutatók figyelmét.

E kötet célja a két világháború közötti hazai időszak jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezéseinek jogágak szerinti elemzése és a vonatkozó jogszabályok – mindhárom hatalmi ágat érintő, az állam- és jogtudományi fogalomrendszer alapján történő – vizsgálata.

Az elemzés első lépéseként érdemes áttekinteni, hogy a később előforduló kifejezéseknek pontosan milyen jelentést tulajdonítok, milyen értelemben használom azokat a könyvben. Ennek keretében a Horthy-korszak megítélésére és az értelmezésére vonatkozó vitákat tekintem át elsőként. Ezt követően a könyv alapfogalmait jelentő jogi

⁴² Hiányosak a kutatások azonban az egyes zsidótörvények végrehajtásának feldolgozása (mint például Csósz László tanulmánya) vagy például a mélyreható társadalmi hatásai tekintetében. A negyedik zsidótörvényről részletesen írt Csósz László. CSŐSZ, 2010.

⁴³ A korabeli tanulmányok közül néhány cikk címét idézem példaként Randolph L. Braham könyvének segítségével: Ludwig Kliveni: „Die rechtliche Regelung der Judenfrage in Ungarn.” (A zsidókérdés törvényi szabályozása Magyarországon-LV). Nagykálnai Levatic László: „Das ungarische Judengesetz.” (A magyar zsidótörvény-LV). Sárga Ferenc: „Megdőbentő viszonyok a második zsidótörvény évében a magyar vállalatoknál. Válasz Fenyő Miksának A hallgatás bűn lenne című cikkére” Kurt Ammon: „Judenfrage und neue Ehegesetzgebung in Ungarn” (A zsidókérdés és az új házassági törvény Magyarországon-LV). BRAHAM, 2010. 120-123. p.

⁴⁴ A Jogtudományi Közlöny 1947-ben megjelent egyik számában található egy cikk a „fasiszta könyvek” beszolgáltatásáról, és arról, hogy a Budapesti Ügyvédi Kamarának elutasították azt a kérelmét, hogy a zsidótörvényekre vonatkozó jogirodalmat a könyvtárában elhelyezze. JK. Új évfolyam. II. 1947. január 20. 1-2. szám. 28. p. Valószínűsíthető tehát, hogy több könyv megsemmisült, ennek ellenére azonban számos mű áll a kutató rendelkezésére a Széchényi Könyvtárban. A szerzők közül néhány: CSÍKY, 1939.; CSÍKY, 1941.; FORRAI, 1939.; GÉBER, 1939.; GROSZMANN-VÁRI, 1942.; KRÜGER, 1938.; MAKKAI-NÉMETHY, 1939. PONGRÁCZ, 1942.; SERLY, 1939.; SZABÓ-ZABORETZKY, 1944.; VAJDA, 1940.

terminusokat veszem sorra, így a szabadságjogok és az intézkedés meghatározását. A levéltári források kapcsán kitérek az anonimizálás kérdésére is.

Az 1920-as években Magyarországon létrejött egy olyan rendszer, amely egészen 1944-ig fennmaradt.⁴⁵ Ugyanakkor a Horthy-korszaknak nevezett időszakon belül több fordulópontot meg lehet különböztetni.⁴⁶ Felmerül a kérdés, hogy a kutatás szempontjából hol rajzolódna ki a korszakhatárok az 1920 és 1944 közötti időintervallumban.⁴⁷

Elsőként rögzíthetjük, hogy 1938 mindenképpen határt jelent, hiszen ebben az évben jelent meg a témánk szempontjából kiemelkedő jelentőségű, az első zsidótörvényként aposztrofált jogi norma. Az egyes jogosultságokat szűkítő rendelkezésekre számos példát találunk az 1920 és 1944 közötti időszakban, azonban az 1938-as év fordulópontot jelent ebben a tekintetben, mert ettől az időponttól változott meg radikálisan az addig képviselt törvényhozási folyamat, és egyre inkább előtérbe került a diszkriminatív jellegű jogszabályalkotás, amely megváltoztatta a végrehajtó és az igazságszolgáltató szervek munkáját is. Határt jelentett továbbá az 1942-es év is, mert ekkor alkotta meg az utolsó zsidótörvényt az országgyűlés.

Hogyan értelmezhető mindezek figyelembevételével a Horthy-korszak?⁴⁸ Romsics Ignác 2004-ben megjelent írásában található egy historiográfiai áttekintés a Horthy-rendszer jellegéről.⁴⁹ Juan J. Linz, spanyol politológus 2000-ben megjelent könyvében határozta meg az autoriter rendszer fogalmát. Ezt a definíciót a magyar szakirodalom egy része is átvette és használja.⁵⁰ Linz véleménye szerint az autoriter rendszer, amely nem demokratikus, és nem is tekinthető totalitáriusnak, a következőképpen jellemezhető: korlátozott pluralizmus, antiparlamentáris jelleg, vagyis a szabadságjogok és a többpártrendszer korlátozása, kidolgozott és irányadó ideológia hiánya, tartózkodás a politikai mobilizáció extenzív és intenzív formáitól és eszközeitől, egy vezér vagy ki-

⁴⁵ PÜSKI, 2006. 6. p.

⁴⁶ Püski Levente mutatott rá, hogy bár a korabeli köztudatban és az utókor számára Horthy Miklós ennek az időszaknak a meghatározó, sőt szimbolikus személyisége, mégis e meghatározás nem teljesen pontos, mivel nem a kormányzó hozta létre a rendszert, és nem is ő működtette. PÜSKI, 2006. 9. p.

⁴⁷ A korszak záró dátuma is érdekes, hiszen a fordulópontot 1944. március 19-e, Magyarország német megszállása jelenti, mert ez indította el azt a folyamatot, amelynek végét az 1944 októberében hatalomra került nyilas uralom jelentette. PÜSKI, 2006. 9. p.

⁴⁸ A témáról lásd bővebben: PÜSKI, 2005. 214-215. pp.

⁴⁹ Ismerteti többek között Andics Erzsébet, Ránki György, Laczkó Miklós, Gergely Jenő és Schmidt Mária véleményét. Andics Erzsébet 1945-ben megjelent álláspontja szerint Magyarországon huszonöt éven keresztül fasiszta rendszer volt. Egészen az 1960-as évekig ez a nézet volt a meghatározó. Ránki György 1964-ben fasiszta jellegűnek határozta meg ezt a rendszert. Laczkó Miklós (1969) szerint bár nem volt fasiszta típusú, de erős konzervatív diktatórikus vonások jellemezték. Az 1970-es években L. Nagy Zsuzsa megfogalmazása szerint a Horthy-korszak formálisan parlamentáris, többpártrendszeren nyugvó királyság volt fasiszta jellemvonásokkal. A rendszerváltás után Gergely Jenő 1991-ben úgy foglalt állást, hogy olyan alkotmányos forma volt a Horthy-korszak, amelyben a parlamentarizmust diktatórikus és autokratikus elemek korlátozták. ROMSICS, 2004. 339-357. pp.

⁵⁰ A Horthy-korszak mint politikai rendszer első tíz éve jellegének és a Linz-féle autoriter rendszer fogalmának az összefüggéséről bővebben: TURBUCZ, 2007.

sebb csoport formálisan pontatlanul meghatározott, de lényegében kiszámítható kereteken belül történő hatalomgyakorlása.⁵¹

Ormos Mária álláspontja szerint azonban a Horthy-korszak tekintélyuralmi jellege vitatható, mert attól függ, hogy mit értünk a tekintélyuralom alatt, tehát hogyan használjuk ezt a fogalmat. Ormos Mária elutasítja azt a nézőpontot, hogy a Horthy-korszak autokrata volt, mert véleménye szerint nem olyan rendszer volt, amelyben egy személy vagy egy csoport véleménye vita nélkül érvényesülni tudott volna. Ugyanakkor megjegyzi, hogy autoritásra – tehát arra, hogy az állampolgár az államot és a felettest feletlenül tisztelje – törekedett a rendszer, és nagyjából el is érte azt.⁵²

A könyvben nem célozom állást foglalni erről a – máig vita tárgyát képező – kérdésről, az azonban rögzíthető, hogy az 1930-as, 1940-es években bekövetkezett bel- és külpolitikai változások egyre inkább megerősítették a korszak autoriter jellegét, amelynek az egyik meghatározó eleme a szabadságjogok korlátozása és megvonása volt, valamint jelentős részét alkották a zsidótörvények és a hozzájuk kapcsolódó alacsonyabb szintű jogszabályok.

A jogi terminusok közül elsőként a *szabadságjogok* kifejezés használatát fontos tisztázni.⁵³ A könyvben nem célozom a szabadságjogok fogalmának jogelméleti megközelítése, valamint magyarországi kialakulásának bemutatása sem. A szabadságjogokat kizárólag a kutatási téma szempontjából közelítem meg. Ennek keretében a Horthy-korszak jogtudósainak szabadságjog-fogalmát tekintem kiindulópontnak, majd a jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezések által érintett – a korszak szakirodalmában is megtalálható – jogokat vizsgálom.

Másodikként rögzítem, hogy az *intézkedés* fogalmát a könyvben nem büntetőjogi értelemben használom, tehát nem a 19. században a büntetőjog-tudomány területén bekövetkezett változások eredményeként létrejött dualista szankciórendszer egyik elemét értem alatta, hanem ennél tágabb értelemben, vagyis az *intézkedés* definíciójába tartozónak tekintem a jogforrások által bevezetett, a közigazgatásban végrehajtott és a bírói gyakorlat által kialakított közjogi, magánjogi és büntetőjogi jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezéseket is.

Harmadikként a *zsidó* szó használatának problémakörére térek ki, amelyet Tim Cole angol történész is felvetett, és javaslatot tett a „zsidó másik” kifejezés használatára a

⁵¹ LINZ, 2000. 159. p.

⁵² ORMOS, 1997. 179. p.

⁵³ A szabadságjogok az emberi jogok rendszerén belül helyezhetők el. Az emberi jogok kialakulása a természetjogi tanokra, a természetes jogok fogalmára vezethető vissza. A 18. században politikai jelentésre tett szert, és a szolgai alávetettség nélküli együttélésről alkotott elképzelésekben játszott szerepet. A franciák az ember és polgár jogait deklarálták, amely újabb lépést jelentett, mert a polgári jogok – a tulajdonnal és a gazdasági élettel kapcsolatban – is az emberi jogok részévé váltak. A polgári és a politikai jogokat a 19. században állampolgári jogokként definiálták. A társadalmi igazságosság eszméjével összefüggésben a 20. században a szociális jogok is az emberi jogok elismert részévé váltak. A jogi pozitívizmus évszázadában az emberi jogok háttérbe szorultak, csak a második világháborút követően, a 20. század második felében terjedtek el újra. A szabadságjogokról lásd: BÁNKI, 2000. 33-42. pp.; HORVÁTH, 1998. 181-214. pp.; TÓTH-HALMAI, 2008.

jobb azonosítás céljából a „zsidó” helyett.⁵⁴ Pók Attila nem a magyar zsidók, hanem a zsidó magyarok kifejezést használta a tanulmányában. Hangsúlyozta, hogy a zsidók – hasonlóan a katolikusokhoz, a lutheránusokhoz vagy a katolikusokhoz – felekezetet alkottak Magyarországon, és nem egy fajt vagy egyéb elszigetelt csoportot.⁵⁵

A könyvben – vallási, identitási tartalmától elvonatkoztatva – a zsidó és nemzsidó kifejezéseket a jogszabályok által körül határolt, így változó ismérveket magába foglaló fogalomként használom. Ebből következően ez a két szó mint jogi kategória az emberek önmeghatározására, identitására érthető módon nem tud tekintettel lenni. A Horthy-korszakban megalkotott – a magyarországi zsidóság és a zsidó származású magyar állampolgárok jogcsorbításáról és jogfosztásáról⁵⁶ szóló – zsidótörvényeket a jogtörténeti szempontok figyelembe vételével kívánom vázolni, tehát nem foglalkozom azok vallástörténeti, társadalomtörténeti aspektusaival. Nem célom a zsidóságra vonatkozó korábban született törvények bemutatása sem. Mindezek alapján ezek alatt a fogalmak alatt a törvényekben és alacsonyabb szintű rendelkezésekben szabályozott és meghatározott, tehát jogi kategóriákat értek.⁵⁷

Bár első pillantásra csak közvetve kötődik a fogalmakhoz, mégsem kerülhető meg a későbbi elemzések főszereplőinek a neve kapcsán az anonimizálás kérdése. A könyvben a diszkriminatív rendelkezések, így a kirekesztés áldozatainak és a helyi közigazgatás szereplői vezetéknevének csak az első betűje szerepel a személyiségi jogok tiszteletben tartása végett.

A kötet szerkezete nem a szabadságjogi tipológiához igazodik, amely a kutatás kezdetén fogalmazódott meg, hanem ettől eltávolodva a hatalmi ágak szerinti elemzést valósítja meg. Alkotmányjogi szempontból ugyanis ez a módszer megalapozottabb, mert a három hatalmi ág egymásra gyakorolt hatásai jobban feltárhatóak és elkülöníthetőek.⁵⁸ A könyv összesen négy tematikus fejezetre tagolódik, amelyet a három hatalmi ág szerinti elemzés, valamint a német megszállás jogtörténeti következményeinek a feltárása ad. Kiindulópontként a négy tematikus fejezet előtt a Horthy-korszak jogtudósainak a jogegyenlőségről, a szabadságjogokról vallott nézeteit, illetve a zsidótörvényekkel kapcsolatos állásfoglalásait és értelmezéseit mutatom be. Erre alapozva az első fejezetben a törvényhozás szerepét vizsgálom. A fejezet legfontosabb kérdései a következők: Milyen jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezések születtek a korszakban? Ho-

⁵⁴ „Megalkotni a „zsidót”, megírni a holokausztot: Magyarország 1920-1944.” BRAHAM, 2010. 109. p. Lásd még részletesebben: COLE, 2003. 47-49. pp.

⁵⁵ BRAHAM-MILLER, 1998. 52. p.

⁵⁶ POMOGYI, 2008. 1262. p.

⁵⁷ A továbbiakban a zsidó és a nemzsidó szavakat, amennyiben mint a fent meghatározott jogi kategóriák jelentésben használom, féldíszó jellel jelölöm. Idézőjelbe teszem továbbá a korabeli jogszabályokban használt fogalmakat, mint a zsidóbirtok, zsidó vállalat, zsidókérdés, zsidó ingatlan, zsidófürt.

⁵⁸ Jogdogmatikai problémaként említhető, hogy Magyarországnak az érintett korszakban történeti alkotmánya volt, vagyis nem volt egy olyan alaptörvény, amely tartalmazta volna az alapvető jogok katalógusát, a jog által védendő értékeket. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Werbőczy István felsorolta azokat a rendi szabadságjogokat, amelyeket 1848-ban a törvény előtti egyenlőség kimondásával az áprilisi törvényhozás kiterjesztett minden Magyarországon honos polgárra.

gyan hatottak a tárgybeli német jogszabályok a magyar törvényhozásra?⁵⁹ A könyvben nem tekintetem feladatnak a Horthy-korszak jogkorlátozó/jogfosztó intézkedéseinek tételes összehasonlítását más országok jogszabályaival, ugyanakkor nem hagyhatóak teljesen figyelmen kívül a németországi jogszabályok, amelyek hatást gyakoroltak a magyarországi jogszabályalkotásra is.

További kérdés, hogy hogyan születtek meg ezek a jogszabályok. Milyen jogokat érintettek ezek a normák, és hogyan realizálódtak? Ezeket a kérdéseket a közjog és a magánjog területén vizsgálom, és ebbe a koncepcióba kíséreltem meg beleilleszteni a zsidótörvények rendelkezéseit is. Ezért tartom fontosnak néhány gondolat erejéig a numerus clausus törvényről is írni, hiszen ahogy arra már a korábbiakban utaltam, a jogegyenlőség addig fennálló fogalmát ezzel kérdőjelezte meg először a magyar törvényhozás, véget vetve ezzel a jogkiterjesztés folyamatának, és megindítva a diszkriminatív jellegű jogszűkítést. A legismertebb és a legfájdalmasabb korlátozó rendelkezéseket a négy „nagy” zsidótörvény tartalmazza, ugyanakkor a többi ilyen jellegű jogszabály sem hanyagolható el a szabadságjogok megvonásának vizsgálatakor.

A második rész az állami törvények és rendeletek helyi végrehajtásáról szól. A könyvben felvázolt kép azonban korántsem teljes. Ennek az oka elsősorban az, hogy számos könyv és egyéb tanulmány áll rendelkezésre a zsidótörvények végrehajtásával kapcsolatban. Másodsorban az ország minden megyéjére kiterjedő vizsgálat meghaladná e könyv kereteit. Egyrészt azt elemeztem, hogy milyen szerepe volt a több mint háromszáz rendeletnek a szabadságjogok megvonásában. Milyen szabályokat tartalmaztak ezek a rendeletek, mennyire pontos utasításokat írtak elő az illetékes miniszterek a törvények végrehajtására vonatkozóan, tehát mennyire voltak a jogszabályok végrehajthatóak? Választ kerestem arra a kérdésre is, hogy mennyire kaptak „szabad kezet” a miniszterek, tehát a rendeleti szintű kormányzás hogyan, milyen mértékben valósult meg a Horthy-korszakban. Ezen túl egy megyét alapul véve szerettem volna rámutatni az egyes központi és helyi végrehajtási szervek szerepére a jogkorlátozó rendelkezések végrehajtásában, amelynek során levéltári kutatások alapján próbáltam meg néhány Borsod megyei járás példáján keresztül szemléltetni a korabeli helyzetet, a végrehajtási intézkedéseket és a szabályrendeleteket.

A törvényhozó és a végrehajtó hatalom tevékenységének a vizsgálata mellett teljes képet csak a harmadik hatalmi ág, tehát a szűkebb értelemben vett igazságszolgáltatás szerepének feltárásával kaphatunk erről a korszakról. Így a könyv harmadik részében a zsidótörvényekkel összefüggésben felmerült legjellegzetesebb pereket tekintetem át. Céлом alapvetően a kúriai gyakorlat feltárása volt a jogkorlátozó törvények és rendeletek értelmezésében, tehát így egyrészt a Kúria vonatkozó döntvényeit tekintetem át, másrészt a levéltári források alapján azokat a pereket vizsgáltam, amelyek a Kúria elé kerültek. A korszakban megjelent szakirodalom tartalmaz az alsófokú bíróságok

⁵⁹ A nemzetközi kitekintést szolgáló német jogszabályok legmarkánsabb részeinek a bemutatása értelemszerűen a törvényhozásra és a bírósági joggyakorlatra koncentrálódik. A végrehajtás gyakorlatát, amelyet a helyi körülmények jelentős mértékben befolyásoltak, ennek a könyvnek a keretében nem vizsgálom.

előtt lezajlott pereket is, amelyek a későbbi ítélkezésre is hatással voltak. Így foglalkoztam az ezekben a perekben hozott ítéletek főbb tartalmi elemeivel is. A hangsúlyt azonban a két új pertípusnak, a zsidótörvény kijátszásának és a fajgyalázas pernek a vizsgálatára helyeztem.

A könyv utolsó fejezete az 1944. március 19. és 1944. október 16. közötti időszak jogtörténeti szempontból lényeges aspektusairól, így főleg a gettóba zárást elrendelő és azt kiegészítő rendeletek jellegéről szól, mert a jogfolytonosság nem szakadt meg a német megszállással, az azt megelőzően keletkezett jogszabályok rendelkezései alapul szolgáltak a sárga csillag viseléséhez, a gettóba záráshoz és a deportáláshoz is.

A szabadságjogok felfogása és a zsidótörvények értelmezése a Horthy-korszak jogtudósainak munkásságában

Hogyan értelmezték a jogtudósok a jogegyenlőség és a szabadságjogok fogalmát a vizsgált időszakban?

1848-ig a magyar országgyűlés a részleges jogkiterjesztésig jutott el, és a reformkorban megkezdődött asszimiláció a szabadságharc alatt tett szert politikai tartalomra.⁶⁰ A honpolgári jogegyenlőség jogi kereteinek megalkotása egyértelműen az 1848-as törvényekhez köthető.⁶¹ Bár az emberi és polgári jogokról nem készített az országgyűlés külön deklarációt 1848-ban, és nem került sor chartális alkotmány megalkotására sem, de a megalkotott törvények jelentős mértékben hozzájárultak a polgári jogegyenlőség létrejöttéhez, és megteremtették a polgári alkotmányos monarchia működésének alapjait.⁶² Az állampolgári jogok és a szabadságjogok 1867 után szerves részévé váltak a közjogi irodalomnak, amely a szabadságjogokat a történeti alkotmány fontos intézményeiként határozta meg.⁶³

Az egyes törvényekben az 1800-as évek második felében rögzített jogok értelmezése – a korabeli viszonyokkal, elsősorban a jogrend változásaival egybevetve – a Horthy-korszak jogtudósainak munkásságában is szerepet kapott. Az alapjogok tudományos feldolgozására és részletes tárgyalására a korszakban a közjogi tankönyvekben és ké-

⁶⁰ Magyarországon a 19. század közepét megelőzően a rendi viszonyokra tekintettel a polgári szabadságjogok és a jogegyenlőség definíciója nehezen vagy szinte alig értelmezhető. Kialakulásának feltételei a polgári átalakulás folyamán jöttek létre. A jogegyenlőség és az emberi jogok fogalmának és gondolatának elterjesztésében kiemelkedő szerepe volt a francia Deklaráció magyarra fordítójának, Hajnóczy Józsefnek, aki az emberi jogok rendszerét elsőként alkotta meg Magyarországon. A szabadságjogok között szerepelt többek között Hajnóczy emberi jogi katalógusában a haza megválasztásának szabadsága, a teljes, korlátlan sajtószabadság, a vallásszabadság és a felekezetek egyenjogúságának gondolata, a tulajdonszerzés szabadsága, a személyes szabadság, valamint az egyesülési jog is. A latin nyelven írt alkotmánytervezetben három pontba foglalta össze a jogokat, míg az országgyűlésről szóló munkájában részletesen kifejtette az egyes jogok tartalmát. A legteljesebb felsorolást a „*De Comitibus*” tartalmazta. KISS, 2006. 13. p. Lásd még Hajnóczy József életéről és munkásságáról: BÓNIS, 1954.; CSIZMADIA, 1954. 546-549. p.

⁶¹ 1791-ben már felmerült az emberi jogokat definiáló új törvény megalkotásának igénye, azonban erre nem került végül sor egészen a reformkorig. KISS, 2006. 7. p. Lásd még: BOTH, 1956.; KÉPES, 1998. 137-140. pp.; KEVEHÁZI, 1999. 42-44. pp.; MÁTHÉ, 1968.; RÁCZ, 1991. 174-183. pp.; RUSZOLY, 1999. 285-292. pp.

⁶² KISS, 2006. 24. p. Lásd még többek között: GERGELY, 1981.; STIPTA, 1991. 201-221. pp.

⁶³ KISS, 2006. 26. p.

zikönyvekben került sor, amelyekben az egyes emberi-állampolgári jogok kizárólagos tételes jogokként jelentek meg.⁶⁴ Az alapjogok tárgyalása jogi-pozitivistá leíró jelleggel történt.⁶⁵

A korszakban az aulikusok, tehát a Horthy kormányzóságát pártolók, és a legitimisták, vagyis a Habsburg-házat támogatók nézetei és a köztük zajló viták határozták meg a közjogot alapvetően, de lényeges vitákat, nézetkülönbségeket a jogegyenlőség és a szabadságjogok kérdése nem jelentett közöttük.⁶⁶ Ebből következően a zsidótörvények jogforrásbeli helyének a megítélésében sem fedezhetők fel drasztikus különbségek a jogtudósok vonatkozó munkáiban.

Tomcsányi Móric értelmezésében az emberi szabadság természeti és erkölcsi követelménynek és szükségességnek tekintendő, de az államhatalom segítségével lesz belőle szabadságjog.⁶⁷ Ennek magyarázata Tomcsányi álláspontja szerint az, hogy egy adott állam területén minden hatalom és jog forrásának az állam tekintendő.⁶⁸ Nézete szerint a szabadságjogok elismerése nem egyenlő az állami beavatkozással szembeni abszolút mentességgel, ugyanis az államnak megvan az a hatalma, hogy közérdekből, törvényben szabályozzon, korlátozzon vagy megszüntessen bizonyos alapjogokat.⁶⁹ Tomcsányi idézte Plósz Sándor gondolatait, amelyek szerint „a szabadságjogok nem az ember jogai, azok csak állapotok.”⁷⁰ Emellett törvényi felhatalmazás segítségével egyes alacsonyabb szintű jogforrások – kormányrendeletek – előírhatták az említett jogokat. Az állampolgárok jogegyenlőségén a tárgyi jogrend azonosságát értette Tomcsányi.⁷¹ Meghatározta a jogegyenlőség definícióját is: „Jogegyenlőség tehát a jogképesség egyenlősítését jelenti voltaképpen, vagyis azt, hogy a megállapított, és pedig mindenkire nézve egyenlő módon megállapított feltételek teljesítése esetén köz- és magánjogokat bárki is megszerezheti s a kötelezettségek, ugyanilyen közös feltételek mindenkit egyenlően terhelnek (közteherviselés elve).”⁷² Ezt a definíciót 1943-ban megjelent munkájában kiegészítette a következőkkel: „az általános közérdekből – tehát nem rendi szempontokból – megállapított feltételek teljesítése esetén lehet szó a jogok bárki által történő megszerzhetőségéről.”⁷³ Ezzel összefüggésben a második zsidótörvényről elismerte, hogy annak rendelkezései „érintik” ugyan a jogegyenlőség elvét, azonban ezt jogpolitikai szempontból indokoltnak vélte. Nézőpontja szerint a jogegyenlőség formailag nem matematikai

⁶⁴ KISS, 2006. 72. p.

⁶⁵ SÁRI, 2000. 26. p.

⁶⁶ KISS, 2006. 72. p.

⁶⁷ Tomcsányi Móric munkásságának a témakörhöz tartozó főbb művei a következők: TOMCSÁNYI, 1926.; TOMCSÁNYI, 1943.

⁶⁸ TOMCSÁNYI, 1943. 174. p.

⁶⁹ TOMCSÁNYI, 1943. 170.p.

⁷⁰ TOMCSÁNYI, 1943. 184. p.

⁷¹ KISS, 2006. 73. p.

⁷² TOMCSÁNYI, 1926. 79. p.

⁷³ TOMCSÁNYI, 1943. 164. p.

egyenlőséget jelentett, és ebből arra a következtetésre jutott, hogy így helye van a jogok és kötelezettségek „aránylagosságai szempontjának” is.⁷⁴

A honpolgári alapjogokat egyéni alapjogokra – szabadságjogokra – és politikai jogokra osztotta. Az egyéni alapjogok alatt nem az egyes embereket megillető tényleges jogosítványokat értette, hanem az egyén természetéből fakadó szabadságokat. Az állam ezeket a szabadságjogokat szuverenitásának önkorlátozásával ismerte el és emelte be a jogrendjébe.⁷⁵ A szabadságjogok körébe sorolta a személyes szabadságot, a vallásszabadságot, a gyülekezési és az egyesülési szabadságot, a sajtó-, a tan- és a nemzetiségi szabadságot, továbbá a kérvényezési jogot, a panaszjogot és a magántulajdon sérthetetlenségének alapját.⁷⁶

A másik csoportba tartozó jogok kizárólag az állampolgár államhatalomhoz való viszonyát határozták meg Tomcsányi Móric szerint. Ezeknek a politikai jogoknak a gyakorlása közfunkciónak minősült, és ezért feltételeit is szigorúbban határozták meg.⁷⁷ Ugyanakkor a közigazgatást az egyéni szabadság eltérő mértékű korlátozása-ként értelmezte.⁷⁸ Meghatározta az alapjogok korlátozásának „korabeli tesztjét”,⁷⁹ amelyben jelentőséget tulajdonított az egyenlő elbánás elvének.⁸⁰

A vallásszabadság tekintetében Tomcsányi Móric megkülönböztette a hit belső szabadságát és a hit külső megnyilatkozását. Ez utóbbit tekintette a szűkebb értelemben vett vallásszabadságnak, amelyet a jognak kell szabályoznia.⁸¹ A vallás külső gyakorlása Tomcsányi nézőpontja szerint a jogrend keretei közé tartozott.⁸² A zsidótörvényekkel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy az új jogszabályok a személyes szabadságra vonatkozóan több korlátozást határoztak meg.⁸³ Így ide sorolta az első és a második zsidótörvény kamarákra vonatkozó rendelkezéseit, valamint az 1941. évi XV. törvény-

⁷⁴ TOMCSÁNYI, 1943. 190. p.

⁷⁵ „Ezek a jogok az egyesek jogi alapstátusát jelzik az államban s valójában valamennyi az általános egyéni szabadságra vezethető vissza.” TOMCSÁNYI, 1926. 88. p.

⁷⁶ TOMCSÁNYI, 1926. 88. p.

⁷⁷ TOMCSÁNYI, 1926. 88-89. pp.

⁷⁸ TOMCSÁNYI, 1943. 171. p.

⁷⁹ KISS, 2006. 74. p.

⁸⁰ „Ezekben az alapjogokban az állam az illető szabadságköröket csak eloben, helyesebben intézményileg ismeri fel, fenntartván magának azt a hatalmat (jogot), hogy közérdekből, az egyenlő elbánás elvének szemmel tartásával s közvetlenül vagy közvetve, de mindig az állam legfőbb szuverén szervének, a törvényhozó orgánumnak akaratából az egyes konkrét esetekben ezekhez az alapjogokhoz hozzányúlhasson s azokat ilyen konkrét formában mint egyes alanyi jogokat, megszoríthassa, esetleg meg is szüntethesse.” TOMCSÁNYI, 1926. 88-89. pp.

⁸¹ A vallásszabadság alapján mindenki szabadon követhette bármelyik vallást abban az esetben is, ha az állam az adott vallást nem ismerte el. A fogalomba tartozott továbbá, hogy vallási szertartásában senkit nem lehetett akadályozni, senkit nem lehetett hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni. Ugyanakkor vallási szabályai vagy hite miatt senkit nem lehetett felmenteni törvényes polgári kötelezettségeinek a teljesítése alól. DÉMY, 1942. 85. p.

⁸² TOMCSÁNYI, 1943. 198. p.

⁸³ TOMCSÁNYI, 1943. 188. p.

cikknek a 'zsidó' és 'nemzsidó' házasságkötését megtiltó, valamint a házasságkötés előtti kötelező orvosi vizsgálatot előíró rendelkezéseit is.⁸⁴

Bölköny József 1942-ben „Magyar közjog” címmel megjelent közjogi tárgyú könyvében a jogegyenlőség definíciója hasonlít a Tomcsányi Móric által megalkotott fogalomhoz. Érdekessége az, hogy a könyv 1942-ben jelent meg, amikor már több zsidótörvény is hatályban volt. Álláspontja szerint ezek a jogszabályok lényegesen „megszorították az állampolgári jogegyenlőséget.”⁸⁵ Megfogalmazása szerint „a jogi egyenlőség fogalma magába foglalja a jogok állami oltalmának az egyenlőségét, – törvény előtti egyenlőség – továbbá a jogszerzés feltételeinek az azonosságát. A politikai jogok tekintetében sem jelent szükségképpen azonos jogosítványokat, hanem csak annyit, hogy ugyanazon az alapon részesülnek ezekben az állampolgárok, illetve ugyanazon az alapon vannak kizárva azok élvezetéből.”⁸⁶ A szabadságjogokat tárgyaló fejezet elején az államhatalom gyakorlásának a korlátait mutatta be. A szabadságjogokat az állam saját hatalma korlátozásának eredményeként fogta fel. Az embereknek, elsősorban az állampolgároknak azt a jogállását nevezte polgári szabadságnak, amely mentes volt az állami beavatkozástól. A személyes szabadság biztosítékaként az 1869. évi IV. törvénycikk 20. szakaszát határozta meg, mely szerint „senkit illetékes bírjától elvonni nem szabad”, és amelynek alapjaként az 1222-es (világi) Aranybulla 2. cikkére és a Hármaskönyvre hivatkozott.⁸⁷

Faluhelyi Ferenc a jogegyenlőség fogalmát három részre bontotta, így beszélt a törvény előtti jogegyenlőségről, amely alatt azt értette, hogy az állampolgárokra ugyanaz a jogrend vonatkozott a magánjog és a közjog területén is.⁸⁸ Másodikként határozta meg a politikai jogegyenlőséget⁸⁹ és harmadikként az egyenlő köztelherviselési kötelezettséget, amely az állam terhei viselésének kötelezettségét jelentette.⁹⁰ Ugyanakkor Faluhelyi úgy látta, hogy az 1895-ös törvények nem valósították meg teljes mértékben az egyházak és felekezetek közötti jogegyenlőséget.⁹¹

Csekey István nézőpontja szerint az 1848 óta a magyar állampolgárok között létező jogegyenlőség nem a jogoknak és kötelezettségeknek a feltétlen egyenlőségét jelentette, hanem azt, hogy az állam valamennyi polgárának jogait és kötelességeit ugyanazok a jogszabályok állapították meg.⁹² Ő tehát a jogegyenlőség fogalmát meglehe-

⁸⁴ TOMCSÁNYI, 1943. 197. p.

⁸⁵ BÖLÖNY, 1942. 183. p.

⁸⁶ BÖLÖNY, 1942. 182. p.

⁸⁷ BÖLÖNY, 1942./A. 286. p.

⁸⁸ FALUHELYI, 1926. 123-124. p. Lásd még: KISS, 2006. 75-76. pp.

⁸⁹ A politikai jogegyenlőség definícióját a következőképpen határozta meg: „Az államnak összes polgári azonos feltételek mellett szerezhetik meg az állami főhatalomban való részesedésnek a jogát.” FALUHELYI, 1926. 124. p.

⁹⁰ FALUHELYI, 1926. 124. p.

⁹¹ „A nemzetiségi egyenjogúság azt jelenti, hogy az állam polgárainak jogállása nemzetiségi hovatartozásukra tekintet nélkül egyenlő. A nemzetiségi hovatartozás ennél fogva nem okozhat különbséget a polgári és a politikai jogok megszerzésének, gyakorlásának, vagy elvesztésének a feltételeiben; nemzetisége miatt senki ezekből a jogokból kizárva nem lehet.” FALUHELYI, 1926. 202-203. pp.

⁹² CSEKEY, 1941. 9. p.

tósen szűken értelmezte⁹³ és az elv alóli kivételek közé sorolta a zsidótörvények korlátozó rendelkezéseit is.⁹⁴ Mindemellett megjegyezhetjük, hogy 1938-ban a Magyar Külügyi Társaságban tartott előadásában a német fajelméletet mint a Szent István-féle államkoncepcióval és a régi Nagy-Magyarország helyreállítása lehetőségével való szakítást határozta meg.⁹⁵ Megkülönböztette a szabadságjogok és a politikai jogok kategóriáját.⁹⁶

Egyed István 1926-ban megjelent munkájában nem határozta meg a jogegyenlőség kérdését, hanem mindössze a kivételes hatalomból folyó rendelkezések értelmében bevezetett korlátozások jogszabályi háttérére tért ki.⁹⁷ A sajtószabadságról az 1943-ban megjelent művében írt részletesen.⁹⁸ A sajtószabadságot az emberi jogok között helyezte el, mint a gondolatok közlésének egyik módját, tehát mint gondolatszabadságot értelmezte. A sajtószabadság egyik legfontosabb ismérve a cenzúramentes szabad terjesztési jog. E szabadságjog korlátjaként a cenzúra mellett a lapengedélyezés, a lapírányítás, a kötött újságírás rendszere is szóba jöhet.⁹⁹

Molnár Kálmán jogegyenlőség-fogalma lényegében nem tért el a Tomcsányi Móric és Faluhelyi Ferenc által meghatározott definíciótól. A jogegyenlőséget a törvény előtti egyenlőség szinonimájaként határozta meg.¹⁰⁰ Emellett ő volt az első olyan közjogász, aki a formális definíciók mellett a jogegyenlőség morális, jogelméleti és jogfilozófiai kérdéseit is érintette.¹⁰¹

Polner Ödön munkásságában viszonylag kevés teret szentelt a szabadságjogok kérdéskörének. Tagadta a szabadságjogok, így a választójog, a sajtószabadság, a gyülekezési és egyesülési szabadság alanyi jogi jellegét. Véleménye szerint ezek a jogok elsősorban az államhatalom gyakorlásának a szabályai közé tartoznak, és ezért a társadalmi érdekeknek, a kötelességeknek tulajdonított ebben a tekintetben meghatározó szerepet.¹⁰²

⁹³ KISS, 2006. 81. p.

⁹⁴ „Kivételek vannak ma is a jogegyenlőség általános elvei alól: 1. született és nem-született állampolgárok között, 2. nemesek és nem nemesek között és 3. vallásfelekezeti alapon. Bizonyos méltóságokat csak született honfiak viselhetnek (koronaőr). Vallási téren az a gyakorlat fejlődött ki, hogy a két koronaőr közül az egyiknek katolikus, a másiknak protestáns vallásúnak kell lennie. Legújabbban pedig főleg a második zsidótörvény, az 1939. évi IV. törvénycikk, amely a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szól, a jogegyenlőség rovására a zsidókra nézve a többi állampolgártól eltérő jogi intézkedéseket léptetett életbe...A jogi egyenlőség ugyanis mindig csak eszköz lehet az állampolgárok közti tényleges egyenlőség biztosítására.” CSEKEY, 1941. 223-226. pp.

⁹⁵ SÓS, 1939. 19-20. pp.

⁹⁶ Csekey Istvánról lásd bővebben: JUSZTINGER, 2008. 23-36. p.; RUSZOLY, 2003. 37-46. pp.

⁹⁷ EGYED, 1926.

⁹⁸ EGYED, 1943.

⁹⁹ EGYED, 1943. 3. p.

¹⁰⁰ „Jogegyenlőség alatt elsősorban az állampolgároknak a törvény előtti egyenlőségét értjük, vagyis azt a követelményt, hogy az állampolgárokat születési kiváltságok és rendi különbségek által nem tagolt egységes jogrend kapcsolja össze - s a jogok szerzésének és kötelezettségek keletkezésének feltételei mindenkire azonosak legyenek s a közterhek egyenlően oszoljanak meg.” MOLNÁR, 1929. 128. p.

¹⁰¹ KISS, 2006. 78. p.

¹⁰² Polner Ödön jelentős szerepet vállalt a törvényjavaslatok kidolgozásában, többek között az ő nevéhez fűződik a választójog korlátozásának elméleti kidolgozása is. KISS, 2006. 79. p.

A második zsidótörvény tervezetét visszafejlődésként határozta meg, amely nézőpontja szerint egy új „osztálykülönbséget” vezet be a jogrendszerbe: a fajt, és e szerint különbözteti meg a ‘nemzsidó’ és ‘zsidó faj’ kategóriákat. Álláspontja szerint azt, hogy ki melyik csoportba tartozik, „születési vegyelemzés” alapján lehet eldönteni. A „zsidó fajhoz” tartozó személyek jogi helyzetét a rendi korszak jobbágyainak jogállásához hasonlította.¹⁰³

Szontágh Vilmos különbséget tett alaki, illetve anyagi értelemben alkotmányellenes törvény között. Utóbbiról álláspontja szerint kizárólag alakilag kifogástalan törvény esetén lehet szó, abban az esetben, amikor rendelkezései ellentétben állnak valamilyen korábbi írott vagy íratlan alkotmányjogi tétellel. Szontágh Vilmos a második zsidótörvényt nem találta alkotmányellenesnek, ezt pedig azzal magyarázta, hogy az alkotmány szelleme folyamatosan változik, és akkor lehet szó alkotmányellenességről, ha az adott jogszabály nem „igazodik” az új jelleghez.¹⁰⁴ Ez pedig nézőpontja szerint a zsidótörvényre nem igaz, ezért nem tekinthető alkotmányellenesnek. Ugyanakkor azt elismerte, hogy a jogszabály rendelkezései az előző jogállapottal szemben hátrányosabb helyzetet teremtettek a zsidóság számára.¹⁰⁵ A javaslat jelzőiről is állást foglalt. Abban az értelemben jobboldalinak tekintette, hogy a jobboldali politika alatt a szabadságellenességet, a kötöttséget és a korlátozást értette. A nemzeti jelleg kérdésében nem adott egyértelmű választ, míg végül a javaslat keresztényi jellegét teljes mértékben elutasította.¹⁰⁶

Zsedényi Béla az alkotmányjog fejlődéséről írt tanulmányában utalt az állampolgárok jogaiban és kötelezettségeiben bekövetkezett változásokra, amelynek keretén belül tett említést az első és a második zsidótörvényről, valamint a honvédelmi törvényről is.¹⁰⁷ Álláspontja szerint ezek a jogszabályok „jelentékenyen szembehelyezkedtek” az alkotmány tételeivel és alapelveivel is, ez azonban véleménye szerint nem változtatta meg alapvetően az alkotmányt, hanem inkább igazodott az „új kor eszméihez”.¹⁰⁸

A Horthy-korszak jogtudósai alapvetően egyetértettek abban, hogy a zsidótörvények hatályba lépésével sérült a jogegyenlőség elve, annak ellenére, hogy a jogegyenlőség és a szabadságjogok definícióját egymástól eltérően értelmezték. A jogtudósok által megfogalmazott álláspontok 1938-tól elméleti alapul szolgáltak a jogkorlátozó törvények megalkotásához, másrészt hozzájárultak ezeknek a jogszabályoknak a végrehajtásához is.

¹⁰³ SÓS, 1939. 21. p.

¹⁰⁴ SZONTÁGH, 1939. 300. p.

¹⁰⁵ SZONTÁGH, 1939. 301. p.

¹⁰⁶ „... az e javaslatot szülő irányt mindennek lehet inkább minősíteni, mint kereszténynek, mert Krisztus Urunk arra tanított, hogy minden ember egyformán felebarátunk, nemzeti és faji különbség nélkül, a javaslat pedig e tanítással nagyon ellenkezik.” SÓS, 1939. 22. p.

¹⁰⁷ Zsedényi Béla életéről és munkásságáról lásd bővebben: CSÍKI, 1995. 33-44. pp.; GANTNER, 2008.; RUSZOLY, 1992.; STIPTA, 1995. 17-23. pp.

¹⁰⁸ ZSEDÉNYI, 1939. 12. p.

I. TÖRVÉNYI SZINTŰ JOGKORLÁTOZÓ/JOGFOSZTÓ INTÉZKEDÉSEK

„... attól még, hogy a magyar rendszer sem a náciizmus, sem a fasizmus, sem egyáltalán egy diktatúra jegyében nem írható le, hanem valahol a határszéleken botorkált, még nyugodtan lehetett olyan állam,... ahol a jogot sokkal szűkebben mérték, mint egy korabeli átlagdemokráciában.”

(Ormos Mária)¹⁰⁹

I/1. Jogforrások a Horthy-korszakban

A szabadságjog-megvonó intézkedések elemzésének első lépése annak a kérdésnek a tisztázása, hogy milyen jogszabályok léteztek a korszakban, ezek hogyan keletkeztek, és hogyan viszonyultak a szabadságjogokhoz, hogyan érintették azokat.¹¹⁰ Előjáróban fontos megjegyezni, hogy a náci Németországban egyetlen rendelettel 1933 februárjában gyakorlatilag hatályon kívül helyezték a weimari alkotmány alapjogait, és folyamatos kivételes állapotot teremtettek.¹¹¹ Míg Magyarországon fokozatosan és részletesen került sor a kormány hatáskörének bővítésére úgy, hogy a hatalmi ágak szétválasztása megmaradt, addig a náci Németországban az 1933. március 24-én megjelent felhatalmazási törvény – „Ermächtigungsgesetz” – alapján a kormány birodalmi törvények kibocsátására vált jogosulttá, tehát gyakorlatilag a jogalkotás egy tollvonással a végrehajtó hatalom kezébe került, ugyanakkor a jogrendszer jelentős része, így különösen a polgári jog érintetlen maradt.¹¹² A kormány által megalkotott törvények tartalma eltérhetett a birodalmi alkotmánytól.¹¹³ A törvényt azonban gyakorlatilag a

¹⁰⁹ ORMOS, 1997. 179. p.

¹¹⁰ A Horthy-korszak törvényhozásáról és a választójogi törvények változásáról részletesen írt RUSZOLY, 2002. 264-295. pp. Továbbá: BARABÁS, 1958. 44-60. pp.; CSIZMADIA, 1972. 631-668. pp.; TAKÁCS, 1958. 61-77. pp.; VARGYAI, 1998. 288-294. pp.

¹¹¹ A birodalmi elnök rendelete a nép és állam védelméről – Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat vom 28. Februar 1933. „Reichstagsbrandverordnung” – 1933. február 28-án lépett hatályba Németországban. A rendeletben a weimari alkotmányban rögzített alapjogokat a következő intézkedés hatályon kívül helyezték, így lehetőség nyílt a személyes szabadságnak, a véleménynyilvánítás szabadságának, a gyülekezési, a sajtó- és az egyesülési jognak a korlátozására, továbbá a postai, a levél-, a távíró- és telefontitokba való beavatkozásokra, a házkutatásokra és az elkobzásra, valamint a tulajdonjog korlátozására is. FROTSCHER-PIEROTH, 1997., 306-307. pp.

¹¹² NÉMETH, 2007. 44. p. A törvényről lásd még: BOTZENHART, 1993. 171. p.; FROTSCHER-PIEROTH, 1997. 308-312. pp.; KROESCHELL, 1992. 71. p.

¹¹³ „Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich. Vom 24. März 1933.” SZABÓ, 2002. 242-243. p.; Magyar fordítása: NÉMETH, 2007. 140. p.; SZABÓ, 2000. 475-476. pp.

Führer akarata és terveként értelmezték.¹¹⁴ Ez mutatja leginkább a jogforrási hierarchia teljes felbomlását Németországban.

A Horthy-korszak mint új államrendszer nem alkotta meg a szabadságjogok érvényesülésének a feltételeit, sőt, ha végignézzük ebben az időszakban a jogalkotás helyzetét, akkor azt mondhatjuk, hogy számos helyen visszalépés is történt a kiegyezés utáni törvényhozás által elért eredményekhez képest.¹¹⁵ A jogfolytonosság jegyében hatályban tartották az 1848-as és az 1867-es kiegyezés utáni törvényeket és szokásjogi szabályokat.¹¹⁶ Zsedényi Béla szerint ugyanakkor a jogrendszerben 1918-ban és 1919-ben következett be olyan mértékű szakadás, amely az „ősi magyar alkotmányt” is veszélybe sodorta. Álláspontja szerint ekkor a jogfolytonosság megszakadt, de nem helyreállt, hanem új alapokon épült fel.¹¹⁷

A Horthy-korszakban sem született írott alkotmány, továbbra sem került sor az emberi és polgári jogok katalógusának megalkotására és jogi dokumentumba foglalására.¹¹⁸ Nem létezett tehát egy olyan alaptörvény, egy magasabb szintű jogszabály, amely tartalmazta volna a szabadságjogok katalógusát, a jog által védendő értékeket, amelyhez a többi jogszabály igazodott volna.¹¹⁹ Nem valósult meg tehát az alkotmányos állam egyik meghatározó ismérve, az emberi-állampolgári jogok alkotmányban, vagy legalább törvényi szinten való rögzítése. Ezért jogdogmatikai problémaként merül fel, hogy a korszakban mit tekintünk szabadságjognak. Honnantól tekinthető a szabályozás, a jogok korlátozása jogsértőnek, jogkorlátozóznak?

A Horthy-korszak alapvető jogforrása kezdetben a törvény volt, de ezt az időszakot már egyre inkább a kerettörvényhozás jellemezte, tehát míg a törvényben lefektették a szabályozás főbb irányvonalait, alapelveit, addig a keret kitöltését az érdemleges rendelkezéseknek, a végrehajtás részletes szabályainak a beillesztésével a kormányrendeleteknek mint alacsonyabb szintű jogforrásoknak engedték át.¹²⁰ Ezen alacsonyabb szintű jogforrásoknak a száma ezért nagyon magas volt, különösen a korszak második felében.¹²¹

¹¹⁴ Carl Schmitt álláspontját idézi: PÓLAY, 1939. 23. p.

¹¹⁵ KISS, 2006. 55-56. pp.

¹¹⁶ TANULMÁNYOK, 1958. 23. p.

¹¹⁷ ZSEDÉNYI, 1939. 4. p.

¹¹⁸ KISS, 2006. 55. p.

¹¹⁹ „A magyar alkotmány nem írott, azaz rendszeres alkotmánylevélbe – chartába – foglalt alkotmány, hanem történetileg fejlődött éppen úgy, mint az angol. A magyar alkotmány tételei még néhány ún. alkotmánytörvénybe sincsenek foglalva, hanem részben a szokásjogból, részben a közönséges törvények elszórt rendelkezéseiből ismerhetők fel.” EGYED, 1926. 313. p. A korabeli szakirodalom különbséget tett merev és hajlékony alkotmányok között. Ezt a különbséget a létrehozásukban határozta meg. Míg a merev alkotmányok megalkotására a rendes törvényhozás útján nem kerülhetett sor, hanem ahhoz valamilyen alkotmányozó gyűlésre, népszavazásra vagy minősített többségre lett volna szükség, addig a hajlékony alkotmányokat egyszerűbben meg lehetett volna változtatni. CSEKEY, 1941. 2. p.

¹²⁰ A kerettörvényhozásra lehet példaként említeni az erdélyi területek visszacsatolására vonatkozó törvényt, valamint a zsidótörvényeket és az azok alapján kiadott rendeleteket. BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 5. p.

¹²¹ Csekey István a rendeleti jogalkotás előtérbe kerülését a törvényhozás körülményes menetével magyarázta, de rögzítette azt is, hogy az ún. merev alkotmánnyal rendelkező államok esetében nem lehetett al-

Az 1920 és 1944 közötti időszakra tehát végig jellemző volt a kormány rendkívül széles rendeletalkotási jogköre. Ennek alapját az 1912-ben megalkotott „a háború eseteire szóló kivételes intézkedésekről” rendelkező 1912. évi LXIII. törvénycikk jelentette, amelyben a kormány felhatalmazást kapott arra, hogy rendeleti úton korlátozza vagy felfüggeszse az alapvető szabadságjogokat, így az utazás és a mozgás szabadságát, a személyi szabadságjogokat, az egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság jogát. Ezt a jogszabályt 1919 után is hatályban tartották, és több alkalommal került sor érvényének meghosszabbítására. Emellett más jogszabályok is hozzájárultak a kormány rendeletalkotási jogkörének növeléséhez. A gazdasági világválság kezdetén az 1931. évi XVI. törvénycikk adott felhatalmazást magánjogi rendelkezések megalkotására. Az 1939. évi II. törvénycikk, a honvédelmi törvény is rögzítette a kormány kivételes hatalmát. Az általános felhatalmazáson kívül egyes törvények külön-külön is felhatalmazást adtak rendeleti jogalkotásra, és ennek következményeként a kormányrendeletek tömegével nemcsak ideiglenes, hanem állandóságra szánt jogszabályokat is alkottak. A kormányrendeletek a háború alatti és az azt követő rendkívüli időkben fontos forrásává váltak a közjog mellett a magánjognak is.¹²² Molnár Kálmán is a kivételes hatalom mellett foglalt állást.¹²³ Ugyanakkor Bethlen István egy 1942-ben zajló rágalmozási perben bizonyos célok érdekében elfogadhatónak tartotta a rendeleti kormányzást, de a generális, mindenre kiterjedő felhatalmazást alkotmányellenesnek minősítette. Álláspontja szerint ez ellentétben áll a „magyar alkotmány szellemével, írott betűjével.”¹²⁴ Ez azért is érdekes, mert, – ahogy korábban már szó volt róla – a korszakban nem létezett írott alkotmány.

Bár a magánjog területén nem született egységes törvénykönyv, mégis meg kell említeni az 1928-as magánjogi törvényjavaslatot, amelynek sajátos szerep jutott a jogforrások körében.¹²⁵ A helyhatósági szabályrendeletek a törvényhatóságok és községek által alkotott szabályokat jelentették, amelyek nem állhattak ellentétben az országos joggal. Érvényességük előfeltétele volt továbbá, hogy a kormány bemutatási záradékkal látta el, míg a községi szabályrendeletek csak abban az esetben voltak érvényesek,

kormányos úton a törvényhozó hatalmát a végrehajtó hatalomra átruházni, mert véleménye szerint ez az alkotmány „áttöréséhez” és sok helyen diktatúrához vezetett. CSEKEY, 1941. 3. p. Bölöny József 1942-ben megjelent könyvében találunk egy korabeli statisztikát az 1937 és 1940 között megjelent jogszabályokról. Eszerint 1937-ben 364, 1938-ban 487, 1939-ben 1439 és 1940-ben 1129 rendeletet tartalmazott a Rendeletek Tára. A törvények száma ezzel szemben 1937-ben 28, 1938-ban 39, 1939-ben 20 és 1940-ben 39 darab volt Bölöny adatai alapján. BÖLÖNY, 1942./A. 52. p.

¹²² A korabeli magyarázat szerint a törvényhozás „kissé” nehézkes apparátusa nem volt képes a válságban követni a gazdasági élet változásait, így a kormánynak adott felhatalmazást arra, hogy a törvényhozás tárgykörébe tartozó kérdéseket rendeleti úton szabályozza. STIASSNY, 1939. 14. p.

¹²³ „A szabadságjogok a normális államélet jogrendjének becses sarkkövei, rendkívüli viszonyok között azonban aggályos tiszteletben tartásuk megbéníthatná a kormányhatalom ilyenkor különösen szükséges cselekvési szabadságát. A törvény tehát bizonyos esetekre kivételes hatalmat biztosít a kormánynak, ami a polgári szabadságnak a törvényben meghatározott módon és mértékben való lényeges megszorításával jár. Ilyenkor azonban nem jogosítványok megvonásáról van szó, hanem magában az objektív jogrendben áll be időleges változás.” MOLNÁR, 1929. 171. p.

¹²⁴ SIPOS, 1999. 535. p.

¹²⁵ BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 7. p.

ha a törvényhatóság jóváhagyta. A szokásjog elsősorban a magánjogi törvénykönyv hiánya miatt bírt jelentőséggel mint íratlan jogforrás.

A jogforrások közé sorolták a bírói gyakorlatot is, mert az olyan kérdésekben, amelyek a törvény nem rendezett, a bíróság a jog szellemének, általános elveinek és a tudomány megállapításainak megfelelően határozhatott, és a következetesen alkalmazott jogelvek gyakorlattá váltak, tehát kiegészítették a jogot.¹²⁶ A döntvények minden bíróra kötelezők voltak, így megjelentek a bírói döntésekben is. Fontos szerep jutott a bíróságoknak a jogkorlátozó rendelkezések értelmezése körében is.¹²⁷

A Horthy-korszak jogforrásait áttekintve rögzíthető, hogy a történeti alkotmány „segítségét” jelentett a jogfolytonosság megtartásához a zsidótörvények létrehozásakor, mert ezeknek a jogszabályoknak a megalkotásakor többször hivatkoztak a rendi korszakban hozott és a zsidóságra vonatkozó korlátozó jogszabályokra, így például a negyedik zsidótörvény indokolásában is találunk Szent István, Szent László vagy Mátyás törvényeire való utalást.¹²⁸ A történeti alkotmány sajátosságainak meghatározó szerepe volt abban, hogy legitim módon sor kerülhetett a jogkorlátozást tartalmazó jogszabályok megalkotására.

A zsidótörvények fogalma alatt Magyarországon azokat a jogszabályokat értjük, amelyek 1920-ban és az 1938 és 1942 közötti időszakban a törvények által zsidónak minősített személyek sorsát, jogi helyzetét szabályozták. A zsidóság jogállását alapvetően törvényekkel szabályozták.¹²⁹ Ezek a jogi normák a zsidósághoz való tartozás alapján tettek különbséget az emberek között, és a zsidóság kategóriájába tartozó embereket alacsonyabb rendűeknek minősítették, miközben alapvető jogaiktól fosztották meg őket. Nemcsak vallási, hanem faji alapon törték meg a magyar állampolgárok jogegyenlőségét. Az 1920. évi XXV. törvénycikkkel együtt összesen huszonegy zsidótörvény alkotott a nemzetgyűlés, illetve az országgyűlés.¹³⁰ Pomogyi László megfogalmazása szerint a zsidótörvények a magyarországi zsidóság illetőleg a zsidó származású magyar állampolgárok jogcsorbításáról és jogfosztásáról szóló, 1938 és 1942 között hozott törvények közhasználatú neve.¹³¹

¹²⁶ STIASSNY, 1939. 15. p.

¹²⁷ Lásd bővebben az igazságszolgáltatásról szóló fejezetet.

¹²⁸ TANULMÁNYOK, 1958. 24. p. A korszakban Tóth László és Ribáry Géza „A zsidók egyenjogúsítására és külön jogrend alá helyezésére vonatkozó jogszabályok” című könyvükben a személyiség fogalmából indultak ki, amelyre különböző körülmények – mint kor, nem, eredet, származás – bírhatnak jelentőséggel, és eszerint Szent László törvényeitől mutatták be a vallás alapján a zsidók jogállásának változásait. TÓTH-RIBÁRY, 1939. 13. p. Ezt a könyvet 1947-ben a fasiszta könyvek közé sorolták és elrendelték a megsemmisítését.

¹²⁹ A címben jelzett két fogalom közötti különbségtétel kiindulópontjaként megjegyezhetjük, hogy a náci Németországban a jogrendszert a germán, népi jog elérése érdekében változtatták meg, amelynek jelentős részét képezte a „faji” jog kialakítása. A nürnbergi faji törvényeket kivéve a zsidóság jogállását nem törvényekkel, hanem alacsonyabb szintű jogszabályokkal „rendezték.” Ugyanakkor a jogkorlátozó-jogfosztó törvények száma is jelentős volt, így többek között a birodalom egységesítésével, a lakossági és „faji” politika egyéb részeivel, – betegek, állampolgárok – a munkanélküliséggel, a tulajdonjoggal, az oktatással összefüggésben. NÉMETH, 2007. 46. p.

¹³⁰ KARSAI, 2005./A. 141. p.

¹³¹ POMOGYI, 2008. 1262-1263. pp.

A jogkorlátozó törvények száma azonban ennél magasabb volt a korszakban. A két fogalom közötti legfontosabb különbség, hogy a jogkorlátozó törvény fogalma sokkal tágabb meghatározás, mint a zsidótörvények definíciója. Míg a zsidótörvények hatálya alapvetően nem terjedt ki minden állampolgárra, addig a többi jogkorlátozó rendelkezés mindenkire vonatkozott, minden állampolgárnak – és bizonyos esetekben magyar állampolgársággal nem rendelkező, de Magyarországon tartózkodó személyeknek is – érintette a jogait.¹³² Már a korszak kezdetén is születtek ilyen jellegű szabályok, de a második világháború kitörését követően megnőtt a számuk. Különbség a két fogalom között az is, hogy a zsidótörvények mindegyike diszkriminatív jelleggel bírt, ezzel szemben a jogkorlátozó normákra ez nem minden esetben igaz, így például a háborúra mint kivételes állapotra hivatkozással a minden állampolgárra kiterjedő jogszűkítés nem feltétlenül volt diszkriminatív jellegű.

A Budapesti Közlöny szeptemberi számában Teleki Pál miniszterelnök hivatalos közleményben hívta fel az ország lakosságának figyelmét az ország rendjének megóvása érdekében szükséges különleges intézkedések megtételére.¹³³ Tájékoztatást adott arról, hogy a kormány rendeletekkel intézkedett az ország „*lelki és anyagi*” életének nyugalmáról.¹³⁴ A lakosságot figyelmeztette ezeknek a jogszabályoknak a megfelelő betartására, a hatóságok „hazafias” munkájának segítésére. A jogkorlátozó rendelkezések és ezen belül a zsidótörvények köz- és magánjogi korlátozásokat is tartalmaztak.

A következő rész ezeknek a jogszabályoknak a létrejöttéről, legfontosabb rendelkezéseinek a bemutatásáról szól. Elsőként a magánjogi jellegű korlátozásokat tartalmazó törvények születésének körülményeit, alapvető rendelkezéseit vizsgálom, különös hangsúlyt fektetve a jogegyenlőség fogalmának szűkülésére, amelynek kérdése először 1920-ban került a magyar törvényhozás elé.

I/2. A magánjogi korlátozások

A magánjognak a korszakban bekövetkezett változásaira hívta fel a figyelmet 1941-ben Személyi Kálmán, amikor rávilágított arra, hogy a magánjog alakulása általában fokozatos fejlődés eredménye, azonban az elmúlt időszakban a „tömeges jogszabályalkotás” vált jellemzővé ezen a területen.¹³⁵ A magánjog a korszakban számos új terü-

¹³² Kivételt képez például az 1941. évi XV. törvénycikk, amelyben a házasságkötés előtti kötelező orvosi vizsgálat 'zsidónak' minősülő és 'zsidónak' nem minősülő személy számára is kötelező rendelkezés volt, amelynek hiánya esetén a házasságot érvényesen megkötni nem lehetett. Bővebben lásd az igazságszolgáltatásról írt fejezetet.

¹³³ BK. Hivatalos rész. 1939. szeptember 2.

¹³⁴ A kivételes hatalomról, a gyűlekezési jog és az egyesülési jog korlátozásáról, az internálás bevezetéséről, a sajtó ellenőrzésről, anyagkészletek zár alá vételéről, az iparban, valamint a bányászatban és a kohászatban alkalmazott munkaviszonyaira vonatkozó egyes rendelkezések hatályának ideiglenes felfüggesztéséről, a munkaidő korlátozásának és a fizetési szabadságnak a felfüggesztéséről, az árak színvonalának rögzítéséről.

¹³⁵ 1933-ban a már említett „*Ermächtigungsgesetz*” biztosította a Harmadik Birodalom kormányának azt a jogot, hogy a parlament részvétele nélkül alkosson törvényeket. Ezzel az egyetlen jogszabállyal gyakorlatilag kiktatták a három hatalmi ág egyikét, felborítva ezzel a jogforrási hierarchiát. KISZELY, 2005. 8. p.

lettel bővült, úgymint a háborús és inflációs joggal és a válságjog szabályaival. Megfogalmazása szerint ez „rendkívüli idők rendkívüli jelenségének” tekinthető, amely átmeneti.¹³⁶ Jellemző vonásként emelte ki ugyanakkor azt a tény is, hogy a magánjogban bekövetkezett változásokat alapvetően rendeletekben és a döntvényekben rögzítették, tehát ezeknek a jogforrásoknak a száma jóval meghaladta a törvények számát.¹³⁷ Erre több törvény biztosított a korszakban alapot. 1931-ben törvény hatalmazta fel a minisztériumot arra, hogy a gazdasági és a hitelélet zavartalan működésének biztosítása és megóvása érdekében a magánjog területét és a törvényhozás tárgykörébe tartozó ügyeket rendeletekkel szabályozhassa. A törvényhozás tárgykörébe tartozó ügy rendeleti úton való szabályozása esetén a jogszabály előírta az országgyűlés bizottságához történő bejelentési kötelezettséget. Ezt az általános felhatalmazást folyamatosan meghosszabbította és több területre kiterjesztette a törvényalkotó. Így 1938-ban ezt a felhatalmazást kiterjesztették a termelés folytonosságát biztosító rendelkezések megtételére az 1938. évi XV. törvénycikk 9. szakasza alapján, majd 1939-ben újabb két évre történt meg a meghosszabbítás az 1939. évi VIII. törvénycikkkel, ahogy 1940-ben az 1940. évi XVII. törvénycikk alapján. Az 1931. évi XXVI. törvénycikk alapján létrejött egy bizottság, az ún. 42-es bizottság, amely az országgyűlés két házának a tagjaiból állt, és véleményező, tanácsadó, javaslattevő és ellenőrző hatásköre volt a rendeletek tekintetében.¹³⁸ Az ideiglenesnek szánt rendeleti jogalkotás tehát gyakorlatilag állandóvá vált a magánjog területén – is – a vizsgált korszakban. Tény, hogy az állam a magánjogi viszonyokba egyre drasztikusabban beavatkozott, a diszpozitív szabályozási jelleg sok helyen háttérbe szorult. A rendelkezések között a jogegyenlőséget, a magántulajdont, a munka világának magánjogba tartozó részét, a kötelmi jogot és a házassági jogot vizsgálva is találunk jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezéseket.

A) A személyek jogát érintő korlátozások: a jogegyenlőség sérelme

A jogegyenlőséget a korabeli jogtudósok egy része nem a jogoknak és kötelezettségeknek a feltétlen egyenlőségeként értelmezte, hanem azt értette alatta, hogy az állam valamennyi polgárának jogait és kötelezettségeit ugyanazok a jogszabályok határozzák meg.¹³⁹ Így elképzelhetőnek és elfogadhatónak tekintettek a jogegyenlőség általános elvei alól bizonyos kivételeket is.

Bár nem 1938 és 1944 között keletkezett, de elsőként érintette a jogegyenlőség kérdését az *1920. évi XXV. törvénycikk* a 20. század Magyarországon, ezért nem hagyható figyelmen kívül. Jogtörténeti szempontból érdekes kérdés, hogy milyen mértékben tekinthető ez a jogszabály az 1938-1944 között keletkezett jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezések részének. Ezt a jogszabályt tartják nemcsak Magyarország, hanem egész Eu-

¹³⁶ BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 5. p.

¹³⁷ BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 5. p.

¹³⁸ BENOSCHOFKY-KARSAI, 1958. 50. p.

¹³⁹ CSEKEY, 1941. 9. p.

rópa első olyan jogkorlátozó rendelkezésének, amely – még ha burkolt formában is, de – nyilvánvalóan a zsidó származású emberek ellen irányult. Megfontolásra érdemes az a gondolat is, hogyan érintette a jogegyenlőség elvét, és milyen egyéb jogokat korlátozott, illetve sértett ez a jogszabály. A numerus clausus az egyetemi hallgatók felvételének a korlátozását jelenti tágabb értelemben,¹⁴⁰ azonban szűkebb értelemben Magyarországon az 1920. évi XXV. törvénycikk elnevezésére szolgált.¹⁴¹ A jogszabály alapján a „magyarországi nemzetiségek és népfajok” tagjai csak formálisan kimutatható számarányuknak megfelelően vehettek részt a felsőoktatásban. Az 1928 és 1938 közötti időszakban – legalábbis jogszabályi, törvényi szinten – helyreállították a jogegyenlőséget, de ezzel párhuzamosan egyre inkább előtérbe kerültek a szélsőjobboldal támadásai.¹⁴² A zsidóság számára törvényben biztosított tanszabadság visszaállítására nem került sor, tehát ebben az értelemben az 1938 utáni jogkorlátozó törvények előzményének tekinthető ez a jogszabály.¹⁴³ Mindenképpen megállapítható az is, hogy a tíz évvel későbbi jogkorlátozó törvények bevezetésekor többször hivatkoztak a kormányok a numerus claususra. Határkőnek tekinthető, mert megteremtette az 1938-tól kezdődő zsidóellenes törvénykezés ideológiai alapját.¹⁴⁴ Intézményesítette, hogy az „egyensúlyi állapotot” jogsérelem „segítségével” is létre lehet hozni, amelyhez az érvelése szerint a többségi nemzetnek joga van.¹⁴⁵ Diszkriminatív jellegű szabályai miatt ez a törvény a 20. század jogkorlátozó/jogfosztó törvényeinek egyik első példája. Vázsonyi Vilmos „egy régi ócskaságból előszedett, legközhönségesebb reakzionárius intézményként” vélekedett a törvényről, amely szerinte az alapvető szabadságjogokat fenyegette.¹⁴⁶ A törvény rendelkezései kiterjedtek a jogakadémiákra is, és érintették az ügyvédi kamarát is, amelyből azonban egészen 1941-ig törekedtek a fajvédelem kizárására.¹⁴⁷ Pók Attila szerint a numerus clausus jelentette az antiszemitizmus második nagy fellendülését Magyarországon.¹⁴⁸ A zsidóság ellen irányuló jogfosztó rendelkezései miatt a numerus clausus

¹⁴⁰ Az oktatási rendszerben a 19. század folyamán bekövetkezett változások vezettek Európa több országában is az értelmiségi túlermeléshez és az ehhez szorosan kapcsolódó értelmiségi munkanélküliség problémájához. A magas képzettséget igénylő állások száma nem változott párhuzamosan az egyetemokről kikerülő diplomások számával. A két világháború közötti időszakban ezért Európában több ország is vezetett be az egyetemi hallgatók számának korlátozását előíró rendelkezéseket, annak érdekében, hogy megakadályozzák az értelmiségiek körében létrejött feszültségek kiéleződését. Norvégiában 1926-ban korlátozták az orvosi és a műszaki egyetemekre felvehető hallgatók létszámát. Finnországban az 1930-as években vezettek be egyfajta részleges numerus clausus rendszert. Lengyelországban is felmerült a diszkriminatív intézkedés bevezetésének a lehetősége, de a hazai és a nemzetközi tiltakozás hatására erre nem került sor. Ezek a jogszabályok azonban egyik országban sem tartalmazták a magyarországi törvényhez hasonló megkülönböztető rendelkezéseket. KOVÁCS M., 2001. 73-75. pp.

¹⁴¹ A témáról bővebben NAGYNÉ, 1988.; KOVÁCS M., 2001. 72-83. pp.

¹⁴² KISZELY, 2005. 91. p.

¹⁴³ VÉRTES, 1997. 8. p.

¹⁴⁴ K. FARKAS, 2010. 23. p.

¹⁴⁵ K. FARKAS, 2010. 223. p.

¹⁴⁶ KOVÁCS M., 2001. 61. p.

¹⁴⁷ 1941-ben alakult meg az ügyvédek fajvédő egyesülete. KOVÁCS M., 2001. 122. p.

¹⁴⁸ BRAHAM-MILLER, 1998. 49. p.

törvény is zsidótörvény, azonban keletkezési körülményeit – a belföldi és a külföldi eseményeket – tekintve mégis elhatárolható a Horthy-korszak második felében megalkotott ilyen jellegű jogszabályoktól.¹⁴⁹

Kiszely Gábor álláspontja szerint az 1938-tól alkotott jogszabályokban megfogalmazott szabadságjog-megvonó intézkedések ugyanakkor már a Harmadik Birodalom befolyását is tükrözték, mert nézete szerint a zsidótörvények egyértelműen a náci Németország és a hozzá anyagilag és politikailag kapcsolódó körök befolyásának eredményeként születtek meg.¹⁵⁰

Ez azonban több szempontból is cáfolható. Elsősorban vitatható a befolyás mértéke, hiszen – ahogy arra később a könyvben is utalok – maga Imrédy Béla a vallomásában azt bizonygatta, hogy az első zsidótörvény megalkotása egyértelműen a magyar törvényhozás eredménye. Másodsorban a magyar jogszabályok a magyar viszonyokhoz igazodva születtek meg, és több esetben szigorúbb szabályokat tartalmaztak, mint a hasonló tárgyú német jogszabályok. A zsidótörvények tanulmányozása után elfogadhatóbb az az álláspont, mely szerint a zsidótörvények főbb vonalainak a kidolgozásában jelentős szerepet játszottak ugyan a német elgondolások, a náci Németország jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezései mintaként szolgáltak, de a belpolitikai körülmények alapvetően különböztek a németországi helyzettől, amely mind a törvények megalkotásában, mind a végrehajtásukban megfigyelhető.¹⁵¹

Ezeket azért említem itt a fejezet zárásaként, mert Hitler hatalomra kerülését követően az első intézkedések között hozták meg törvényi szinten a „*Gesetz gegen die Überfüllung deutscher Schulen und Hochschulen*” elnevezésű jogszabályt, amelynek értelmében a beiratkozó hallgatók között a 'zsidók' számaránya nem haladhatta meg az 1,5 százalékot, és így sem lehetett több a 'zsidó' hallgatók létszáma a felsőoktatási intézményekben.¹⁵² A jogszabály személyi hatálya két évvel később, 1935-ben vált egyértelművé a Birodalmi Állampolgársági Törvény kiegészítő rendeletének megalkotásával, amely meghatározta a 'zsidó' fogalmát. Mindez tehát nyitányát jelentette a diszkriminatív jellegű, a zsidóság ellen irányuló intézkedéseknek a weimari alkotmány alapjogait felszámoló nemzetiszocialista Németországban, amely ekkor már mint háttér és példa állt a magyar törvényhozás mögött.

Az első zsidótörvény jogtörténeti aspektusai

Az 1930-as évek végére Németország mellett már több országban meghatározóvá váltak a jogkorlátozó rendelkezések, így egyes országok ilyen jellegű törvényhozása min-

¹⁴⁹ A numerus clausus törvény zsidótörvény jellege máig vitatott kérdés a témával foglalkozó történészek között.

¹⁵⁰ KISZELY, 2005. 81. p.

¹⁵¹ KOVÁCS M., 2001. 132. p.

¹⁵² KARSAL, 2001. 48. p. A német egyetemek és főiskolák túlszűfolttsága elleni törvényt 1933. április 25-én alkották meg. A törvény szövegét lásd: MÜNCH, 1994. 175-176. p. A magyar fordítást lásd: NÉMETH, 2007. 224. p. A törvényről lásd még: FRIEDLÄNDER, 2009. 13-14. pp.; KROESCHELL, 1992. 75. p.

taként és hivatkozási alapként, legalábbis kiindulópontként szolgált a magyar törvényhozó hatalom számára.¹⁵³ A Harmadik Birodalomban 1935 szeptemberében hatályba léptették a nürnbergi törvényeket, amelyek egyértelműen kiiktatták a jogrendszerből a jogegyenlőség fogalmát. A „*Reichsbürgergesetz*” különbséget tett állampolgár – Staatsangehörigen – és birodalmi polgár – Reichsbürger – jogállása között.¹⁵⁴ Bevezette az államhoz tartozás – Staatsangehörigkeit – fogalmát, amely az állampolgárság egyik feltételét jelentette. A német állampolgárságnak volt egyrészt jogi feltétele – Staatsangehörigkeit –, másrészt fizikai – német vagy rokonfajúság –, valamint egy pszichikai feltétele, amely a nemzet és a birodalom iránti hűsége és annak szolgálatára való készséget és alkalmasságot jelentette.¹⁵⁵ A „*Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*” a magánszféra területén tiltotta meg a ’zsidók’ és ’nemzsidók’ közötti kapcsolatot.¹⁵⁶

Alapvetően tehát 1938-tól kezdve megváltozott az addig képviselt törvényhozási folyamat Magyarországon, azonban már egy 1935-ös törvénytervezetben is találkozunk egy faji szakasszal, amely az ügyvédi kamarák számára előírta volna, hogy a vezetőségben a felekezetek tagjai csak olyan arányban vehettek részt, mint amennyi a felekezet aránya volt az ország lakosságában. Várható volt, hogy ezt további jogkorlátozó intézkedések fogják követni.¹⁵⁷

Darányi Kálmán Szegeden tartott beszédében 1937-ben utalt a „zsidóprobléma” létezésére.¹⁵⁸ Egy évvel később, 1938. március 5-én megtartott győri beszédében a miniszterelnök azonban már egyértelműen zsidóellenes programot vázolt fel, amelynek rendezése a törvények feladata.

Imrédy Béla a gyanúsítottként való kihallgatásakor rögzített jegyzőkönyvben úgy nyilatkozott az első zsidótörvény születéséről, hogy elsőként a minisztertanács rögzítette az alapvető irányelveket – amelynek ülésén Imrédy mint tárca nélküli gazdasági miniszter volt jelen –, majd ezeket saját vallomása szerint ő foglalta össze és egészítette ki saját álláspontjával. Lényegében ez a tervezet volt a kiindulópontja a későbbi jogszabálynak, amelyben tehát Imrédynek saját elmondása szerint jelentős szerepe volt.¹⁵⁹

¹⁵³ K. FARKAS, 2010. 42. p.

¹⁵⁴ A törvény gyakorlatilag az NSDAP 1920-ban megfogalmazott antiszemita programját rögzítette: „*Állampolgár csak az lehet, aki néptárs – Volksgenosse – is egyben. Néptárs viszont csak az lehet, akiben német vér folyik – tekintet nélkül arra, milyen vallású. Zsidó nem lehet néptárs.*” KISZELY, 2005. 8. p. A jogszabály szövegét lásd: MÜNCH, 1994. 119. p.; NÉMETH, 2007. 333. p.; A törvényről lásd még: BAUER, 2002. 110-112. pp.; KROESCHELL, 1992. 81. p.

¹⁵⁵ PÓLAY, 1939. 18-19. pp.

¹⁵⁶ MÜNCH, 1994. 120. p.; NÉMETH, 2007. 334. p.

¹⁵⁷ KOVÁCS M., 2001. 160. p.

¹⁵⁸ A beszédre 1937. április 18.-án Szegeden a kormány tagjai és a Nemzeti Egység Pártja mintegy 90 tagja előtt került sor. A miniszterelnök a „zsidóproblémát” mint világgazdasági problémát határozta meg. Az első zsidótörvény megalkotása során számos alkalommal hivatkoztak erre a beszédre. K. FARKAS, 2010. 43. p.

¹⁵⁹ SIPOS, 1999. 112.p.

Nem sokkal később azonban olyan törvény megalkotására került sor, amely több rendelkezésével hátrányosan érintette a zsidóságot, így megsértette, gyakorlatilag nullifikálta a jogegyenlőség elvét.¹⁶⁰ Az ezt követően megalkotott jogkorlátozó normák mindegyike érintette a jogegyenlőség elvét, hiszen az állampolgárok különböző szempontok alapján meghatározott részének jogait korlátozták, illetve vonták meg. Ez azonban az első olyan törvény a korszak második felében, amely meghatározó ebben a folyamatban, ezért indokolt külön tárgyalni keletkezését, és egészében bemutatni a rendelkezéseit.¹⁶¹

A törvény felépítését tekintve viszonylag rövid jogszabálynak tekinthető, hiszen mindössze tíz szakaszból épült fel. Az első szakasz egy általános rendelkezést, egy felhatalmazást tartalmazott, amelynek alapján a minisztériumnak joga volt a törvényben foglalt intézkedések megtételéhez szükséges rendeleteket megalkotni olyan kérdésekben is, amelyek egyébként a törvényhozás tárgykörébe tartoztak. Ez tehát a korábbi felhatalmazások újabb bővítését jelentette.

A második szakasz a minisztérium feladataként határozta meg a lap kiadója, szerkesztője, vagy a lapnál állandó munkaviszonyban álló dolgozói számára egy sajtókamara, valamint a színművészek, filmszínészek, színházi és filmrendező és a filmiparban alkalmazott művészi segédszemélyzet számára egy színművészeti és filmművészeti kamara létrehozását. A törvény a minisztérium hatáskörébe utalta továbbá ezeknek a kamaráknak a szervezetére és működésére vonatkozó rendeletek megalkotását. A kamarák feladataként a „keresztény erkölcs követelményeinek” érvényre juttatását és biztosítását, a kamara tagjainak érdekképviseletét, jogaiknak a védelmét, kötelezettségük teljesítésének ellenőrzését, a kamara fegyelmi hatóságként való működését határozta meg.¹⁶² A sajtóban dolgozóknak a testületi szervezetbe való egyesítése lehetőséget nyújt a sajtó nemzeti és keresztény szellemű működésének biztosítására. Általános alapelvként tartalmazta a második bekezdés a kötelező kamarai tagságot, amely azt jelentette, hogy bármely lapnak – függetlenül attól, hogy időszaki vagy nem időszaki lapról volt szó – a szerkesztője, kiadója vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársa az lehet, aki tagja a sajtókamarának. Mivel ez a rendelkezés szolgált a sajtókamara létrehozásának alapjául, ezért szükséges volt ezt a törvényben kimondani, és ezzel a szabályozás „alapjellegét” meghatározni. Ugyanígy a színháznál dolgozók¹⁶³ esetében is kötelező volt a szín- és filmművészeti kamarai tagság. A vallás- és közoktatásügyi miniszternek joga volt közérdekből, indokolt esetben

¹⁶⁰ VÉRTES, 1997. 10. p.

¹⁶¹ Az 1938 márciusában megtartott pártértekezleten a Nemzeti Egység Pártjának elnöke, Tasnádi Nagy András arról tájékoztatta a párt tagjait, hogy a „zsidókérdés” tanulmányozására egy bizottságot alakítottak meg. A bizottság elnöke Tasnádi Nagy András lett, tagjai voltak: vitéz Balogh Gábor, vitéz Bíró György, Huszovszky Lajos, Kölcsey István, Kühne Loránd, Losonczy István, Makkai János, vitéz Mécsér András, Pesthy Pál, Petainek József, Plósz István, vitéz Ujfalussy Gábor és Végváry József. A bizottság feladata volt javaslatokat tenni a „zsidókérdés” rendezésére. K. FARKAS, 2010. 45-46. pp.

¹⁶² KI. 1935. X. kötet. 262. p.

¹⁶³ Színháznál, mozgófényképet előállító és kölcsönzés útján vagy másként forgalomba hozó vállalatnál dolgozó rendezők, ügykezelők, ügyvezetők, a művészi segédszemélyzet tagjai, előadók.

kivételeket megállapítani. A törvény indokolásában utalt erre a törvényhozó, hogy felmerülhetnek olyan esetek, amikor olyan „kivételes értéket jelentő színművészi tehetség” kéri felvételét a tagságba, aki egyébként nem felelne meg a kamarai tagság feltételeinek, de részvételét a színművészetben az ország egyetemes érdekei indokolják.

A negyedik szakasz tekinthető a törvény legfontosabb és egyben legsúlyosabb rendelkezésének is, mert korlátozta a kamarákba felvehető 'zsidók' számát, azzal, hogy kimondta: a kamarában a 'zsidó' tagok létszáma nem haladhatja meg a kamara összes tagjának a húsz százalékát. Negatív 'zsidó' fogalmat határozott meg, mert nem mondta ki, hogy kikre terjed ki a törvény hatálya, hanem azoknak a körét határozta meg, akikre nem vonatkozott.¹⁶⁴ Megbontotta az állampolgárok közötti jogegyenlőséget, mert a társadalmat 'zsidókra' és 'nemzsidókra' osztotta fel. Ez az ekkor még vallási alapon történő diszkrimináció lényegében megszüntette, felszámolta, hatályon kívül helyezte az állampolgári jogegyenlőség elvét. A jogi szabályozás egyetemes alapelveként fogalmazta meg azt a gondolatot, mely szerint szüksége van az egyensúlyra a társadalomnak, az államnak, a nemzetnek, a társadalom kisebb egységeinek és az egyénnek is. Ezzel igazolta tehát a törvényhozó a gyors és hatékony intézkedések fontosságát és szükségességét. A húsz százalékos arányszámot az „igazságos, helyes és a tárgyilag keresztülvihető” jelzőkkel illette az indokolás.

Az előírás alól három kivételt mint méltányosságot is meghatározott a jogszabály. Nem vonatkozott a korlátozás – vagyis nem kellett őket a húsz százalékba beleszámítani – az izraelita felekezethez tartozó, a hazáért a legnagyobb áldozatot hozó hadirokkantakra, tűzharcosokra, a hősi halált haltak gyerekeire és a hadiözvegyekre. Nem vonatkozott a korlátozás arra a személyre sem, aki 1919. augusztus elseje előtt tért át egy másik bevett felekezetbe, és annak folyamatosan tagja is maradt, továbbá az ilyen kikeresztelkedett szülőnek a nem izraelita felekezethez tartozó leszármazójára sem. 1919. augusztus elsejét választotta a törvényhozó választóvonalnak, vagyis akik ezt követően „főleg a proletárdiktatúra bukása után közismert okokból” tértek át valamilyen más bevett felekezetbe, azokat bele kellett számítani a húsz százalékba. A javaslat kidolgozásával foglalkozó bizottság eredetileg 1867-et jelölte meg választóvonalként, később ezt 1879-re, majd 1914-re módosították. Végül a kormány döntött az 1919-es terminus mellett. A kikeresztelkedések száma ugyanis kétszer annyi volt az 1919-1936 közötti időszakban, mint azt megelőzően. 1919. augusztus elsejét pedig azért is tartotta a törvényalkotó megfelelő időpontnak, mert „a magyarság többi rétegeihez való idomulásuknak tanújelét adták” azok, akik olyan időben – Tanácsköztársaság – tértek át valamelyik bevett felekezethez, amikor nem jelentett hátrányt 'zsidónak' lenni.¹⁶⁵

Ezzel a rendelkezéssel a törvényalkotó még tovább bontotta a társadalmat, mert már nemcsak 'zsidó' és 'nemzsidó' között tett különbséget, hanem a zsidóságot is megosztotta az izraelita vallásfelekezethez tartozókra és a kikeresztelkedettekre. A kikeresztelkedettekben belül is megkülönböztetett két csoportot: a kamarákba való bekerülés

¹⁶⁴ K. FARKAS, 2010. 47. p.

¹⁶⁵ KI. 1935. X. kötet. 266. p.

szempontjából előnyösebb helyzetben lévő, 1919. augusztus elseje előtt kikeresztelkedett, valamint a húsz százalékba beleszámítandó, tehát hátrányosabb helyzetbe kerülő, 1919. augusztus elseje után „*áttért zsidók*” rétegét. Ezzel lényegében különböző fokozatokat állapított meg az állampolgárságon belül: voltak, akikre semmilyen korlátozás nem vonatkozott, nem volt akadálya a kamarai tagságuknak, voltak, akik „*belefértek*” a húsz százalékba, voltak, akik valamely, a törvény adta kivétel alá tartoztak, és így válhattak a kamarák tagjaivá, és voltak, akik nem kerülhettek be a kamarákba. A kamarából való kimaradás pedig egyet jelentett a tanuláshoz és a szabad munkavállaláshoz való joguk megsértésével, lényegében a megvonásával, hivatásuk, életpályájuk feladásával, és ezzel a megélhetésük ellehetetlenülésével, életfeltételeik romlásával.

Az ötödik szakasz egy kiegészítő rendelkezést tartalmazott. Arra utalt az indokolás is, hogy önmagában a húsz százalékos arányszám megállapítása még nem elég az eredmény megvalósításához. Szükség van arra is, hogy a sajtónál dolgozók a munkakörüknek és tehetségüknek megfelelő jövedelmet kapjanak. Kimondta tehát a törvény, hogy a húsz százalékba tartozó személyeket csak úgy lehet alkalmazni, hogy a számukra bármilyen jogcímen kifizetett juttatás nem haladhatta meg az ugyanilyen munkaviszonyban álló munkatársaknak bármilyen jogcímen juttatott illetményei évi összegének a húsz százalékát. Nem vonatkozott ez az előírás azokra a lapokra, amelyek hitéleti, vallási, felekezeti kérdésekkel foglalkoztak.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter számára biztosította a hatodik szakasz azt a jogot, hogy megállapítsa, hogy a színházaknál a húsz százalékba eső személyeket milyen arányszámban lehet alkalmazni színművész, filmszínész, színházi és filmrendező, ügykezelő, ügyvezető munkakörben. Ez a kérdés ugyanis olyan részletes szabályozást kívánt a törvényjavaslat megvalósítása céljából, hogy szükséges volt a rendeleti úton való szabályozás.

A hetedik szakasz a húsz százalékos küszöböt határozta meg az ügyvédi, a mérnöki és az orvosi kamara tagjaira is. Kimondta, hogy ameddig az egyéb tagok létszáma nem éri el az összes kamarai tag nyolcvan százalékát, addig 'zsidókat' csak a felvett tagok mindössze öt százalékáig lehetett felvenni. A törvénynek ezt a rendelkezését ismét statisztikai adatokra hivatkozva magyarázta az indokolás. Az 1930-as népszámlálást alapul véve mutatott rá, hogy az összes ügyvédek 49,2 százaléka volt 'zsidó' a korszakban. Ugyancsak húsz százalékos határt állapított meg a törvény azoknál a vállalatoknál, amelyeknél a tisztviselői, kereskedősegédi vagy egyéb értelmiségi munkakörben foglalkoztatott tagjainak a száma legalább tíz fő.¹⁶⁶ Tehát olyan személyeket, akikre a 4. § első bekezdése vonatkozott, értelmiségi munkakörben csak olyan arányban lehetett foglalkoztatni, hogy a számuk az adott vállalatnál értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számának a húsz százalékát nem haladhatta meg.

Azoknál a vállalatoknál, ahol az alkalmazottak száma nem érte el a tíz főt, a törvény előírta, hogy a 'zsidó' és 'nemzsidó' alkalmazottaknak az 1938 márciusában fennálló arányszámát a 'zsidó' alkalmazottak javára megváltoztatni nem lehetett. Az arányszám

¹⁶⁶ KI. 1935. X. kötet. 267. p.

elérésére határidőt is szabott a törvény. 1943. június 30-ig eleget kellett tenni a jogszabály előírásainak. A határidőt a minisztérium az illetékes miniszter előterjesztése alapján közérdekből 1948. június 30-ig meghosszabbíthatta. A törvény utolsó két szakasza általános rendelkezéseket tartalmazott. Meghosszabbította a törvényhozás tárgykörébe tartozó kérdéseknek a rendeleti úton történő szabályozására adott felhatalmazás¹⁶⁷ határidejét 1939. június 30-ig, és ki is terjesztette azt a termelés folytonosságát célzó rendelkezések meghozatalára. A 10. szakasz szerint az intézkedések sürgős végrehajtása miatt a törvény már a kihirdetése napján lépett. A végrehajtás lebonyolítása érdekében a minisztériumnak joga volt adatszolgáltatási kötelezettséget megállapítani, és annak helyességét ellenőrizni. A jogszabály jelentősége miatt a 10. szakasz megsértését a törvényalkotó kihágásnak minősítette, és legfeljebb két hónapig terjedő elzárást vagy maximum nyolcezer pengő pénzbírságot mint szankciót írt elő. A rendelkezésekkel szembeesegülő vállalatokra vonatkozóan a törvény kimondta, hogy a minisztérium a vállalat élére annak költségére vezetőt választhat, mindaddig, amíg az szükségesnek látszik a végrehajtás szempontjából.¹⁶⁸

Látható a jogszabály rendelkezéseiből, hogy az 1938. évi XV. törvénycikk az általános jogegyenlőség mellett az emberi jogok egyik legfontosabb elemét, a személyes szabadságot érintette. A személyes szabadság joga ugyanis magába foglalja a mozgás- és a tartózkodási szabadság, illetve a lakóhely szabad megválasztásának, valamint az ipari és kereskedelmi tevékenység folytatásának és az életpálya szabad megválasztásának jogát.

A törvényjavaslatot Darányi Kálmán miniszterelnök és Mikecz Ödön igazságügy-miniszter 1938. április 8-án terjesztette a képviselőház elé „*A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról*” címmel. A képviselőházi és a felsőházi naplók-ból azokat az elemeket – elsősorban jogi érveket – érdemes kiemelni, amelyek több képviselő érvelésében is megjelentek, ezért meghatározónak tekinthetők. *A javaslatot elutasítók*, vagyis akik szerint a törvény jogfosztó,¹⁶⁹ a következő álláspontokat képviselték érvelésük során a törvény ellen: a törvényjavaslat a jogegyenlőség és az ezeréves alkotmány feladását, az emancipációs és a recepciós törvény megtagadását jelentette. Utaltak arra is az ellenzők, hogy a javaslat csak a gyűlölet és a bosszú terméke, vét a humanizmus és a kereszténység elvei ellen. Eltereli a figyelmet a valóban fontos választójogi, gazdasági és szociális kérdésekről, amelyekkel a kormány nem tud vagy nem óhajt foglalkozni, hanem helyette valakit fel akar áldozni. Szélsőséges intézkedésnek tekintették a törvényjavaslatot, mert radikális, és igazságtalanul belenyúl a gazdasági, társadalmi viszonyokba és a vallással kapcsolatos kérdésekbe is. Éppen ezért

¹⁶⁷ A felhatalmazást a már korábban hivatkozott 1931. évi XXVI. törvénycikk adta meg. A felhatalmazás alapján a minisztérium rendeleti úton szabályozhatta olyan intézkedések megtételét is, amelyek a törvényhozás tárgykörébe tartoztak. Ez a felhatalmazás határozott időre szólt, és több törvény is meghosszabbította azt.

¹⁶⁸ KI. 1935. X. kötet. 271. p.

¹⁶⁹ Fábrián Béla, Gratz Gusztáv, Rassay Károly, gróf Széchenyi György, gróf Apponyi György, Kéthly Anna, Rupert Rezső, Vázsonyi János, Peyer Károly.

hangsúlyozták, hogy az, akinek „a kereszténység nem politikai lobogó”, hanem életforma, az nem járulhat szavazatával hozzá, nem lehet köze ehhez a javaslatához, „*annak a szolidaritásnak a nevében, amely az embert az emberhez fűzi.*”¹⁷⁰

A törvényt elfogadók¹⁷¹ érvei ezzel szemben – mintegy cáfolva az előzőeket – a következők voltak a vita során: a törvény a társadalmi élet egyik szervi baját orvosolja, az emancipációs törvénynek már lejárt az ideje, a társadalmi igazságosságnak elsőbbsége van a jogegyenlőséggel szemben. Kifejtették továbbá, hogy a kartellkapitalizmus elleni harc nem antiszemitizmus, a törvény tekinthető a magyar középosztály élethalálharcának is. A történelmi fejlődés azt mutatja, hogy az egynyelvű nép a legerősebb, nem a többnyelvű. A törvény megvalósulása során vélekedésük szerint a közhangulat meg fog nyugodni, és a javaslat tulajdonképpen a zsidóság érdekeit szolgálja. A törvényt olyan alkotásnak tekintették, amely miatt nem kell majd szégyenkezni a történelem ítélőszéke előtt, hiszen ez a jogszabály elsősorban a magyarság megerősítésére hivatott. A nézet képviselői szerint az erőknél az újrendezés, a szociális viszonyok újragondolása szükséges ahhoz, hogy a magyarság visszakaphasson valamit az egykori erkölcsi, történelmi, anyagi javaiból.

Azok a képviselők, akik a törvény rendelkezéseit kevésnek tartották, ezért nem fogadták el,¹⁷² kifejtették, hogy a „zsidókérdés” rendezésére az egyetlen lehetséges és eredményes módszer a törvényi úton történő szabályozás. A törvényjavaslat azonban ennek a szabályozásnak csak az alapelveit, alapját rögzítette, amely alapján mind a keresztény, mind a zsidó társadalom tisztában lesz azzal, hogy milyen lehetőségeket biztosít számára a törvény, tehát mihez van joga és mihez nincs. A zsidók kötelessége, hogy ezt a törvényt betartsák, míg a keresztények feladata az alkotmány megtartása, és hasonló problémák ellen az alkotmány adta eszközökkel való küzdelem.

Az egyik kardinális kérdés a jogegyenlőség volt a vita során, tehát az, hogy a javaslat érinti-e, és hogyan, milyen módon az állampolgárok egyenjogúságát. A törvény elutasítói azzal érveltek, hogy a jogegyenlőtlenségnek egyedül a társadalmi igazságosság lehet az alapja. Ez azt jelenti, hogy a jogban való egyenlőtlenséget kizárólag az indokolhatja, hogy ezzel valamilyen társadalmi igazságosságot szeretnének elérni. Ez a tervezet éppen az ellenkező eredményre vezet, ellenkező hatása lesz, mert a jogegyenlőtlenséggel a társadalmi igazságtalanságot is jogszabályba iktatja. Az állampolgári egyenjogúságot úgy magyarázták, hogy a jogegyenlőség a nemzet értékállományának a része, és nem az egyes állampolgároknak a joga. A rendi alkotmány korszakában legfeljebb a jogtalanságban volt egyenlőség. Nézetünk szerint 1848 óta a magyar törvényhozás folyamatosan kiiktatta azokat a maradványokat a jogéletből, amelyek az egyenjogúság elvével ellentétben álltak. Nézőpontjuk szerint a fejlődés mindig a jogkiterjesztés irányába haladt, eszerint nem a forradalom eredménye volt a teljes ál-

¹⁷⁰ KI. 1935. X. kötet. 271-280. pp.

¹⁷¹ Eckhardt Tibor, Milotay István, Rajniss Ferenc, gróf Károlyi Viktor, Krúdy Ferenc, báró Vay Miklós, Ulain Ferenc, Müller Antal, Drobni Lajos.

¹⁷² Matolcsy Mátyás, Csilléry András, Hubai Kálmán, Festetics Sándor.

lampolgári egyenjogúság kimondása 1848-ban, hanem ez a természetes fejlődési folyamat részének tekinthető. Azt, amit mások forradalomban vívtak ki, nálunk alkotmányos úton a rendi országgyűlés mondta ki. A nemesi rend, az uralkodó osztály, a jogosítottak voltak a saját előjogaik és kiváltságaik megszüntetésére irányuló folyamatnak az elindítói a jogtalanok javára.

A javaslat elutasítói szerint a tervezet megsértette a jogegyenlőség elvét azzal is, hogy az ország polgárai között különbséget tett aszerint, hogy milyen fajhoz vagy felekezethez tartoznak, és ezt a megkülönböztetést a gazdaság minden területére kiterjesztette és megkövetelte. Ez ellentétes az eddigi magyar jogfejlődéssel. Ennek kapcsán leszögezték azt is, hogy ha lenne Magyarországnak írott alkotmánya, akkor abban a jogegyenlőség elve előkelő helyen lenne. Hasonlóan az angolokéhoz flexibilis alkotmánya van az országának.¹⁷³ Az ilyen jellegű alkotmány lehetővé teszi, hogy bármely alkotmányos rendelkezést vagy intézményt egyszerű törvénnyel megváltoztassanak vagy megszüntessenek. Azonban ehhez olyan „megfelelő bölcsességgel” kellene rendelkezniük, mint amilyenel az angolok rendelkeznek. Ők ugyanis az alkotmányos élet alapvető tételeit, intézményeit nem változtatják meg. A javaslatot elutasítók szerint a törvény megalkotói úgy helyezték hatályon kívül a jogegyenlőség elvét, mintha egy egyszerű, különös megfontolást nem igénylő közigazgatási ügyről szóló törvényt hoztak volna. Elutasították azt az álláspontot, mely szerint a javaslat a jogegyenlőség biztosítására alkalmas. E szerint a nézet szerint voltak olyan korábban született törvények a magyar jogalkotásban, amelyek a polgárság egyik vagy másik részének előjogokat adtak. A javaslatot elutasítók ezzel szemben azzal érveltek, hogy ezeket az előjogokat a törvények sohasem valamely fajhoz vagy felekezethez tartozás alapján adták meg. Az jelenti a polgári jogegyenlőség sérelmét, ha fajhoz vagy felekezethez tartozás alapján határoznak meg előjogokat vagy kötelezettségeket a polgárok számára.

A természetes, szerves alkotmányos fejlődés eredményének, kiegészítő részének tekinthető az is, hogy a vallásszabadság kérdését törvények rendezik, és nem tesznek kivételt egyetlen felekezettel sem. Ha egy országban a jogegyenlőség elvét akár a legkisebb kategóriára, csoportra vonatkozóan szüntetik meg, akkor ez „veszedelmes precedensnek” tekinthető, és ellentétes a magyar jogfelfogással.¹⁷⁴ A javaslat véleményük szerint ember és ember között tesz különbséget a munkához való jog alapján, amely azonban kiindulópontját jelentheti egy folyamatnak: ha ugyanis nyolcvan százalék keresztényt és húsz százalék ’zsidónak’ minősülő személyt engednek be egy adott munkahelyre, akkor senki sem ad biztosítékot arra, hogy ugyanilyen arányszámokat később majd más alapon és más okból ne keressenek a törvényhozók. A törvényt elutasítók szerint a javaslat kezdetét jelenti az egyes népek és civilizációk alapját jelentő elvektől való elszakadásnak. Magyarország ugyanis a polgári szabadság és jogegyenlőség hazájaként tűnt fel, ahol az embert a teljesítményei alapján ítélték meg, és nem a fajhoz vagy felekezethez való tartozása alapján.¹⁷⁵

¹⁷³ KN. 1935. XVIII. kötet. 372. p.

¹⁷⁴ KN. 1935. XVIII. kötet. 438. p.

¹⁷⁵ KN. 1935. XVIII. kötet. 373. p.

A javaslatot elfogadók ezzel szemben a jogegyenlőség elvét úgy magyarázták, hogy bár csorba esik rajta a törvény alapján, tehát ezt az elvet érinti a javaslat, de a társadalmi igazságosság elve a jogegyenlőség elvét megelőzi. A polgári jogegyenlőséget a magyar törvények részeként fogták fel, úgy érveltek azonban, hogy egy már meglévő jogszabályt – törvényt – egy újabb törvénnyel meg lehet változtatni. A törvényjavaslat „*a nemzeti életnek egy szervei baját akarja meggyógyítani.*”¹⁷⁶ A támogatók szerint ugyanis azért nem lehet elfogadni a javaslat ellen megfogalmazott kifogásokat, mert a tervezet nem a felekezeti és az alkotmányos élet egyensúlyának a biztosításáról, hanem a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szól. Tehát a javaslatnak nem a közjogi és igazságügyi vonatkozásai állnak első helyen, hanem a társadalmi és gazdasági szempontok. Nem a jogi egyensúlyról, és nem a felekezeti egyensúlyról, hanem a gazdasági és társadalmi élet egyensúlyának a helyreállításáról szól a törvényjavaslat.¹⁷⁷

A képviselőház hosszas vita után végül 1938. május 18-án fogadta el a javaslatot.¹⁷⁸ Sem a képviselőházi, sem pedig a felsőházi szavazati arányokat nem ismerjük.

A felsőházi vitára 1938. május 24-én, a 67. ülésen került sor.¹⁷⁹ A törvényjavaslat tárgyalásának kezdetekor a bizottság kérésére sor került a tárgyalás sürgősségének a kimondására.¹⁸⁰ A legtöbb képviselő a törvényjavaslat mellett szólalt fel, érveik a következők voltak: a tervezet alkalmas arra, hogy a nem kívánatos elem beszivárgását megakadályozza,¹⁸¹ a kormány számára a javaslat elfogadása erkölcsi alapot és erőt ad, továbbá a kormány ezzel köteleességet teljesített a magyar nemzettel szemben.¹⁸² A törvényjavaslatot a magyarság ítéleteként definiálták, amely védelmet jelent a magyar faj, a magyar keresztények számára. A tervezetre mint a keresztény nemzeti világnézet érvényesülésére tekintettek. A polgári jogegyenlőséggel kapcsolatban rögzítették, hogy nehéz meghatározni, hogy ez az elv hol kezdődik és hol ér véget. Előbbre való a nemzet érdeke, mint egy fiktív jogegyenlőség, amelyhez a kormány alkotmányos úton hozzányúlhat. Az alkotmánynak a politikai életműködés eleven „életközpontjának” kell lennie, vagyis alkalmazkodnia kell az alkotmánynak is a haladó kor követelményeihez. Ha felmerül egy probléma, amelyet meg kell oldani, akkor a kormánynak alkotmányból eredő kötelessége, hogy ezt megoldja. A legszélsőségesebb felfogás szerint a törvény egyetlen 'zsidó' magyar állampolgárnak egyetlen közjogát sem érinti. Nem érinti a törvény előtti egyenlőséget, a jogszerző képesség csökkentését.

A legnagyobb jelentőséggel az egyes egyházak képviselőinek – így a szegedi rabbi, Lőw Immanuel, Raffay Sándor evangélikus püspök, Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke – felszólalása bírt a felsőházi vita során. Lőw Imma-

¹⁷⁶ KN. 1935. XVIII. kötet. 316. p.

¹⁷⁷ KN. 1935. XVIII. kötet. 474. p.

¹⁷⁸ GYURGYÁK, 2001. 141. p.

¹⁷⁹ FN. 1935. III. kötet. 283-323. pp.

¹⁸⁰ A javaslat tárgyalásának időtartamára az igazságügy-miniszter a hárszabály rendelkezéseinek értelmében miniszteri megbízottakat nevezett ki.

¹⁸¹ FN. 1935. IV. kötet. 145. p.

¹⁸² Bíró Zoltán, Báró Prónay György, Péchy Manó.

nuel rabbi viszonylag rövid felszólalásában kifejtette, hogy sosem hitte volna, hogy 85 éves korában újabb zsidótörvény tárgyában kell majd beszélnie. Feleslegesnek tartotta a dolgot érdemben tárgyalni az ellenzék szónoklatait követően. Kiemelte, hogy a leg súlyosabb rendelkezésnek azt tarja, hogy az asszimiláció kezdetének a hitehagyást tekintik. Érdekes része a beszédének, amikor Gömbös Gyulára hivatkozik. Szerinte ugyanis Gömbös Gyula ilyen javaslatot sohasem terjesztett volna be.¹⁸³

Ravasz László, aki a törvényjavaslat elfogadása mellett foglalt állást, sorskérdésnek nevezte a „zsidókérdést.” Elmondta, hogy a „zsidókérdés” az emberiségnek több mint kétezer éves komplexusa. Kifejtette, hogy a hazai zsidóságnak magának kell belátnia, hogy nem kerülhet kisebbség olyan helyzetbe, hogy a többség jogait gyakorolja.¹⁸⁴ Úgy vélte, hogy egy egyszerű politikai megfontolás dönti el a kérdést: melyik a jobb, ha a törvényjavaslatot elfogadják, vagy ha nem fogadják el az országgyűlés. Az elfogadás az ország nyugalmát és békéjét szolgálja, továbbá azoknak az érdekeit is, akik tiltakoznak a javaslat ellen. A felsőházi képviselők többsége lényegében nem tiltakozott a javaslat ellen, és a vita végén a felsőház is elfogadta a törvényjavaslatot 1938. május 29-én.¹⁸⁵

A törvény tehát megszüntette az általános jogegyenlőség elvét, és a magyar állampolgárok között a származásuk alapján tett különbséget. Innentől kezdve került tehát a jogkorlátozás, majd később a jogfosztás a törvényhozási tárgyak közé. Ugyanakkor egyértelműen nem foglalt állást a zsidóságnak sem a faji, sem a vallási megítélésében. Elsősorban a képviselőházi vitában merült fel kardinális kérdésként – és osztotta meg leginkább a tervezetet támogató és az azt elutasító képviselőket – a javaslattal kapcsolatban a jogegyenlőség és ezzel összefüggően a történeti alkotmány megítélésének kérdése. Az állampolgári egyenjogúság elvével szemben a gazdasági és társadalmi „igazságosság” szerepelt döntő érvként. A jogegyenlőség elvét iktatta ki tehát ez a jogszabály a jogrendszerből anélkül, hogy korlátozta vagy szabályozta volna a 'zsidók' politikai jogait, az izraelita vallás gyakorlását, és anélkül, hogy hatályon kívül helyezte volna az emancipációs törvényt.¹⁸⁶ A törvény országgyűlési vitáját áttekintve elmondható az is, hogy a jogegyenlőség kérdése, valamint az írott alkotmány hiánya mellett egyéb markáns érvek nem hangzottak el a javaslat ellen. Az első zsidótörvény a kihirdetése napján, tehát 1938. május 29-én lépett hatályba.

¹⁸³ FN. 1935. III. kötet. 305. p.

¹⁸⁴ FN. 1935. III. kötet. 311. p.

¹⁸⁵ A törvény csalódást okozott az érintetteknek, de pánikot nem. A kormányzó és a miniszterelnök is a törvény célját a keresztény magyar népesség polgárosodásának elősegítésében látta. VÉRTES, 1997. 10. p.

¹⁸⁶ Az első zsidótörvény ellen 59 magyar író, művész, politikus és tudós egy deklarációt fogalmazott meg, amelyben határozottan állást foglaltak, kiálltak a polgári jogegyenlőség elve mellett, és érveket hoztak fel a javaslattal szemben. „Ez a javaslat még a zsidóságot sem alázza meg annyira, mint amennyire megsérti a keresztény középosztály fiait, amikor azt teszi fel róluk, hogy – az állampolgári jogegyenlőség elvének semmibevételével – jogfosztástól, megszégyenítő gyámkodástól, kényszeralkalmazástól várják megélhetésük biztosítását. Továbbá felteszi róluk azt az erkölcsi eltéveldést, hogy polgártársaik egy részének vallása miatt való megbélyegzése, polgári jogai teljességéből való kiforgatása árán akarnak érvényesülni és boldogulni.” Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalom és törvényhozás tagjaihoz. PN. 1938. május 5. 2. p.

A második zsidótörvény helye a zsidótörvények sorában

„Ez a zsidójavaslat olyan légkörben érkezett, amely nem tűr meg jogi érvelést; amelyben alulmarad a keresztény meggyőződés; kicsorbul az erkölcsi érzület; elesik az élet etikája és esztétikája...”

(ifj. Mikszáth Kálmán, ny. főispán)¹⁸⁷

1938-ban a kormány az első zsidótörvény hatálybalépését követően „megoldottnak” tekintette a „zsidókérdést”, azonban ez ideiglenesnek bizonyult. Már ugyanebben az évben az országgyűlés elé került a következő javaslat. Míg az első zsidótörvény csak kiindulópontnak, az 1938-tól kezdődő jogkorlátozás első lépésének tekinthető, addig a következő lépcsőfokot jelentő törvény már teljesen faji alapra helyezkedett, és a nemzetiszocialista fajelmélet jegyeit viselte magán.¹⁸⁸ Ugyanakkor később Imrédy Béla az ellene folyó perben társadalmi szükségességként határozta meg ezt a jogszabályt, amelynek megalkotásában álláspontja szerint a németeknek semmilyen szerepük és befolyásuk nem volt.¹⁸⁹ Mindenesetre rögzíthető, hogy 1935-ben a Birodalmi Állampolgársági Törvényt kiegészítő rendelet egyértelművé tette Németországban a ’zsidó’ fogalmát. Különbséget tett a jogszabály „teljes”, „háromnegyedes”, illetve „félzsidó” kategóriák között.¹⁹⁰ 1939-re tehát befejeződött és egyértelművé vált a ’zsidó’ fogalmának jogszabályi megalkotása, és ezzel a jogegyenlőség teljes feladása, a jogegyenlőtlenség törvényesítése Németországban.

Magyarországon a minisztertanács 1938 novemberében tartott ülésén merült fel először, hogy az első zsidótörvénnyel nem sikerült megoldani a magyarországi „zsidó-problémát”, ezért már ekkor szükségesnek vélték egy újabb hasonló jellegű jogszabály megalkotását,¹⁹¹ és döntöttek – hasonlóan az első zsidótörvény létrehozásához – egy „zsidó bizottság” felállításáról is. Felmerült a parlamenti házszabály módosítása is, amellyel a kormány célja az volt, hogy felgyorsítsa az újabb jogszabály parlamenti el-

¹⁸⁷ Az idézet Mikszáth Kálmán fiának, ifj. Mikszáth Kálmánnak (1885-1950) a Pesti Napló 1939. január 2-án megjelent cikkéből származik. ifj. Mikszáth Kálmán jogi tanulmányokat folytatott, politikai szakíróként dolgozott, emellett politikusként Tisza István, majd Bethlen István szűkebb köréhez tartozott. 1926 és 1932 között Miskolc főispánja volt, majd Gömbös Gyula miniszterelnökké való kinevezésekor lemondott a hivataláról. KENYERES, 1982. 216. p.

¹⁸⁸ KISZELY, 2005. 92. p.

¹⁸⁹ SIPOS, 1999. 125. p.

¹⁹⁰ Zsidónak minősült: 1. akinek legalább három nagyszülője zsidó vallású volt, 2. akinek két nagyszülője volt zsidó vallású, 3. aki 1935. szeptember 15-én zsidó vallású volt, vagy ezt követően tért át az izraelita vallásra, vagy zsidóval kötött házasságot, illetve zsidóval a dátum után kötött házasságot, 4. az előbbi kategóriákba tartozó „háromnegyedes” vagy „teljes” zsidóval fenntartott, házasságon kívüli nemi kapcsolatból származott, és 1936. július 31. után született. 1938 nyarán pedig kötelezővé tették a zsidó férfiak számára az „Izrael”, a zsidó nők számára pedig a „Sarah” keresztnév viselését, amelyet mint névváltoztatást a hivatalos okmányaikba is be kellett jegyezni. KARSAI, 2001. 50-51. pp.

¹⁹¹ MNL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 198. p.

fogadását.¹⁹² Az új javaslat tartalmáról keveset lehetett tudni, miután a minisztertanácsi üléseket szigorúan bizalmasnak minősítették.¹⁹³ A megoldandó problémák között elsőként a készülő törvény személyi hatályának a meghatározása szerepelt.¹⁹⁴

A törvénytervezetet Antal István államtitkár készítette el, és Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter terjesztette a parlament elé.¹⁹⁵ Ismertetésére 1938. december 23-án került sor, így a képviselőháznak a karácsonyi szünet alatt is üléseznie kellett.¹⁹⁶ A képviselőház együttes bizottsága a tárgyalásainak eredményeit az 1939. február 10-én elkészített jelentésében összegezte számos változtatás meghozatala után.¹⁹⁷

Míg az első zsidótörvény címében szó sem volt a zsidóságról, addig az 1939. évi IV. törvénycikk címe is a 'zsidó' szóval kezdődött.¹⁹⁸ Ez a jogszabály tekinthető a legradikálisabbnak a zsidótörvényekben foglalt jogkorlátozások tekintetében 1938 és 1942 között. Míg ugyanis az első zsidótörvény csak bevezetője, elindítója a jogfosztó folyamatnak, addig az 1939-es törvényben teljesedett ki a jogfosztás a jogegyenlőtlenség részletes szabályainak törvénybe iktatásával. Az ezt követő jogszabályok „csak” kiegészítésül szolgáltak a második zsidótörvényhez. Ez a jogszabály már teljesen faji alapra helyezkedett. Célja lényegében az volt, hogy a zsidóságot fizikai-napszamos munkára szorítsa vissza, a zsidóság befolyásának még szűkebb teret engedjen gazdasági, szellemi és politikai téren is. Imrédy Béla későbbi vallomásaiban a zsidótörvény céljaként

¹⁹² KATZBURG, 2002. 105. p.

¹⁹³ Számos hír felmerült a javaslat tartalmával összefüggésben. Így például többen úgy értesültek, hogy az első zsidótörvényben meghatározott számarányokat fogják megváltoztatni, míg mások szerint a felvidéki zsidóság költözködési jogának a korlátozására kerül majd sor. K. FARKAS, 2010. 163. p.

¹⁹⁴ A minisztertanács erről 1938. december 12-i ülésén tárgyalt. Előtte a november 16-án tartott minisztertanácsi ülésen tárgyaltak a zsidóság kisebbséggé nyilvánításáról és a zsidó kivándorlás megszervezésének kérdéséről. MNL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 198.

¹⁹⁵ A törvényjavaslat megalkotásában részt vett Imrédy Béla is, aki kihallgatása során 1945-ben a következőképpen foglalt állást a jogszabállyal kapcsolatban: „Az ún. második zsidótörvényt katolikus alapfelfogással annyiban tartottam összeegyeztethetőnek, hogy a keresztység teljes értékű kereszténnyé teszi azt a zsidót, aki kikeresztelkedik, azonban bizonyos jellemvonásokat, az ösztönös reakciókat, amelyek fizikai konstitúciókkal állnak kapcsolatban, nem változtatja meg gyökeresen, hanem csak képessé teszi az illetőt arra, hogy komoly megtérés esetén lelki tényezőket állítson ezekkel szemben sorompóba, amennyiben ezeket a kereszténység szempontjából kifogásolhatónak tartja...” SIPOS, 1999. 125. p.

¹⁹⁶ A törvényjavaslat ismertetése viharos körülmények között zajlott. KATZBURG, 2002. 107. p. A törvényről lásd még: GYURGYÁK, 2001. 144-152. p.; KOVÁCS M., 2001. 134-135. p.

¹⁹⁷ „Az együttes bizottságot a tárgyalás során áthatotta az a meggyőződés, hogy a „zsidókérdés” Magyarországon a társadalom legszélesebb rétegeit érdeklő probléma, és hogy a kérdés megnyugtató törvényes megoldását az ország nyugalma és zavartalan fejlődése sürgősen követeli. A rendezés időszerűsége alig vitatható.” A jelentés szerint a bizottság egyetértett azzal, hogy az 1938. évi XV. törvénycikkben foglaltaknál szigorúbb korlátozásokat kell bevezetni. 710. számú iromány. KI. 1935. XII. kötet. 491-503. pp.

¹⁹⁸ VÉRTES, 1997, 11. p. A magyar zsidóság deklarációt adott ki a betervezés hatására: „Mélyleges fájdalommal tölt el bennünket az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat, mely ki akarja zárni a zsidóvallású magyar állampolgárokat a nemzeti közösségből. A tervebe vett törvény nemcsak a magyar izraelita vallásfelekezetet és annak tagjait sújtja méltatlanul, de hazánknak végzetes, mérhetetlen kárára szolgál... Tiltakozunk nemzeti becsületünk, emberi jogunk, magyar érzésünk megtagadása ellen és rendíthetetlenül valljuk Isten előtt tántoríthatatlan magyarságunkat, töretlen nemzethűségünket...” LÉVAI, 1946. 37. p.

a „zsidókérdés” nyugvóponttra juttatását, tömegek megnyerését és a szenvedélyek lecsillapítását határozta meg.¹⁹⁹

A törvénycikk a „keresztény úri középosztály” és bizonyos feltörekvő rétegek érdekeit kívánta biztosítani.²⁰⁰ A törvény szövege világos üzenetet fogalmazott meg a zsidóság, pontosabban a jogszabály szerint 'zsidóknak' minősülők számára: egerút a beolvadóknak, korlátozott lehetőségek az asszimilálódott, de hithű zsidóknak, egzisztenciális ellehetetlenítése, így kivándorlásra kényszerítése a nem asszimilálódóknak.²⁰¹

A törvény 1939. május 5-én az Országos Törvénytár negyedik számában jelent meg. A részletes vita 1939 februárjában vette kezdetét, miután a képviselőházi és felsőházi tagokból álló közös bizottság 36 igen és 26 nem szavazattal alkalmasnak minősítette a javaslatot a vitára,²⁰² amelynek során az egyes paragrafusokról külön-külön tárgyaltak. A vita több mint két hónapig tartott, szemben az első zsidótörvénnyel, amelynek tárgyalása két hetet vett igénybe.

A törvényjavaslat terjedelmét tekintve sokkal hosszabb és részletesebb volt, mint az első zsidótörvény. Összesen huszonkilenc szakaszból épült fel. Az egyes rendelkezések alapvetően négy kérdéssel foglalkoztak. Az első arra vonatkozott, hogy kit kell 'zsidónak' tekinteni, tehát meghatározott egy pozitív 'zsidó' fogalmat az 1938. évi XV. törvénycikkben foglalt negatív 'zsidó' definíció mellett. A második kérdéskör a zsidóságnak a gazdaság területén elfoglalt helyével volt kapcsolatos. A harmadik a zsidóság szellemi téren való „térfoglalására” helyezte a hangsúlyt, míg az utolsó a zsidóságot a politikai jogok terén kívánta korlátozni. Az első három § tekinthető a javaslat általános részének, ugyanis ezekben került sor az alapfogalmak meghatározására.

Az első szakasz tisztázta a 'zsidó' fogalmát, így tulajdonképpen az 1938. évi XV. törvénycikk, tehát az első zsidótörvény kiegészítésének tekinthető. Fontos volt annak a meghatározása, hogy kiket kell 'zsidónak' tekinteni a törvény rendelkezéseinek alkalmazása szempontjából. Ennek azért volt jelentősége, mert a 'zsidó' szó annak a körnek a meghatározására szolgált, amelyre a törvényjavaslat a különleges jogi szabályozást megalkotta. Az izraelita jelző a hitfelekezethez való tartozás meghatározására szolgált, míg a zsidók körét ennél tágabban értelmezték, tehát nemcsak az izraelita hitfelekezethez tartozó minősülhetett 'zsidónak'.²⁰³ A törvényjavaslat ezzel a rendelkezéssel egyértelműen teljes egészében faji alapra helyezkedett, amikor kimondta, hogy az, aki az izraelita hitfelekezet tagja, egyúttal a „zsidó faji közösséghez” is tartozik, és ezen nem változtat az a tény sem, ha az izraelita vallásfelekezethez való tartozás megszűnik. Ezzel a meghatározással a tervezet még több csoportra bontotta az állampolgárokat,

¹⁹⁹ Véleménye szerint a hazai zsidóság a törvény „oltalma” alatt átvészelte volna a háborút, ha az egy évvel korábban befejeződött volna. SIPOS, 1999. 163. p.

²⁰⁰ VÉRTES 1997, 11. p.

²⁰¹ GYURGYÁK, 2001. 148. p.

²⁰² KATZBURG, 2002. 117. p.

²⁰³ „Azok, akiket a törvény a zsidó név alá foglal, nem szükségképpen azonosak az izraelita hitfelekezetbe tartozókkal; a zsidók köre tágabb kör, mint az izraelita hitfelekezetbe tartozóknak a köre.” Idézi: K. FARKAS, 2010. 167. p.

mint az előző jogszabály. Először is két nagy csoportot különített el: a 'zsidók' és a 'nemzsidók' csoportját. A 'nemzsidók' között voltak olyanok, akikre a törvényjavaslat egyetlen pontja, tehát semmilyen korlátozás nem vonatkozott,²⁰⁴ és voltak olyan 'zsidónak' nem minősülő személyek, – 'nemzsidók' – akikre bizonyos korlátozások vonatkoztak.²⁰⁵ A törvény szerint az a 'nemzsidó', aki az izraelita hitfelekezet tagjává vált, 'zsidónak' minősült. Ugyancsak 'zsidónak' kellett tekinteni ismét azt a személyt, aki házassága révén vált 'nemzsidóvá', ha érvénytelenítik a 'nemzsidó' személlyel kötött házasságát, vagy ha később 'zsidó' házastársa lesz. Viszont a válás vagy az özvegyiség révén nem vált újra 'zsidóvá'. Hangsúlyozta a törvényhozó, hogy ezek a rendelkezések nem érintik azokat a szabályokat, amelyek a különböző vallásfelekezetekhez való tartozás rendjét meghatározzák. Tehát az egyházak szabályaiba nem szól bele, hanem az állam szempontjából tekint valakit zsidónak.

A törvényjavaslat második szakasza²⁰⁶ – a „kivételezési paragrafus” – ismét az első zsidótörvény hiányosságait 'igyekezett' pótolni, amikor a zsidósághoz tartozók körében határozott meg mentességeket. A javaslat indokolása szerint a legfontosabb mentesség a hadiszolgálatot teljesített személyekre vonatkozott, mert itt „*a különleges elismerésre méltó személyes magatartást kell előfeltételnek tekinteni.*”²⁰⁷ Ezeket az embereket tehát a törvényjavaslat zsidónak tekintette, ugyanakkor számukra enyhébb szabályokat fogalmazott meg. Idetartoztak a tűzharcosok, az első világháborúban valamilyen kitüntetésben részesülők, a legalább ötven százalékban hadirokkantak, az első világháborúban hősi halált halt személyek özvegyei és gyermekei, a belső titkos tanácsosok, a keresztény hitfelekezet tényleges vagy nyugdíjas lelkészei, az olimpiai bajnokok. Látható, hogy a törvényjavaslat a zsidóságon belül két csoportot különböztetett meg. A tágabb csoporthoz tartozókra a törvény minden rendelkezését alkalmazni kellett, míg a szűkebb csoportra csak a törvény egyes rendelkezései vonatkoztak.

A harmadik szakasz az állampolgársági jogot csorbította, amikor az állampolgárság megszerzésére vonatkozó korlátozásokat határozott meg.²⁰⁸ Kimondta, hogy 'zsidónak'

²⁰⁴ Őket nevezte a szakirodalom „teljes jogú nemzsidóknak”. Nem volt 'zsidó' a törvény szerint az, aki 1939. január elseje előtt kötött házasságból származott, és szülői közül csak egy, nagyszülői közül legfeljebb kettő volt az izraelita hitfelekezet tagja. Továbbá mindkét szülője már a házasságkötéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja volt, és az is maradt vagy a szülők házasságkötésük előtt megegyeztek abban, hogy a gyermek a keresztény szülő vallását követi, és az izraelita vallású szülő 1939. január 1. előtt valamely keresztény felekezetre tért át. Vagy, ha már születésétől kezdve keresztény hitfelekezet tagja volt, vagy hetedik életévének a betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagjává lett, és izraelita vallású szülője 1939. január 1. előtt tért át valamely keresztény hitfelekezetbe. CSÍKY, 1939. 3. p.

²⁰⁵ Az ún. „korlátozott jogú nemzsidók.” CSÍKY, 1939. 6. p.

²⁰⁶ KI. 1935. XII. kötet. 702. számú iromány. 298. p.

²⁰⁷ KI. 1935. XII. kötet. 702. számú iromány. 310. p.

²⁰⁸ Az 1879. évi L. tc. rendelkezett a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. A törvénycikk az állampolgárság megszerzésének négy módját határozta meg: leszármazás, törvényesítés, házasság, honosítás. Leszármazás alapján a magyar állampolgár törvényes gyermekei és a magyar állampolgárságú nő törvénytelen gyermekei is megszerezték az állampolgárságot abban az esetben is, ha a gyermekek külföldön születtek. Törvényesítésre a magyar állampolgár külföldi nőtől született törvénytelen gyermeke esetében volt lehetőség. Házasság által pedig külföldi nem szerezhettek magyar állampolgárságot a tör-

minősülő személy honosítás, házasságkötés, valamint törvényesítés folytán nem szerzhetett magyar állampolgárságot. A belügyminiszter hatáskörébe utalta az 1914. július elseje utáni honosítások hatálytalanítását. A hatálytalanítás feltételeként került meghatározásra, hogy csak akkor volt lehetőség hatálytalanítani a honosítást, ha az adott személy életkörülményei nem utaltak arra, hogy Magyarországon maradjon. Ez elsősorban azokra a személyekre vonatkozott, akik korábban külföldön éltek, idegen állampolgárok voltak. A hatálytalanítás a honosított személy feleségére és kiskorú gyermekeire is vonatkozott. Magába foglalta a névváltoztatás engedélyezésének hatálytalanítását is, ugyanis az indokolás szerint a magyar nemzet érdekei szempontjából hátrányos volna, és visszaélésekre vezetne, ha a honosításukat elvesztett személyek megtartanák a magyar nevet.²⁰⁹

A képviselőházi vitát elemezve elmondható, hogy a „zsidókérdéssel” kapcsolatban 1939-ig éles választóvonalak húzódtak a jobboldali és a szélsőjobboldali képviselők között.²¹⁰ Az első zsidótörvényt a kormánypárti képviselők megszavazták, de a szélsőjobboldali képviselők nem, mert nem tartották elégségesnek a rendelkezéseit. A második zsidótörvényt azonban már a szélsőjobboldali képviselők is egységesen megszavazták.²¹¹

A javaslatot elfogadók között Krúdy Ferenc, Makray Lajos, Gürtler Dénes, Rajniss Ferenc, Müller Antal, Meizler Károly, Tasnádi Nagy András, gróf Festetics Domonkos, R. Vozáry Aladár, Matolcsy Mátyás, Hubay Kálmán üdvözölték a betérjesztést, elsősorban azért, mert az faji alapra helyezkedett. A törvényjavaslatot a reformtörekvések egyik szakaszaként határozták meg, amely a magyart, a keresztényt, a magyar életet támogatja a megvalósulása esetén. Sokan nem látták elégségesnek a törvényjavaslat rendelkezéseit, „félmegoldások gyűjteményének”, kezdetlegesnek és primitívnek bélyegezték, és csak átmenetnek tekintették azt, és úgy vélték, hogy további törvényekre

vény szerint abban az esetben, ha magyar állampolgárhoz ment feleségül. A honosításhoz pedig honosítási oklevélre vagy honosítási nyilatkozat megszerzésére volt szükség, valamint az állampolgársági eskü letételére. A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. tartalmazott módosítást a magyar állampolgárságra vonatkozóan. Eszerint azt a személyt, akinek a magyar állampolgársága megszűnt, azt a honvédségtől el kellett bocsátani. Az első állampolgársági törvény kiegészítésének tekinthető az 1939. évi XIII. tc., amely kimondta, hogy megszűnik a magyar állampolgársága annak a személynek, aki külföldi állampolgárságot szerzett honosítás útján. Ez a rendelkezés a külföldi állampolgárságot szerzett személy feleségére és gyermekeire is kiterjedt. Az első magyar állampolgársági törvényről lásd még: KISTELEKI, 2000. 57-58. p.; VARGA, 2011. 445-458. p.; VARGA, 2008. 491-517. pp.; VARGA, 2005./A. 541-556. pp.; VARGA, 2003. 267-294. pp.

²⁰⁹ Az általános szabályok mellett a törvényjavaslat különös részében foglalt rendelkezéseit lásd a könyv külön fejezeteiben.

²¹⁰ Kevés törvényjavaslat keltett olyan érdeklődést, mint ez a tervezet. Éles szóváltások, személyeskedések, közbekialtások jellemezték a második zsidótörvény képviselőházi tárgyalásának légkörét. K. FARKAS, 195. p.

²¹¹ GYURGYÁK, 2001. 148. p

lesz szükség ebben a tárgykörben.²¹² A legradikálisabb elképzeléseket a Keresztény Nemzeti Szocialista Front képviselője fogalmazta meg.²¹³

A *törvényjavaslatot ellenző képviselők*²¹⁴ érvei az első zsidótörvény tárgyalása során elmondottakhoz képest nem sokat változtak, inkább a vita hangneme lett egyre durvább. A szociáldemokraták teljes mértékben elutasították a javaslatot. Rassay Károly indítványozta, hogy a javaslatot vonja vissza a kormány, és újabb tárgyalásra küldje vissza a bizottságokhoz, hogy azok a legnagyobb igazságtalanságokat, közjogi abszurdumokat vegyék ki belőle, és eszerint szerkesszék újra. Úgy vélték, hogy míg az első zsidótörvény vádirat és súlyos ítélet volt egy felekezeten, addig a második javaslat a vádat kiterjesztette, és az ítéletet súlyosbította. Érdekes és fontos megjegyezni, hogy míg az első zsidótörvény tárgyalásakor az egyik legfontosabb érv a javaslattal szemben a jogegyenlőség megsértése volt, az ebben a vitában szinte fel sem merült. Nézetük szerint a „zsidókérdést” két hónap alatt nem lehet megoldani, mert a törvényjavaslat az alaptörvényekhez – 1848. évi XX. törvénycikk, 1867. évi XVII. törvénycikk – is hozányúl. Az alaptörvények az jogrendszer alapját jelentik, ezért megváltoztatásukhoz hosszú „jogászi vívódásra” van szükség.²¹⁵ A törvényjavaslatnak közjogi vonatkozású hibája a képviselők szerint, hogy megkérdőjelezi a jogrendbe vetett bizalom létezését. A jogrend alapját ugyanis a jogrendbe vetett bizalom jelenti, és ha egy törvényben nem lehet megbízni, akkor az az egész rendszert felborítja. Nézetük szerint az első zsidótörvény megalkotása után mindenki úgy gondolta, hogy ezzel a kérdést rendezték. A második zsidótörvény azonban teljesen átrendezte az addig kialakult viszonyokat. A javaslatot a törvénykezés határaként értelmezték, mert akkor, ha éhhalálra ítéli emberek százazreit, már nem lehet törvényhozásról beszélni.

²¹² Ennek kapcsán indítványozták a névváltoztatások megszüntetését, amelynek indoka, hogy a név a nemzeti érzés megjutalmazását jelenti, és így a kivándorolt és külföldön élő zsidóktól a magyar nevet célszerű lenne megvonni. Javaslatot tettek továbbá arra, hogy az állampolgárságot 1867-ig visszamenőleg nemcsak a bűncelekményt elkövetőktől, hanem a „méltatlan” családoktól is meg kellene vonni. Úgy gondolták, hogy a fajvédelmet, a fajtisztaságot következetesebben kellett volna érvényesíteni, ugyanis a fajvédelem nem az egyház, hanem a kormányzat feladata. Olyan javaslatra lett volna szükség, amely megtiltotta volna a házasságkötést a keresztények és a zsidók között. Ezzel lehetett volna megakadályozni a „hibrid faji kereszteződést”. Az országgyűlés képviselőházának 377. ülése 1939. március 7-én. KN. 1935. XXII. kötet. 166. p.

²¹³ Elképzelésük legfontosabb pontjai a következők voltak: a zsidóságtól meg kellene vonni az országgyűlési képviselőválasztási jogot, nem lehetne zsidó tagja a magyar hadseregnek, a zsidó kivándorlók 2000 pengőnél nagyobb vagyont nem vihetnék magukkal, az 1867 után bevándoroltak állampolgárságukat vesztenék, az iparendélyek és iparigazolványok 6%-ra csökkentendők, a szabadfoglalkozású értelmiségi pályákon azonnal 6%-ra kellene csökkenteni a zsidóság számarányát, és a zsidók névmagyarosításai pedig hatályukat vesztenék. A zsidó és keresztény közötti házasságkötést megtiltanák, és az ilyen házasságokat érvénytelennek tekintenek. A zsidó köztisztviselőket azonnal nyugdíjaznák vagy „végelbánás” alá vonnák. Zsidók nem tarthatnának nem zsidó háztartási alkalmazottat. KN. 1935. XXII. kötet. 451. p.

²¹⁴ A törvényjavaslat ellen érveltek a következő képviselők: Rupert Rezső, Peyer Károly, Rassay Károly, Malasits Géza, Fábíán Béla, Dulin Jenő, Esztergályos János, Kertész Miklós, gróf Apponyi György, Buchinger Manó, Gratz Gusztáv, Kéthly Anna, Vázsonyi János, Fellner Pál, Bródy Ernő, Reiseinger Ferenc, Payr Hugó, Sulyok Dezső, Propper Sándor, Farkas István.

²¹⁵ KN. 1935. XXII. kötet. 156. p.

Milyen okok vezették a kormányt a törvényjavaslat elkészítésére? A módosító javaslatok a törvényellenzők részéről elsősorban a törvényjavaslat szigorának enyhítését célozták.²¹⁶

A képviselőházi vita során a legnagyobb indulatokat a következő kérdések váltották tehát ki: ki a 'zsidó' – a javaslat a zsidósághoz való tartozás meghatározásánál a fajiságot és a keresztséget összekeverte –, a gazdasági „örségváltás” megvalósítható-e a gazdaság súlyos megrendítése nélkül. Felmerült továbbá az a jogi kérdés, hogy jelent-e és ha igen, milyen mértékű igazságtalanságot képez a magántulajdon szentségének a korlátozása, hogyan valósítható meg a zsidók kivándorlása, valamint az, hogy a tervezet valóban hatszázalékos számarányt állapít-e meg, mert több szakasza numerus nullust írt elő.²¹⁷ A képviselőház számos változtatást hajtott végre a bizottsági javaslatához képest, ám jelentős módosítás a kormányjavaslatához képest nem történt.²¹⁸

A képviselőház által jóváhagyott tervezetet a felsőház egyesített bizottságai 1939. március 31-én tárgyalták meg. A javaslat vitájára április 15. és 18. között a 85., 86., és 87. üléseken került sor.²¹⁹ A vitanyitó ülésen jelentették be Gróf Károlyi Gyula – aki Horthy tanácsadói közé tartozott – lemondását a felsőházi tagságról.²²⁰ Károlyi célja az volt, hogy alapjaiban formálja át a javaslatot, de elképzeléseihez a kormánytól nem kapott segítséget, ezért a lemondás mellett döntött.²²¹

A törvény vitája alkalmából a felsőházba több nyilatkozatot is benyújtottak, amellyel az első világháborúban részt vett katonák és családjuk törvény alóli mentesülését pró-

²¹⁶ Indítványozták, hogy a tíz főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztató vállalatokat vegyék ki a javaslat hatálya alól, az ugyanis csak fölösleges üldözést jelentene. A végrehajtás idejét hosszabbítsák meg, az állásukat veszítők számára biztosítsanak ingyenes ipari és mezőgazdasági átképző tanfolyamokat, hogy el tudjanak más munkakörben helyezkedni. Javasolták egy külön alap létrehozását, amely a törvény áldozatainak megsegítésére szolgált volna. KN. 1935. XXII. kötet. 200. p.

²¹⁷ K. FARKAS, 2010. 197. p.

²¹⁸ Az első szakaszban szereplő 1938. január elsejei határidőt 1939. január elsejére módosították, amely a egyes házasságból született gyermekek helyzetét enyhítette. A kivételezési szakaszt néhány ponttal bővítették. Például belekerült a javaslatba az a hadirokkant, aki legalább egy ízben kitüntetésben részesült, valamint a hadiárvrák, az olimpiai bajnokok is. A választójoggal kapcsolatos negyedik szakaszt is enyhítették, azzal, hogy elegendő volt „hitelt érdemlően” igazolni a hatóságok által kiállított okirata nélkül, hogy az érintett személy szülei vagy egyéb felmenői Magyarországon laktak 1867. december 31. óta megszakítás nélkül. A hetedik szakasz rendelkezéseit annyiban enyhítették, hogy a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Karának közgazdasági és kereskedelmi szakán tizenkét százalékban határozták meg a felvehető zsidó hallgatók számát a hat százalék helyett. A közszolgálatra vonatkozó szakasz kiegészítették azzal a rendelkezéssel, hogy a zsidó tanítókat, tanárokat, körjegyzőket 1943. január elsejéig, míg a zsidó bírákat és ügyészeket 1940 januárjáig nyugdíjaztatni kell. A mezőgazdasági ingatlanok korlátozásával kapcsolatos 16. szakasz hatályát a közelmúltban átruházott ingatlanokra is kiterjesztették. A 18. szakasz mint új, kiegészítő paragrafus a képviselőházi vita során került a tervezetbe. K. FARKAS, 2010. 202.

²¹⁹ Hosszas vita és számos módosítás után végül 1939. április 28-án fogadták el. KN. 1935. XXII. kötet. 621-622. pp.

²²⁰ FI. 1935. IX. kötet. 413. számú iromány. 326. p

²²¹ K. FARKAS, 2010. 208.

bálták elérni az egykori bajtársak.²²² A vita kezdetén az együttes bizottság a törvényjavaslattal kapcsolatban a sürgősség kimondását kérte. A felsőház ülésén az elnök gróf Széchenyi Bertalan volt. A törvényjavaslat benyújtásával párhuzamosan Láng Lajos, a felsőház tagja kérvényt nyújtott be „a zsidó magyar társadalomnak választójoga megvédése érdekében.”²²³

A törvényjavaslatot 1939. április 15-én, szombaton, a felsőház 85. ülésén vitéz Görgey László előadó ismertette, aki a „zsidókérdést” egy történelmi folyamat részeként definiálta. Úgy vélte, hogy a jogrendszer részei voltak már azok az intézkedések is, amelyeket az Árpád-házi királyok hoztak. Fontosnak tartotta a nagy aránytalanságok megszüntetését. A törvényjavaslat alapelveként fogalmazta meg, hogy az egyenlőtlenségeket alkotmányos úton kell megoldani. Annak a meghatározása során, hogy ki minősül ’zsidónak’, a törvényjavaslat a felekezeti alap helyett a leszármazást tekinti kiindulópontnak. A javaslat abból indult ki, hogy az, aki megkeresztelkedik, kereszténynek minősül, azonban ezt az elvet nem lehetséges a gazdasági és a szellemi élet területén teljes mértékben alkalmazni. Ennek magyarázata pedig az a tény, hogy sokan nem lelki meggyőződésből, hanem anyagi érdekből keresztelkednének.

A törvényjavaslat éppen emiatt „tilalomfákat” állít a zsidóság terjeszkedése elé. A zsidóság tulajdonszerzésére vonatkozó korlátozásokat a következőkkel indokolja a törvény: a földkérdés kapcsán a „kié a magyar föld” kérdésre a válasz, hogy „akié a föld, azé az ország”, az ország pedig a magyarságé. Ez a korlátozás nem tekinthető vagyoni elkobzásnak, mert megfelelő kártérítést ad az állam az érintettek számára. A javaslat a korlátozásokon túl a minisztériumnak felhatalmazást adott, hogy tárgyalásokat folytasson a kivándorlásról. Görgey beszédében elismerte, hogy a törvényjavaslat tartalmaz jogfosztó rendelkezéseket, de ezek a nemzeti érdekeket szolgálják.

A *törvényjavaslatot ellenzők*²²⁴ szerint a javaslat nélkülöz minden jogalapot, ellentétben áll az igazsággal, a méltányossággal, a magyar alkotmány szellemével. Szakít a sok százéves magyar közfelfogással. A törvényhozás feladata a jogalkotás, nem a jogfosztás, a törvényjavaslat azonban nem tartalmaz mást, csak jogfosztást. Szakít a jogegyenlőség elvével, és egy új jobbagyságot hoz létre, és mintegy hatszázezer embert másodrangú

²²² „Alulírott, aki az 1914-1918. évi világháború során a hadra kelt seregnél mint magasabb csapat- vagy zászlóaljparancsnok működhetni szerencsés lehettem és mint ilyen, volt alárendeltjeim magatartását közvetlen tapasztalatból ismerem, nemcsak parancsnoki kötelességemből kifolyólag, de lelki szükségből is kijelentem, hogy a Károly csapatkereszttel kitiüntetett tűzharcosok, akik a legsúlyosabb nélkülözések közepette életük veszélyeztetésével az első harcokban küzdöttek, miként az 1917. évi VIII. tc. is előírja a nemzet osztatlan, hálás elismerésére váltak érdemesekké. Ezért a magyar hadsereget mindenkor jellemző hagyományos bajtársias szellem mintegy parancsolólag megköveteli, hogy a hadra kelt seregnek minden Károly csapatkereszttel rendelkező, vagy más hadikitüntetéssel bíró, illetve önhibáján kívül hadifogságot szenvedett, megsebesült vagy megrokkant-egyébként nemzetünk feddhetetlen tagja-ilyennek hitvese, özvegye, árvája és utóda ugyanazokkal a jogokkal rendelkezzen, mint bármelyik azoknak a vitatlanul teljes jogú magyar állampolgárnak, akik a világháborúban egyáltalában részt nem vettek.”

Kelt Budapesten 1939 március havában. Bartha Lajos, altábornagy.

OGYK, Parlamenti Gyűjtemény. C2/4035.

²²³ FN. 85. ülés. 1939. IV. kötet. 130. p.

²²⁴ Bezerédj István, Pap József, Láng Lajos, Szluha Aladár, báró Prónay György, Hegedűs Lóránt, Chorin Ferenc.

állampolgárrá minősít vissza. Szakít azzal a jogelvvvel, amelyet az 1895-ös törvény vezetett be, miszerint a polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség felekezethez, hitvalláshoz való tartozástól teljes mértékben független. A javaslat – Láng Lajos szerint – a zsidóságot egy „jogi és politikai gettóba” kívánja taszítani.²²⁵ Az intézkedések igazságtalanok, jogfosztók. A törvényjavaslat ellentétben áll a Szent István-i állameszmével, a magyar alkotmánnyal és az alkotmányfejlődéssel.²²⁶ A törvényjavaslat beleütközik az egységes magyar nemzet testébe, megsérti a jogegyenlőség elvét és a megszerzett jogokat. A meglévő jogokat, jogosítványokat elvenni nem szabad. Így, ha már egyszer a zsidóságot elismerték teljes jogú magyar állampolgároknak, akkor tőlük az ehhez kapcsolódó jogokat elvenni nem lehetne. A törvényjavaslat a jogfosztással a zsidókat másodrendű állampolgárokká minősíti, kiszakítja őket a nemzet életéből, a jogkorlátozást és a jogfosztást a magánjogból átviszi a közjog területére. A zsidóságtól elveszi a politikai jogok nagy részét, ugyanakkor a kötelességeiken nem változtat, ugyanúgy adót kell fizetniük, hadba kell vonulniuk. A törvény családi tragédiákat és szerencsétlenségeket idéz elő, akadályokat és válaszfalakat állít a magyar állampolgárok közé.²²⁷

A *törvényjavaslatot elfogadók* szerint²²⁸ a javaslat egyik célja, hogy a belföldi zsidóságot bizonyos területeken visszaszorítsa, a másik, hogy a külföldi zsidóság „beszivárgását” megakadályozza. A zsidóság közéleti, gazdasági és politikai téren való visszaszorítása a nemzet jogos önvédelme miatt szükséges, de a megszorításnak igazságosan, az összes körülmény figyelembevételével kell történnie. A javaslatban nem „zsidókérdésről” van szó, hanem a magyar élet kérdéséről. A nemzeti erőket koncentrálni, szigorú törvényeket kell hozni. A törvény alkotmányellenességét cáfoló gondolatok között szerepel, hogy a magyar közjogban nincs alaptörvény, minden törvény, amely alkotmányos úton jön létre, egyenlő joghatállyal bír. Az alkotmány nem stabil, rideg „valami”, hanem a törvényeknek az összessége, amelyek a nemzet gondolkodásába mentek át. A felsőház éles vita után, de nagy többséggel fogadta el a javaslatot. Sulyok Dezső a következőképpen fogalmazott a második zsidótörvény javaslatának vitájáról: *„Ennek a javaslatnak a tárgyalásán egész sajátos tárgyalási mód alakult ki. Elmondották a szónokok, hogy milyen rossz ez a javaslat, másfélórás, kétórás beszédeket szenteltek annak megmagyarázására, hogy miért elfogadhatatlan, és a végén elfogadták a javaslatot.”*²²⁹ Végül mind az általános, mind a plenáris ülés végén lényeges változtatások nélkül fogadták el a javaslatot.²³⁰ Imrédy Béla később a zsidótörvény felsőházi elfogadásáról úgy nyilatkozott, hogy az „a Felsőházban minden nehézség nélkül keresztülment.”²³¹

²²⁵ FN. 1935. IV: kötet.166. p.

²²⁶ FN. 1935. IV: kötet. 144. p.

²²⁷ KN. 1935. XXII. kötet. 418. p.

²²⁸ Serédi Jusztinián, gróf Teleki Pál, Péchy Manó, Ravasz László, vitéz Meskó Zoltán, Szőke Gyula, Bíró Zoltán, S. Bálint György, Raffay Sándor.

²²⁹ KN. 1939. XII. kötet. 11. p.

²³⁰ A szavazásnál döntő érvként merült fel az a politikai ok is, hogy ne okozzanak problémát a kormánynak azzal, hogy nem fogadják el a javaslatot. K. FARKAS, 2010. 210. p.

²³¹ SIPOS, 1999. 213. p.

A második zsidótörvény tehát tilalmak tengerét foglalta magába, így alapvető politikai és állampolgári jogok korlátozását, illetve megvonását vezette be.²³² Ezzel a jogszabállyal azonban nem ért véget a diszkriminatív törvények sora.

A jogegyenlőséget érintő további törvények

A jogegyenlőséget érintő törvények közé sorolható és megemlítendő az 1942. évi IX. törvény cikk, amely a hadikölcsönök valorizációjával kapcsolatban kimondta, hogy 'zsidónak' minősülő személy hadikölcsön kötvényeinek ellenében ötezer pengőt meghaladó névértékű államadóssági címlet kiadását nem igényelhetette, a többletet a zsidóság kivándorlásával kapcsolatos költségekre kellett fordítani. Közvetlen következményei ennek a törvénynek nem voltak, de felmerült egy sokkal drasztikusabb magántulajdont korlátozó terv is ún. „zsidóvagyron dézsma” formájában, amely azonban nem valósult meg.²³³

A szabadságmegvonó intézkedések szempontjából az 1939-ben megalkotott honvédelmi törvénynek a következő szabályai voltak jelentősek. A honvédségre vonatkozó szabályok között általános elvként határozta meg a törvény, hogy helyi levente parancsnokul csak olyan magyar állampolgárt lehetett választani, aki a testi és szellemi alkalmasság mellett nemzeti és erkölcsi szempontból is megfelelőnek minősült. A második zsidótörvény szerint 'zsidónak' minősülő személy és az, aki az előbb említett jogszabály első szakaszának 6. bekezdésébe foglalt korlátozás alá esett, nem tölthetett be leventeparancsnoki tisztséget. A hadkötelezettséggel kapcsolatos mulasztást elkövetőkkel szemben a belügyminiszter számos hatósági támogatást és engedélyt visszavonhatott.²³⁴ Házassági joggal kapcsolatos korlátozó rendelkezés volt, de a honvédségre vonatkozó szabályok között kapott helyett az a rendelkezés, mely szerint a honvédelmi miniszternek volt joga arra, hogy a hadkötelesek házasságkötését az állításköteles korba lépés előtt és az állítási kötelezettség tartalma alatt engedélyhez kösse. A tényleges legénységi állományú személyek csak nősülési engedély alapján köthettek házasságot.²³⁵ A törvény indokolása szerint a honvédelmi miniszter ezzel a rendelkezé-

²³² K. FARKAS, 2010. 213. p.

²³³ KATZBURG, 2002. 188. p.

²³⁴ Ilyen engedélyek voltak például: az iparjogosítványok: iparendély, iparigazolvány, vándoripari engedély, házalási engedély, nyilvános balett vagy mozdulatművészet tanítására jogosító engedély, nyilvános sportoktatói tanfolyam tartására jogosító engedély, gépjárművezető magántanfolyam tartására jogosító engedély, könyöradomány gyűjtési engedély, magánkutató iroda létesítésére jogosító engedély, nyilvános találkahely létesítésére jogosító engedély, nyilvános előadások, mutatványok tartására jogosító rendőrhatalósági engedélyek. Továbbá a közhasználatú gépjármű vállalatok engedélyei, hajózási engedélyek, vámkezelési igazolvány, szesz-egyedárusásra vonatkozó engedélyek. NAGY-DALMAI-WÖLGYI-BABOCSAY, 1942. 198. p.

²³⁵ Nősülési engedély volt szükséges továbbá a felülvizsgálati úton tartósnak szabadságot legénységi állományú személyeknek, és akik már tényleges szolgálati kötelezettség alatt álltak, valamint a katonai rokantházak helyi ellátásában részesülő legénységi személyek házasságkötéséhez is. A tényleges állományba tartozó hivatásos altisztek és hivatásos tisztek nősülési engedélyének megadásáról a hadtestparancsnokság határozott fő szabály szerint. A határozat ellen nem volt helye jogorvoslatnak. A tényleges állományba tartozó hivatásos személyek közül általában csak az őrmesteri és annál magasabb fokozatú altisztek kaphatták meg az engedélyt a nősülésre. A tényleges állományba tartozó nem hivatásos

zessel arra kapott lehetőséget, hogy életbe léptesse a nősülési tilalmat. A tényleges állományú honvédtisztek – tisztviselők – csak a honvédelmi minisztertől nyert nősülési engedéllyel, illetve házasságkötési igazolvány birtokában köthettek házasságot.²³⁶ A hadkötelesekre vonatkozott továbbá a mozgás szabadságának a korlátozása is, amely magába foglalta az ország elhagyásának és a kivándorlásnak a korlátozását is mindaddig, amíg a hadköteles állítási kötelezettsége vagy tényleges szolgálati kötelezettsége le nem telt.

A fejezetben bemutatott törvényi szintű jogkorlátozó rendelkezések az állampolgárokat különböző csoportokba sorolták a felekezethez való tartozás és a származás alapján. Ezzel a jogalkotó megváltoztatta az általános és egyenlő jogképesség fennálló fogalmát, és ezt az élet számos területére kiterjesztette. Másrészt ez a megváltozott jogképesség-fogalom folyamatosan változott a hatályba lépő törvények alapján. A jogegyenlőség mint alapelv kiiktatása a jogrendszerből tehát 1939-re megtörtént.²³⁷ Ahogy az előzőekben láthatóvá vált, ennek a jogi alapját az első zsidótörvény teremtette meg, majd a további jogszabályok pontosították, kiegészítették azt. Megállapították ezek a rendelkezések a – törvény szerinti – határokat az állampolgárok között azzal, hogy az általános és az egyenlő jelzőt „kivették” a jogképesség fogalmából.

A következő részben a magánjog körébe tartozó, további korlátozó rendelkezéseket tartalmazó törvényeket tekintem át, így a dologi jogban, a munka magánjogi területén és a kötelmi jogban bekövetkezett – a megszűkítést célzó – szabályokat vizsgálom. A magánjogi fejezet utolsó része a fajvédelmi törvény házassági jogi rendelkezéseiről szól.

B) Dologi jogi korlátok: a magántulajdon szentségének elve és korlátai

A tulajdonhoz való jog történelmileg a személyes szabadság biztosítékának számít. A korszakot vizsgálva elmondhatjuk, hogy a magyar parlamentben már az 1920-as években jelentősen megnőtt a tulajdonjog korlátozását és a szabadverseny fékezését célzó törvényjavaslatok száma.²³⁸

A tulajdonjoggal kapcsolatos jogkorlátozó rendelkezések tehát nem a zsidótörvényekkel kezdődtek. Ebbe a fogalomkörbe tartozott az ingatlanszerzés korlátozása mel-

legénységi állományú személyre vonatkozó engedély megadásáról a csapattest parancsnoka határozott. Fellebbviteli lehetőség ebben az esetben sem volt. VAJNAI-DALMAI, 1942. 282. p

²³⁶ A honvédelmi miniszter ezt az anyakönyvvezetőnek bemutatandó okmányt csak abban az esetben adhatta ki, ha a szándékolt házasságnak szolgálati okból semmi akadály nem állt fenn, továbbá a kérelmező tiszt az előírt eljárás során igazolta, hogy menyasszonya megfelelő származású és műveltségű, kifogástalan hölgy, és az előírt házassági óvadékot szabályszerűen biztosították. Az ezredesi rendfokozattól fölfelé a nősülési engedélyt az államfőtől kellett kérelmezni. DÉMY, 1942. 60. p.

²³⁷ 1939 januárjában az Országos Zsidó Iroda az országgyűléshez benyújtott felfolyamodásában mutatott rá arra, hogy a törvényjavaslat „nemcsak a magyar alkotmányba ütközik, hanem radikális szakítást jelent az alkotmány alapeivel: a politikai magyar nemzet egységes fogalmával, a jogegyenlőséggel, a törvény előtti egyenlőséggel, a szerzett jogok tiszteletben tartásával...” LÉVAI, 1946. 39. p.

²³⁸ UNGVÁRI, 2010. 187. p. Lásd még a Horthy-korszak tulajdonjogáról: TANULMÁNYOK, 1958. 134-157. pp.

lett az állam elővásárlási joga és az állami megváltási jog, valamint a haszonbérleti szerződés bejelentésének kötelezettsége is. A korabeli szakirodalom a családfenntartás elvének, a család fokozatos védelmének és a faji és nemzeti szempontok hatékonyabb érvényesítésének eszméjét határozta meg a dologi jog körében jellegzetes vonásként. Másik jellemzőként említhető, hogy a dologi jogi vonatkozású jogszabályok száma rendkívüli mértékben megnövekedett a korszakban, így azok egyre áttekinthetlenebbek lettek.²³⁹ A tulajdon a dolog feletti kizárólagos rendelkezési jogot jelentette, amely azonban csak elvben volt korlátlan. A gyakorlatban a tulajdonos szabad rendelkezési jogát részben a törvények, részben szerződések, részben mások jogai korlátozták.²⁴⁰ A korlátozások vonatkozhattak a tulajdonjog tartalmára vagy fennállásának időtartamára.²⁴¹

Főszabály szerint tulajdonos lehetett bárki, kivéve, ha a törvény a tulajdonszerzés lehetőségét természetes vagy jogi személyeknek meg nem tiltotta vagy korlátozta. Így nem rendelkeztek tulajdonszerzési képességgel a szegénységi fogadalmat tett és a kolduló szerzetesek, továbbá nem szerezhettek bányatulajdont a bányákban alkalmaztak és a bányahivatalnokok felesége és gyermekei. Az el nem ismert felekezetek sem rendelkeztek tulajdonszerzési képességgel.

A tulajdonhoz való jognak közérdekből való korlátai közé sorolták azt az esetet, hogy a tulajdonos tetszése szerint nem irthatta ki az erdejét, a vadászati jogot csak kétszáz holdnál nagyobb birtokon gyakorolhatta.²⁴² A törvényben meghatározott korlátozások egyike volt a kisajátítási jog.²⁴³

Az 1937. évi VI. törvénycikk értelmében a város beépítésére kijelölt területen a telek felosztásához az építésügyi hatóság engedélyére volt szükség. A honvédelmi tulajdoni korlátozások körébe tartozott, hogy az ingatlan birtokosa köteles volt túrni, hogy az ingatlanán erődítési művet vagy más építményt létesítsenek, vagy hadfelszerelés, hidak, repülőterek építésére, általában honvédelem céljára az ingatlant felhasználják. Az ingatlan tulajdonjogát kisajátítás és csere útján is meg lehetett szerezni. Nemcsak a honvédelem céljára szükséges ingatlanokat, hanem az annak közelében lévőket is ki lehetett sajátítani, ha arra a létesítmény biztonsága érdekében szükség volt. Az ingatlan-kisajátítás elrendelésére a honvédelmi miniszternek biztosított hatáskört a törvény.

²³⁹ BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 42. p.

²⁴⁰ STIASSNY, 1939. 180. p.

²⁴¹ Az ingatlan adásvételi szerződésekkel kapcsolatban már 1920-ban megszületett az a korlátozó jogszabály, az 1920. évi XXXVI. tc., amely a mezőgazdasági ingatlan elidegenítése esetére az államnak elővásárlási jogot biztosított, és előírta, hogy minden ilyen jellegű jogügylet kötelező bemutatását a közigazgatási bizottság albizottságához. Bejelentési kötelezettség vonatkozott a haszonbérleti szerződésre, és a mezőgazdasági ingatlan parcellázására is. Tovább szigorította ezt az előírást az 1936. évi XXVIII. tc., amely már a földművelésügyi miniszter engedélyét is megkövetelte a parcellázáshoz.

²⁴² DÉMY, 1942. 62. p.

²⁴³ A kisajátítási jog alapvető szabályait az 1881. évi XLI. törvénycikk tartalmazta. Aki a mezőgazdasági ingatlanát részletekben kívánta elidegeníteni, az ingatlan eldarabolásának megkezdése előtt köteles volt az eldarabolási szándékáról minden egyes ingatlanról külön-külön bejelentést tenni a gazdasági főfelügyelőségnek. Stiassny, 1939. 188. p. 1920. évi XXXVI. törvénycikk 64.§.

Az igénybevétel azonban nemcsak ingatlanokra, hanem vállalatokra és egyéb ingóságokra is kiterjedhetett. Bármilyen ingatlantulajdonos béke idején is köteles volt túrni, hogy telkén és épületein légvédelemmel kapcsolatos közérdekű berendezések létesíttessenek, vagy ilyen célra ingatlanjait igénybe vehessék.

A haditeleknek, a vitézi teleknek, a családi birtoknak és a járadék telkeknek a közös jellemzője a kötöttség volt, amely elsősorban terhelési és elidegenítési tilalom megállapítását és a tulajdonos végintézkedési jogának a korlátozását jelentette. A haditelek a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák megélhetésének előmozdítását szolgálta.²⁴⁴ A haditelek elidegenítéséhez, bérbe vagy haszonbérbe adásához, használatának átengedéséhez hatósági engedélyre volt szükség az *1820/1917. számú ME rendelet* 3. szakasza alapján. A haditelek állagára és haszonélvezetére nem lehetett végrehajtást vezetni, kivéve a telket közvetlenül terhelő követelések behajtására. Az örökhagyó végintézkedési joga is korlátozott volt a haditelek tekintetében, mert a haditelekről csak a leszármazók között tehetett osztályt, házastársának özvegyi ellátását szabályozhatta, házasságon kívül született gyermekét a köteles részre jogosultak sérelme nélkül végintézkedéssel részesíthette. Amennyiben nem volt törvényes örökrészre jogosult leszármazója, házastársa és szülője az örökhagyónak, akkor jogosult volt a rokonok közül vagy a nem rokoni körbe tartozók közül olyan személyt örökösnek nevezni, aki ellátta és gondozta őt, és ezzel vált érdemessé az öröklésre. A haditelekkel kapcsolatos további szabály volt, hogy azt a szerződő fél által adott ellenérték és a telekre fordított szükséges és hasznos beruházások megtérítésével a törvény szerint meghatározott esetekben vissza lehetett váltani.²⁴⁵

A családi hitbizomány jogintézménye számos korlátozást foglalt magába. 1936-ban alkotott törvényt – *1936. évi XI. törvénycikk* – az országgyűlés, amelyben meghatározták, hogy kiket jelölhetett meg várományosként az alapító. Korlátozta tehát a jogszabály a várományosok körét, és az utódlásra csak az elsőszülöttség elvének megfelelően biztosított lehetőséget, ezért az öröklési sorrend eleve meghatározott volt. Kötöttek voltak a hitbizományhoz kapcsolódó egyes jogügyletek is.

A vitézi telket „a magyar állam védelmében kítűnt, feddhetetlen honfiak”²⁴⁶ részére lehetett adományozni abban az esetben, ha meghatározott közszolgálati kötelezettségek teljesítésének eleget tettek, és az ingatlan különleges jogi minőséget szerzett. A vitézi telekhez hasonlított Németországban az Erbhof, vagyis Pólay Elemér fordításában „az öröklődő parasztbirtok”, vagy másként örökbirtok, amelynek a megszerzéséhez szükséges feltételek között szerepelt a német állampolgárság, a német vagy hasonló származás, valamint a föld rendszeres művelése. A jogszabály külön fejezetet szentelt a

²⁴⁴ STIASSNY, 1939. 192. p.

²⁴⁵ Visszaváltásra volt lehetőség akkor, ha a telek öröklés útján olyan személy tulajdonába jutott, aki nem volt az örökhagyó leszármazója, házastársa, szülője, vagy házasságon kívül született gyermeke, valamint abban az esetben, ha a tulajdonost államellenes bűncselekmény miatt jogerősen elítélték, vagy a tulajdonos nem lakott állandóan a magyar állam területén vagy elvesztette magyar állampolgárságát. STIASSNY, 1939. 193. p.

²⁴⁶ STIASSNY, 1939. 193. p.

paraszt fogalmának a meghatározására, és az állampolgárság mellett rögzítette a „német vagy azonos törzsi vér szükségességét.” Törvény, felosztás vagy miniszteri engedély alapján lehetett ilyen birtokhoz jutni, amelyre több korlátozás is vonatkozott. Így például az örökgyó nem változtathatta meg az öröklési rendet, és nem korlátozhatta azt, valamint az ilyen jellegű birtok elidegeníthetetlen és megterhelhetetlen volt.²⁴⁷

Vitézi telek adományozására az államfő rendelkezett jogosultsággal, de lehetőség volt arra is, hogy a tulajdonos a kizárólagos tulajdonát képező ingatlanból maga alapítson leszármazója számára vitézi telket, ehhez is szükség volt azonban az államfő megerősítésére. A vitézi telkekre vonatkozó korlátozó rendelkezések közé tartozott, hogy az ilyen jellegű telkeket elidegeníteni, megterhelni, bérbe vagy haszonbérbe adni, haszonélvezetét vagy használatát másnak átadni, rá végrehajtást vezetni nem lehetett. Kivételes esetben és a Vitézi Szék hozzájárulásával volt lehetőség a hasznos beruházások céljaira a vitézi telket megterhelni.²⁴⁸ Öröklés esetén oszthatatlan egészként szállt át arra az örökösre, aki alkalmasnak bizonyult a törvény értelmében a telek átvételére.²⁴⁹ A vitézi telek visszaszállt az államra, amennyiben a tulajdonos hazaárulást követett el, vagy a telek átvételekor tett esküjét megszegte, valamint ha örökösödés vagy várományosra való átszállás esetén alkalmas utódja nem volt, vagy nem igényelte a telket. A tulajdonos jogainak korlátozásaként értelmezhető, hogy bizonyos feltételek megléte esetén a vitézi telek még a tulajdonos életében a várományosra szállt át a törvény erejénél fogva.²⁵⁰

A családi birtokkal kapcsolatosan is határozott meg a vonatkozó törvény jogkorlátozó rendelkezéseket.²⁵¹ A családi birtok megterhelésére – főszabály szerint – kizárólag hatósági hozzájárulással volt lehetőség. Hatósági engedélyhez kötött volt a családi birtok elidegenítése, haszonbérbe adása, haszonélvezetének más részére történő átengedése is. A vitézi telekhez hasonlóan a családi birtokról való végintézkedési jog is kor-

²⁴⁷ PÓLAY, 1939. 55-58. pp. Lásd még: KROESCHELL, 1992. 94-96. pp. A Birodalmi Örökbirtoktörvényt 1933-ban alkották meg. Szövegét lásd: NÉMETH, 2007. 211-214. pp.

²⁴⁸ STIASSNY, 1939. 195. p.

²⁴⁹ Amennyiben nem volt az örökgyónak utóda, vagy visszautasította a vitézi telket, akkor mást is megjelölhetett az örökgyó, elsősorban nő leszármazójának a férjét. Nem vehette át azonban a vitézi telket, aki a közszolgálatok teljesítésére testileg vagy szellemileg képtelen volt, továbbá az sem, aki erkölcsileg megbízhatatlannak minősült.

²⁵⁰ Ilyen feltétel volt, ha a tulajdonos a vitézi telekkel kapcsolatos közszolgálatoknak nem tett eleget, vagy a közszolgálatok teljesítésére szellemileg vagy testileg alkalmatlanná vált. Ugyancsak a várományosra való átszállást eredményezhette, ha a vitézi telek tulajdonosa iszákosság, rendbontás, dologkerülés vagy erkölcsi szempontból súlyos megítélés alá eső más fontos okból a közbecsülésre méltatlanná vált. Ebben a körbe tartozott az az eset is, ha a tulajdonos megfelelő időben nem alapított családot, vagy ha a vitézi telket önhibájából nem művelte megfelelően, nem biztosította tűzkár ellen, és a Vitézi Szék által előírt biztosítási szerződéseket nem kötötte meg, vagy nem teljesítette. Ötödik okként szolgálhatott, ha a vitézi telket annak előbbi tulajdonosának nő leszármazójával kötött házasság útján szerezte és a házasságot a bíróság a férj hibájából jogerős ítélettel felbontotta. STIASSNY, 1939. 196. p.

²⁵¹ Ennek a birtoktípusnak a nagysága, amelyet az állam juttatott a földreform kapcsán meghatározott személyeknek, nem lehetett a vele egyesített ingatlanokkal együtt nagyobb „egy népes családnak szokásos illő eltartására elegendő jövedelemnek gondos művelése mellett legfeljebb háromszorosát nyújtó birtoknál. 1920. XXXVI. tc. 70. §.

látozott volt. Öröklés jogi szempontjából a családi birtok osztatlan egésznek minősült. Így tehát megváltozott a jogképeség fogalma. A személynek azt a tulajdonságát értették alatta, amelynél fogva jogviszony alanya lehetett. Ha valakinek ezeket a jogait elvonták, akkor jogképtelenségnek minősült. Létezett „a korlátozott jogképeség” fogalma is abban az esetben, amikor a törvény bizonyos személyek jogképeségével kapcsolatban határozott meg korlátokat, de más jogterületen meghagyta a jogképeségüket. Részben jogképtelenségnek tekintették a szegénységi fogadalmat tett szerzetest, ha kilépett a szerzetesrendből, de ha a pápa eltörölte a szerzetesrendet, akkor teljes jogképeségét visszanyerte a kilépett szerzetes. A jogképeségtől való megfosztást mint retorziót értelmezték abban az esetben, ha a magyar állam fosztotta meg részben vagy egészben jogképeségétől annak az államnak a polgárát, amelyben a magyar állampolgárnak nem volt jogképesége.²⁵² A családi hitbizomány jogintézménye számos korlátozást foglalt magába. 1936-ban megalkotta az 1936. évi XI. törvénycikket az országgyűlés, amelyben meghatározták, hogy kiket jelölhetett meg várományosként az alapító. Korlátozta tehát a jogsabály a várományosok körét, és az utódlásra csak az elsőszülöttség elvének megfelelően biztosított lehetőséget, tehát az öröklési sorrend eleve meghatározott volt. Kötöttek voltak a hitbizományhoz kötődő egyes jogügyletek is.

Ezekkel az esetekkel összefüggésben említette a jogtudós a második zsidótörvényt, amely a jogképeség részbeni korlátozását mondta ki a jogsabályok alapján ‘zsidónak’ minősülő személyek ingatlanszerzésére nézve.²⁵³ Az 1939. évi IV. törvénycikkben foglalt korlátozások egyik csoportja a gazdasági területen belül az ingatlanok megszerzésére vonatkozott.²⁵⁴ A törvény meghatározott egy főszabályt arra vonatkozóan, hogy ‘zsidó’ személy hogyan szerezhetett mező- vagy erdőgazdasági ingatlant,²⁵⁵ majd ezt követően a főszabály alóli kivételek hosszú sorát fejtette ki. A korlátozás lényege tehát az volt, hogy az említett ingatlanokat csak árverés vagy magánkézből való eladás útján és hatósági engedéllyel szerezhetett a törvény szerint ‘zsidónak’ minősülő személy. A 16. § szerint a ‘zsidókat’ a korlátozásokra tekintet nélkül lehetett kötelezni arra, hogy mezőgazdasági ingatlanaikat tulajdonul vagy kishaszonbérletek céljára átengedjék. Mező- vagy erdőgazdasági ingatlan átruházásához hatósági hozzájárulásra volt tehát szükségük azoknak a személyeknek, akik a törvény szerint ‘zsidónak’ minősültek. Az állam elővásárlási jogának a gyakorlása nélkül is megtagadhatta a hatóság a hozzájárulását a jogügyletnek. ‘Zsidónak’ minősülő személy mint vevő csak előzetes hatósági engedély birtokában és egyéb feltételek teljesülése esetén szerezhetett ingatlant.

²⁵² SZÖGYÉNYI, 1941. 30. p.

²⁵³ SZÖGYÉNYI, 1941. 30. p.

²⁵⁴ Ahogy Götz Aly rámutatott, az antiszemita sajtó már 1919-től kezdve napirenden tartotta azt a követelést, hogy a földreform céljaira zsidó földtulajdont vegyenek igénybe. Ez a követelés 1938-ban állami cél lett. 1939 februárjában Teleki így fogalmazott: „Az viszont, hogy magyarabb és biztosabb kézbe akarjuk juttatni azt a földet, amely ma idegeneknek, vagy olyanok kezén van, akiket családi tradíció nem köt a földhöz, igazán nem lehet kétséges feladata bármely magyar kormánynak sem.” ALY-GERLACH, 2005. 65-66. pp.

²⁵⁵ Mező- vagy erdőgazdasági ingatlant zsidó élők közötti jogügylet útján csak árverés vagy árverés hatályával magánkézből eladás során és csakis a hatóság engedélyével tett vételi ajánlat alapján szerezhet 1939. évi IV. tc. 15. §.

Az 1939-es honvédelmi törvény magánjogi rendelkezései közül a tulajdonjogi szabályok a legjelentősebbek.²⁵⁶ Az ingatlanok tekintetében fennálló korlátozások körét tovább bővítette a honvédelem szempontjait figyelembe véve. A katonai határsávban minden ingatlannal kapcsolatos jogügylethez²⁵⁷ a katonai hatóság hozzájárulását írta elő. Ezek a rendelkezések a magántulajdon szentségének az elvét érintették, hiszen az időleges átengedés mellett a személy és teherszállításra alkalmas állat és a fogatos járművek, a szárazföldi gépjárművek tulajdonosát kötelezni lehetett, hogy végleg mondjon le az adott dolgon fennálló tulajdonjogáról. A főszabály mellett azonban számos kivételt is tartalmazott a jogszabály.²⁵⁸ A tulajdonosi jogosítványok elvonása körében szabályozta a törvény a kisajátítást, a végleges igénybevételt béke, valamint külön csak háború idejére. Rendelkezett a birtok elvonásáról, ideiglenes használatra átengedéséről béke és háború idején, a használatbavételről birtokelvonás nélkül, a rendelkezés elvonásáról anélkül, hogy a hasznok szedésére jogosult személyében változás állna be. A tulajdoni korlátozások között került szabályozásra a túrészi kötelezettség, a használati mód megszabása, bizonyos használat engedélyhez kötése, a tevéleges kötelezettségek béke és háború idején, valamint a gyártási és forgalmazási korlátozások.

1940-ben törvény (1940. évi IV. törvénycikk) rendelkezett a kishaszonbérletekről, a kisbirtokok és házhelyek szerzéséről. Ez a jogszabály is korlátozó szabálynak tekinthető, mert ingatlanának átengedésére lehetett kötelezni az olyan tulajdonost vagy haszonélvezőt, aki egy éven át nem művelte mezőgazdasági ingatlanát. A földművelésügyi miniszter volt jogosult átengedésre kötelezni. Korlátozta továbbá a nem magyar állampolgárok ingatlanszerzési jogát is, mert ehhez három miniszter együttes engedélyét kívánta meg.²⁵⁹

„A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól” szóló jogszabály, az 1942. évi XV. törvénycikk tovább pontosította az előző rendelkezéseket, szűkítette a tulajdonhoz való jog tartalmát, és a totális jogfosztást tűzte ki célul.²⁶⁰ Ezt a jogszabályt nevezték a negyedik zsidótörvénynek, valószínűleg azért, mert az ingatlantulajdontól való megfosztás legátfogóbb szabályozását adta.²⁶¹ Szakított a zsidók 1860-ban megszerzett korlátlan földbirtokszerzési jogával.²⁶² A jogszabály alkalmazásánál az ekkor már egy éve ha-

²⁵⁶ A jogszabály a 346. szakaszában a jogalkotó lehetőséget biztosított arra, hogy fogatos járműveket, személy-és teherhordó állatokat, szárazföldi, vízi és légi járműveket, kerékpárokat igénybe lehessen venni ideiglenes használatra vagy végleges átengedésre nemcsak háború, hanem a „*termelés folytonosságához fűződő érdekek figyelembe vételével*” béke idejére is.

²⁵⁷ A jogügyletek körébe tartozott az átruházás, a bérlet, a haszonbérlet, a vadászat és halászati jog.

²⁵⁸ Így például mentesek voltak a törvény 99. szakasza alapján az igénybevétel alól azok a lovak, amelyek a bányákban föld alatt dolgoztak, a hadigondozottak megélhetéséhez szükséges állatok és járművek, a honvédelmi miniszter forgalmi engedélyével ellátott járművek.

²⁵⁹ A földművelés- és belügyi, valamint a honvédelmi miniszter engedélyére volt szükség.

²⁶⁰ VÉRTES, 1997, 12. p.

²⁶¹ A törvényjavaslatot a m. kir. földművelésügyi miniszter 1942. május 22-én nyújtotta be. Képviselőházi tárgyalására 1942. május 28., június 2., 3., 5., 9., 24., 26., és július 17-én tartott ülésén került sor. A felsőházi tárgyalás 1942. július 15-én zajlott.

²⁶² K. FARKAS, 2010. 322. p.

tályban lévő fajvédelmi törvényt kellett figyelembe venni a 'zsidó' és 'nemzsidó' fogalmak szempontjából.²⁶³ Ugyanakkor abban a tekintetben bővítette is a jogalkotó a 'zsidó' fogalmat azzal, hogy kiterjesztette annak rendelkezéseit kereskedelmi társaságokra, egyesületekre és más jogi személyekre is, amennyiben a vezetőik és a felügyelő bizottság tagjaiknak, a társaság tagjainak a többsége 'zsidónak' minősült, vagy a társaság vagyonának a döntő többsége 'zsidónak' minősülő személyek tulajdonában volt.²⁶⁴

Alkalmazni kellett a korlátozó rendelkezéseket mező- vagy erdőgazdálkodással foglalkozó részvénytársaságokra is, ha a földművelésügyi miniszter megállapítása szerint 'zsidónak' minősülő személyek vezetése alatt állt. A rendelkezés a természetes személyek mellett a többségi „zsidó irányítás” alatt működő jogi személyekre is vonatkozott. Jelentősen bővült az 1939-es rendelkezésekhez képest az érintettek köre, és kevesebb lehetőség nyílt a jogszabály alóli mentesülésre is.²⁶⁵

A jogszabály főbb pontjai között találjuk az ingatlanszerzési tilalmat, az átengedésre kötelezést, a haszonbérletre és a fahasználatra vonatkozó korlátozó rendelkezéseket, ugyanakkor a jogorvoslati lehetőséget is. 'Zsidónak' minősülő személy a törvény hatályba lépésétől kezdve jogügylettel vagy árverés útján nem juthatott mező- és erdőgazdasági ingatlanokhoz, kis- és nagyközségben pedig semmilyen ingatlant nem szerezhettek.²⁶⁶ Kötelezte továbbá a 'zsidókat' az összes mező- vagy erdőgazdasági ingatlanuknak, ezek alkotórészeinek és tartozékainak átengedésére. A nem városi beltelek tulajdonjogának a bejegyzési kérelme esetén a telekkönyvi hatósághoz benyújtandó kérvényhez csatolni kellett a két tanú által és a vevő saját kezű aláírásával ellátott nyilatkozatot arról, hogy ingatlanszerzési képességében a második zsidótörvény a vevőt nem korlátozza.²⁶⁷

Az első zsidótörvényben meghatározott kivételezettek részére való mentességet ez a jogszabály megszüntette, azonban újabb mentességeket határozott meg egyes „zsidó ingatlanok” tekintetében.²⁶⁸ A száz holdon aluli ingatlanokat hagyta meg a gazdasági épületekkel, állatállománnyal együtt,²⁶⁹ valamint legfeljebb egy hatszáz négyszögöl nagyságú, házhelynek alkalmas telket meghatározott feltételek teljesülése esetén.²⁷⁰ A

²⁶³ A második zsidótörvény vonatkozó rendelkezései – 15. és 16. §§ – hatályukat veszítették.

²⁶⁴ A társaság vagyonának több mint a fele.

²⁶⁵ K. FARKAS, 2010. 323. p.

²⁶⁶ A földhaszonbérlet a földművelésügyi miniszter hozzájárulása mellett továbbra is lehetséges volt. LÉVAI, 1946. 65. p.

²⁶⁷ A nyilatkozat szövege: „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy az 1939. évi IV. törvénycikk ingatlanszerzési képességemet nem korlátozza.” SZÖGYÉNYI, 1941. 176. p.

²⁶⁸ Így például nem volt helye átengedésre kötelezésnek a következő esetekben: zsidónak nem minősülő személlyel történő házasságkötés esetén, ha a fajvédelmi törvény szerinti felmentés alapján került erre sor, és 1942. május 22-ig a kérelmet is beadta a „jogosult”, továbbá zsidónak nem minősülő nagyapától vagy apától öröklés útján zsidónak nem minősülő unoka vagy gyermek szerzett, ha nem kötött házasságot 'zsidónak' minősülő személlyel. 1942. évi XV. tc. 4. §.

²⁶⁹ A miniszterelnök a törvénnyel kapcsolatban kijelentette, hogy „... ez nem földbirtok politika, hanem fajvédelmi javaslat”, ezzel a zsidóságot eltávolítják a magyar földtől. LÉVAI, 1946. 65. p.

²⁷⁰ Ezek a feltételek – amelyek gyakorlatilag hasonlóak voltak az első zsidótörvényben meghatározott kivételekhez, és, amelyek alapján meg lehetett tartani száz kataszteri hold mező- vagy erdőgazdasági ingatlant

tulajdonban meghagyott ingatlanon felül négyszáz kataszteri holdat haszonbérletként kellett meghagyni a „jogosult” birtokában, amennyiben az az erre vonatkozó kérelmét a földművelésügyi miniszternél előterjesztette az előírt határidőn belül. A haszonbérletre vonatkozó feltételek megállapítására a törvény a földművelésügyi miniszternek biztosított hatáskört. Ugyancsak ő döntött a külügyminiszterrel közösen az átengedésre kötelezett külföldi állampolgár vagy külföldi székhelyű jogi személy esetében is. A törvénynek ez a rendelkezése is példa a kerettörvényhozásra, hiszen látható, hogy lényeges kérdéseket gyakorlatilag alacsonyabb szintű jogszabályban, a miniszter elképzelései szerint határoztak meg. Ugyanakkor olyan részletkérdéseket szabályozott, mint például, hogy mi az előírás abban az esetben, ha a második zsidótörvény alapján átengedésre még nem kötelezett személy ingatlanát meghatározott időn belül a ’zsidónak’ nem minősülő törvényes gyermekére vagy örökbefogadott gyermekére ruházta át.

Az elvesztett ingatlanokért a jogszabály alapján kompenzáció járt, amelyet harmincéves lejáratú, 3,5 százalékos, másra át nem ruházható, zároltan kezelt kötvény formájában „rendezett” a jogalkotó.²⁷¹ A földtulajdonosok kártalanítása tehát zárolt és forgalomba nem hozható kötvényekkel történt.²⁷² A jogszabály a földművelésügyi miniszter átengedésre kötelező határozata ellen jogorvoslati lehetőséget biztosított panasz formájában, ha az átengedésre kötelezett nem esett a törvény hatálya alá, az ingatlant nem lehetett volna átengedésre kijelölni, vagy a térítéssel összefüggésben is, ha nem a törvény rendelkezései szerint történt. A végrehajtásra a panasznak nem volt halasztó hatálya. Előírta továbbá a törvény ’zsidónak’ minősülő személy esetén haszonbérlethez vagy fahasználathoz a földművelésügyi miniszter engedélyét.

Az indokolásban a törvényalkotó alapvető célként tűzte ki a mező- és erdőgazdasági ingatlanoknak a „zsidó fajtól” történő elvételét és a „nemzetközösséget alkotó történelmi népesség” számára történő átadását. A föld egyedi voltára, a nemzeti és társadalmi jelentőségére hivatkozott.²⁷³ A jogalkotó azt a nézetet rögzítette, hogy a zsidókban nem alakult ki a magyar nemzethez való tartozás érzése, és ezért nem lehet tulajdonukban a nemzet földje. Ennek a „túrhetetlen helyzetnek” a megoldására törekedett a javaslat, amellyel a parlamentben zajló vita során a képviselők nagyrészt egyetértettek. Időszerűnek, szükségesnek és sürgősen végrehajtandónak határozták meg a tervezetet.²⁷⁴

az átengedésre kötelezett ingatlanokból – a következők voltak. Az 1914-1918. évi háborúban az ellenség előtt tanúsított vitézi magatartásért arany-, ezüstitéremmel vagy vaskoronarenddel kitüntettek; a legalább 75 százalékos hadirokkantak, valamint azok, akik az 1918. és az 1919. évi forradalmak idején az ezek ellen irányuló mozgalmakban részt vettek; az országhoz visszatartott területeken az elszakítás ideje alatt részt vettek nemzeti mozgalmakban életük kockáztatásával, vagy emiatt szabadságvesztést szenvedtek el. Az utóbbi körülményeket az Országos Vitézi Szék által kiadott bizonyítvánnyal kellett igazolni. VADÁSZ, 1944. 15. p.

²⁷¹ K. FARKAS, 2010. 324. p.

²⁷² LÉVAI, 1946. 65. p.

²⁷³ „A föld nem hasonlítható egyéb vagyontárgyakhoz, a föld nem az a kereskedelmi árucikk, amellyé az elmúlt évtizedek szabadelvű felfogása kívánta lefokozni.” KATZBURG, 2002. 175. p.

²⁷⁴ K. FARKAS, 2010. 324. p.

A vélemények elsősorban a végrehajtás szabályaival kapcsolatban tértek el és vetettek fel nézetkülönbségeket. Többen javasoltak ebben a vitában is radikálisabb jogkorlátozó szabályokat.²⁷⁵ A vita során alapvető kérdésként merült fel, hogy a tervezet elsősorban szociális, földbirtok-politikai vagy fajvédelmi tárgyú rendelkezéseket tartalmaz. A képviselők többsége a földbirookra vonatkozó rendelkezések helyett a nemzetvédelmi, fajvédelmi aspektusait tartotta meghatározónak és elsődlegesnek.²⁷⁶ Többen aggasztónak tartották, hogy a tervezet a polgári jogegyenlőség egy újabb területét korlátozza, amelyet eddig nem érintettek a törvények.²⁷⁷ Ez nem igaz, hiszen már az első- és a második zsidótörvény is tartalmazott az elvre vonatkozó szabályokat. A törvény azzal, hogy elidegenítette a földtulajdont a tulajdonosától, veszélyes precedenst alkotott.²⁷⁸ Végül a képviselőház elfogadta a tervezetet, ahogy a felsőházban sem merültek fel jelentős ellenérvek, mert az addigi jogkorlátozó törvényekhez képest „előrehaladásként” értékelte a „zsidókérdésben” a képviselők többsége a javaslat rendelkezéseit. A törvény a fajvédelmi alapokon nyugvó birtokvédelem mellett teljes mértékben hozzájárult az emancipáció felszámolásához azzal, hogy a politikai egyenjogúság szimbólumának tekintett földtulajdonjogot elvette a 'zsidónak' minősített személyektől. Bár számos jogkorlátozásra és jogfosztásra teremtették meg ezek a szabályok a jogi alapot, de a szomszédos országok hasonló szabályaival összehasonlítva mégis a kevésbé szigorú jelzővel illelhetők.²⁷⁹ A tulajdonjog korlátozásával kapcsolatban ezek a jogszabályok megteremtették az alapot, ezt követően alacsonyabb szintű jogszabályok kiadására került sor.

A dologi jog körében bevezetett korlátozások mellett a szigorodó munkajogi szabályok száma is egyre növekedett a korszak második felében.

²⁷⁵ Felmerült a zsidók házigatlanainak az elvétele is. KN. 1939. XIII. kötet. 424. p.

²⁷⁶ „Ez a javaslat egyedül és kizárólag a magyar fajta érdekeit kívánja szolgálni, ezt a javaslatot a magyar faj szeretete szülte.” KN. 1939. XIII. kötet. 441. p.

²⁷⁷ „...újabb rést üt a polgári jogegyenlőségnek nálunk ma már sajnos beszűntetett elvén egy olyan téren, a magántulajdon terén, ahol ezt eddig tiszteletben tartották.” KN. 1939. XIII. kötet. 307. p.

²⁷⁸ A magyar földbirtokosokat nyugtalanította az a gondolat, hogy a „zsidóbirtokok” elvétele után más birtokok elvételére is sor kerül a törvények alapján. Azonban ezt a kételyt próbálta orvosolni a javaslat indokolása, amelyben a jogalkotó nagy hangsúlyt fektetett a 'zsidó' és 'nemzsidó' birtokok közötti különbségek felvázolására. K. FARKAS, 2010. 326. p.

²⁷⁹ Például Romániában a kisajátítási törvények rendelkeztek azokról az ingatlanokról, amelyek mindenfajta kártalanítás nélkül az állam tulajdonába kerültek. Így a
 (1) vidéki zsidóság tulajdonában lévő szántóföldek, kaszálók, legelők, a meg nem művelt területek, a tavak, a szőlők a kúriák, a parkok, a gyümölcsösök, az állat-és baromfitelepek, a dinnyeföldek, a konyhakertek, a virágoskertek a hozzájuk tartozó teljes élő és élettelen leltári állománnyal, továbbá
 (2) a zsidóság tulajdonában lévő erdők a hozzájuk tartozó épületekkel, vasútvonalakkal, eszközökkel, (3) a tengeri és folyami hajók és úszó alkalmatosságok
 (4) a városi ingatlanok
 (5) a filmstúdiók és filmlaboratóriumok
 (6) az állattenyésztő telepek, a pékségek, pálinkafőző üstök... stb.
 (7) az utazási és turistaforgalommal foglalkozó társaságok zsidó tulajdonban lévő részvényei
 (8) a zsidó tulajdonban lévő ingatlanokhoz kötődő jelzalogjog és a sorrenden kívül érvényesíthető kövelelések
 (9) a zsidó hitközségek tulajdonában lévő javak, sok templom, zsinagóga és temető.
 CARPS, 1993. 40-41. pp.

C) A munka magánjogi korlátozásai

A szabadságjog-megvonó intézkedések meghatározó részét képezték a 'zsidónak' minősített személyeknek a munka világából való kizárását célzó rendelkezések. A magyar jogba az alapvető változást már az első zsidótörvény bevezette, a második szélesítette a korlátozásokat.

Az alfejezet bevezetőjeként indokolt annak a rögzítése, hogy a „*munka magánjogi korlátozásai*” szóhasználatot azért használok így, mert a munkajog önálló jogággá válása az 1945 utáni időszak, a szocialista rendszer időszakához kapcsolódik.

A munka magánjogi viszonyaira vonatkozó egységes törvény megalkotására nem került sor,²⁸⁰ hanem a szokásjog mellett számos törvény és rendelet szabályozta azt. A munka jogviszonyai alatt azokat a magánjogi viszonyokat értette a korabeli szakirodalom, amelyeknek közös jellemzője volt, hogy az ellenérdekű felek közül legalább az egyik fél kötelezettségének a tárgya a munka elvégzése, vagy az elvégzendő munka eredményének a szolgáltatása.²⁸¹ A szolgálati, a vállalkozási, az alkuszi szerződést és a díjkitűzést tekintették a munka jogviszonyainak tágabb csoportjába tartozóknak. Ugyanakkor a jogirodalomban a munkajog elnevezés a munkára és a munkából származó jogviszonyokra vonatkozó magánjogi és közjogi – közigazgatási jogi – szabályok összességét is jelentette.²⁸² Az egyik tendencia a jogalkotásban ezen a területen a munkavállaló helyzetének javítása volt a gazdaságilag erősebb pozícióban lévő munkaadóval szemben. Ezek főleg kógens szabályok voltak, így például a felmondási idő, a legkisebb munkabér, a nyugdíj, a végkielégítés meghatározása.²⁸³

Másrészt a jogképesség általános korlátozásai mellett a magánjogba tartozó munkajogviszonyra vonatkozó szabályok között is számos korlátozó rendelkezést találunk, többek között a munkaidő korlátozásával és a fizetési szabadság felfüggesztésével összefüggésben. Az értelmiségi alkalmazottak munkaidejével kapcsolatos, a fizetett szabadságra és a túlmunka díjazására kényszerítő szabályokat alkottak meg az 1937. évi XXI. törvénycikkben. Új jogintézményként jelent meg a kollektív szerződés a munkajog területén, amely a szerződési szabadság korlátai között kapott helyet. Korlátozás alá esett a külföldiek munkavállalási joga annyiban, hogy bérért munkát Magyarországon csak az illetékes miniszter engedélyével vállalhattak.

A honvédelmi törvény és végrehajtási rendelete felhatalmazást biztosított az iparügyi miniszternek a munkabérek és a munkaviszony tartalmának a szabályozására a honvédelem érdekében.

A leglényegesebb és a legszélesebb körű korlátozó szabályokat a második zsidótörvény tartalmazta a 'zsidónak' tekintendő személyek munkavállalásával kapcsolatban, amikor az állásoknak három kategóriáját különböztette meg aszerint, hogy az adott

²⁸⁰ A Kereskedelmi Minisztérium 1929-ben készített egy törvénytervezetet a magántisztviselők és a kereskedősegédek szolgálati viszonyáról, de nem lett belőle törvény. Ez volt az úgynevezett Papp Dezső-féle tervezet. VINCENTI, 1942. 27. p.

²⁸¹ VINCENTI, 1942. 1. p.

²⁸² SZLADITS, 1942. 547. p.

²⁸³ BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 33. p. Lásd még: TANULMÁNYOK, 1958. 173-198. pp.

állásokat a 'zsidónak' minősített személyek milyen arányban tölthették be. Az első csoportba azok az életpályák és foglalkozások tartoztak, amelyeket teljes mértékben elzárta a törvény a zsidóság elől. Az ide tartozó állásokat egyáltalán nem tölthette be az, akit a törvény 'zsidónak' minősített. A második csoportba azok az állások tartoztak, amelyeket ha még a törvény hatályba lépése előtt szereztek meg a 'zsidók', akkor megtarthatták, de többen nem léphettek be. Végül voltak olyan állások, foglalkozások, amelyek esetében a törvény százalékos korlátozásokat vezetett be, vagyis meghatározta, hogy a 'zsidók' milyen százalékban vállalhatták azokat.

A törvény tehát többrendbeli korlátozást vezetett be a 'zsidónak' tekintendő személyek munkavállalása tekintetében, tulajdonképpen az első zsidótörvény rendelkezéseit egészítette ki. A törvény ötödik szakasza elsősorban a közszolgálati állásokra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazott. 'Zsidó' nem léphetett tisztviselőként vagy egyéb alkalmazottként az állam, a törvényhatóság, a község, vagy bármely köztisztviselő, közintézet vagy közüzem szolgálatába, kivéve az izraelita hitfelekezet szervezeteit, intézményeit és intézeteit.²⁸⁴ Ezek elsősorban közjogi szabályok voltak. Azonban bizonyos esetekben magánjogi tartalommal bírtak. Az állam alkalmazásába magánjogi szolgálati szerződéssel sem léphetett a törvény alapján 'zsidónak' minősülő munkavállaló.²⁸⁵

Korlátozta a törvény a 'zsidók' alkalmazását a lapvállalatnál, színháznál és mozgóképfényképet előállító, forgalomba hozó vagy előadó vállalatnál úgy, hogy a szellemi tevékenységből zárta ki őket. Minden egyéb szolgálatra kiterjedő általánosan korlátozó rendelkezést foglalt magába a 17. szakasz, amely szerint bármilyen vállalatban vagy kereső foglalkozásban tisztviselői, kereskedősegédei vagy más értelmiségi munkakörben 'zsidót' csak olyan arányban lehetett alkalmaznia, hogy a 2. szakasz első bekezdése alá nem eső 'zsidó' alkalmazottak száma a vállalatnál értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számának tizenkét százalékát, az összes 'zsidó' alkalmazottak pedig az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számának tizenöt százalékát ne haladja meg. Amennyiben az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott munkavállalók száma tizenötönél kevesebb volt, de négyenél több, legfeljebb kettő, ha pedig az alkalmazottak száma ötnél kevesebb, legfeljebb egy alkalmazott lehetett a törvény szerint 'zsidónak' minősülő személy.²⁸⁶

A törvényszakaszok részletesen tartalmazzák annak szabályozását, hogy a 'zsidónak' minősülő alkalmazottak számára és az illetmények összegére meghatározott arányszámot mely időpontig kell elérni, és milyen kivételeket lehetett tenni közérdekből. A szerződési szabadság elvét korlátozták tehát az illetmények mértékének megállapítására vonatkozó szakaszai a jogszabálynak, amelyek elsősorban a közszolgálat körén kívül eső, a gazdasági élet bármely ágához tartozó vállalatban, üzemben, továbbá egyesületekben és alapítványoknál értelmiségi munkakörben alkalmazható 'zsidók' számarányát határozták meg. A törvény értelmében megüresedő helyekre kül-

²⁸⁴ SZLADITS, 1942. 553. p.

²⁸⁵ VINCENTI, 1942. 51. p.

²⁸⁶ SZLADITS, 1942. 553. p.

földi állampolgárt csak az illetékes miniszter hozzájárulásával lehetett alkalmazni.²⁸⁷ Kimondta a jogszabály, hogy munkásegylet vagy más munkásszervezet intézőszervezetének vagy tisztikarának tagja, munkaközvetítéssel foglalkozó szervezetnek a tisztviselője vagy értelmiségi munkakörben foglalkoztatott egyéb alkalmazottja 'zsidónak' minősülő személy nem lehetett. A büntetőjogi következmények mellett, amelyet a jogszabály 25. szakasza tartalmazott, a törvényt kijátszó vagy megszegő vállalat vagy más szervezet élére vagy ellenőrzésére a minisztérium kötelezettsége volt vezetőt állítani, és a vállalatot a kötelezettsége teljesítésére szorítani.

A második zsidótörvény tartalmazott szabályokat a felmondással összefüggésben is, mert kimondta, hogy ha az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott 'zsidó' alkalmazottat ennek a jogszabálynak a rendelkezései folytán el kellett bocsátani, akkor a szolgálati viszonyt felmondás útján a törvényes felmondási idő elteltétől számított hatállyal meg lehetett szüntetni abban az esetben is, ha a szolgálati szerződés szerint a szolgálati viszony határozott időre szólt.²⁸⁸ A felmondás módjára és idejére egyébként az általános szabályok voltak az irányadók, amelyek a bírói gyakorlatban kardinális kérdést jelentettek.

A munkavállalás jogát érintették elsősorban a honvédelmi törvénynek²⁸⁹ azok a rendelkezései is, amelyek az ott meghatározott magánalkalmazásokban egyes szolgálati állásokat is szolgált katonáknak, a tűzharcosoknak, a vitézi rend tagjainak, a hadirokkantaknak, a hadiözvegyeknek és a hadiárvának tartottak fenn, más szolgálati állások betöltése esetén pedig ezeknek a személyeknek más pályázókkal szemben elsőbbséget biztosítottak.²⁹⁰ A munkaviszony tekintetében a minisztérium jogot kapott arra a jogszabály alapján, hogy a fennálló törvényes rendelkezésektől eltérő szabályokat állapítson meg munkabérekre és a munkaviszony egyéb kérdéseire vonatkozóan.

A kereseti pályákon való alkalmazás korlátozására a kamarai intézmény bevezetése szolgált. A személyes szabadság korlátozása tekintetében azért voltak meghatározóak a kamarák, mert egy-egy foglalkozási ágban csak olyan személy dolgozhatott, aki tagja volt az adott kamarának.²⁹¹ Az első zsidótörvény felállította a sajtókamarát az időszakos és nem időszakos lapok kiadója, vagy a lapnak az állandó munkaviszonyban álló munkatársai részére. 1940-ben létrehozták a színházi, a film-, a zenekamarát és egyéb művészeti kamarákat az 1940. évi XIX. törvénycikkkel. A művészeti kamarákról az *1940. évi XIX. törvénycikk* rendelkezett, amely a vallás- és közoktatásügyi miniszternek és a belügyminiszternek biztosított hatáskört annak a megállapítására, hogy milyen foglalkozások és milyen követelményeknek megfelelő személyek lehetnek a kamarák tagjai, to-

²⁸⁷ VINCENTI, 1942. 47. p.

²⁸⁸ SZLADITS, 1942. 611. p.

²⁸⁹ A honvédelmi törvény mellett tartalmazott ilyen jellegű rendelkezéseket az 1931. évi III. tc., az 1933. évi VII. tc. és az 1938. évi IV. tc. is.

²⁹⁰ VINCENTI, 1942. 56. p.

²⁹¹ Létrehozták az ipari és kereskedelmi, az ügyvédi, a mérnöki és az orvosi kamarákat. TOMCSÁNYI, 1943. 189. p.

vább az említett miniszterek határozhatták meg azokat a foglalkozási ágakat is, amelyekben önálló vállalkozók vagy munkavállalók csak kamarai tagként vehettek részt.

Az 1941. évi XIII. törvénycikk hasonló korlátozó rendelkezéseket vezetett be – az orvosi, a mérnöki és a sajtó- és filmművészeti kamarákban már érvényben lévő szabályokhoz hasonlóan – az ügyvédi kamarákkal összefüggésben a 'zsidó' ügyvédekre és ügyvédjelöltekre is. Az ügyvédi kamarába való felvételi kérelmek elbírálása külön biztosság hatáskörébe tartozott,²⁹² amely folyamatosan működött, de a 'zsidók' felvételi kérelmeiről egy évben csak kétszer, januárban és júliusban hozott határozatot.²⁹³ Az 1941. évi XIII. törvénycikk további rendelkezése volt, hogy korlátozta a választásra jogosult 'zsidó' tagok számát abban az esetben, ha a kamara 'zsidó' tagjainak száma az összes tagok számának hat százalékát meghaladta. Ebben az esetben választási joga csak a választásra jogosult tagok hat százalékának megfelelő számú 'zsidó' tagnak volt. Ugyancsak hat százalékban adott lehetőséget törvény a 'zsidóknak' a csődtömeggondnoki, vagyonfelügyelői, házasságvédői, közvédői, zár- és ügygondnoki megbízatásokban való részvételre. A törvény hatályba lépésétől kezdve nem lehetett az Országos Ügyvédi Gyám-és Nyugdíjintézet tisztségviselőjévé, igazgatóságának és felügyelőbizottságának tagjává választani 'zsidónak' minősülő személyt.

A jogalkotó a javaslat indokolásában a második zsidótörvény hiányosságaként emelte ki, hogy a bevezetett százalékos korlátozások csak a tisztségek viselésére vonatkoztak, de nem szabályozta a jogszabály a kamarai választójog tekintetében a korlátozást.²⁹⁴ Ennek azért lett volna jelentősége, mert az önkormányzati testület működésének irányításában azok a tagok is részt vettek, akik az irányító szervezetet választották. A választójog gyakorlása tehát a testület „szellemét” és „irányát” határozta meg. Ennek pedig, ahogy arra a törvényhozó rámutatott az ügyvédi kamaránál – annak társadalmi, közéleti, és gazdasági jelentősége miatt – kiemelkedő jelentősége lett volna. Ezt követően statisztikai adatokkal támasztotta alá a jogalkotó a 'zsidó' és 'nemzsidó' ügyvédek megoszlását az egyes városokban.²⁹⁵ A törvény rendelkezései azokra a zsidó származású személyekre is vonatkoztak, akiket a második zsidótörvény mentesített a korlátozó rendelkezések alól, valamint azokra is, akiknek házastársa 'zsidónak' minősült.²⁹⁶ A mentességeket egyéni természetű méltánylásnak tekintette a jogalkotó, amely jelen javaslat szempontjaival nézete szerint nem volt összeegyeztethető. Ez bővítette azoknak az állásoknak, megbízatásoknak a körét is, amelyeket 'zsidónak' minősülő személyek nem tölthettek be.

²⁹² Az 1937. évi IV. tc. az ügyvédi rendtartásról, amelynek 47. szakasza állította fel a biztosságot, amelynek elnöke az ügyvédi kamara elnöke volt, tagja volt továbbá öt választott kamarai tag, az ügyész és az ügyvédi kamara titkára.

²⁹³ Az jogszabály rendelkezése értelmében az évenkénti kétszeri határozathozatal általános korlátozás volt, mert minden ügyvédjelöltre egyaránt vonatkozott.

²⁹⁴ KI. 1939. VI. kötet. 380. p.

²⁹⁵ KI. 1939. VI. kötet. 381. p.

²⁹⁶ A törvényjavaslat indokolása szerint ebben az esetben a „keresztény szellem tevékeny érvényesítése” nem lett volna biztosított. KI. 1939. VI. kötet. 380-386. pp.

A következő fejezetben a rendeletek bemutatása kapcsán lesz látható, hogy ezek a törvények a munkajog területén is keretként szolgáltak. A már említett szolgálati szerződések mellett találunk más, a kötetmi jog területére vonatkozó korlátozásokat is.

D) Kötetmi jogi „szigorítások”: a szerződési szabadság elvének szűkülése

A kötetmi jogi szabályokat áttekintve elmondható, hogy a szerződési szabadság elvébe való szigorúbb állami beavatkozás mindenképpen jellemzővé vált, amelyet elsősorban a gazdasági válsággal magyaráztak.²⁹⁷ Ennek körében szinte valamennyi szerződés megkötését miniszteri, vagy alsóbb hatósági engedélyhez kötötték, bővítették a szerződéskötési kényszer körét, egyre nagyobb számban voltak jelen a kényszerítő tartalmú szerződések, a szerződéskötési tilalmak és a szerződés utólagos módosításának lehetősége is.²⁹⁸ Az állam tehát többféle eszközt vett igénybe a szerződési szabadság, a *pacta sunt servanda* és a felek egyenlősége elvének korlátozására.

A szerződések ellenőrzése és irányítása körébe tartozott az ingatlanal kapcsolatos jogügyletek²⁹⁹ mellett a mozi-átruházási és -társulási szerződés, a fegyver, a lőszer és a kábítószer megvételek engedélyhez kötése is, valamint a menekültek vagyontárgyainak megvásárlásához szükséges engedélyeztetési eljárás. Kartellszerződést csak írásban lehetett kötni, és be kellett mutatni a kereskedelmi miniszternek, amennyiben gazdasági szempontból jelentősnek minősült.³⁰⁰ Ha felmerült, hogy a szerződés a közérdeket veszélyeztette, akkor a kereskedelmi miniszternek volt joga közérdekű keregettel élni ellene. A kényszerű szerződések lényegét a gazdasági irányítással és a gyengébb pozícióban lévő fél érdekeinek védelmével magyarázták. E cél elérését szolgálták a szigorított szerződéskötési alakszerűségi követelmények is, így az írásbeliség mint érvényességi kellék, az ingatlanak és az ellenszolgáltatásnak a meghatározása. Szerződéskötési kényszer érvényesült a közüzemek szolgáltatásaira vonatkozóan is.³⁰¹

A szerződés tartalmát meghatározó előírások megszegése, a szabályokkal ellenkező tartalmú megállapodás jogkövetkezménye a semmisség volt.³⁰² A gazdaság központi irányításának erősödést jelzi a kollektív szerződések és a tömegszerződések ellenőrzése és felülvizsgálata is. A szerződési szabadság és a *pacta sunt servanda* elvének korlátozása körébe tartozott a szerződéses jogviszonyok kormányzati vagy bírósági úton történő

²⁹⁷ A kötetmi jogban is meghatározó szerepe volt a „faji jognak” a náci Németországban. Az alapvető szabályok nem változtak, de a megkötött szerződés *error in persona* címen megtámadhatóvá vált, ha az egyik szerződő fél a másiktól azt hitte, hogy német, de kiderült róla, hogy nem. PÓLAY, 1939. 69. p.

²⁹⁸ BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 10. p.

²⁹⁹ Lásd bővebben a tulajdonhoz való jog korlátozásáról szóló fejezetet.

³⁰⁰ Gazdaságilag jelentékenyebbnek minősült, hogyha a szerződésben olyan kereskedelmi társaság vett részt, amely húsz főnél több alkalmazottat foglalkoztatott, valamint ha a szerződés márka cikkekre vonatkozott. BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 10-11. pp.

³⁰¹ BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 11-13. pp.

³⁰² Ilyen minimális tartalmi előírás volt például a munkaviszony szabályozása körében a munkavállalóra kedvező intézkedésről előre, vagy a szolgálati viszony tartama alatt történő lemondás érvénytelennek minősült, például a végkielégítés csökkentése. BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 13. p.

módosítási lehetősége is, amelynek alapjául a gazdasági ellehetetlenülésre való hivatkozás szolgált. A zsidótörvénynek az alkalmazottak elbocsátását szabályozó részét a korabeli szakirodalom a jogviszony kényszerítő megszüntetéseként értelmezte.³⁰³

A kötetmi jog részeként került szabályozásra a 'zsidók' szerzőképességének a korlátozása az adásvétel érvényességének kellékei körében. A második zsidótörvény értelmében reálgyógyszertári jogot 'zsidók' élők közötti jogügylet alapján csak árverés vagy árverés hatályával magánkézből történő eladás során és kizárólag a hatóság engedélyével tett vételi ajánlat alapján szerezhettek. Másrészt a mező- vagy erdőgazdasági ingatlan – élők közötti jogügylet útján – zsidók számára csak árverés – vagy árverés hatályával magánkézből eladás – során és a hatóság engedélyével tett vételi ajánlat alapján volt lehetséges.

A magánjogi rendelkezések egyik csoportját alkották a honvédelmi törvényben a szerződési szabadság körének leszűkítésére vonatkozó szabályok. Ide tartozott a szerződések tartalmának megállapítása, a fennálló szerződések tartalmának módosítása és a szerződéskötési kötelezettség. A magánjogi korlátozások körébe tartozott a magánjogi egyesületek létesítésének és működésének korlátozása, új egyesület, fiókegyesület alakításának tilalma, a már meglévő egyesületek működésének korlátozása vagy felfüggesztése, a kereskedelmi társaságok ellenőrzés alá vonása, működésük korlátozása.

A kötetmi jog részletes szabályait elsősorban azonban rendeletek szabályozták, amelyek hatására Kónig Endre megfogalmazása szerint a *pacta sunt servanda* hosszú idő óta fennálló tétele „illúzióvá vált”.³⁰⁴

E) A törvényhozás a „fajvédelem útján”: a fajvédelmi törvény házassági jogi rendelkezései

A magyar jogtörténetben a fajvédelem jogszabálya az 1941. évi XV. törvénycikk. A fajlételem legdurvább megnyilvánulását törvényesítette a fajvédelmi törvény, amelyben a magyar országgyűlés megtiltotta a 'zsidók' és a 'nemzsidók' közötti házasságkötést.³⁰⁵ A német befolyás ezen a jogszabályon érzékelhető a leginkább, mert mintaként számos német törvény állt a magyar jogalkotó „rendelkezésére”. A magyar jogszabály rendelkezései már egyértelműen a nürnbergi faji törvények hatását tükrözték. Megalkotásakor valójában három német törvény szolgált alapul.³⁰⁶ Nem hagyhatóak figyelmen kívül ezért a vonatkozó német jogszabályok főbb rendelkezései. Már 1933-ban megszületett az első ilyen jellegű jogszabály.³⁰⁷ Majd a birodalmi állampolgársági törvény végrehaj-

³⁰³ BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 18-20. pp.

³⁰⁴ TANULMÁNYOK, 1958. 33. p.

³⁰⁵ KISS, 2006. 68. p. A téma társadalomtörténeti megközelítését lásd: LUGOSI, 2010.

³⁰⁶ A német vérről és becsületről szóló törvény (1933), az „*Ehegesundheitsgesetz*” (1935), és a német házassági törvény (1938). SÁRFFY, 1941. 70. p.

³⁰⁷ A munkanélküliség csökkentését célzó törvényben bevezetett házassági kölcsön folyósítását szabályozó rendelet kizárta a jogosultak köréből az örökletes betegségben szenvedőket, az elmebetegeket és a rokantakat.

tási rendelete az állampolgárságtól fosztotta meg az elmebetegek és súlyos fizikai betegek leszármazóit is.³⁰⁸ Az 1935-ben elfogadott jogszabályt³⁰⁹ is magukba foglaló nürnbergi törvények megtiltották a 'zsidó' és a német állampolgár közötti házasságkötést és a házasságon kívüli nemi kapcsolatot.³¹⁰ A faji alapokon álló jogszabály mellett az „*Ehegesundheitsgesetz*” újabb házassági akadályokat vezetett be, amikor megtiltotta a házasságkötést bizonyos fertőző vagy öröklött betegségben szenvedő házasulandó számára.³¹¹ A fajvédelem 1939-ben már az eutanáziaprogramot is magába foglalta.³¹²

A fajvédelmet Magyarországon a polgári házasságot bevezető törvény, az 1894. évi XXXI. törvénycikk novellájaként, kiegészítéseként megalkotott, a szakirodalomban harmadik zsidótörvényként emlegett 1941. évi XV. törvénycikk jogkorlátozó rendelkezései „szolgálták” leginkább. A jogalkotó a polgári házasságot bevezető törvény novellájaként határozta meg e jogszabályt, de egyértelműen egymásnak ellentmondó rendelkezések voltak a két törvényben. A polgári házasságot bevezető jogszabály magánjogi aktusként határozta meg a házasságkötést, önkéntessé téve ezzel egyrészt az egyházi szertartást, másrészt pedig lehetővé tette a zsidó-keresztény egyházi házasság tilalmának törvényes megkerülését.³¹³ 1941-ben gyakorlatilag ezeket a rendelkezéseket vonta vissza a jogalkotó a fajvédelem szempontjainak figyelembe vétele alapján.

A korabeli szakirodalom egyszerűen a közérdekkel magyarázta a jogszabály azon rendelkezéseit, amelyek kivonták a házassági viszonyt a házasulandók rendelkezése alól.³¹⁴ A zsidótörvény kifejezés ebben az esetben azonban önmagában félrevezető, mert a Bárdossy-kormány alatt nem alkottak a korábbiakhoz hasonló, átfogó jellegű törvényt, de több jogszabály született, amely a zsidóság jogállását, jogi helyzetét érintette, korlátozta.³¹⁵

³⁰⁸ 1937-ben az NSDAP Fajpolitikai Hivatalának Információs Szolgálatát készítette egy listát azokról az országokról, – Dánia, Anglia, Finnország, Norvégia, Svédország, Egyesült Államok – ahol sterilizációs törvények voltak érvényben. KARSAI, 2001. 62-63. pp.

³⁰⁹ „*Blutschutzgesetz*” (A német vér és becsület védelmére) elnevezésű jogszabály.

³¹⁰ Megtiltotta továbbá zsidóknak, hogy 45 évnél fiatalabb német állampolgárságú vagy a „*némekkel rokon vérű*” nőket alkalmazzanak. A törvényről lásd részletesen: FRIEDLÄNDER, 2009. 45-47. pp.

³¹¹ „*Tilos a házasság, ha a jegyesek egyike a fertőzés veszélyével fenyegető betegségben szenved, amely a másik fél egészségének, vagy az utódok épségének jelentős károsodásával fenyeget. Tiltva van a házasság, ha a jegyesek egyike nagykorúságától megfosztatik, vagy ideiglenes gyámság alatt áll. Tiltva van a házasságkötés akkor is, ha a jegyesek egyike – habár nagykorúságától megfosztva nincs - lelki zavartságban szenved, és ezáltal a kötetendő házasság a népközösségre nézve nem kívánatos. Tilos a házasságkötés akkor is, ha a jegyesek egyike is olyan örökölhető betegségben szenved, melyeket a „Gesetz zur Verhütung Erbkrankten Nachwuchses” felsorol.*” PÓLAY, 1939. 70. p. Lásd még: FROTSCHER-PIEROTH, 1997. 326. p.

³¹² Ennek „jogalapját” egy gépelt és Hitler aláírását tartalmazó papírfecni teremtette meg. KARSAI, 2001. 66. p.

³¹³ Az első világháború befejezéséig a vegyes házasságok száma az összes házasságon belül folyamatosan növekedett, majd ezt követően stagnálás volt jellemző, míg a két világháború időszakában és a háború után is a csökkenés figyelhető meg. KARÁDY, 1997. 145.p. Lásd még a törvényről: HERGER, 2005. 79-95. pp.

³¹⁴ ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 3. p. A törvény hatályba lépésének évében jelent meg Dr. Stein Artúr: A zsidók érvényes házasságának alaki kellékei című könyve, amelyben jogtörténeti áttekintést adott a zsidó házasságkötés egyházi és állami szabályozásáról. Mindezt pedig az állampolgársági és a származást igazoló tanúsítványok „fokozottabb jelentőségével” indokolta. STEIN, 1941.

³¹⁵ GYURGYÁK, 2001. 153. p.

Bárdossy László igazságügy-minisztere, Radocsay László 1941. június 11-én terjesztette a képviselőház elé „A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatos fajvédelmi rendelkezésekről” című törvényjavaslatát,³¹⁶ amely 1941. augusztus 8-án lépett hatályba. Nem tekinthető azért sem olyan általánosnak, mint az első és a második zsidótörvény, mert olyan ügyeket is szabályozott, amelyek nem voltak összefüggésben a zsidóság jogállásával, és amelyet külön jogszabályban lett volna „célszerű” szabályozni a korabeli álláspont szerint.³¹⁷ A javaslat rendelkezéseit a fajvédelmi gondolat fogta össze.³¹⁸ Bevezette a házasságkötés előtti kötelező orvosi vizsgálatot, szabályozta a házasság érvénytelenítésének feltételeit, kimondta a 'zsidók' és a 'nemzsidók' közötti házasságkötés tilalmát, valamint a tilalom megszegőire vonatkozó magánjogi és büntetőjogi jogkövetkezményeket is részletesen rögzítette.

A törvény indokolása szerint a jogszabálynak négy célt kellett megvalósítania. Egyrészt a házasságkötés előtti orvosi vizsgálat kötelezővé tételét, a házassági kölcson bevezetését az arra rászoruló egészséges házasságok számára, kóros elmeállapotokra tekintettel a házasság megtámadására és felbontására irányuló rendelkezések szabályozását, valamint a házasságkötési tilalom bevezetését a „nem kívánatos vérkeveredés meggátolása” céljából. A nemzet faji tisztaságának az erősen eltérő fajjal való keveredéstől történő megóvását határozta el a törvényalkotó, és igyekezett bizonyítani azt, hogy a 19. század végétől milyen kedvezőtlen hatásokat váltott ki a zsidókkal kapcsolatos politika, valamint azt, hogy a vegyes házasságok számának növekedése vezetett ahhoz, hogy a „zsidó szellemiség” befolyáshoz jutott. Másrészt célként határozta meg az indokolás az ország lakosságának „mennyei és minőségi” megjavítását. Utalt arra is, hogy a törvény az ország lehetőségeit figyelembe véve a hatályos jog továbbfejlesztésére törekedett.

Vita tárgyát képezte, hogy milyen betegségekre vonatkozzon a vizsgálat, így szóba került az örökletes ideg- és elmebetegség vizsgálata is.³¹⁹ Ezt azonban az orvostudomány

³¹⁶ Bárdossy László kormányprogramjának meghatározó részét jelentette a „zsidókérdés” „gyökeres és végleges” megoldása. Egyszerű, világos törvényalkotás mellett foglalt állást, amely nem ad lehetőséget a kiájtására. K. FARKAS, 2010. 308. p.

³¹⁷ SÁRFFY, 1941. 69-77. p.

³¹⁸ K. FARKAS, 2010. 309. p.

³¹⁹ A német sterilizációs törvény 1934. január 1-én lépett hatályba „*Gesetz zur Verhütung Erbkranken Nachwuchses*” néven. A jogszabály tizennyolc szakaszból épült fel, és rögzítette az öröklött beteg fogalmát. Eszerint öröklött betegnek minősült az a személy, aki veleszületett gyengeelméjűségben, skizofréniában, mániás-depressziós elmezavarban, öröklött nyavalyatörésben, öröklött vitustáncban, öröklött vakságban, öröklött sükettségben, vagy súlyos öröklött „testi korcsosulásban” szenvedett. A törvény rendelkezései „lehetőséget adtak” az „erős alkoholizmusban” szenvedők természetlenné tételére is. A jogszabály részletesen szabályozta a végrehajtás módját is, felsorolta azokat a szerveket, amelyek javasolhatták a természetlenné tételt (a sterilizálendő vagy kiskorúsága, vagy a gondnok, vagy gyámság alatt állása esetén az illetékes gyámbíró engedélyével a gyám, illetve a törvényes képviselő, továbbá a kór-, gyógy- és fegyházintézetekben lévőkre az orvos, illetőleg az intézet vezetője tehetett erre javaslatot). A javaslatot az illetékes örökletes-egészségügyi bíróság elé kellett terjeszteni, amely a kerületi törvényszékekhez kapcsolódott. Egy elnöklő hivatásos bíróból, egy hivatalnok orvostól és egy a német birodalomban approbált, örökléstanban

akkori bizonytalan állására tekintettel végül nem vették bele a magyar törvénybe. Javaslatként merült fel az is, hogy a házasulók maguk készítsenek nyilatkozatot egészségi állapotukról, és azt tudassák a másik féllel. Végül a házasságkötés előtti kötelező orvosi vizsgálatot két betegségre terjesztette ki a törvényalkotó: a fertőző nemi bajra és a fertőző gümőkórra.³²⁰ A törvényalkotó szerint a javaslatnak ez a rendelkezése nem hatott olyan mértékben a magánjogra, mint ahogy a külföldi törvények ilyen jellegű szabályai. Ez azért is érdekes, mert az indokolás elején találunk arra megjegyzést, hogy semmilyen külföldi példát nem másolt a javaslat, ugyanakkor a részletes indokolás egyik meghatározó vonása a külföldi államok jogalkotásának és joggyakorlatának a bemutatása.

A jogszabály tehát az 1894. évi XXI. törvényben meghatározott házassági akadályok körét bővítette – legalábbis erre hivatkozott a jogalkotó –, amikor újabb házassági akadályt fogalmazott meg. A házasságkötés előtti kötelező orvosi vizsgálat és a házassági kölcsön is a fajvédelmi rendelkezések közé tartozott annak ellenére (vagy éppen azért), hogy 'zsidókra' és 'zsidónak' nem minősülő házasulókra egyaránt vonatkozott.³²¹ A házassági kölcsönt kizárólag 'zsidónak' nem minősülő, egészséges párok kaphatták a házasságkötésük alkalmából.³²² A törvény rendelkezései szerint harminc napnál nem régebbi igazolvánnyal kellett rendelkezni a házasságkötéshez, amely bizonyította, hogy a házasulók a lakóhely szerint illetékes tisztiorvosnál megjelentek, és a vizsgálat nem állapított meg fertőző gümőkört³²³ vagy fertőző nemi bajt. A törvényjavaslat képviselőházi bizottsági tárgyalásán változtatták meg az első § második bekezdésének szövegét, amikor a háziorvos helyett a „belügyminiszter által erre feljogosított orvos”

különösen szakértő orvosból álltak ezek a bíróságok. A sterilizációra a legfelsőbb országos hatóságok által kijelölt intézetben jogi döntés alapján került sor. Ha a bíróság döntött a sterilizációról, akkor az az érintett személy akarata ellenére is végrehajtandó volt, akár erőszakkal is. MALÁN, 1936.

³²⁰ A jogalkotó a részletes indokolásban külföldi példákkal igyekezett bemutatni a házasságkötések egészségügyi szempontból való korlátozását és annak szükségességét. Így utalt rá, hogy 1895-ban az USA-ban tiltották el a házasságkötéstől a nemi betegségben, a „hülyeségben” és az epilepsziában szenvedőket. Az USA több államában ki kellett jelenteni az anyakönyvvezetőnek, hogy nem szenvednek a fent említett betegségek valamelyikében, míg volt olyan állam is, ahol orvosi bizonyítvány bemutatására volt szükség. A német sterilizációs törvényt is példaként említette (1933). Következtetésként vonta le, hogy egyre több ország vezette be a kötelező tanácsadást a házasságkötés előtt.

³²¹ LUSICZA, 194[?]. 4. p.

³²² A téma szempontjából kevésbé jelentős intézmény a házassági kölcsön, bár feltételeit tekintve jogkorlátozó, diszkriminatív rendelkezésnek tekinthető. Célja a törvényalkotó szerint a népszaporodás előmozdítása és a „népi erő” gyarapítása egészséges utódokkal. A miniszteri indokolás értelmében a kölcsön igénylésekor azt is bizonyítani kellett, hogy a házasulók egymásközi viszonyukban, korukat tekintve és a születendő gyermekek szempontjából is alkalmasnak minősülnek a házasságkötésre. A házassági kölcsönt a belügyminiszter felügyelete alatt álló Országos Nép és Családvédelmi Alap költségvetéséből finanszírozták. LUSICZA, 194[?]. 16. p. A házassági kölcsönt Németországban a munkanélküliség visszaszorításáról szóló törvény szabályozta 1933-ban. Ekkor még ez a jogszabály nem tartalmazott diszkriminatív rendelkezést, „mindössze” a feleség anyakönyvi igazolására és német állampolgárságra volt szükség. A törvényt lásd: NÉMETH, 2007. 198. p.

³²³ A tüdőbetegek házassági engedélyéhez kapcsolódóan megjegyzendő, hogy a korabeli elméleti munkák szerint megengedhető a házasság mindazoknak, akiknek folyamata gyógyult, azaz a klinikai vizsgálat, a röntgenkép, a köpet bacilusmentessége a folyamat kétségtelen gyógyulását mutatták. A házassági engedélynek legalább kétévi tünetmentesség a feltétele. KÜLÖNLENYOMAT, 1942. 10. száma. 1-4. pp.

kifejezést illesztették. A hivatalos álláspont szerint ennek az volt az oka, hogy a háziorvos a vagyonosabb családok fizetett orvosát jelentette, míg a cél az volt, hogy a házasságú nő a számára elérhető egészségügyi intézményben praktizáló orvostól szerezhesse be a házasságkötéshez szükséges igazolást. Az más kérdés, hogy a belügyminiszternek korlátlan döntési jogosultsága volt az orvos kijelölése kérdésében, ebben nem kötötte semmilyen kritérium.

Ezek a betegségek a törvény értelmében házassági akadályt jelentettek. Érdemes megemlíteni, hogy a házasságkötéskor már fennállott gyógyíthatatlan elmebetegséget a törvény megtévesztés és tévedés címén is megtámadási okként ismerte el. Ez a rendelkezés tehát lehetőséget adott arra, hogy amennyiben a házasság megkötése után derült fény valamelyik félnek már a házasság megkötése előtt fennálló elmebetegségére, akkor a házasságot erre való hivatkozással bontsák fel. A megtámadás határidejét egy évben határozta meg a jogszabály, amelyet attól a naptól kellett számítani, amikor a házastárs a megtévesztést felismerte. Ugyanakkor a házasság idején kialakuló elmebetegséget nem ismerte el a törvény bontó okként, mert az indokolás szerint ez a rendelkezés sértené a kölcsönös segítség és támogatás kötelezettségét, amely a házasság erkölcsi tartalmából adódik.

A kötelező orvosi vizsgálatról készült igazolást a polgári tisztviselő előtt be kellett mutatni, mert a dokumentum nélkül nem kerülhetett sor a házasság megkötésére. A törvény a rendelkezés alól három kivételt határozott meg.³²⁴ Kivételes felmentést adhatott az igazságügy-miniszter a belügyminiszterrel egyetértésben a tisztviselő orvosi bizonyítvány bemutatása alól abban az esetben, ha a fennálló körülmények szerint a házasságkötés következtében a fertőző betegség terjesztése és a gyermekek születése kizárt volt.³²⁵ További feltétel volt, hogy olyan erkölcsi okok álljanak fenn, amelyek méltánylást érdemelnek.

Érdemes megjegyezni, hogy az 1940. évi VI. törvénycikk szolgált alapul az állami közegészségügyi szervezet felkészítésére a feladatok ellátásához.³²⁶ Ez a jogszabály sorolta fel azokat az egészségügyi intézményeket, ahol az említett betegségek vizsgálatára és gyógyítására lehetőség volt.³²⁷

³²⁴ Kivételek a törvényben: valamelyik fél közeli halállal fenyegető betegségben szenvedett, a házasságkötés előtt igazolták, hogy mindkettő gümőkórban szenvednek, vagy ha a házasságkötés előtt a törvényben hatálybalépése előtt gyermek született.

³²⁵ A korabeli szakirodalom szerint azért volt szükség két miniszter egyetértésére, mert részben orvosi, részben jogi kérdések elbírálásáról kellett döntenet. LUSICZA, 194[?]. 14. p.

³²⁶ Ez a jogszabály kötelezővé tette az említett betegségben szenvedők részére a kötelező orvosi gyógykezelést, és lehetőséget adott a hatósági elkülönítésre, valamint a kényszerkezelésre. Felmerült annak a lehetősége, hogy a kötelezettség megszegésével kötött házasságot tekintsek már a törvény erejénél fogva semmisnek. Egy másik megoldási javaslat volt, hogy az orvosi vizsgálat hiánya vagy a bizonyítvány hiánya miatt adjanak lehetőséget a másik félnek a házasság megtámadására. Az 1941. évi XV. törvény végül nem fűzött jogkövetkezményeket a kötelező vizsgálatot elmulasztó fél számára.

³²⁷ Az 1941. évi VI. törvénycikk 11. szakasza szerint a gümőkór kezelésére a tüdőbeteg-gondozó intézetek, az egészségvédelmi szolgálatok, a szanatóriumok, a közkórházak, a tudományegyetemi klinikák, a biztosító intézetek által fenntartott kórházak és a tüdőbeteg-gondozó intézetek voltak jogosultak. A jogszabály 35. szakasza szerint a nemi betegségek kezelését a nemibeteg-gondozó intézetek, az egészségvédelmi szolgálata-

A törvény, ahogy arra az indokolása utalt, több más ország jogalkotásához hasonlóan³²⁸ megtiltotta a 'zsidók' és 'nemzsidók' közötti házasságkötést, és ez a rendelkezés alapelveként került megfogalmazásra.³²⁹ Ez a tilalom a házasságot tiltó akadályok közé tartozott, tehát a tiltó akadály ellenére kötött házasság érvényes volt, de büntetendő.³³⁰

A 'zsidó' fogalmának meghatározásával már az első és a második zsidótörvény is foglalkozott, ugyanakkor ebben a jogszabályban is rögzítették, hogy milyen esetekben, kik között volt tilos a házasságkötés. A törvény tehát egy új 'zsidó' fogalmat határozott meg, amely kizárólag ennek a jogszabálynak a szempontjából érvényesült, minden más vonatkozásban az 1939. évi IV. törvénycikket tekintették irányadónak. A második zsidótörvényt általános jogszabálynak, míg a fajvédelmi törvényt speciális törvénynek tekintették a 'zsidó' fogalmának a meghatározása szempontjából. A házassági tilalom szempontjából a fajvédelmi törvény meghatározását tekintették irányadónak a második zsidótörvény fogalmai helyett.³³¹

Megtiltotta a házasságkötést az 1941. évi XV. törvénycikk szerint abban az esetben, ha az egyik fél három vagy négy nagyszülője keresztény vallású, a másik fél minimum két nagyszülője izraelita vallású volt, kivéve, akinek két nagyszülője izraelita vallású volt, de ő maga keresztény volt, és szülei is keresztények voltak házasságkötésük idején; másrészt amennyiben az egyik házasulónak két, míg a másik félnek egy vagy két szülője volt izraelita vallású. Az igazságügy-miniszter különös méltánylást érdemlő esetben kivételesen felmentést adhatott a házasságkötési tilalom alól 'nemzsidó' és olyan 'zsidó' személy között kötendő házasság tekintetében, akinek csak két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, ő maga pedig keresztény hitfelekezet tagjaként született, vagy hetedik életévének betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagja lett, és az is maradt. Az erdélyi szombatos, aki származásánál fogva nem minősült 'zsidónak', és nem volt az izraelita hitfelekezet tagja, a 'zsidónak' nem minősülő személyekkel esett egy elbírálás alá a törvény rendelkezése értelmében.

A korabeli értelmezés szerint a 'zsidók' és 'nemzsidók' közötti házasságkötés tilalma nem volt általános szabály, hanem az a házasulók állampolgársága tekintetében esett korlátozások alá. Így például tilos volt a házasságkötés magyar állampolgárságú 'nemzsidó' férfinak magyar állampolgárságú 'zsidó' nővel, magyar állampolgárságú 'nemzsidó' nőnek magyar állampolgárságú férfival, magyar állampolgárságú 'nemzsidó' férfinak olyan 'zsidó' nővel, akinek állampolgárságát nem lehetett megállapítani, továbbá magyar állampolgár 'nemzsidó' nőnek meg nem állapítható állampolgárságú 'zsidó' férfival, külföldi állampolgár 'nemzsidó' nőnek magyar állampolgár 'zsidó' férfival.³³²

tok, a belügyminiszter által megbízott orvos, valamint a városok és községek szakorvosai, valamint a kórházak és a klinikák látták el. LUSICZA, 194[?]. 8. p.

³²⁸ Németország, Olaszország, Románia, Szlovákia, Horvátország.

³²⁹ KI. 1939. VI. kötet. 506. szám. 391-423. pp.

³³⁰ FEHÉRVÁRY, 1942. 141. p.

³³¹ LUSICZA, 194[?]. 25. p.

³³² CSIKY, 1941. 62-63. pp.

A törvény tehát ezekkel a rendelkezéseivel kitágította a második zsidótörvény 'zsidó' fogalmát.³³³ Míg az első két zsidótörvény jutalmazta a kikeresztelkedést és a beolvadást, addig ez a jogszabály már gyökeresen szakított ezzel az irányvonallal. Célja lényegében a – még megmaradt – asszimiláció megszüntetése volt. A származást minden esetben igazolni kellett, amelynek szabályait a törvény végrehajtási rendelete – 70000/1941. számú IM rendelet a nemzsidó és zsidó házasságkötésnek tilalmára vonatkozó rendelkezések végrehajtása tárgyában – tartalmazta. A származás igazolására az állami nyomda által készített formanyomtatványt kellett kitölteni. A nyilatkozatot az illetékes anyakönyvvezető előtt kellett személyesen aláírni vagy az aláírást közjegyzővel hitelesíttetni.

A törvény 15. szakaszának rendelkezése arra a 'zsidóra' vonatkozott, aki magyar honos 'nemzsidó' nővel házasságon kívül nemi viszonyt folytatott. Külföldi állampolgárok esetén a jogszabály nem tiltotta 'zsidó' nőnek külföldi 'nemzsidó' állampolgárságú férfival kötendő házasságát. Ezt azzal magyarázták, hogy ebben az esetben a házasságból születendő gyermek nem szerzi meg a magyar állampolgárságot, és a legtöbb esetben a magyar állampolgárságú nő elvesztette magyar honosságát a külföldi állampolgárhoz történt férjhez menetele után. Külföldi állampolgárságú felek akadálytalanul házasságot köthettek, azonban a magyar állampolgárságú 'zsidó' férfi nem köthetett magyar 'nemzsidó' nővel házasságot, mert az ilyen házasságból születendő gyermek az apja után magyar állampolgárrá vált. A megkötött vegyes házasságok tekintetében a törvénynek nem volt visszaható hatálya, tehát a törvény hatályba lépése előtt kötött vegyes házasságot nem lehetett bontóperrel felbontani, és nem volt lehetőség megtámadási keresetet indítani sem megtévesztésre való hivatkozással.

A házasságkötési tilalom megszegése magánjogi és büntetőjogi jogkövetkezményekkel járt. A tilalom ellenére kötött házasság megtévesztés miatt a bíróság előtt megtámadható volt. Az ilyen házasságból született gyermekek is a 'zsidókkal' estek egy tekintet alá a törvény értelmében.

A képviselőházi vitára feszült légkörben került sor, amelynek során a javaslat mellett egyedül a kormánypárt állt ki.³³⁴ A tervezetet támogatók már egyértelműen a faji törvény meghozatalának szükségességét és a polgári jogegyenlőség teljes feladását igyekeztek megmagyarázni a felszólalásaikban.³³⁵

*A törvényjavaslatot elutasítók többsége szigorúbb szabályokat követelt.*³³⁶ Javasolták, hogy a tervezet vonatkozzon a „nyolcad zsidókra”, azaz az egy izraelita felekezethez

³³³ A 'zsidó' fogalmának meghatározásakor a magyar fajvédelmi törvény tágabb definíciót adott a német törvényénél. A német jogszabály két keresztény és két izraelita nagyszülőától származó, keresztény születésű személy számára feltételek nélkül lehetővé tette az ugyanilyen származású személlyel történő házasságkötést. SÁRFFY, 1941. 75. p.

³³⁴ K. FARKAS, 2010. 312. p.

³³⁵ GYURGYÁK, 2001. 156. p.

³³⁶ Maróthy-Meizler Károly szerint „generálisan és véglegesen” kell rendezni a „zsidókérdést” az apró törvények és törvényjavaslatok helyett. Elképzelése szerint „egyedül és kizárólag az elkülönítés, kitelepítés, az Európából való kitelepítés lehet a „zsidókérdés” végleges megoldása.” KN. 1939. X. kötet. 356. p.

tarozó dédszülővel rendelkezőre, továbbá, hogy a 'zsidók' ne tarthassanak 45 éven aluli keresztény cselédet. Javasolták egy keresztény-zsidó egyház létrehozását, amely a kikeresztelkedettek számára jelentett volna „megoldást”. Felvetették a fajgyalázásra vonatkozó tételek törvénybe foglalását, az izraelita vallásra történő áttérés megtiltását, a javaslat hatályának kiterjesztését a cigányságra. Varga Béla a természetjoggal való el-lentmondásra, a katolikus egyházzal és a kereszténység lényegére hivatkozással utasította el a tervezetet, de emellett a 'zsidónak' minősülő személyek kitelepítését szorgalmazta.³³⁷ Rassay Károly tekinthető a javaslatot elutasítók szószólójának, mert véleménye szerint a tervezet emberiességi szempontból kifogásolható, és megakadályozza az asszimilációt, szemben áll a nemzeti és a keresztény érdekekkel is. A képviselő az emberi jogokra hivatkozva utasította el a törvényjavaslatot.³³⁸ Tiltakozása és érvei azonban érdemi jelentőséggel nem bírtak.

A felsőház olyan törvényszöveget szeretett volna elfogadni, amely bizonyos módosításokat, enyhítéseket tartalmaz.³³⁹ Első körben tehát „figyelemre méltó többséggel” utasította el a tervezetet.³⁴⁰ Javasolták a „kereszténynek született” kifejezés helyett a „kereszténynek született, vagy életének hetedik éve betöltése előtt a keresztény hitfelekezet tagjává lett” fordulatot.³⁴¹ A felsőház másik javaslata olyan házasságra kívánók számára adható felmentésre vonatkozott, akik közül az egyik fél 'nemzsidó', míg a másik fél két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagja volt, de ő maga kereszténynek született, vagy a hetedik életévének a betöltése előtt megkeresztelkedett. A felmentés megadására az igazságügy-miniszter lett volna jogosult a felsőház elképzelése szerint egy bizottság javaslata alapján. A képviselőház azonban egyik javaslatot sem fogadta el. A felsőház által elképzelt bizottság nem jött ugyan létre, de a törvényjavaslat végleges szövegébe belekerült az a rendelkezés, hogy különös méltánylást érdemlő esetben kivételesen felmentést adhat az igazságügy-miniszter a jogkorlátozó szabályok alól, és lehetőséget biztosított a miniszter számára az egyházi méltóságok véleményét is kikérni ebben a kérdésben. Ez a módosítás Szüllő Géza nevéhez fűződik, aki elutasította a tervezetet, és az olasz és a német törvényeket idézte, amelyek tartalmaztak bizonyos kivételeket.³⁴² A törvény szövegébe csak utólag került bele a 'zsidók' és 'nemzsidók' közötti nemi érintkezést tiltó szabály, amelyről a felsőháznak nem volt tudomása.³⁴³

³³⁷ GYURGYÁK, 2001. 157. p.

³³⁸ KATZBURG, 2002. 158. p.

³³⁹ A felsőház igazságügyi és közjogi bizottságának együttes jelentése 1941. június 14-én készült el. FI. 1939. V. kötet. 238. szám. 102-109. pp.

³⁴⁰ KATZBURG, 2002. 160. p.

³⁴¹ GYURGYÁK, 2001. 155. p.

³⁴² FN. 1939. IV. kötet. 288. p. Katzburg mutat rá azonban a német és magyar jogi szabályozás különbségére ebben a tekintetben: míg Németországban a mentességről a bíróság döntött, addig Magyarországon az miniszteri jóváhagyásra volt bízva. KATZBURG, 2002. 161. p.

³⁴³ Báró Prónay György alkotmányjogi képtelenségnek nevezte ezt az eljárást. GYURGYÁK, 2001. 155. p.

A felsőházi képviselők többsége támogatta a javaslatot,³⁴⁴ míg az egyházak képviselői teológiai érvekkel utasították el a javaslatot, és végül nem szavazták meg azt, hanem tartózkodtak a szavazástól. A parlamenti vita során a törvényjavaslat talán legnagyobb ellenzői az egyházak képviselői voltak, ezért érdemes kitérni az általuk megfogalmazott és képviselt felszólalásokra, véleményekre. Az egyházak képviselői szinte azonos álláspontot fejtettek ki.³⁴⁵ Érvelésük kiindulópontja volt, hogy a törvény az államot felhatalmazta arra, hogy a keresztények házassága felett rendelkezzen.

Serédi Jusztinián esztergomi érsek fejtette ki a felsőház ülésén a katolikus egyház álláspontját. Beszédében úgy vélte, hogy már az 1894. évi XXXI. törvénycikk súlyos hibát vétett azzal, hogy az állam hatáskörébe utalta a házasságot, a törvényjavaslat pedig az újabb házassági akadályok felállításával következetes marad ebben a tévedésben.³⁴⁶ A katolikus egyház képviselője szerint a törvényjavaslat beleütközött az isteni és a természeti törvénybe is, mert az emberek házasságra vonatkozó szabadságát korlátozza. Problémaként emelte ki továbbá azt a tényt is, hogy a felbontható házasságok „végzetes veszedelmet” jelentenek majd a nemzet számára.³⁴⁷ A törvényjavaslatot elfogadhatatlannak tartotta, mert ahogyan fogalmazott: „*az egyházban sohasem volt, most sincs, és a jövőben sem lesz olyan törvény, amely a keresztelteknek... pusztán származásuk miatt megtiltaná a szentségi házasságot*”. Az egyetlen helyes megoldásnak a házasság szentségi jellegének visszaállítását tartotta.³⁴⁸ A törvényjavaslat támogatói elutasították az esztergomi érsek érveit.

Az evangélikus egyház képviselőjében Kapi Béla úgy vélte, hogy az egyháznak a házasságkötéseknél eddig biztosított szabadságát korlátozná a javaslat. Rámutatott arra is, hogy a tervezet nem a zsidókról, hanem keresztényekről szól, mert azokra vonatkozik a rendelkezés, akik a keresztény egyházak valamelyikének közösségébe tartoznak.

A református egyház képviselőjében felszólaló Ravasz László „burkolt zsidótörvénynek”³⁴⁹ nevezte a javaslatot, mert már nemcsak zsidó emberekre, hanem keresztény emberekre vonatkozik.³⁵⁰ Kimerítően foglalkozott a javaslat alapjául szolgáló faj-

³⁴⁴ A javaslat támogatói között volt többek között Meskó Zoltán, Szüllő Géza, Viczián István, Orsós Ferenc és Szabó János. GYURGYÁK, 2001. 157. p.

³⁴⁵ Amikor a parlament elé került a törvényjavaslat, Angelo Rotta budapesti pápai nuncius tiltakozott Bárdossy László miniszterelnöknél, és sajnálkozását fejezte ki, hogy a magyar kormány a fajvédelem útjára lépett. Jelezte továbbá azt a tényt is, hogy Magyarország a törvénnyel olyan lejtőre került, amelyen nem lehet megállni. Bárdossy válaszában arra utalt, hogy az ország csak a „világtendenciát” követi, mert a bevezetni kívánt rendelkezések már több katolikus országban hosszabb ideje érvényben vannak.

³⁴⁶ FN.1939. II. kötet. 282-286. pp.

³⁴⁷ FN.1939. II. kötet. 286. p.

³⁴⁸ FN. 1939. II. kötet. 283. p.

³⁴⁹ FN.1939. II. kötet. 286-292. pp.

³⁵⁰ A törvény nem tudta teljes mértékben felszámolni a zsidók és keresztények közötti kapcsolatokat, mert egyrészt törvény biztosította lehetőség volt a minisztertől engedélyt kérni keresztény-zsidó házasság megkötésére, így tehát továbbra is létrejöhetett vegyes házasság. Másrészt többen betértek az izraelita felekezetbe, amit azonban a kormányzat később megtiltott. Előfordult olyan eset is, amikor a keresztény nők mint prostituáltak – tehát nem minősültek tisztességes nőknek – erről lásd bővebben a következő, az igazságszolgáltatásról szóló fejezetet – kérték a belügyminisztériumi nyilvántartásba való bejegyzésüket, és így zsidó kedvesük nem követett el bűncselekményt. K. FARKAS, 2010. 318. p.

biológiai elméletekkel, és megkísérelte kimutatni, hogy a különböző emberi fajokra vonatkozó feltételezéseket a tudomány még nem bizonyította.³⁵¹ A felsőházi vita eredményeként került be végül a törvény szövegébe az a módosítás, hogy különleges méltánylást érdemlő esetekben az igazságügy-miniszter felmentést adhatott a törvény rendelkezései alól. Az egyházak képviselőinek tiltakozása és elutasító érvei ellenére a felsőház elfogadta, 65 igen és 53 nem arányban szavazta meg a harmadik zsidótörvényt.³⁵² A jogalkotó a törvény hatályba lépését követően hangoztatta, hogy a köz-és magánjogi egyenlőséget mint „fontos közjogi alapelvet” a törvénynek sikerült megőriznie, és a jogszabályt „módszerében alkotmányos, tartalmában józan és mérsékelt, célkitűzéseiben nemes, véghezvitelében pedig méltányos szabályozásként jellemezte.”³⁵³ A törvény nem a gyakorlati jelentősége, hanem morális szempontból járt rendkívüli következményekkel. Stern Samu, a pesti hitközség elnöke a következőképpen fogalmazta meg ezt: „... szót kell emelnünk az ellen, hogy az asszimilálódás beteljesülését ismét a kitérésekhez fűzték, és a kitértek bizonyos rétegeinek zsidóként való minősítése ellen a megokolással keltek ki, hogy nem szabad a kitérteket visszasüllyeszteni a zsidóságba. Mintha a zsidóság, a zsidó vallás valami olyan alacsonyabb kategória volna, amelyhez számítani „visszasüllyedést” jelent. Külön megalázásként kell regisztrálnunk e törvénynek úgynevezett „fajgyalázó paragrafusát”, amely a zsidóságot mint fajt bélyegzi meg a törvény erejével.”³⁵⁴

Látható, hogy a korszakban a magánjog terén az alapvető korlátozást – amely az egész jogrendszerre gyakorlatilag hatással volt – a jogegyenlőség elvének megváltoztatása, pontosabban feladása jelentette. A jogegyenlőtlenség és a megváltozott jogképesség fogalom a harmadik zsidótörvény elfogadásával vált egyértelművé azzal a rendelkezésével, – ahogy azt a fejezetben láthattuk – hogy megtiltotta a házasságkötést a „részleges” jogképességgel rendelkező ‘zsidó’ és a „teljes” jogképességgel rendelkező ‘nemzsidó’ állampolgárok között.

I/3. A közjogi korlátozások

„A közjog és a magánjog terjedelme aszerint változik, hogy az életviszonyokban a közérdekűség felismerése eredményeképpen mennyiben szaporodnak az állam jogalanyiságát konkretizáló szabályok, ... újabban azoknak nagyarányú szaporodását állapíthatjuk meg.”

(Szontágh Vilmos)³⁵⁵

A jogképesség megváltozott fogalma és a magánjogban bekövetkezett változások a közjogot is érintették. A megváltozott jogegyenlőség fogalma hatással volt a közjog

³⁵¹ K. FARKAS, 2010. 315. p.

³⁵² Tehát korántsem mondhatjuk, hogy mindenki támogatta azt. LEBOVITS, 2007. 69. p.

³⁵³ LÉVAI, 1946. 33. p.

³⁵⁴ KATZBURG, 2002. 163. p.

³⁵⁵ Így fogalmazott Szontágh Vilmos „Közjog és magánjog elválasztása” című írásában. SZONTÁGH, 1938. 172-181. pp.

alakulására is. Ez a fejezet tehát a közjogba tartozó szabadságjogokra vonatkozó és a zsidótörvényekkel összefüggő jogszabályokban rögzített rendelkezésekről szól. Ezek közé tartoznak az egyesülési és a gyülekezési jogról, a sajtószabadságról, a vallás- és lelkiismereti szabadság alakulásáról, a munka közjogi vonatkozásairól szóló jogszabályok, tehát a közszolgálatba bevezetett diszkriminatív intézkedések, a személyes szabadságot korlátozó rendelkezések és az egyre szűkülő választójogi szabályok. A fenti idézet jó illusztrálja a közjog és a magánjog közötti határ megállapításának a nehézségét. Már a korabeli szakirodalomban is rámutattak a közjog előtérbe kerülésére, a „közjogiasodására”, az államhatalom szerepének a megváltozására.³⁵⁶ Nizsalovszky Endre vetette fel többek között azt a kérdést, hogy létezik-e a magánjognak olyan területe, amelybe az állam nem szól bele, vagyis van-e „állammentes” magánjog, és ha igen, milyen terjedelmű. A legfontosabb szerepe ennek a kérdésnek a honvédelem területén volt, mert az államoknak az egyén életébe való beavatkozása a honvédelem területén a legjelentősebb és a legnagyobb mértékű.³⁵⁷ Az 1939-ben megalkotott honvédelmi törvény ezért is különleges helyet foglal el a jogkorlátozó rendelkezések körében.³⁵⁸ A háborúra való készülődés során a honvédelem egyre jelentősebb szerepet kapott, és ennek szabályozására alkotta meg az országgyűlés a 235 szakaszból álló honvédelmi törvényt, amelynek korlátozó rendelkezései a szabadságjogok szinte mindegyikét érintették. A jelentős korlátozásokat és számos szabadságjogot megvonó intézkedést tartalmazó, terjedelmes törvényjavaslatot vitéz Bartha Károly honvédelmi miniszter 1938 decemberében terjesztette a képviselőház elé,³⁵⁹ amely 1939 januárjában több ülésén tárgyalta és végül elfogadta azt.³⁶⁰ A felsőház mindössze két nap alatt megvitatta és el is fogadta a tervezetet.³⁶¹ A jogszabály 1939. március 11-én lépett hatályba. A miniszteri indokolás háború esetére a haza védelmének fontosságát emelte ki, amelynek megvalósulásához az állampolgárok személyes szolgálatát és vagyoni hozzájárulását írta elő. Hivatkozott továbbá az olasz, francia, román, cseh és lengyel nemzetvédelmi törvényekre, amelyek a teljes vagyon igénybevételeinek elvét jutatták érvényre.³⁶² A könyv bevezetésében a

³⁵⁶ TANULMÁNYOK, 1958. 34. p.

³⁵⁷ GJ. I. évfolyam 1. szám. 1940. január. 209 - 210. pp.

³⁵⁸ A törvény hatályba lépésével hatályukat veszítették a következő jogszabályok: a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló 1912. évi LXIII. tc., és az ezt kiegészítő 1914. L., 1916. évi IV., és az 1917. évi VII. törvénycikkek. Az 1939. évi II. tc. 231. szakasza alapján.

³⁵⁹ A törvényjavaslatot vitéz Csicsery-Rónay István ismertette. A képviselőház véderő, közjogi, közigazgatási, közgazdasági és közlekedésügyi, valamint igazságügyi bizottságai 1938. december 15-16., 19. és 20. napjain tárgyalták meg. Az együttes bizottság a javaslatot 1938. december végén és január elején vitatta meg és 1939. január 10-én fogadta el.

³⁶⁰ 1939. január 17-20. és 24-27. között került sor a képviselőházi tárgyalásra. KI. 1935. XXI. kötet. 247-387. p. és 381-489. pp.

³⁶¹ A felsőház bizottságai 1939. január 31-én véleményezték a tervezetet, a felsőház 1939. február 3-án és 4-én vitatta meg és fogadta el. FI. 1935. IV. kötet. 41-83. p.

³⁶² A terjedelmes jogszabály nyolc nagy részre osztható. A bevezető rendelkezéseket követően a levontekötelezettségre és a honvédségre tartalmazott előírásokat. A negyedik részben találhatóak a honvédelmi szolgáltatásokra és a honvédelmi érdekből fontos gazdasági korlátozásokra vonatkozó szabályok. A témánk szempontjából emellett a hatodik résznek van jelentősége, amely a kivételes hatalomra vonatkozó

Horthy-korszakon belül a fordulópontokkal összefüggésben feltett kérdést ki lehet egészíteni azzal, hogy 1939 is tekinthető határnak. A honvédelmi törvény már – ahogy azt fentebb jeleztem – a háborúra készülődés jegyében vezetett be korlátozó rendelkezéseket, amellyel szűkítette az állampolgárok számára az „állammentes” jog területét.

A) Az egyesülési jog szabályozása

A szabadságjogok körében nevesítetten viszonylag későn jelent meg az egyesülési jog, amelyet az állam eltérően szabályozott a különböző korszakokban.³⁶³ Az egyesületekre vonatkozó rendelkezéseket az első egyesületi törvény megalkotása előtt a vonatkozó alacsonyabb szintű jogszabályok tartalmazták.³⁶⁴ Az első egyesülési törvényt az országgyűlés 1938-ban alkotta meg, ez a jogszabály hatályon kívül helyezte az 1922. évi XI. törvénycikknek az egyesületi jogra vonatkozó rendelkezéseit.³⁶⁵ Az 1938. évi XVII. törvénycikk azonban nem elsősorban az egyesületi jog biztosításáról, hanem „az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról” szövegezt. Míg a korábbi szabályozás nem utalta kifejezetten a belügyminiszter hatáskörébe, e jogszabály szerint egyesület működésére a belügyminiszter és az illetékes miniszter által láttamozott alapszabály birtokában volt lehetőség. A jogszabály megtiltotta az egyesületben, politikai pártban, egyéb megjelölésű szervezet működésében az egyesületben, párthoz való tartozásban vagy a vezetőség irányításában való engedelmség, vagy más olyan kötelesség megerősítésére szolgáló eskü vagy fogadalom megtételét, amely lelkiismeretbeli elkötelezettséggel járt.³⁶⁶ A törvény elsősorban nem az egyesületi jog biztosítását szolgálta, hiszen ez a jogszabály meghatározta a tilos egyesület fogalmát, és a tilos, „az államhatalomra veszélyes” egyesületek működését lehetetlenné tette. A tilos egyesület fogalmába tartozott minden olyan egyesület, politikai párt és egyéb megjelölésű szervezet, amely a törvény szabályai ellenére működött, működését az elrendelt feloszlítás vagy a felfüggesztés ellenére is folytatta, továbbá az olyan egyesületek is ebbe a fogalomkörbe tartoztak, amelyek rendelkeztek ugyan alapszabállyal, de az alapszabályoktól eltérő működést folytattak. A belügyminiszternek joga volt az ilyen jellegű egyesületeket feloszlítani, vagyonaát közjóléti célra fordítani, az egyesület tagjait pedig büntetéssel sújtani. Rögzítette azt is, hogy egyesület politikai tevékenységet nem foly-

rendelkezéseket foglalta össze. A törvény ötödik fejezete a légvédelemre vonatkozó szabályokat tartalmazta. 1939. II. törvénycikk 131-140. §§.

³⁶³ Németországban az 1933. július 14-én hatályba lépő, mindössze két szakaszt tartalmazó törvény megtiltotta a pártok alakítását, és a tilalom megszegőire szabadságvesztés büntetés alkalmazását írta elő. A törvény szövegét lásd: NÉMETH, 2007. 151. p.

³⁶⁴ 77000/1922. számú BM rendelet és a 9900/1923. számú BM rendelet. A rendeletek szerint egyesületet csak kormányhatóságilag láttamozott alapszabályok alapján lehetett működtetni, az alapszabályok láttamozása előtt egyesületi tevékenységet nem lehetett folytatni, a működést még ideiglenesen sem lehetett megkezdni.

³⁶⁵ Az 1922. évi XI. törvénycikk 7-11. szakaszai a trianoni békeszerződés alapján megtiltották az egyesületeknek a katonai célú működési tevékenységet.

³⁶⁶ STIASSNY, 1939. 55. p.

tathatott. A jogszabály a tilos egyesülettel kapcsolatban elkövethető cselekmények súlyossága alapján kihágásnak és vétségnek³⁶⁷ minősítette az egyes tevékenységeket, és két hónaptól hat hónapig terjedő fogházbüntetés elrendelését helyezte kilátásba az ilyen jellegű cselekmények „elkövetője” ellen.³⁶⁸ A jogalkotó az általános indokolásban az egyesülési szabadság érvényesítésének egyetlen korlátjaként a jogot határozta meg, és ezzel magyarázta a törvény büntetőjogi rendelkezéseit.³⁶⁹ E mellett a törvény mellett azonban több jogszabály is tartalmazott az egyesületi jogra vonatkozó korlátozásokat.

A honvédelmi törvény a leventakötelesek egyesületi tagságát korlátozta, amikor kimondta, hogy a 18. életévüket be nem töltött leventék csak az iskolai fegyelem alatt álló egyesületekben és a cserkészszövetséghez tartozó cserkészcsapatokban lehetnek tagok az 1939. évi II. törvénycikk 13. szakasza alapján. Ezek az eseteken kívül nem lehetek más egyesület vagy egyesületi szervezet tagjai.

A második zsidótörvény szerint a 'zsidónak' minősülő személy nem lehetett munkásegylet vagy más munkásszervezet intézőszervezetének vagy tisztikarának tagja. Kizárta továbbá a jogszabály annak a lehetőségét, hogy 'zsidónak' minősülő személy munkaközvetítéssel foglalkozó szervezet tisztviselője vagy értelmiségi munkakörben foglalkoztatott egyéb alkalmazottja legyen.³⁷⁰

Az egyesületi joggal összefüggésben az állampolgárságot szabályozó törvényt³⁷¹ kiegészítő 1939. évi XIII. törvénycikk értelmében a minisztérium megfoszthatta állampolgárságától azt a személyt, aki idegen állam kormányától, bármely más szervétől vagy egyéb külföldi szervezettől a magyar kormány engedélye nélkül politikai tisztséget vagy megbízást vállalt el, vagy külföldi politikai szervezethez tagként csatlakozott, vagy ilyen szervezet tevékenységében aktívan részt vett.

Az egyesülési jog korlátozására a honvédelmi törvény a minisztériumnak és – egyes intézkedések esetében – a kormánybiztosnak biztosított hatáskört arra, hogy bárhol az országban, amennyiben ez a honvédelem érdekét szolgálta, megtiltsa új egyesület vagy egyesületi jellegű szervezet alakítását, továbbá korlátozhassa vagy felfüggeszthesse a már létező egyesületek működését. Ez tehát az 1938. évi XVIII. törvénycikkben foglalt szabályok kiegészítéseként, szigorításaként is értelmezhető.

A Horthy-korszakban az egyesületi jogra vonatkozóan nem született több törvény, hanem a szabályozásra rendeleti úton került sor.

³⁶⁷ Kihágásnak minősítette és elzárással rendelte büntetni, aki tilos egyesületbe, pártba vagy szervezetbe lépett, vagy az ilyen szervezetben bennmaradt, valamint azt a személyt is, aki az előbb említett tevékenységek valamelyikére más rábírní törekedett. Vétségnek minősítette a jogszabály, és hat hónapig terjedő fogházbüntetés mellett hivatalvesztéssel és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével büntette azt a személyt, aki 24. életévét be nem töltött személytől kívánt meg az egyesülethez tartozás feltételeként olyan esküt vagy fogadalmat, amely lelkiismereti kötelezettséggel járt. Ugyancsak vétségnek minősült és hasonló szankciókkal járt, ha valaki tilos egyesület fenntartásában vett részt.

³⁶⁸ Rendelet tiltotta meg a közalkalmazottaknak, hogy rendszerellenes mozgalmakban vegyenek részt. A kormány rendelkezései a világháború alatt tovább korlátozták az egyesületek tevékenységét.

³⁶⁹ Indokolás az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló törvényjavaslathoz. KI. 1935. X. kötet. 633. szám. 480-487. pp.

³⁷⁰ PÁSKÁNDY, 1941. 14. p.

B) A gyülekezési jog feltételekkel

Az egyesülési jog szabályozásával ellentétben a gyülekezési jogról törvény a korszakban egyáltalán nem született,³⁷² hanem alacsonyabb szintű jogforrásokban került sor a rendezésére,³⁷³ a bizonytalan politikai helyzet és a szociális elégedetlenség miatt pedig a korlátozására.³⁷⁴ A rendeleti szabályozást kifogásolta többek között Tomcsányi Móric is, aki a közjog fogyatékoságának és szépséghibájának nevezte azt, és utalt rá, hogy ennek a jognak a szabályozása a törvényhozási tárgyak közé tartozik.³⁷⁵ 1939-ben rendelet tiltotta meg a gyülekezéseket. Gyűléseket csak hatósági engedéllyel lehetett tartani, és kötelezővé tették a hatósági ellenőrzést is. A kivételes hatalomról szóló törvény alapján került sor a gyülekezési jog korlátozására 1939 után. A honvédelmi törvény 197. szakaszában foglalt büntetőjogi rendelkezés szerint a gyülekezési jogra vonatkozó szabályok megszegésével tartott gyűlés, felvonulás, körmenet vagy más gyülekezet vétségnek minősült, és két évig terjedő fogházzal volt büntethető.

1939-ben rendeleti szinten megtiltották a politikai jellegű népgyűlések, felvonulások és összejövetelek tartását. A parlamenti pártok vezetőségi üléseit nem tekintették a tilalom alá eső összejövetelnek. A tilalom alá nem eső minden egyéb gyűlés megtartására a rendőrhatalóság előzetes engedélyével volt lehetőség. Engedély nélkül meg lehetett tartani a közigazgatási hatóságok és a bevett és a törvényesen elismert vallásfelekezetek testületi szerveinek gyűléseit.

Az 1921. évi III. törvénycikk és az 1939. évi II. törvénycikk rendelkezéseivel ellentétben az állampolgárokat a honvédelmi kötelezettségeik teljesítésétől elterelő szekták – így a nazarénusok, adventisták, hetednapos adventisták, szombatosok, Jehova Isten tanúi, Istengyülekezet, őskeresztények és pünkösdisták – működését a belügyminiszter a vallás- és közoktatásügyi, valamint az igazságügy-miniszterrel egyetértésben azonnali hatállyal betiltotta. Ezt azzal magyarázták, hogy a szekták hitelvei és szervezeti szabályai sértették az állami jogszabályokat, a magántulajdon elvének elvetésével veszélyeztették az állam és a társadalom törvényes rendjét; a katonai szolgálati kötelezettség megszegésével a katonaság intézményét; a történelmi egyházak támadásával a vallásfelekezetek együttműködését, a híveket, tehát közvetve a közrendet és a közbiztonságot.³⁷⁶

A honvédelmi törvényben a jogalkotó a kivételes hatalom alapján tovább szigorította a gyülekezési jog gyakorlását is, amelyet a közrend érdekében hatósági engedélyhez kötött. A minisztériumnak biztosított jogot arra, hogy a politikai jellegű gyűlések tartását megtiltsa. Szűkítette a sajtójogot, amikor bevezette az előzetes cenzúrát, a sajtótermékek terjesztését az ügyészség engedélyéhez kötötte. A hadviselés vagy az állam

³⁷¹ 1895. évi L. tc.

³⁷² Az 1848. évi áprilisi törvények sem rögzítették a gyülekezési jogot, mert mint szerzett jogot és a szokásjog segítségével kialakított gyakorlati jogintézményt fogták fel. HORVÁTH, 2007. 5. p.

³⁷³ A gyülekezési jog történetéhez lásd: BÓDI, 2011. 527-536. p.; RÉVÉSZ T., 1977. 185-193. pp.; RÉVÉSZ T., 1983. 165-178. pp.; TÓTH-HALMAI, 2008. 492-500. pp.

³⁷⁴ HORVÁTH, 2007. 11. p.

³⁷⁵ TOMCSÁNYI, 1943. 205. p.

³⁷⁶ PÁSKÁNDY, 1941. 35. p.

érdekét sértő sajtótermék megjelenését és terjesztését a belügyminiszter megtilthatta. Ellenőrzés alá került a rádió, a posta, a távíróforgalom.

Az egyesülési és a gyülekezési jogra vonatkozó jogszabályokkal a jogalkotó a korszakban egyre inkább szűkítette ezeket a szabadságjogokat az állam érdekeire hivatkozással. Másrészt jellemző az is, hogy alapvetően rendeleti szinten történt ezeknek a jogoknak a szabályozása. Nem említhető pozitív előrelépésként az első egyesületi törvény sem, hiszen ebben sem a jogkiterjesztés volt a törvényalkotó célja, ahogy a honvédelmi, a második zsidótörvény, valamint az állampolgárságot szabályozó törvényt kiegészítő jogszabályába foglalt vonatkozó rendelkezések is egyértelműen a jogkorlátozó jelzővel illelhetők.

C) Cenzúra és/vagy sajtószabadság?

Az egyesülési és a gyülekezési jog szabályozásának áttekintését követően a sajtószabadságra vonatkozó változások tanulmányozása is releváns információkkal szolgál a korszak szabadságjogokat megvonó intézkedéseinek feltárásához. Előjáróban érdemes rögzíteni, hogy az 1867 és 1875 közötti időszak jelentette Magyarországon a sajtó legszabadabb, legkevésbé korlátozott időszakát.³⁷⁷

A sajtószabadság fogalma alatt – legalábbis a korszak kezdetén – azt értették, hogy gondolatait a sajtó útján bárki szabadon közölhette és terjeszthette,³⁷⁸ ugyanakkor ennek jogi szabályozása – az 1914. évi sajtótörvényt kivéve, amely az előbbi gondolatot rögzítette – ettől eltérő képet mutat. Az előbb említett jogszabály az egész Horthy-korszakban hatályban volt,³⁷⁹ ugyanakkor a sajtó szabályozásának kérdése is állandóan napirenden volt,³⁸⁰ valamennyi kormány foglalkozott ennek a szigorításával.³⁸¹ Ezek közül az első az 1921. évi III. törvénycikk volt, amely a sajtó útján elkövethető vétségek közé illesztette az állami és társadalmi rend felforgatására és erőszakos megdöntésére irányuló felhívást.³⁸² A sajtószabadsággal összefüggő cenzúrát 1921-ben Bethlen István feloldotta, és majd 1939. szeptember 1-jén vezették be újra.³⁸³ A sajtószabályozás célja 1938-ig egy „irányított sajtórendszer” létrehozása volt.³⁸⁴

³⁷⁷ TÓTH-HALMAI, 2008. 439. p. A sajtószabadság történetéről lásd még: RÉVÉSZ, 1986.; SIPOS, 1999. 16-19. p.; KOLTAY, 2003. 59-74. pp.

³⁷⁸ A Horthy-korszak sajtótörténetéről lásd bővebben: KÁLLAY, 2005.; SIPOS, 2004. 33-71. p.; SIPOS, 1999./A;

³⁷⁹ Kivételt jelentettek a tényleges katonai személyek, akiket ebben a jogukban a Szolgálati szabályzat korlátozott. DÉMY, 1942. 85. p.

³⁸⁰ SIPOS, 2004. 33. p.

³⁸¹ 1921 és 1931 között három sajtótörvényjavaslat-tervezet készült el, és 1932 és 1936 között pedig öt ilyen jellegű koncepcióról tárgyaltak, így többek között a tiltott közlésről, a sajtókamaráról és a sajtó működéséről. JOÓ, 2007. 9. p.

³⁸² 1921-ben rendeleti úton került sor az előzetes cenzúra eltörlésére.

³⁸³ A szélsőjobboldal szorgalmazta a sajtószabadságot korlátozó törvény bevezetését, de erre az 1920-as években nem került sor. BUZINKAY, 1993. 59. p.

³⁸⁴ SIPOS, 2004. 35. p. Németországban Hitler hatalomra kerülésének évében már bevezetésre került egy szükségrendeletben az utólagos cenzúra, majd a szerkesztői törvény alapján „faji ellenőrzés” alá került a sajtó. NÉMETH, 2007. 50. p.

Változást a sajtószabadság tekintetében (is) az 1938-as év hozott tehát, mert ekkor kerültek a jogrendszerbe azok a normák, amelyek megerősítették a kormányrendeletekben meghatározott korlátozó szabályokat, és újabbakat is bevezettek a sajtószabadságra vonatkozóan.³⁸⁵ Ezek közül az első zsidótörvény említhető elsőként, amely a szabad újságírást korlátozta, és felállította a Magyar Országos Sajtókamarát, valamint bevezette a kötelező kamarai tagságot. Ezt követően lap kiadója, szerkesztője, állandó munkaviszonyban álló munkatársa (aki a lap szellemi részének előállításával vállalat alapján díjazásért hivatásszerűen foglalkozott) csak a sajtókamara tagja lehetett. Meghatározta továbbá a jogszabály a sajtókamarába felvehető 'zsidó' munkatársak arányát, ezzel átvette a faji paragrafust a német törvényből.³⁸⁶ Az újságíró fogalom meghatározását rendeleti szintre utalta. Ezek a rendelkezések a német jogszabályhoz hasonlóan államosították az újságírást.³⁸⁷ A második zsidótörvény ezt a rendelkezést egészítette ki azzal, hogy jogszabály alapján 'zsidónak' tekintendő személy nem lehetett időszaki lap felelős szerkesztője és kiadója, és csak megállapított arányban lehetett a munkatársa.

Az 1938. évi XVIII. törvénycikk a rendeleti szinten szabályozott „politikai engedély rendszerét”³⁸⁸ részben megerősítette, és tovább „fejlesztette”, amikor az időszaki lap alapítását, továbbá a már megjelenő újságok megjelentetését belügyminiszteri engedélyhez kötötte.³⁸⁹ Ez a törvény bevezette a köteles példányt, amelyet az illetékes ügyészségnél be kellett mutatni még a megjelenés előtt. Ez a rendelkezés nem vonatkozott az időszaki lapokra. A jogszabály második szakasza szerint a beszolgáltatási kötelezettségnek a többszörözés befejezése után, tehát még a terjesztés megkezdése előtt kellett történnie. Időszaki lapnál a beszolgáltatással egy időben meg lehetett kezdeni a terjesztést, nem időszaki lapnál azonban a terjesztést a beszolgáltatás után csak bizonyos idővel lehetett elkezdeni. Ezt az időt 48 órában határozta meg a jogalkotó, míg az egy nyomtatott ívnél terjedelmesebb nyomtatvány esetében 8 napban.

A törvényjavaslat miniszteri indokolása azzal magyarázta ezeket a rendelkezéseket, hogy az előzetes beszolgáltatás kötelezettsége nélkül a nem időszaki sajtótermék esetleges bírói lefoglalása könnyen meghiúsítható lenne. Elismerték azonban, hogy a nem időszaki sajtótermékeknek a terjesztés megkezdését megelőző beszolgáltatása bizonyos mértékig az előzetes cenzúra jellegével bírt, és így ellentétben állt az 1848. évi XVIII. törvénycikk élére helyezett és az 1914. évi XIV. törvénycikk első szakaszában megis-

³⁸⁵ JOÓ, 2007. 9. p.

³⁸⁶ SIPOS, 2004. 70. p.

³⁸⁷ SIPOS, 2004. 36. p. A német jogszabály 1933. október 4-én lépett hatályba. A szerkesztőkről szóló törvény az újságok, folyóiratok, nyomtatott termékek fogalmának meghatározása mellett a propagandaminiszterre bízta annak megítélését, hogy az adott folyóirat politikai jellegűnek minősült-e. Szerkesztő csak német birodalmi állampolgársággal rendelkező, árja származású személy lehetett, aki nem kötött házasságot nem árja származású személlyel. A törvény szövegét lásd: NÉMETH, 2007. 238-240. pp.

³⁸⁸ Kürthy Sándor Sajtópolitika és sajtóreform címmel a Magyar Nemzetpolitikai Társaságban 1936. június 5-én tartott előadásában használta ezt a kifejezést. JOÓ, 2007. 10. p.

³⁸⁹ A sajtókamara felállítására tárgyában kiadott 6070/1938. ME számú rendelet 42. szakasza értelmében a kamarai bejegyzésnek az újságíróknál 1942-től az is feltétele volt, hogy az illető megelőzően három évig az újságírójelöltek jegyzékébe volt felvéve.

mételt elvvel, amely szerint „sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti gondolatait.”³⁹⁰ A törvény tehát a sajtószabadság további korlátozását vezette be.³⁹¹ A sajtószabadság szabályozását vizsgálva egyetérthetünk Sipos Balázs álláspontjával, amely szerint az 1938-as év a sajtó német-olasz-osztrák mintára történő államosításának és az ehhez szükséges jogi alap megalkotásának az éve volt.³⁹²

Az 1939. évi II. törvénycikk 151. szakasza³⁹³ kivételes hatalmat adott a kormánynak a háború vagy háborús veszély esetére a sajtóüggyek rendezésére.³⁹⁴

Ezek a jogszabályok tehát jelentős mértékben korlátozták a sajtószabadság elvét, amelyet oly módon értek el, hogy a szabad újságírást megszüntették, és helyébe a kötött újságírást léptették. Az újságírói pálya tehát innentől kezdve nem volt mindenki előtt nyitott, hanem csak az arra származás és politikai megbízhatóság alapján megfelelőnek minősített személyek számára.³⁹⁵ Így kapcsolódott össze a sajtószabadság és a vallásszabadság, valamint ezeknek a jogoknak a korlátozása a Horthy-korszakban. A vonatkozó zsidótörvények nemcsak a jogegyenlőség elvének megsértését, hanem a kifejezés szabadságának lábbal tiprását is jelentették.³⁹⁶

D) A vallás- és lelkiismereti szabadság kérdése: faj vagy felekezet?

A korszakban a vallásszabadság alaptörvényének tekintették az 1895. évi XLIII. törvénycikket, amely mindenki számára biztosította a szabad vallásgyakorlás lehetőségét a „közérkölciség” korlátai között, amennyiben az nem ütközött jogszabályba.³⁹⁷ Ebben a részben azt vizsgálom, hogy az egyes jogkorlátozó törvényekben hogyan foglalt állást a jogalkotó a zsidóság jogállásával kapcsolatban. Másként megfogalmazva a kérdést: hogyan jutott el a törvényalkotó a zsidóság fajként való meghatározásáig, tehát a fajvédelem hogyan vált a magyar jogrendszer részévé?

Már a numerus clausus törvény kapcsán felmerült az a kérdés, hogy a zsidóság felekezetnek, fajnak vagy vallásnak tekintendő-e. A hivatalos magyar álláspont szerint a zsidók esetében a faj, a vallás és a nemzetiség keveredett, a vallást az egyén jogának tekintették, amely alapján mindenki maga változtathatta meg szabadon a vallását.³⁹⁸

³⁹⁰ EGYED, 1943. 18. p.

³⁹¹ JOÓ, 10. p.

³⁹² SIPOS, 2004. 71. p.

³⁹³ A honvédelmi miniszter 1938. december 7-én nyújtotta be, bizottsági jelentés 1939. január 11-én kelt, a képviselőház 1939. január 17-21. és 25-27-i ülésein tárgyalta, felsőházi bizottsági jelentés 1939. január 31., felsőházi tárgyalás 1939. február 3-4-én.

³⁹⁴ Mindezen rendelkezések ellenére az ellenzéki lapok többsége, így a szociáldemokrata Népszava, a liberális-demokrata Esti Kurír, vagy a nyíltan németellenes és függetlenségi Magyar Nemzet egészen 1944. március 19-ig megjelenhetett. ROMSICS, 1999. 234. p.

³⁹⁵ JOÓ, 2007. 11. p.

³⁹⁶ TÓTH-HALMAI, 2008. 439. p.

³⁹⁷ A korszak első évtizedében ebben a tekintetben nem történt lényeges változás. CSIZMADIA, 1966. 110. p. A vallásszabadságról lásd még: TÓTH-HALMAI, 2008. 529-575. pp.

³⁹⁸ KATZBURG, 2002. 62. p.

Megjegyzendő a törvényhez egyrészt a Kúria 1925-ben hozott döntése, amelyben kimondta, hogy a zsidóság Magyarországon nem népfaj, és nem is nemzetiség, hanem kizárólag felekezet.³⁹⁹ A bíróság kifejtette a döntése indokolásában, hogy a zsidóság a hatályban lévő törvények szerint nem tekinthető sem külön nemzetiségnek, sem külön társadalmi osztálynak. Magyarázata szerint a nemzetiségi megkülönböztetés alapja az anyanyelv, amely a zsidóság esetében mint jellegadó tényező hiányzik, mert a héber nyelv nem tekinthető az anyanyelvüknek. Az izraelita vallású magyar állampolgárok alacsonyabb társadalmi helyzete az 1867. évi XVII. törvénycikkkel, az egyenjogúsítás megadásával megszűnt. A magyar társadalomban külön helyet foglal el mint vallásfelekezet, hiszen a zsidóság azon hívők összességét jelenti, akik a zsidó vallásfelekezet alkotó tényezői. A konkrét ügyben tehát azt mondta ki a Kúria, hogy az, aki valamely vallásközösség tagjait általánosságban „állítja pellengérré”, az magát a vallásfelekezetet támadja meg.⁴⁰⁰ Rögzítendő továbbá az a Gyurgyák János által tett megállapítás is, hogy a nemzetgyűlés tagjainak jelentős része a Kúria állásfoglalásának ellenére a zsidóságra mint önálló népfajra vagy nemzetiségre tekintett.⁴⁰¹

A vallásszabadságra és a felekezeti megítélésre mutat, hogy az 1926-ban helyreállított felsőházban a katolikus, a protestáns és a görögkeleti egyház mellett helyet kapott az ortodox és a neológ izraeliták egy-egy főbbijei is, így a szegedi Lőw Immanuel és a budapesti Koppel Reich került tagként a felsőházba.⁴⁰² 1940-ben azonban a felsőházi helyeket újraosztották, és „A keresztény egyházfelekezetek egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságáról” szóló törvénycikk megszüntette a főbbik felsőházi tagságát.

Az első zsidótörvény országgyűlési tárgyalása során azonban újra felmerült a kérdés, hogy a zsidóság fajnak vagy felekezetnek tekintendő-e.⁴⁰³ A törvényjavaslat ezzel tulajdonképpen nem foglalkozott, egyértelműen állást nem foglalt. A törvényt ellenzők a felekezeti minőség mellett érveltek.⁴⁰⁴ A másik álláspontot támogatók a zsidóságot nem felekezetnek, hanem fajnak tekintették, ebből következően faji kérdéstről beszéltek,

³⁹⁹ A Kúria 784. számú 1925-ben hozott határozatát Lévai Jenő közölte, aki úgy foglalt állást, hogy ez a határozat jelentős mértékben járult hozzá a társadalmi béke megőrzéséhez. LÉVAI, 1946. 9. p.

⁴⁰⁰ „A zsidóságnak külön anyanyelve nincs, hanem a zsidók mindenkor az érdekkörükben élő nyelvet beszélnek, és az anyanyelvük is ezek szerint igazodik. Magyarországon tehát jogászai szempontból külön zsidó nemzetiségről nem lehet beszélni.” A Kúria 1925. május 13-án hozott ítélete. BHT. 7. kötet. 1927. 36-41. p.

⁴⁰¹ GYURGYÁK, 2002. 122. p.

⁴⁰² 1926. évi XXII. tc. CSIZMADIA, 1966. 110. p.; lásd még: GYURGYÁK, 2001. 125-126. p.; LÉVAI, 1946. 9. p., Koppel Reich rabbi nem vett részt aktívan a felsőház munkájában, ennek egyik oka, hogy az orthodoxok többségéhez hasonlóan nem beszélt magyarul, másrészt pedig életkora, mert megválasztásakor 86 éves volt. 1929-ben halt meg. KATZBURG, 2002. 167. p.

⁴⁰³ Fontos megjegyezni, hogy speciálisan magyar fajelmélet soha nem létezett, nem került megalkotásra, mert ennek több akadálya is volt. Nem sikerült meghatározni a „magyar fajhoz” tartozás feltételeit, másrészt „a más fajúak” teljes kizárása (mint a fajelmélet nélkülözhetetlen eleme) problémákat idézett volna elő a soknemzetiségű Magyarország visszaállítását célzó törekvésekkel összefüggésben is. Kompromisszumos megoldásként a magyarság hangsúlyozására került sor anélkül, hogy tisztázták volna, ez a fogalom mennyire bír politikai, illetve faji tartalommal. K. FARKAS, 2010. 106. p.

⁴⁰⁴ Hivatkozási alapként szolgált ehhez a korábban már említett, a Kúria által hozott döntés, amelyben tisztázta a faj és a felekezet fogalmát.

amelyet nézetük szerint ez alapján kell megoldani. Az első zsidótörvény végül az indokolásban kifejezésre juttatta, hogy „a zsidók terjeszkedése a nemzetre nézve káros és veszélyes, térhódításuk ellen védekezni kell, háttérbeszorításuk nemzeti feladat.”⁴⁰⁵ A törvény bevezető tanulmánya említette a magyar fajt, a „megbomlott egyensúlyt” és a zsidóságot, amelyet „a nemzeti és társadalmi együvé tartozás gondolatától” nem áthatott csoportnak minősített.

A második zsidótörvényhez is készült ilyen tanulmány, amely már egyértelműen a zsidóság fajisága mellett foglalt állást.⁴⁰⁶ Az alapkérdés, hogy a zsidóság faj vagy felekezet, itt is előkerült, hasonlóan az első zsidótörvény vitájához. Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter kiindulópontja a következő mondat volt: „Nincs nemzet, mely annyira a lélek nemzete volna, mint a magyar nemzet.”⁴⁰⁷ A javaslat célja eszerint a nemzet lelkének a megvédeése. Felmerült az is, hogy ha minden ’zsidót’ megkeresztelnének, akkor megoldódna-e a kérdés. A képviselők egyik csoportja szerint a zsidóságot fajnak kell tekinteni – még akkor is, ha ők magukat felekezetnek tartják –, és úgy gondolta, hogy a zsidóság egy külön testet alkot a nemzetben, és ez ellen szükséges védekezni. A javaslatot támogatók szerint – és azok szerint, akik a javaslat rendelkezéseit kevésnek tartották – a tervezet egyik hibája, hogy a zsidóságról mint népcsoportról beszél, és nem deklarálja azt a tényt, hogy a zsidóság faj. A javaslat támogatói ugyanakkor úgy érveltek, hogy a javaslat nem vallási törvény, mert egyáltalán nem érinti, nem befolyásolja a szabad vallásgyakorlást. A keresztény egyháznak minden megkeresztelkedett ember egyformán a tagja lehet, de ebből nem vonható le az a következtetés, hogy az állampolgári jogok tekintetében is ugyanazokat a jogokat kellene mindenkinek kapnia. Ez azt jelenti, hogy közjogi értelemben lennének teljes jogú és nem teljes jogú keresztények. Annak a meghatározása azonban, hogy ki keresztény, egyedül az egyház feladata volt és maradt is.

A javaslatot elutasítók mindezekkel szemben elítélték a faji elvet. Azzal érveltek, hogy a ’zsidó’ fogalmának a kitágítása súlyos következményekkel fog járni. Úgy vélték, hogy „a vér, félvér, negyedvér törvénybe iktatása rengeteg családi tragédiát idéz fel.” A javaslat a keresztység hatásainak kérdésével is foglalkozik, mert a keresztység asszimiláló természetű. Ugyanakkor a tervezet problémájának az ellenzők azt tartották, hogy az vitatta a keresztység teljes asszimiláló hatását. A vita során rámutattak arra, hogy a javaslat a katolikusnak megkeresztelt fiút ’zsidónak’ tekinti elhelyezkedési szempontok alapján. A javaslat összekeverte a fajiságot, a leszármazást és a keresztiséget. Úgy vélték, még ha el is lehetne fogadni azt a nézetet, hogy vannak fajok, akkor létezik magyar faj, német faj, latin faj, zsidó faj, de keresztény fajról nem lehet beszélni. Éppen ezért nem lehet magyar fajvédelemről beszélni, mert ennek a célja valójában csak a más fajúakká minősített magyar állampolgárok helyzetének ellehetetlenítésére irányult.

⁴⁰⁵ LÉVAI, 1946. 33. p.

⁴⁰⁶ VÉRTESE, 1997. 10-11. pp.

⁴⁰⁷ Az országgyűlés képviselőházának 377. ülése KN.1939. XIII. kötet. 183. p.

A kivándorlás és az elbocsátások miatt kevesebb lett a 'zsidók' száma, azonban a törvényjavaslat új 'zsidókat' kreál. Főlöseges a bevándorlás ellen ilyenfajta törvényeket létrehozni. A javaslattal rákényszerítik az embereket arra, hogy kutatásokat végezzenek a családban. Senki nem tudja megállapítani, hogy ki 'zsidó' és ki 'nemzsidó'. Elismerték tehát, hogy a törvény már nem vallási kérdésként, hanem faji kérdésként kezelte a „zsidókérdést”, és fajvédelmi kérdést csinált belőle. Szontágh Vilmos az elfogadott törvény kritikájaként fogalmazta meg, hogy bár a „fajiság” álláspontjára helyezkedett, de nem következetes annak érvényesítésekor.⁴⁰⁸

Gáspár Zoltán a „Századunk” című folyóiratban megjelent cikkében foglalkozott a törvényjavaslat vallást érintő kérdéseivel. Elsősorban azzal, hogyan változtatta meg a javaslat a 'zsidónak' minősülő keresztény hívek jogait. A vallást magánügynek tekintette, de emellett úgy foglalt állást, hogy „nem fontos, hogy az állam által megjelölt kategóriába tartozó egyháztagnak választójoga legyen.”⁴⁰⁹ Ezzel gyakorlatilag elismerte a keresztények közötti, az állami jogszabályok által felállított különböző mértékű jogállásokat.⁴¹⁰

A fajvédelmi törvénynek nevezett jogszabály 1941-ben a nürnbergi faji törvények mintájára már kétséget kizáróan fajként definiálta a zsidóságot.⁴¹¹ Az indokolásban már egyértelműen bemutatta a jogalkotó célját a javaslatot ismertető Bocsáry Kálmán a egyes házasságok tilalmáról, hogy azzal „magyar fajközösséghez tartozók véreinek és lelkének a tisztaságát” kívánják elérni.⁴¹² 1941-ben az izraelita felekezet jogállásával kapcsolatban az addigi zsidótörvényeknek „köszönhetően” így ellentmondásos helyzet alakult ki. Az izraelita felekezethez tartozó magyar állampolgárok jogállásában ugyanis lényeges változások következtek be, közjogi és magánjogi korlátozások vonatkoztak rájuk, maga az izraelita vallásfelekezet azonban továbbra is bevett felekezetként működött, azaz kiváltságos helyzetét nem érintették a jogkorlátozó rendelkezések.⁴¹³

Az izraelita vallásfelekezetet elismert felekezetté nyilvánító törvényjavaslat vitája során 1941 decemberében már a fajvédelmi törvény hatásairól is szóltak a képviselők. Bródy Ernő ismertette, hogy az említett jogszabály hatályba lépését követő napokban Budapesten több mint hatvan áttérési szándék benyújtására került sor, ahol a kérel-

⁴⁰⁸ „...a zsidótörvény...egyrészt abból a tételtől indul ki, hogy az izraelita hitfelekezet minden tagja fajilag zsidó, holott a statisztika is bizonyítja, hogy van a keresztény felekezetekből is az izraelita felekezetbe való áttérés, és így van az izraelita felekezetnek nem zsidó fajiságú tagja is, ha nem is érdemleges számban, akik így nem zsidó fajiságuk dacára zsidónak minősülnek, – de nem következetes a másik irányban sem, mert tisztavérű zsidót nemzsidó fajiságúnak fogad el akkor, ha a tisztavérű zsidó fajiság a dédszüllői generációból származik.” SZONTÁGH, 1939. 302. p.

⁴⁰⁹ GÁSPÁR, 1939. 176-179.p. 179. p.

⁴¹⁰ „A vallás magánügy”: A hívők és szervezett egységük nem igényelhetnek olyan jogokat, amelyek ezt a magánügyet a társadalom, az állam életében állami elismeréshez juttatják... Ha az egyháztagok dogmatikai és egyházjogi szempontból egységes státusát az állami jogrend megalkotta csoportok szerint különbözőképpen értékeli, s az egyház ezt a hatalmi rendelkezést elismeri, akkor ez nem jelent mást, mint hogy az egyház maga deklarálja a vallást magánügygyé.” GÁSPÁR, 1939. 178. p.

⁴¹¹ A törvény részletes ismertetését lásd lentebb.

⁴¹² KN. 1939. X. kötet. 348. p.

⁴¹³ KISS, 2006. 70. p.

mezők olyan nők voltak, akik 'zsidó' kedvesüket a jogszabályban foglalt büntetéstől szerették volna megmenteni.⁴¹⁴ „Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozása” címet viselő javaslatot az új miniszterelnök, Kállay Miklós vette át a Bárdossy – kormánytól.⁴¹⁵ A javaslat beterjesztésének indoka az az elképzelés volt, amely szerint feloldhatatlan ellentét volt abban, hogy a zsidóság mint közösség ugyanazokkal az előjogokkal rendelkezett mint a bevett felekezetek, ugyanakkor a közösséghez tartozó egyének jogait több ponton korlátozták a jogszabályok 1938-tól kezdődően. Az újabb diszkrimináció mellett szóló érvek lényege tehát a jogi és politikai kirekesztés volt.⁴¹⁶

Bár 1942-ig az izraelita felekezet bevett felekezetnek minősült, azonban jogállása mégis eltért bizonyos tekintetben a keresztény felekezetekétől. Új hitközség alapításához ugyanis a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyére volt szükség, továbbá rabbi csak olyan magyar állampolgár lehetett, aki Magyarországon szerezte a képesítését. További megszorítás volt, hogy az izraelita vallású személyek nem temetkezhetek a keresztény felekezetbe tartozókkal közös temetőbe.⁴¹⁷ A magyar törvényhozás az ellentmondást a mindössze hat szakaszból álló 1942. évi VIII. törvényekkel „oldotta fel”, amely hatályon kívül helyezte az izraelita vallásfelekezetet bevett felekezetté nyilvánító jogszabályt, és azt törvényesen elismert felekezetté minősítette vissza.⁴¹⁸ Ez a rendelkezés azt jelentette, hogy közös istentisztelet tartásának, tehát a vallás szabad és nyilvános gyakorlásának a közjogi védelme, a belső önkormányzás, az adókimutatás és a felekezeti szerveket megillető fegyelmi joga továbbra is megillette, de semmiféle állami támogatásban nem részesülhetett. Megszűnt tehát a felekezet és a felekezeti szervek állami segítyezése, és az előírányzott anyagi juttatásokat is törölni kellett a törvény szerint.⁴¹⁹ A jogszabály leg súlyosabb intézkedése az, hogy megtiltotta a belépést és az áttérést az izraelita hitfelekezetbe, és a törvény hatályba lépése előtt megkezdett ilyen eljárást is félbe kellett szakítani. Érvénytelennek tekintette a jogalkotó az ilyen jellegű belépést vagy áttérést az izraelita felekezetbe akkor is, ha az külföldön történt. Nem vonatkozott ez a tilalom a fajvédelmi törvény szerint 'zsidónak' minősülő személyekre.

A törvényalkotó indokolásában az egyéni vallásszabadság és lelkiismereti szabadság elvével szembeállította a vallási szervezetek számára biztosított szabadság elvét.⁴²⁰ Eszerint hívta fel a figyelmet a bevett és elismert felekezet közötti eltérésekre. A ke-

⁴¹⁴ KN. 1939. X. kötet. 558. p.

⁴¹⁵ Kállay Miklós a „zsidókérdést” létező problémának tekintette, amelynek véleménye szerint szociális, faji és gazdasági vonatkozása is voltak. A zsidóságot egyénileg és közösségként is aszociálisnak tartotta, és ezzel magyarázta, hogy a zsidóság tekinthető a gazdasági és társadalmi problémák okozójának. K. FARKAS, 2010. 319. p.

⁴¹⁶ A javaslat gróf Serényi Miklóstól származott. K. FARKAS, 2010. 320. p.

⁴¹⁷ TOMCSÁNYI, 1943. 196. p.

⁴¹⁸ 1941. december 5-én került sor a törvényjavaslat benyújtására, a jelentés 1942. március 24-én készült el, a képviselőház 1941. december 5., 17. 18. és május 1-i ülésén tárgyalta a javaslatról. A felsőházi bizottság jelentése 1942. június 2-án keletkezett, és a felsőházi tárgyalásra 1942. június 9-én került sor.

⁴¹⁹ Az elismert felekezetté nyilvánítással összefüggő átmeneti szabályok megalkotására a törvény a vallás- és közoktatásügyi, a pénzügy-, valamint az igazságügy-miniszter számára biztosított hatáskört.

⁴²⁰ KI. 1939. VII. kötet. 584. szám. 290-293. pp.

resztény hitfelekezetek az államhoz való szoros kapcsolatuk, közjogi helyzetük miatt rendelkeztek előjogokkal, míg a bevett egyházak történeti előjogokkal nem bírtak, és így a kormányhatóság gyakorolt felettük felügyeleti jogot, korlátozóttá vált az ingatlanszerzési képességük is, és nem részesülhettek állami támogatásban. A törvényalkotó bár nem fejtett ki bíráló véleményt, de jelezte, hogy 1895-ben a polgári jogegyenlőség, valamint a vallás- és lelkiismereti szabadság teljes mértékben megvalósítható lett volna úgy is, ha az izraelita vallásfelekezet elismert maradt volna. Az első zsidótörvény az izraelita vallásfelekezethez való tartozást a 'zsidó' fogalmának ismérveként határozta meg. Ez – vagyis az izraelita vallásfelekezethez tartozás – tehát az alapja a jogkorlátozó, „megszorító” rendelkezéseknek az indokolásban is említett törvényekben. A jogalkotó tehát „a belső ellentmondás” megszüntetése és a hitfelekezet jogállásának újrendezése érdekében látta szükségesnek az egyházi jogállás kérdésének törvényben történő szabályozását, mert az izraelita hitfelekezet tagjainak a közjogi és magánjogi viszonyai is szűkebbek lettek, illetve megszűntek a többi magyar állampolgár jogaihoz viszonyítva, de a felekezet még mindig „kiváltságos” helyzetben volt. A törvényalkotó a javaslat céljának a vallás- és lelkiismereti szabadság sérelme nélkül az izraelita vallásfelekezet és annak tagjai között fennálló „elvi ellentmondás” feloldását tartotta.⁴²¹ Az eredeti javaslatban nem szerepelt az áttérések megakadályozására vonatkozó §, amelyet a képviselőház általános vitája után tettek hozzá a törvényszöveghez többek között a fajvédelmi törvény által kiváltott áttérések megakadályozása céljából. Ennek a törvénycikknek a vitájában is már egyértelműen a zsidóság faji jellegének hangsúlyozása került előtérbe.

A javaslat megszüntette a bevett felekezetet megillető előjogokat azzal, hogy a bevett felekezeti státuszából elismert felekezetté minősítette vissza az izraelita hitfelekezetet.⁴²² Megmaradtak azonban az elismert felekezeteket megillető jogai, így például a nyilvános istentisztelet tartásának joga. Az eredeti törvényjavaslat még nem tartalmazta, de a törvényben benne volt az a rendelkezés, hogy a bevett vagy elismert felekezethez tartozók nem lehettek az izraelita hitfelekezet tagjai, tehát nem térhettek be.⁴²³

A képviselőházi vita során a javaslatot a kormánypárt mellett a jobboldal,⁴²⁴ és a szélsőjobboldal is támogatta.⁴²⁵ A Nyilaskeresztes Párt képviselői további szigorításokat javasoltak. Felvetették, hogy az izraelita felekezet legyen megtúrt vallás, valamint válasszák el egymástól a zsidó és keresztény iskolai osztályokat.⁴²⁶ A képviselők a liberális időszak negatívumaként hangoztatták a zsidóság vallási egyenjogúságának a biztosítását. Úgy vélték, hogy a zsidóság nem érdemelte meg ezt, és teljes mértékben helye-

⁴²¹ FI. 1939. V. kötet. 276. szám. 316-319. pp.

⁴²² Az előjogok között volt a felsőházi, önkormányzati képviselet, az oktatásügyi és egészségügyi intézmények fenntartásához nyújtott állami támogatások.

⁴²³ K. FARKAS, 2010. 320. p.

⁴²⁴ Balás Károly, Paál Árpád, Közi-Horváth József.

⁴²⁵ Mosonyi Kálmán, Rapcsányi László, Vajna Gábor.

⁴²⁶ GYURGYÁK, 2001. 162. p.

selték és jogosnak ítélték az elismert felekezetté való visszaminősítést.⁴²⁷ A vita során számos újabb javaslat merült fel a jogok korlátozására.⁴²⁸ A javaslat alapelveit viszonylag gyorsan elfogadta a képviselőház, majd a vallási és oktatásügyi bizottsághoz küldték tovább részletes tárgyalásra, amelynek során a visszaminősítés jogi és adminisztratív problémáit boncolgatták. Bródy Ernő szólalt fel egyedül a javaslat ellen, eredménytelenül. Rámutatott a zsidótörvények által okozott hátrányokra, ezért véleménye szerint inkább segítségre lenne szüksége a hitfelekezetnek, mint újabb megszorításra.⁴²⁹ A módosított tervezetet a képviselőház 1942. május 1-jén fogadta el.

A felsőház tagjai is, köztük a keresztény egyházfők is támogatták a javaslatot, ennek magyarázata Katzbug szerint, hogy ez a javaslat nem foglalkozott a „keresztény zsidókkal.”⁴³⁰ Látható tehát, hogy a bevett felekezetek képviselői nem tiltakoztak hevesen a javaslat ellen, mindössze a kikeresztelkedett zsidók érdekében szólaltak fel.⁴³¹ Így gyakorlatilag a képviselőházi ülést követően, 1942. június 9-én vita nélkül fogadta el a javaslatot a felsőház.⁴³²

A törvény teljessé tette az izraeliták jogegyenlőségének felszámolását,⁴³³ lényegében legalizálta a fennálló helyzetet, és elsősorban az izraelita hitközségek életét nehezítette meg: *„Ettől kezdve sem a zsidó hitközségek, sem pedig azok iskolái nem részesülnek állami támogatásban. Ennek hatására több zsidó iskolát is be kellett zárni. A rabbik állami fizetés kiegészítésének megvonása a zsidó vallási élet és oktatás egészét rettenetes helyzet elé állította... a vallásügyi miniszter felügyeli az adók meghatározását és beszédését a közösség tagjaitól. Ekképpen tehát, a miniszterek ezentúl kényük-kedvük szerint dönthetnek a zsidó hitközségek sorsáról.”*⁴³⁴ A bevett felekezeti minőségtől való megfosztással az izraelita egyház elvesztette köztisztületi jellegét, ugyanakkor magánjogi személyisége továbbra is megmaradt.⁴³⁵

Az izraelita hitfelekezet jogállását a jogalkotó tehát 1942-re „rendezte” az új törvényeknek megfelelően. A közszolgálat területére azonban a diszkriminációs rendelkezések már 1939-ben bevezetésre kerültek.

⁴²⁷ KN. 1939. XII. kötet. 564. p.

⁴²⁸ Felvetették, hogy a zsidók csak zsidó iskolába járhassanak, továbbá, hogy a zsidókat helyezték rendőri felügyelet alá. Szorgalmazták a zsidótulajdonban lévő ingatlanok elvételére vonatkozó törvények meghozatalát, továbbá a zsidóság gettóba zárását is. KN. 1939. XII. kötet. 569., 577. pp.

⁴²⁹ KATZBURG, 2002. 170. p.

⁴³⁰ KATZBURG, 2002. 171. p.

⁴³¹ CSIZMADIA, 1966. 112. p.

⁴³² FN. 1939. III. kötet. 18-36. pp.

⁴³³ K. FARKAS, 2010. 322. p.

⁴³⁴ Az idézet egy 1944 márciusában keletkezett jelentésből származik, amelyről azonban nem lehet tudni pontosan, hogy Magyarországon készült-e. KATZBURG, 2002. 171. p.

⁴³⁵ A magánjogi személyiség az elismert és a bevett felekezeteket egyaránt megillette, de a szektákat nem, mert azok nem rendelkeztek jogi személyiséggel, és rájuk a gyülekezési jog szabályai vonatkoztak. CSIZMADIA, 1966. 119. p.

E) Diszkriminációs rendelkezések a közszolgálat területén

A közszolgálat területére bevezetett diszkriminatív jellegű szabályok bemutatása a feladata ennek a fejezetnek. Érdekes néhány gondolat erejéig érinteni a vonatkozó német szabályozást. A „közszolgálat újjászervezése” tárgyában megalkotott törvény az első jogszabályok közé tartozott Hitler hatalomra kerülését követően 1933. április 7-én, amelynek alapján az állami szolgálatban álló 'zsidó' személyeket kényszernyugdíjba küldték.⁴³⁶ Ezt a jogszabályt Saul Friedländer a zsidóság elleni törvények közül az egyik legalapvetőbbnek nevezte, mert elsőként irányult kimondottan a zsidók ellen. A törvény harmadik szakaszát „árja-paragrafusnak” nevezték, amelynek jelentését a végrehajtási rendelete határozta meg. A nem-árja fogalom meghatározása gyakorlatilag az első 'zsidó' definíció volt a náci Németországban, mert a „nem-árja” származás alatt a zsidókat értette a jogszabály, amelynek megállapításához „elegendő” volt, ha az illető személy egyik szülője vagy nagyszülője 'zsidó' volt.⁴³⁷ Ez a zsidó-származás fogalom a legtagabb és a legszéleskörűbb definíció volt, azonban a közszolgálati jogban dolgozó zsidók száma viszonylag kicsi volt 1933-ban.⁴³⁸

A munkajogot a vizsgált korszak magyar jogtudósai tág fogalomként értelmezték – ahogy azt az előző fejezetben a munka magánjogi korlátozásai kapcsán is láttuk –, amely alatt a munkára vonatkozó jogszabályok összességét értették, beleértve a munka közjogi, elsősorban a közigazgatási jogi és magánjogi szabályokat is.⁴³⁹ Az első zsidótörvény még nem tartalmazott ilyen jellegű szabályokat, az 1939. évi IV. törvénycikk célja azonban Lévai Jenő megfogalmazása szerint „közjogi gettó” létesítése volt.⁴⁴⁰ A közszolgálat területére vonatkozó korlátozó szabályokat a második zsidótörvény ötödik és hatodik szakasza határozta meg. A korszakban közszolgálati alkalmazottnak tekintendők voltak mindazok a bírói gyakorlat szerint, akiket az állam, a törvényhatóság, vagy a község hatósági teendők, és általában közigazgatási funkciók ellátására vagy közvagyon kezelésére eskü vagy fogadalomtétel kötelezettségével kinevezett, megválasztott vagy különös megbízáttal alkalmazott. Ha ezeknek a feltételeknek bármelyike hiányzott, akkor nem jött létre közszolgálati jogviszony. A Hatásköri Bíróság és a rendes bíróságok állandó gyakorlata szerint ebbe bele kellett vonni a szerződéses megállapodást is. A bevett és törvényesen elismert egyházak közjogi alakulatok voltak. Az ilyen egyházaknak az alkalmazottai, akik egyházi jellegű működés végzésére vagy az egyház iskola-fenntartási jogosultságából eredő felekezeti tanítói vagy igazgatói munka teljesítésére szerződtek, az egyházhoz való viszonyuk szempontjából egyházi közalkalmazottnak minősültek.

⁴³⁶ KARSAL, 2001. 48. p.

⁴³⁷ FRIEDLÄNDER, 2009. 11. p.

⁴³⁸ Kivételeket is tartalmazott a törvény a fogalom alól: nem vonatkoztak a jogkorlátozó rendelkezések azokra, akik 1914. augusztus 1-jétől teljesítettek hivatali szolgálatot, a háborúban német részen harcoltak, valamint azok, akiknek édesapja vagy fia a háborúban esett el. PÓLAY, 1939. 9. p.

⁴³⁹ A korszakban átfogó munkaügyi törvény nem készült, hanem hatályban maradtak az egyes foglalkozási ágakra és a közszolgálatra vonatkozó jogszabályok. VINCENTI, 1942. 27. p.

⁴⁴⁰ LÉVAI, 1946. 38. p.

A Hatásköri Bíróság gyakorlata szerint tehát az ilyen alkalmazottak jogviszonya közjogi jogviszony volt. Az *1907. évi XXVII. törvénycikk* értelmében a hitfelekezeti elemi népiskolák tanítói és tanítónői is köztisztviselőnek minősültek. Az *1939. évi IV törvénycikk* szerint tisztviselőként, vagy egyéb alkalmazottként 'zsidó' nem léphetett az állam, törvényhatóság, község, közttestület, vagy bármely más közintézet, közüzem szolgálatába. Ezeket a rendelkezéseket a társadalombiztosító intézetek szerződött és ideiglenesen megbízott orvosaira is alkalmazni kellett. A törvénynek ezt a szakaszát alkalmazni kellett a nemzet gazdasági életében és irányításában kimagaslóan nagy jelentőségüknél fogva a Magyar Nemzeti Bankra és a Pénzügyi Központra is. Abban az esetben is alkalmazni kellett a közüzemekre vonatkozó szabályokat, ha az állam, a törvényhatóság, a község vagy bármely más közttestület üzeme kereskedelmi társaság formájában működött. Az állammal, a törvényhatósággal, községgel, közttestülettel, vagy közintézettel szerződéses jogviszonyban álló 'zsidók' szerződéses jogviszonyának megszüntetésére az általános magánjogi szabályok voltak az irányadók a törvény végrehajtási rendelete szerint. További korlátozó rendelkezés volt, hogy a 'zsidóknak' tekintendő személyek határozott időre kötött szerződését nem lehetett meghosszabbítani. Azonnali hatállyal kellett elbocsátani azt a személyt, akit a törvény rendelkezései ellenére 1939. május 4. után is alkalmaztak. Akit a közszolgálati jogviszonyából így bocsátottak el, az elbocsátás miatt nem követelhetett sem végkielégítést, sem egyéb kártérítést. Tehát az állammal, a törvényhatósággal, a községgel szerződéses jogviszonyban álló 'zsidóknak', valamint a „korlátozott jogú nemzsidóknak” a határozatlan időre kötött szerződését a vonatkozó szabályoknak megfelelően fel kellett mondani. Abban az esetben azonban, ha a szerződés határozott időre szólt, akkor nem lehetett felmondani, kivéve a társadalombiztosítási intézet orvosainak a szerződéseit.

A törvény rendelkezései értelmében a középiskolákban és a szakiskolákban dolgozó 'zsidó' tanárokat, a népiskolákban dolgozó 'zsidó' tanítókat, a 'zsidó' községi jegyzőket 1943 januárjáig, a 'zsidó' ítéldbírákat és az ügyészség 'zsidónak' minősülő tagjait 1940. január 1. napjával nyugdíjaztatni kellett vagy a szolgálatból való végkielégítéssel el kellett bocsátani. Az igazságügy-miniszter felhívásának értelmében az ítéldbírák és az ügyészségek tagjai közül azokat, akik a törvény szerint 'zsidónak' minősültek, 1939. október 15-ig fegyelmi és büntetőjogi felelősség mellett be kellett jelenteni. A közép-, középfokú és szakiskolákban oktatást végző tanárok és a népiskolai tanítók közül az illetékes felügyelő hatóságok voltak kötelesek bejelenteni a 'zsidónak' minősülő személyeket. A közszolgálatban való alkalmazás feltétele volt, hogy a pályázónak igazolnia kellett, hogy a törvény rendelkezései alapján nem minősült korlátozás alá eső személynek.

Ezek a korlátozó szabályok nem vonatkoztak az izraelita vallástanárookra és az izraelita hitfelekezet intézményeinek alkalmazottaira, ugyanakkor a vallás- és közoktatásügyi miniszternek adta meg a jogot a törvény arra, hogy rendelettel szabályozza az izraelita iskolák számát, az abban folyó tanítást, a működést, a héber tárgyak oktatását. A 'zsidók' elől teljesen elzárta a törvény a közjegyzői, tolmács, állandó bírósági vagy más hivatalos szakértői állásokat. 'Zsidó' nem rendelkezhetett továbbá szabadalmi

ügyvivői jogosítvánnyal. Az állásukból elbocsátott köztisztviselőket kamarai tagul fel lehetett venni az ott meghatározott arányszámokra tekintet nélkül, így például az elbocsátott bírát valamelyik ügyvédi kamarába. A törvény 17. szakasza értelmében a közszolgálat körén kívül eső ipari, kereskedelmi, bányászati vállalatban, vagy bármilyen más foglalkozásban tisztviselői, értelmiségi munkakörben csak meghatározott arányszámban lehetett foglalkoztatni 'zsidónak' minősülő személyt. A törvény ezeken a területeken lehetőséget adott arra, hogy „ha a gazdasági élet zavartalan menete vagy a termelés rendje érdekében elkerülhetetlenül szükséges” volt, akkor a minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére engedélyt adhatott a különleges szakértelmet kívánó munkakörben 'zsidó' munkavállaló további alkalmazására. Ezek a rendelkezések vonatkoztak a közjegyzőkre, a bírósági végrehajtók és a szabadalmi ügyvivők alkalmazottaira is. Érdemes még megjegyezni, hogy a törvény büntetőjogi szankciókat is tartalmazott. Kihágásnak minősítette és két hónapig terjedő elzárással rendelte büntetni a törvény azt a személyt, aki adatszolgáltatási kötelezettségének nem tett eleget, továbbá azt, aki 'zsidót' alkalmazásában továbbra is megtart, vagy a 'zsidóknak' juttatandó illetményekkel a törvényben megengedett mértéket túllépte. A törvény ebben a részében teljes egészében negatívum volt, hiszen azt határozta meg, hogy a 'zsidónak' minősülő személynek „mit nem szabad.”⁴⁴¹ A közszolgálat esetében ezt azzal indokolták, hogy az állam feladata kiválasztani a tisztviselőit, hiszen lényeges, hogy ők „az államot fenntartó fajhoz tartozzanak.”⁴⁴²

Az orvosi kamarába felvehető tagokra vonatkozó korlátozó szabályokat tartalmazott az 1942. évi IV. törvénycikk.⁴⁴³ Az 1942. évi XXII. törvénycikk előírta a vármegyei, városi, községi tisztviselői állások kinevezés útján történő betöltését. Meghatározta azokat a közigazgatási szerveket, amelyek hatáskörrel rendelkeztek az előbb említett állások betöltésével kapcsolatban. Míg a közszolgálatra vonatkozó diszkriminatív rendelkezések 1939-ben kerültek megalkotásra, addig a személyes szabadság korlátozó szabályokat már a korszak kezdetén is hozott a jogalkotó.

F) A személyes szabadságot korlátozó intézkedések

A Horthy-korszak jogalkotásában a személyes szabadságjognak a korlátozására is a közérdekre történő hivatkozással került sor. Ennek alapjául a kivételes hatalomról szóló törvények⁴⁴⁴ szolgáltak, amelyek szerint a kormány a belügyminisztert feljogosíthatta arra, hogy az adott vidékről kitiltsa, rendőri felügyelet vagy őrizet alá helyezhesse az olyan személyeket, akiknek az ország területén való tartózkodása a hadviselési

⁴⁴¹ KN. 1939. XXII. kötet. 287. p.

⁴⁴² K. FARKAS, 2010. 201. p.

⁴⁴³ 1942. évi IV. törvénycikk az orvosi rendtartásról szóló 1936. évi I. törvénycikk egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről. 1941. július 2-án került sor a tervezet benyújtására, 1941. július 10-én készült el a bizottsági jelentés, majd 1942. február 9, 14, 16-án zajlott a képviselőházi tárgyalás. KN. 1939. XIII. kötet. A felsőház 1942. február 20-án és 24-én tárgyalta a javaslatot. FI. 1939. II. kötet. 523-530. pp.

⁴⁴⁴ 1912. évi LXIII. tc. és a 1914. évi L. törvénycikk 50. szakasza.

szempontokat figyelembe véve „aggályosnak” bizonyult az állam érdekeire, a közrendre vagy a közbiztonságra nézve. A személyes szabadságnak a biztosítékoktól való megfosztása a rögtönbíráskodás útján történt.⁴⁴⁵

A személyes szabadság körébe sorolta Tomcsányi Móric a korábban már tárgyalt kamara intézményét, amelynek lényege tehát az volt, hogy az adott kereseti pályán csak az a személy vehetett részt, aki tagja volt a kamarának.⁴⁴⁶

A személyes szabadság korlátozásának másik formája az internálás volt.⁴⁴⁷ Az internálás különleges helyet foglal el a jogkorlátozás körében. A személyes szabadság joga mellett sértette az ártatlanság vélelmét, a védekezés szabadságát, a védelemhez való jogot és a bírósági eljárás elvét is mint alapvető eljárási és anyagi jogi jogokat.⁴⁴⁸ Az internálás nem minősült börtönnek, de szabadságkorlátozó intézkedés volt,⁴⁴⁹ amelynek célja a hatalom megőrzése, megerősítése az országban ismert személyek semlegesítésével, az országban tartózkodó külföldiek esetleges ellenséges cselekedeteinek megakadályozása. Jogi értelemben nem fűződik hozzá büntetett előélet.⁴⁵⁰ Az internálás a rendőri felügyelet alatt álló személy kényszerlakhelyre történő telepítését jelentette. Hivatalos célja az állam és a társadalmi rend védelme, a közbiztonság, a közrend biztosítása volt. A háború esetére a kivételes intézkedésekről szóló törvény 1914-ben és a végrehajtására kiadott 10962/1915. számú BM rendelet határozta meg az őrizetbe vétel és az internálás okait, a határozatot hozó hivatalos személyt, a panaszt mint jogorvoslati lehetőséget, az internáltat megillető jogokat és az őt terhelő kötelezettségeket. A rendkívüli intézkedések⁴⁵¹ körébe tartozott az állam biztonságára vagy a közrendre és a közbiztonságra veszélyes, aggályos és gyanús, valamint a gazdasági okokból „káros” személyek rendőri felügyelet alá helyezése és őrizetbe vétele, valamint a külföldiek ellenőrzésére vonatkozó rendelkezések.

Az 1939. évi II. törvénycikk nem tartalmazott újabb rendelkezéseket az internálás feltételeit illetően.⁴⁵² A jogszabály és annak végrehajtási rendeletei határozták meg, hogy

⁴⁴⁵ JK. 1921. 9. szám 7. p.

⁴⁴⁶ TOMCSÁNYI, 1943. 188-190. pp.

⁴⁴⁷ „Jogállamban a közigazgatási önkény ilyen megnyilvánulása egy percig sem tartható fenn, s ha el is tekintünk a visszaélésektől, amelyekkel természeténél fogva szükségképpen együtt jár, az intézmény a maga egészében nem egyéb, mint visszaélés a jog formáival hatalom érdekében.” JK. 1921. 9. szám. 71. p.

⁴⁴⁸ SZENDREI, 2007. 7. p.

⁴⁴⁹ Angyal Pál a Nemzeti újság 1923. január 9-i számában az internálás törvénytelenségéről írt. Cikkében kifejtette, hogy az állam erkölcsileg nem jogosult a jogrendről beszélni addig, ameddig internálótáborokat működtet. TANULMÁNYOK, 1958. 160. p.

⁴⁵⁰ SZENDREI, 2007. 7. p.

⁴⁵¹ A rendkívüli intézkedések szükségességét a rendkívüli, háborús időkkel és az államérdekkel indokolták. HUBERT, 1942. 7. p.

⁴⁵² A törvény végrehajtási rendelete a 760/1939. számú BM rendelet szerint a rendőri őrizet alá helyezés internálást jelentett. Itt érdemes rögzíteni azt, hogy a náci Németországban a „*Verordnung zum Schutz von Volk und Staat*” elnevezésű, 1934 áprilisában kiadott rendelet biztosította az államelnököknek azt a jogosítványt, hogy a biztonság és a közrend fenntartása érdekében válsághelyzet fennállása esetén bármilyen intézkedést meghozhatott. Gyakorlatilag ez a jogszabály jelentette az internálás jogi alapját, innentől kezdve bárkit, akit veszélyesnek minősítettek, bírói ítélet nélkül letartóztathattak, és koncentrációs táborba

kiket helyezhetett rendőrhatósági felügyelet alá és internálhatott a hatóság.⁴⁵³ A rendőrhatósági felügyelettel, a kitiltással és a rendőrhatósági őrizet alá helyezéssel kapcsolatban a jogszabályok értelmében hatáskörrel az elsőfokú rendőrhatóság, a budapesti főkapitány, a külföldiekkel szemben pedig a Külföldieket Ellenőrző Központi Hatóság rendelkezett.

A rendőrhatósági felügyelet alá helyezett személyek nem hagyhatták el engedély nélkül a számukra kijelölt területet, vagyis személyes szabadságukat és a szabad mozgáshoz való jogukat korlátozták ezzel a rendelkezéssel. Meghatározott időben jelentkezniük kellett, valamint kötelesek voltak bejelenteni a lakásváltoztatást. Lehetőséget adott a jogszabály további korlátozásokra is a rendőrhatósági felügyelet alá helyezett személlyel szemben. Így például meg lehetett tiltani számára a nyilvános helyek látogatását, távirat feladását, a távbeszélő használatát. Ellenőrizni lehetett a postai küldeményeit.

A külföldiek Magyarországon lakhatásáról szóló 1903. évi V. törvénycikk⁴⁵⁴ módosítására 1930-ban, az 1930. évi XXVIII. törvénycikkkel került sor a külföldiek ellenőrzésének minél egyszerűbbé tétele érdekében. A jogszabály létrehozta a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságot, amely az ország idegenforgalma felett egységes irányítást és felügyeletet valósított meg a belügyminiszter utasításainak megfelelően.⁴⁵⁵ Ennek a hatóságnak később a zsidótörvények végrehajtásában jelentős szerepe volt.

A közjog körén belül korlátozta a honvédelmi törvény a hadkötelesek szabad mozgáshoz való jogát.⁴⁵⁶ Az útlevel kiállítása vagy meghosszabbítása iránti kérelem elbírálásakor a hatáskörrel és illetékességgel bíró hatóság⁴⁵⁷ volt köteles tájékoztatást kérni a kérelmezőtől katonai állapotára vonatkozólag. Mulasztás esetén az útlevel kiállítását meg lehetett tagadni. A jogszabály szerint a minisztérium az útlevel-kiállítás jogát az ország egész területén vagy egyes részein a vonatkozó jogszabályban megállapított hatóságok hatásköréből kivehette, és a belügyminiszter hatásköré utalhatta.⁴⁵⁸ A köz-

zárhattak. 1934-től kezdve aszociálisnak és gyógyíthatatlan betegnek tekintették a bűnözőket, az alkoholistákat és a csavargókat, és a törvény értelmében két vagy több bűncselekmény elkövetése esetén lehetővé vált a határozatlan idejű „védőőrizetbe” vétel.

⁴⁵³ „A rendőrhatóság azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása a közrend és a közbiztonság, vagy más fontos állami érdek szempontjából aggyályos, vagy gazdasági okból káros, tartózkodási helyükön rendőri felügyelet alá helyezi, vagy tartózkodási helyükről, illetőleg az ország bizonyos részeiből –községi illetőségükre tekintet nélkül – kitiltja, és az ország más helyén rendőrhatósági felügyelet vagy a szűkséghez képest rendőrhatósági őrizet alá való helyezésüket rendeli el.” 1939. II. törvénycikk.

⁴⁵⁴ A törvény részletesen szabályozta a külföldiek bejelentési kötelezettségét, elrendelte a bejelentő személyazonosságának és állampolgárságának igazolását, valamint igazolni kellett azt a körülményt is, hogy a külföldről érkezett személy magát és családját tartósan képes ellátni. A jogszabály szerint kihágásnak minősült a hatósági intézkedések kijátszása és megszegése.

⁴⁵⁵ HUBERT, 1942. 31. p.

⁴⁵⁶ 1939. évi II. törvénycikk 4. szakasza szerint 20. évét betöltő személy, aki állítási vagy tényleges szolgálati kötelezettség alatt állt, nem hagyhatta el az országot a katonai hatóság engedélye nélkül.

⁴⁵⁷ Ilyen hatóság volt a községi előljáróság, a rendőrkapitányság, a rendőrség budapesti főkapitánysága.

⁴⁵⁸ A belügyminiszternek széles jogosítványokat biztosított az útlevel nyelvi és egyéb kellékeinek a megállapításánál, mert jogában állt a törvény rendelkezéseitől eltérni.

jogi korlátozások körében a honvédelmi törvény a belügyminiszternek és a honvédelmi miniszternek együttesen biztosította azt a jogot, hogy elrendeljék a hadviselés érdekeinek szempontjából szükséges községekből vagy a községek, városok területének egy részéről a lakosság eltávolítását. Amennyiben ehhez sürgős intézkedésre volt szükség, a belügyminiszter utólagos jóváhagyásával és a katonai parancsnokokkal egyetértve a kormánybiztos rendelkezett intézkedési joggal. A törvény szerint az eltávolítással járó vagyoni hátrányokért kártérítés nem járt. A jogszabály szerint, ha az „eltávolított” személy önmagát ellátni nem volt képes, és nem volt hozzátartozója, aki ellátásáról gondoskodott volna, akkor az ilyen személyről az állam gondoskodott. Ennek az eltartásnak a fejében azonban munkára lehetett kötelezni az ilyen személyt. A mozgási szabadság korlátozása a légitámadás elleni védekezés tartamára szólhatott, amelynek ideje alatt egyéb rendelkezések is életbe léphettek, így forgalmi korlátozások, a lakosság óvóhelyeken való tartózkodásra kötelezése.⁴⁵⁹ Ezek a korlátozások azonban nem tekinthetők abban az értelemben jogkorlátozásnak vagy jogelvonásnak, hogy a társadalom egy meghatározott csoportjára vonatkoztak, hiszen minden hadköteles állampolgárra kiterjedt a hatályuk.

1942 júniusában az országgyűlésen elhangzott, hogy a harmadik zsidótörvény alapján 'zsidónak' minősülő személyek munkaszolgálatra megalázó és megkülönböztető jellegű.⁴⁶⁰ Egy hónappal később, 1942. július 29-én pedig kihirdették az *1942. évi XIV. törvénycikket*, amely a honvédelmi törvényt egészítette ki, és amely a hadkötelezettség alatt álló zsidók katonai szolgálatának módját, röviden a munkaszolgálatot szabályozta.⁴⁶¹ Ezt megelőzően a honvédelmi munkakötelezettség mindenre általánosan vonatkozott,⁴⁶² majd ezzel a jogszabállyal kapott diszkriminatív tartalmat.⁴⁶³ Ugyanakkor már 1940-től jogszabályi alap nélkül a 'zsidónak' minősülő személyeket kizárólag munkaszolgálatra vették igénybe. A munkaszolgálat keretében külön alakulatok voltak 'zsidónak' minősülő személyeknek, nemzetiségieknek, a fegyveres szolgálatra nem alkalmas keresztényeknek, a politikailag megbízhatatlan személyeknek és a nem bevett felekezethez tartozóknak.⁴⁶⁴ Az 1942-ben megalkotott jogszabály szerint a 'zsidók' fegyveres szolgálatot nem teljesíthettek, hanem a kötelezettségüknek kiegészítő szolgálattal „tehettek” eleget. Rendfokozatuktól megfosztotta őket a törvény.

⁴⁵⁹ NAGY-DALMAI-WÖLGYI-BABOCSAY, 1942. 398. p.

⁴⁶⁰ LÉBOVITS, 2007. 92. p.

⁴⁶¹ Németországban a munkaszolgálatot 1935 nyarán kötelezővé tették a 18 és 25 év közötti fiatalok számára, amelyet „... a német nép számára végzett tiszteletbeli szolgálatként” határoztak meg. NÉMETH, 2007. 69. p.

⁴⁶² Évente kb. 20 000 fő volt azoknak a személyeknek a száma, akiket fegyveres szolgálat alól mentesítettek. Az első munkaszolgálatos zászlóaljak megszervezésére 1939-ben került sor, és már ekkor felmerült, hogy hozzanak létre külön zsidó, magyar és nemzetiségi munkásszázadokat, amely később meg is valósult. GAZSI, 1972. 505-546. p. 517-518. pp.

⁴⁶³ Eredetileg a munkaszolgálat a honvédelemre alkalmatlannak minősített férfiak bevonását célozta. K. FARKAS, 2010. 327. p. Érdemes megemlíteni, hogy Németországban 1936-ban a véderőtörvény módosítása során tiltották meg a zsidók aktív katonai szolgálatát.

⁴⁶⁴ GAZSI, 1972. 518. p.

Érdeemes megjegyezni, hogy Imrédy Béla a 'zsidók' munkaszolgálatra való behívását nem zsidóellenes, hanem honvédelmi jellegű intézkedésként „értékelté” 1945-ben az ellene zajló perben.⁴⁶⁵

A munkaszolgálat intézményét eredetileg a honvédség keretein belül a fegyveres szolgálatra alkalmatlan magyar állampolgárok igénybevételére vezette be az előbb bemutatott honvédelmi törvény, tehát semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem volt benne.⁴⁶⁶ Az 1942-es javaslat indokolásában megfogalmazott jogalkotói szándék az volt, hogy „összhangba hozza” a hadkötelezettséget a zsidótörvények által kialakított helyzettel a német minta alapján.⁴⁶⁷ Egyértelműnek és magától értetődőnek tartotta a tervezet, hogy a 'zsidók' „nem teljesíthetnek fegyveres szolgálatot a honvédség keretein belül. A fajvédelmi törvény rendelkezései jelentették az alapot a törvény személyi hatályának megállapításához. A 'zsidókat' a kisegítő szolgálatra, vagyis a munkaszolgálatra tartották alkalmasnak, míg a 'zsidó' fiataloknak a keresztények számára biztosított leventeképzés helyett a kisegítő előképzést írták elő. 1942-re a munkaszolgálat jogi háttere, célkitűzései és módszerei alapvetően létrejöttek, és ebben lényeges változások később sem történtek.⁴⁶⁸

G) A választójoggal és az országgyűléssel kapcsolatos korlátozások

A választási törvények is számos olyan rendelkezést tartalmaztak, amelyek alapján sérült a jogegyenlőség elve, és lehetőség nyílt legálisan is a jogfosztásra.⁴⁶⁹ A választójogra vonatkozó korlátozásra a korszak kezdetén rendelettel került sor – 2200/1922. számú ME rendelet –, amelyet 1925-ben törvény váltott fel. Az 1925. évi XVII. törvénycikk indokolásában a „polgári társadalom érdekét” határozta meg a jogalkotó a választójogi feltételek meghatározásánál. Az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvénytervezetet a miniszterelnök és a belügyminiszter közösen nyújtotta be az országgyűlés elé 1937 végén.⁴⁷⁰ A törvény még nem érintette a zsidóság politikai jogait, tehát nem tartozik a zsidótörvények sorába, de rendelkezései miatt mégis jogkorlátozó szabálynak tekinthető. A választójogot számos cenzushoz kötötte, így például az életkor mellett iskolai végzettséghez és helyben lakáshoz, ezzel pedig százazreket fosztott meg a választójogtól.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ SIPOS, 1999. 217. p.

⁴⁶⁶ A honvédelmi miniszter 1939 májusában tartott minisztertanácsi ülésen a következő álláspontot ismertette: „... a közérdekű munkaszolgálat bizonyos mértékig a katonai szolgálatot hivatott pótolni.” KARSAI-BERÁN, 1972. 190. p.

⁴⁶⁷ Itt elsősorban a második zsidótörvény alapján 'zsidónak' minősülő állampolgárok hadseregből való kizárása került fel. KARSAI-BERÁN, 1972. 190. p.

⁴⁶⁸ GAZSI, 1972. 519. p. Lásd még: SZITA, 1989. 5-32. pp.

⁴⁶⁹ LEBOVITS, 2007. 45. p.

⁴⁷⁰ A képviselőház közjogi bizottsága 1938. március 4-én fogadta el, majd ezt követően a parlament tárgyalta 1938. március 23. és április 8. között. Kisebbségi módosításokkal ugyan, de a parlament mindkét háza elfogadta a javaslatot, és 1938. június 3-án lépett a törvény hatályba. LEBOVITS, 2007. 51. p.

⁴⁷¹ LEBOVITS, 2007. 51. p.

A Horthy-korszak utolsó választójogi törvénye, az 1938. évi XIX. törvénycikk rögzítette a titkosság elvét, de emellett életkori, egyhelyben lakási, műveltségi cenzushoz kötötte a választójog gyakorlását. A választójog általános kellékeit így ez a jogszabály megszorította, burkoltan többes választójogot vezetett be.⁴⁷²

A második zsidótörvény azonban már kifejezetten a 'zsidó' származásúak politikai jogait korlátozta.⁴⁷³ A törvényalkotás folyamán a bizottsági vitában is jelentős hangsúlyt kaptak a közjogi jellegű rendelkezések.⁴⁷⁴ Két elképzelés is felmerült a minisztertanács előtt. Az egyik elképzelés szerint a közjogi korlátozásokat úgy kellett volna elérni, hogy a jogokban való részvételt különböző feltételekhez kötötték volna.⁴⁷⁵ A javaslatba végül nem ez az elképzelés került, hanem ennél egy szigorúbb „megoldás”.⁴⁷⁶ E szerint az elképzelés szerint a zsidóság közjogi jogosultságait – lényegében a választójogát – nem akarták olyan mértékben korlátozni, hogy azt az egyéntől elvették volna. Helyette a zsidóság „befolyását” igyekeztek a rendelkezésekkel kiiktatni, közjogi szempontból elkülöníteni őket.⁴⁷⁷ Az eredeti tervezet szerint a zsidóság külön csoportot alkotva vett volna részt a képviselőházban és a helyi képviselő-testületekben is.⁴⁷⁸ Végül azt a rendelkezést fogadta az egyesített bizottság, mely szerint csak abban az esetben lehetett 'zsidónak' minősülő személyt országgyűlési képviselőnek, törvényhatósági bizottsági és képviselő-testületi tagnak megválasztani, ha igazolni tudta, hogy szülei – ha szülei 1867. december 31. után születtek, akkor felmenői – 1867. december 31. óta állandóan Magyarországon éltek.

Az 1939. évi IV. törvénycikket kiegészítő jogszabályként alkotta meg az országgyűlés a törvényhatósági bizottsági tagsági jogról szóló törvényt, amely azoknak a tagoknak a tagsági viszonyát hosszabbította meg a törvényhatóságokban egy évvel, akiknek 1939 decemberében járt le. Ez a rendelkezés nem vonatkozott azokra a 'zsidónak' minősülő tagokra, akiket a második zsidótörvény zárt ki a törvényhatósági bizottsági tagként való megválasztás lehetőségéből. Az igazoló választmánynak biztosított hatáskört a törvény a megszűnés kérdéséről való döntésben, amely ellen a közigazgatási bírósághoz biztosította panasz benyújtásának lehetőségét. Törvény zárta ki az országgyűlés felsőházából a 'zsidónak' minősülő személyeket. Ez a jogszabály első ránézésre nem tekinthető zsidótörvénynek és jogkorlátozó rendelkezésnek sem, mert „A keresztény vallásfelekezetek egyháznagyjainak és képviselőinek a felsőházi tagságáról” címet kapta. Ennek megfelelően került sor a jogszabályban az egyes keresztény felekezetek tagjainak a fel-

⁴⁷² ZSEDÉNYI, 1939. 8. p.

⁴⁷³ A baloldali és a polgári ellenzék támadta elsősorban a törvénynek ezeket a rendelkezéseit is az országgyűlési vita során arra hivatkozva, hogy a javaslat a zsidókat „szégyenpadra” ülteti. LEBOVITS, 2007. 52. p.

⁴⁷⁴ K. FARKAS, 2010. 178. p.

⁴⁷⁵ Ilyen feltételek lettek volna: hosszabb magyarországi tartózkodás, letelepedés. K. FARKAS, 2010. 179. p.

⁴⁷⁶ K. FARKAS, 2010. 178. p.

⁴⁷⁷ Az indokolásban így fogalmazott a jogalkotó: „... a zsidóságban ma is él az a természetes törekvés, hogy a választások során a zsidóság érdekei ne szűrődjenek, ne keveredjenek össze azokkal a nagy népi és nemzeti érdekekkel, amelyeket csorbíthatatlanul kifejezésre juttatni a választás hivatott...” Melléklet a 702. számú irományhoz, 311-312. pp.

⁴⁷⁸ K. FARKAS, 2010. 179. p.

sorolására, akik a felsőházi tagsági joggal rendelkeztek. Mindössze az indokolás utolsó bekezdésében találunk utalást az izraelita felekezetre, amelynek 1926-ban az együttes bizottság kérelmére biztosítottak a felsőházban tagsági jogot.

A jogalkotó szerint tehát ennek történeti gyökerei nem voltak, és az érvényben lévő jogszabályokra tekintettel nem volt relevanciája a felsőházi képviseletük biztosításának. Jogfosztó törvénynek tekinthetjük tehát ezt a rendelkezést, hiszen teljes mértékben kizárta a felsőházból az izraelita vallásfelekezet képviselőit, esélyt sem biztosítva számukra a további törvényjavaslatokhoz való hozzászólásra, esetleges javaslatételre. Ezt követően a helyi szervekből is folyamatosan zárták ki a 'zsidónak' minősülő személyeket.

Az 1941. évi XIX. törvénycikk megszüntette a 'zsidónak' minősülő törvényhatósági bizottsági és képviselőtestületi tagok, illetve a székesfővárosi kerületi választmányi tagok megbízását is a törvény hatályba lépésének napjával. Megszüntette az izraelita hitfelekezet képviseletét a törvényhatósági bizottságokban,⁴⁷⁹ és Budapest kerületi választmányjaiban.⁴⁸⁰ A tagság megszűnése kérdésében a törvényhatóság igazoló választmánya döntött. Határozata ellen a jogszabály lehetőséget biztosított panaszra, amelyet a közigazgatási bírósághoz kellett benyújtani.

Az eddigi áttekintés képet adott a közjog területére bevezetett törvényi szintű korlátozásokról. Összegzésként elmondható, hogy a jogalkotó differenciált a szabadságjogok korlátozása tekintetében, tehát egyes szabadságjogokat törvényben, míg más jogokat alacsonyabb szintű jogszabályokban „rendezett”. Rögzíthető az is, hogy a közjog területén szinte valamennyi szabadságjogot érintették a zsidótörvények.

Az országgyűlés bemutatásával foglalkozó nagy fejezet utolsó részében a büntetőjog vonatkozó aspektusaira térek ki.

I/4. A jogkorlátozással összefüggő törvények a büntetőjogban

A két világháború közötti büntetőjog alakulását belső és külső tényezők együttesen befolyásolták,⁴⁸¹ és a tettes büntetőjogi irányzat⁴⁸² tanainak a megerősödése jellemezte.⁴⁸³ Ebben a fejezetben alapvetően nem célom a korszak büntetőjogának a teljes körű ismertetése. A megválaszolandó kérdés az, hogy a már meglévő korlátozások kiényszerítésében milyen szerepet szánt a jogalkotó a büntetőjognak. Milyen jogszabá-

⁴⁷⁹ 1929. XXX. törvénycikk 4. szakaszának 2. bekezdése biztosította a képviseletet.

⁴⁸⁰ 1930. XVIII. törvénycikk 55. szakaszának 6. bekezdése alapján rendelkezett az izraelita felekezet a képviseleti joggal.

⁴⁸¹ KOCSIS, 2006. 72-115. pp.; lásd még: TÓTH J., 2010. 52-60. pp.; BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-TÚRY, 1941. 163-196. pp.; TANULMÁNYOK, 1958. 158-172. pp.

⁴⁸² A tettes büntetőjogi irányzat szerint az elkövető személyének, személyiségének van jelentősége, meghatározó szerepe a büntetőjogi felelősségre vonás során. A másik felfogás szerint nem az elkövetőnek, hanem az elkövetett tetteknek van meghatározó szerepe (tett büntetőjog). GÖRGÉNYI-GULA-HORVÁTH-JACSÓ-LÉVAY-SÁNTA-VÁRADY, 2014. 36-39. pp.

⁴⁸³ A Horthy-korszak büntetőjogáról bővebben lásd: HACKER, 1924.; HACKER, 1926.; IRK, 1933. A témáról lásd még: BATÓ, 2011., NAGY, 2008.

lyokat alkotott tehát az országgyűlés ebben a tárgykörben? Nem hagyhatóak azonban figyelmen kívül a korszak kezdetén született jogszabályok sem, így különösen a rendtörvény 1921-ben.

A modern büntetőjog képviselői egyre inkább azt az elméletet fogadták el, amely szerint nem az elkövetett bűncselekményért kell a tettest megbüntetni, hanem bizonyos társadalomra veszélyes tulajdonságai miatt. Így például azért, mert szélhámos, közveszélyes vagy csavargó.⁴⁸⁴ Elsősorban a társadalom fokozottabb védelmét szerették volna biztosítani a polgári szabadság tiszteletével szemben.⁴⁸⁵ A korszakban több olyan jogszabály született – így az 1921. évi III. tc., az 1939. évi II. tc., az 1940. évi XVIII. tc. –, amely olyan különleges jogkört biztosított az állam számára, hogy annak védelmére hivatkozással az állampolgárok jogainak a korlátozására több ízben sor került.⁴⁸⁶ Törvény vezette be a felnőttekkel szemben a botbüntetést, fiatalokúakkal szemben a vesszőbüntetést mint szankciót. A rendtörvény, az 1921. évi III. törvény cikk az állami és társadalmi rend védelmét szolgálta a felforgatókkal szemben, és szakított a Csemegi-kódex liberális felfogásával.⁴⁸⁷ A jogszabály a kihirdetés napján, tehát 1921. április 6-án lépett hatályba. Európa számos országában születtek hasonló jellegű törvények, vagy az államhatalmat gyakorlók védelmére újabb szabályokkal egészítették ki a hatályos büntető törvénykönyvet.⁴⁸⁸ A „rendtörvény” elméleti magyarázata az volt, hogy ha az állam és a társadalom rendje megbomlik, akkor nincs biztonságban az élet, a testi épség és a vagyon sem. A törvényjavaslat nemzetgyűlési vitáján sok szó esett az emberi szabadságjogokról és a jogegyenlőségről. Bűncselekménynek minősült, ha valaki a kommunista mozgalomban vett részt, mert ez a tevékenység az állam és a társadalom törvényes rendjének a felforgatására irányult a törvényalkotó szerint. A jogszabály bevezette a nemzetgyalázást mint bűncselekményi kategóriát, büntetni rendelte a forradalmi mozgalmak szervezését, vezetését és a bennük való részvételt. Külön rendelkezett a fegyveres erők, a csendőrség és az államrendőrség elleni izgatás büntetendőségéről. Szabályozta a magyar állam és nemzet ellen irányuló bűncselekményi kategóriákat is, amelynek keretében súlyos büntetéssel fenyegette azt, „aki olyan valótlan tényt állít vagy terjeszt”,

⁴⁸⁴ Németországban 1937-ben jogszabály rögzítette, tehát hivatalossá vált a „bűncselekmény nélküli bűnöző” fogalma. A bűnmegelőzési harcról szóló rendelet 1937. december 14-én lépett hatályba. . KOTÉK-RIGOULOT, 2000. 250. p.

⁴⁸⁵ Ez az elképzelés vezetett az internálás intézményéhez a magyar jogalkotásban. Így például azért, mert szélhámos, közveszélyes vagy csavargó.

⁴⁸⁶ KOCSIS, 2006. 91. p.

⁴⁸⁷ Angyal Pál vitatta ennek a törvénynek a szükségességét, és megjegyezte, hogy amióta a rendtörvény rendelkezései „hatályban állanak, azóta ősi alkotmányunk szellemében értelmezett személyes szabadság nincs is Magyarországon.” Nemzeti újság, 1923.január 9. In: TANULMÁNYOK, 1958. 26. p.

⁴⁸⁸ Németországban és Svájcban 1922-ben született „rendtörvény.” Svájcban „Verbrechen gegen die Verfassungsmässige Ordnung und die innere Sicherheit” címen, – ez nagyjából megfelel a magyar törvény elnevezésének: „Az alkotmányos rend és a belső biztonság érdekében” – míg Németországban, 1922 júliusában „Gesetz zum Schutze der Republik” vagyis „Törvény a köztársaság védelméről” elnevezéssel alkották meg az ilyen jellegű jogszabályt. Olaszországban 1926-ban alkottak hasonló törvényt.

amely a magyar állam és a nemzet megbecsülése ellen irányadó.⁴⁸⁹ A törvény tehát kiterjesztette a büntetőjogi felelősséget, és így bővítette a jogalkalmazó szervek hatáskörét.⁴⁹⁰

Az 1930-as években a náci Németországot és Olaszországot jellemző szélsőséges – a már korábban említett – tettes-büntetőjogi irányzat Magyarországon kissé korlátozottabban érvényesült.⁴⁹¹

A *katonai büntető törvénykönyv* megalkotására 1930-ban került, amelynek oka az volt, hogy a régi katonai büntetőkodeks elavult, és szabályai nem voltak összhangban a Csemegi-kódexszel. Ezt úgy valósította meg, hogy a katonákra is általában a Btk. rendelkezéseit kellett alkalmazni, de a törvény meghatározott különleges katonai bűncselekményeket is.⁴⁹² A jogszabály külön „tishti becsületet” ismert el azzal a rendelkezéssel, mely büntetlenséget biztosított annak a katonai egyenruhát viselő tiszt(jelölt)nek, aki „a becsülete ellen más személy jelenlétében intézett jogtalan támadás folytatásának megakadályozása céljából az őt megillető fegyvert azonnal használja.”⁴⁹³ Az *1930. évi III. törvénycikk* a hűtlenség körébe tartozó cselekményeknek számos új tényállását rögzítette.⁴⁹⁴

A háborús készülődés jegyében az *1939. évi II. törvénycikk* háború esetére szigorúbb szabályokat határozott meg, elsősorban a katonai érdekeket sértő bűncselekmények megtorlására.⁴⁹⁵ A honvédelmi törvény a kormányt kivételes hatalommal ruházta fel, amely jogot biztosított arra, hogy a honvédelem érdekében a kormány eltérő szabályokat állapítson meg. Az 1939-ben megalkotott honvédelmi törvény utolsó fejezete anyagi büntetőjogi szabályokat határozott meg, amikor a honvédelmi kötelezettséget sértő hivatali és egyéb bűncselekményeket és a rájuk kiszabható büntetéseket határozta meg. Szabályozásra került többek között a hadkötelezettség kijátszása fondorlattal, a tilos nősülés, a közhivatalnokok büntetőjogi felelősségének kiterjesztése, a gyülekezési jog korlátozása tárgyában tett intézkedések megszegése esetére szóló szankció is. Ez a törvény szabályozta a rögtönítélő bíraskodást is, amelynek során általános felhatalmazást biztosított a bűncselekmények meghatározása körében a minisztérium számára.⁴⁹⁶

⁴⁸⁹ Az 1930-as években a törvénynek ezen rendelkezései alapján nemzetgyalázás és nemzetrágalmozás címén vonták felelősségre azokat a népi írókat, akik a megélt élményeik és a rendelkezésükre álló adatok alapján realista módon ábrázolták a szegényparasztság nyomorát, az embertelen életkörülményeket.

⁴⁹⁰ A törvény születéséről lásd bővebben: KOCSIS, 2006. 91-107. pp.

⁴⁹¹ Ennek példája az 1928-as II. Büntetőnovella, amely bevezette a határozatlan tartamú szigorított dologház intézményét a többszörösen visszaeső bűnözőkkel szemben.

⁴⁹² CSIZMADIA-KOVÁCS-ASZTALOS, 1998. 551. p.

⁴⁹³ KOVÁCS, 1971. 33. p.

⁴⁹⁴ KOVÁCS, 1971. 34. p.

⁴⁹⁵ A hadra kelt seregnél bármely büntett miatt kihirdethető volt a rögtönítélő eljárás, amelynek során a bűncselekmény elkövetőjére, ha a huszadik életévét a cselekmény elkövetésekor betöltötte, csak halálbüntetést lehetett kiszabni. A rögtönítélő bíróság – amennyiben több személy fölött ítélték egyszerezre ugyanazon bűncselekmény miatt, és már szabott ki halálbüntetést több személyre, akkor – a kevésbé bűnös elkövetőkre fegyház- vagy börtönbüntetést is kiszabhatott. DÉMY, 1942. 8. p.

⁴⁹⁶ Ezzel a rendelkezéssel feleslegessé vált több törvényben biztosított különleges felhatalmazás: így az 1912. évi LXIII. tc. 12. szakaszának 4. pontjában, az 1920. évi XXXVIII. törvénycikk 1. szakaszában, az 1922. évi

A jogszabály meghatározta a leventekötelezettséggel, a hadkötelezettséggel, a közérdekű munkaszolgálattal és a légvédelmi kötelezettséggel összefüggő bűncselekmények körét. Egyes bűncselekmények esetén a vétség kísérletét büntetni rendelte, és a sikertelen felbujtást kísérletnek minősítette.⁴⁹⁷ A jogszabály alapján a kormány mind a polgári, mind a katonai bíraskodás körében bármely büntetetre elrendelhetette a rögtönbíráskodást.⁴⁹⁸

1938-ban jogszabály készült az állami rend megóvásáról, és – ahogy arra már az egyesülési jog szabályozása kapcsán utaltam – az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról is. Utóbbi törvény alapján vétségnek minősült a tilos egyesület, szervezet vagy politikai párt alapítása, szervezése, az abban való közreműködés.

A zsidótörvények büntetőjogi összefüggéseivel külön nem foglalkozott a korabeli szakirodalom, hanem a legtöbb esetben mindössze utalás történt az ilyen jellegű rendelkezésekre. Így például Angyal Pál, Miskolczi Ágost-Pinczés Zoltán, valamint Térfy Gyula könyvében.⁴⁹⁹ A büntetőjogi bírósági döntéseket és a jogszabályokat tartalmazta az 1880 és 1944 között megjelenő kiadvány, a Büntetőjog Tára.⁵⁰⁰

Angyal Pál 1938-ban tanulmányában arra a kérdésre kereste a választ, hogy a fajvédelem területén milyen szerepe képzelhető el, egyáltalán van/lehet-e szerepe a büntetőjognak.⁵⁰¹ Ebben a kérdésben úgy foglalt állást, hogy a büntetőjogi védelem csak meghatározott jogtárgyakra terjedhet ki, és úgy vélte, hogy a „fajtisztasághoz fűződő érdek alapjaként szereplő faj nem tartozik a jogtárgyak közé, tehát ezért büntetőjogi védelemben sem lehet részesíteni.⁵⁰² A magyar „faji viszonyokat” teljesen eltérőnek ítélte meg a német büntetőjogi szabályokhoz képest.⁵⁰³ A megalkotott magyar törvényeket vizsgálva azonban arra a következtetésre jutunk, hogy a jogalkotó nem követte és feltehetőleg nem értett egyet a professzor elméletével.

A zsidótörvényekben megfogalmazott jogkorlátozó rendelkezések megszegését a jogalkotó a büntetőjog eszköztárával szankcionálta. A bűncselekmények köre jelentősen bővült ennek megfelelően a zsidótörvényekbe ütköző cselekmények körével. Az első zsidótörvény 10. szakasza minisztériumot hatalmazta fel arra, hogy a jogszabály által előírt adatszolgáltatási kötelezettség megszegését vagy kijátszását kihágásnak mi-

XVII. törvénycikk 6. szakaszában, az 1930. évi II. törvénycikk 4. szakaszában és az 1931. évi XVI. törvénycikk 61. szakaszában foglalt különleges felhatalmazások. KOCSIS, 2006. 107. p.

⁴⁹⁷ ANGYAL, 1943. 168. p.

⁴⁹⁸ KOVÁCS, 1971. 34. p.

⁴⁹⁹ ANGYAL, 1943. 166-169. pp.; MISKOLCZY-PINCZÉS, 1940. 1135-1140. pp.; TÉRFY, 1941. 1671-1682. pp.

⁵⁰⁰ A kiadvány szerkesztői voltak a korszakban Angyal Pál, Degré Miklós és Zehery Lajos.

⁵⁰¹ Angyal Pál „A fajvédelem és a büntetőjog” című cikkében a nemzetiszocialista Németországban (legálábbis elméletben) megalkotott két bűncselekményi kategóriát ismertetett. Egyrészt a fajárulást (Rasseverrat), amely alapján büntetendő volt minden nemi keveredés a német és az idegen „fajú” személyek között, másrészt a fajbecsület megsértését (Verletzung der Rassenehre). ANGYAL, 1938. 6. p.

⁵⁰² ANGYAL, 1938. 13. p.

⁵⁰³ A náci Németországban ekkor már hatályban voltak a nürnbergi faji törvények, amelyek – ahogy arra Angyal utalt – általánossá tették a „*Volksgemeinschaft ist Blutgemeinschaft*” tételét, és megjelent az „igény” az „árja fajhoz” tartozó személyek (büntető)jogi védelmének kidolgozására. ANGYAL, 1938. 4. p.

nősítse. A kihágás büntetésére pedig az *1931. évi XXVI. törvénycikk* alkalmazását írta elő, amely szerint a kihágás büntetése két hónapig terjedő elzárás vagy pénzbüntetés lehetett.

A második zsidótörvény 25-29. szakaszai tartalmazzák a büntetőjogi rendelkezéseket, amelyek vonatkoztak mind a 'zsidónak', mind a 'nemzsidónak' minősülő személyekre is. A 'zsidónak' minősülő személyek tiltott alkalmazása kihágást valósított meg. Vétségnek minősült a hatósági figyelmeztetés ellenére fondorlattal megtévesztés az időszaki lapnál, valamint a színháznál való alkalmazás. Büntetni rendelte a jogszabály azt a 'nemzsidó' személyt, aki időszaki lap munkatársaként 'zsidó' személyt alkalmazott, és a 'zsidó' személyt is, amennyiben ezt az állást elfogadta. Vétségnek minősült és egy évig terjedő fogházzal rendelte büntetni a jogszabály azt a személyt, aki adatszolgáltatási kötelezettségének a hatóság figyelmeztetése ellenére nem tett eleget, azt, akit kihágás miatt már megbüntettek az adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztása miatt, aki a hatóságot fondorlattal megtévesztette vagy megtéveszteni törekedett a törvény végrehajtása során. Új bűncselekményi kategóriát jelentett a strómanság, tehát az, ha 'nemzsidó' személy a maga neve alatt 'zsidó' személy számára hatósági engedélytől függő jogosítványt a rendelkezések kijátszásával szerzett meg. A törvény azt is kimondta a fentebb meghatározott bűncselekmények miatt való elítélés esetén el kellett rendelni az ítélet hírlapban való közzétételét, amelynek költségeit az elítéltnak kellett állnia.

Az *1940. évi VI. törvénycikk* – amely még a fajvédelmi törvény hatályba lépését megelőzően készült el – a nemi betegséggel megfertőztetést testi sértésnek minősítette, amelyet, ha a házastárs sérelmére követtek el, akkor súlyos testi sértést valósítottak meg. Kihágásnak minősítette a jogszabály azt is, ha a nemi betegségben szenvedő személy nem gyógykezelte magát.

A magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről szóló *1940. évi XVIII. törvénycikk* 10. szakasza tartalmazta a tiltott útlevelelhasználatra és a tiltott határátlépésre vonatkozó szabályokat. Emellett az állam nemzetközi érdekének veszélyeztetése körében helyezte el a jogalkotó a katonai kémkedést, az árdragító visszaélést, a szárazföldi, vízi vagy légi közlekedés veszélyeztetését.

Mindössze két szakaszból álló törvényt alkotott az országgyűlés a nemzetiségi érület védelméről is, az *1941. évi V. törvénycikk*et. Hat hónapig terjedő fogházbüntetést helyezett kilátásba vétség miatt abban az esetben, ha valaki az országban élő nemzetiségre lealacsonyító kifejezést használt, és ezzel megsértette nemzetiségi érületét. A tényállás súlyosabb eseteként a nyilvános úton vagy sajtó útján történő elkövetést határozta meg a jogalkotó. A törvény indoklásában Radocsay László igazságügy-miniszter az „államalkotó magyar fajhoz tartozó állampolgárok” számára biztosított teljes jogegyenlőséggel és büntetőjogi védelemmel magyarázta a jogszabály szükségességét.⁵⁰⁴ Az államhoz tartozásban nemcsak jogi, hanem érzelmi tényezőknak is jelentőséget tulajdonított, amelyek erkölcsi tartalmat hordoznak magukban. Egyedülálló

⁵⁰⁴ KI. 1939. V. kötet. 348. szám. 20-22. pp.

szabályként jellemezte a törvényalkotó a büntetőjogi védelmet, mert ilyen jellegű rendelkezést egyik ország büntető szabályai sem tartalmaznak.

A fajvédelmi törvény megtiltotta a 'zsidók' és 'nemzsidók' közötti házasságkötést, azonban a tilalom ellenére létrejött házasságot érvényesnek, de büntetendőnek tekintette. Tiltotta továbbá a 'zsidó' és 'nemzsidó' közötti házasságon kívüli nemi kapcsolatot is, amelynek az alapesete vétségnek minősült. A bűncselekmény minősített esetei büntettet valósítottak meg: így az erőszakkal, a fenyegetéssel, a csalárdsággal történő elkövetés, továbbá, ha hozzátartozó, 24 éven aluli nő sérelmére, vagy visszaesésben követték el a cselekményt. A nemi kapcsolatra vonatkozó magánjogi és közigazgatási jogi fajvédelmi rendelkezések megsértését kriminalizálta tehát a jogalkotó, és számos büntetőjogi jogkövetkezményt alkalmazott. Magyarországon a fajvédelmi törvény büntetőjogi rendelkezései valósították meg, amelynek büntetőjogi jogkövetkezményei között szerepelt, hogy azt a magyar honos zsidónak nem minősülő személyt, aki 'zsidóval', és azt a magyar honos 'zsidó' személyt, aki 'nemzsidóval' kötött házasságot a tilalom ellenére, büntett miatt öt évig terjedő börtönnel, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével lehetett büntetni. Ugyanezekkel a szankciókkal rendelte büntetni a törvény azt a polgári tisztviselőt is, aki a házassági akadály fennállása esetén szándékosan működött közre a házasság megkötésében. Ha ezt a cselekményét a polgári tisztviselő gondatlanságból követte el, akkor vétség miatt három hónap fogházra lehetett ítélni. A 'zsidók' és 'nemzsidók' közötti házasságon kívüli nemi kapcsolat tilalmát megszegők vétség miatt három évig terjedő fogházzal voltak büntetendők.

Az 1941. évi X. törvénycikk büntetőjogi szankciókat vezetett be a háborús gazdálkodáshoz szükséges ipari növények termelési kötelezettségének elmulasztóival szemben. A honvédelmi törvényt kiegészítő jogszabály, az 1942. évi XIV. törvénycikk már egyértelműen diszkriminatív rendelkezéseket tartalmazott. Bővítette a jogszabály a bűncselekmények körét, így például a behívó parancssal szembeni engedetlenség vétséget valósított meg, ahogy az engedetlenségre való csábítást is büntetni rendelte a törvény. A mező-és az erdőgazdasági ingatlanokkal összefüggésben az 1942. évi XV. törvénycikk, tehát a negyedik zsidótörvény is tartalmazott büntetőjogi rendelkezéseket. Így a jogszabályban rögzített adatszolgáltatási kötelezettség megszegése kihágást valósított meg. Vétségnek minősült azonban az ingatlanokra vonatkozó kezelési és gondozási kötelezettség megszegése. Ez alapján az ingatlan tulajdonosa, haszonélvezője vagy haszonbérelője amennyiben nem tett eleget az előbb említett kötelezettségének és ezzel a termelés csökkenését vagy egyéb kárt okozott, akkor a hűtlen kezelés tényállását valósította meg. Ilyen esetben a törvény értelmében a büntetőeljárás hivatalból indult. A korszak utolsó büntetőjog körébe tartozó jogszabálya az 1944. évi VI. törvénycikk volt, amely a nemzeti gazdálkodás rendjét zavaró egyes cselekmények büntetését szabályozta.⁵⁰⁵ A büntetőjogi

⁵⁰⁵ 1943. október 22-én nyújtotta be a törvényjavaslatot az igazságügy-miniszter, 1943. november 17. 801. szám: bizottsági jelentés, 880. számon a felsőház által elfogadott szöveg. 1944. január 24. 883. szám, 1944. január 24. 25. május 24. 331, 333, 334, 339, 361, 362, 364. ülésein tárgyalta a tervezetet. 1944. január 14-én készült el a felsőházi bizottság jelentése, majd a felsőházi tárgyalásra a január 18-i 97. ülésen került sor.

szabályokról szóló fejezet zárásaként érdemes rögzíteni, hogy a büntetőeljárásra vonatkozóan megalkotott jogszabályok – így a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló törvény, a II. Büntetőnovellának a büntetőeljárásra vonatkozó rendelkezései – az eljárási garanciák szűkítését is magukba foglalták.⁵⁰⁶

A büntetőjogban tehát változást hoztak egyrészt a háborúra való készülődést célzó, másrészt pedig a zsidótörvényekben foglalt rendelkezések megszegését szankcionáló rendelkezések. A zsidótörvényekben rögzített tényállások kihágást vagy vétséget valószínűsítettek meg. A büntetőjogi rendelkezések ezekben a jogszabályokban nemcsak a 'zsidónak' minősülő személyeket rendelték büntetni, hanem 'nemzsidó' munkálatót, orvost, tisztviselőt is. A leggyakoribb bűncselekmény a zsidótörvényekkel összefüggésben – ahogy azzal az igazságszolgáltatásról szóló fejezetben foglalkozom részletesen – a második zsidótörvényben meghatározott strómenség és a fajvédelmi jogszabály szerinti fajgyalázás vétsége volt.

*

A törvényhozással kapcsolatban összegzésként rögzíthető, hogy a jogkorlátozás törvényi szinten történő megalkotása mind a magánjog, mind a közjog területén alapvetően az 1938 és 1942 közötti időszak „eredménye”. Braham a Harmadik Birodalomnak szóló szimbolikus hálaként határozta meg az antiszemita törvényhozást 1938-ban és 1939-ben.⁵⁰⁷

A kormányzat a zsidótörvényeket az antiszemitizmus és az intolerancia elleni legjobb garanciaként határozta meg.⁵⁰⁸ A „zsidótörvények kora” ebben az évben gyakorlatilag lezárult Magyarországon, mert ezt követően rendeleti szinten történt a szabályozás. Rögzíthető az is, hogyan értékelte a náci Németország a magyar törvényhozás „eredményeit”. Az 1942 októberében keletkezett berlini jegyzék a következőket rögzítette:

Magyarország „... még nagyon messze van attól, hogy németországi és más országokban elért eredményekkel lépést tudjon tartani... Német felfogás szerint a következő intézkedések foganatosítását tartjuk elengedhetetlennek:... Minden zsidót azonnal meg kell jelölni, megkönynyítve ezzel a megfelelő kormányzati intézkedéseket, ekképp biztosítva a néptől való egyértelmű elhatárolódás lehetőségét. Elő kell készíteni a zsidók kitelepítését és keletre való szállítását. A birodalmi kormány reméli, hogy a magyar kormányzat ezúttal megértést tanúsít Németország nyomtatékos érdeklődése iránt, mellyel a szükséges intézkedések meghozatalát várja.”⁵⁰⁹ Magyarország német megszállásának egyik fő okaként jelölték meg a németek, hogy a magyar kormány „elszabotálta a zsidókérdés végleges megoldását”.⁵¹⁰

A következő részben a megalkotott jogkorlátozó törvények kiegészítő rendeleteit mutatom be, és kísérletet teszek a helyi szintű közigazgatási szervek felvázolására, amelyek közreműködése nélkül a diszkriminatív jogalkotás csak „papíron” létezett volna.

⁵⁰⁶ KOVÁCS, 1971. 36. p.

⁵⁰⁷ BRAHAM, 1994. 200. p.

⁵⁰⁸ BRAHAM-MILLER, 1998. 35. p

⁵⁰⁹ KISZELY, 2005. 95-96. p.

⁵¹⁰ KISZELY, 2005. 97. p.

II. A JOGKORLÁTOZÓ/JOGFOSZTÓ INTÉZKEDÉSEK VÉGREHAJTÁSA

„Montesquieu híres elmélete a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat gyakorló állami szervek elválasztásáról ma már e teljes ridegségében sehol sem érvényesül.”

(Zsedényi Béla)⁵¹¹

Zsedényi Béla fentebb idézett gondolatai jól illusztrálják a közigazgatásra jellemző tendenciákat, amelyeknek változása – a korszakot vizsgálva láthatóan – egyre inkább a centralizáció irányába haladt.⁵¹² A magyar hivatalnoki karon belül Bibó István két csoportot különböztetett meg: egyrészt egy hatalmaskodó, dilettáns, emberi méltóságát nem tisztelőt, másrészt az ettől jogtisztelete, szakszerűsége és lelkiismerete alapján teljes mértékben különböző „európai” csoportot. Ez utóbbi része a hivatalnoki rendszernek Bibó álláspontja szerint a zsidótörvények végrehajtását a jogrend és a jogbiztonság keretei között próbálta megvalósítani legalábbis a német megszállásig.⁵¹³

A következőkben a törvények kiegészítését szolgáló rendeletek tartalmának és szerepének feltárására teszek kísérletet, továbbá annak szemléltetésére, hogy az egyes jogok korlátozására hogyan került sor a közigazgatási gyakorlatban központi és helyi szinten.⁵¹⁴ Elsőként a magánjogba törvényi szinten bevezetett szabadságmegvonó rendelkezések végrehajtási gyakorlatával foglalkozom.

⁵¹¹ ZSEDÉNYI, 1939. 10-11. p.

⁵¹² Előjáróban érdemes megjegyezni, hogy a közigazgatási rendszer reformjára a Horthy-korszakban 1929-ben került sor. A törvényben bár vannak centralizációs törekvések, de a helyi autonómia jogköre lényegében megmaradt. A centralizálás következő állomása az 1942. évi XXII. törvénycikk volt, amely a belügyminiszter hatáskörébe utalta a korábban választás útján betölthető tisztviselői állásokra való kinevezéseket. A vármegyék és a törvényhatósági jogú városok élén a főispán állt, akit a kormányzó előterjesztésére a belügyminiszter nevezett ki. A vármegyékben az alispán, a járásokban a főszolgabíró, törvényhatósági jogú városokban a polgármester látta el az irányítással összefüggő legfontosabb feladatokat. BRAHAM-CHAMBERLIN, 2006. 388. p.

⁵¹³ BIBÓ, 1994. 23. p.

⁵¹⁴ A levéltári kutatás – ahogy arra a könyv elején utaltam – elsősorban Borsod megyére terjed ki, tehát a vármegyei és alsóbb szintű közigazgatási szervek munkáját a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban rendelkezésre álló dokumentumok segítségével vázoló fel. Sajnos a dokumentumok jelentős része hiányos, megsemmisült, ezért a központi szervek rendelkezéseinek helyi szinten történő végrehajtásáról csak töredékes képet festhetünk.

II/1. A magánjogi korlátozások végrehajtása

A) A jogegyenlőség kérdése és annak változó kritériumai

A numerus clausus törvényhez kapcsolódó miniszteri rendelet az izraelita vallásúakat nemzetiségként határozta meg, és előírta, hogy a karok igazoló bizottságok létrehozásával voltak kötelesek dönteni a felvételi kérelmekről megbízhatósági-ideológiai szempontok alapján.⁵¹⁵ A jogszabály végrehajtásának „nehézkességét” jól illusztrálja a miskolci jogakadémia példája. Itt a törvény hatályba lépését követő évben a felvehető hallgatók száma hatvan fő volt, azonban keresztény hallgatók nem jelentkeztek elegendően, és a kari ülés úgy határozott, hogy „nem keresztény” kérelmezőket is fel lehet venni az üresen maradt helyekre.⁵¹⁶ Az 1939/40. tanévben azonban ez a szemlélet már nem volt jellemző, egyrészt a katonai behívók, másrészt a szigorúbb ellenőrzés miatt jelentősen csökkent a 'zsidó' hallgatók létszáma.⁵¹⁷ Ahogy azt az előző fejezetekben láttuk, 1939-re alapvetően megváltozott a jogegyenlőség fogalma, amely jelentősen megnövelte a végrehajtó szervek munkáját (is). A második zsidótörvény hatálybalépését követően belügyminiszteri rendelet határozta meg az állampolgárság anyakönyvi bejegyzésével kapcsolatos új szabályokat. Innentől kezdve ugyanis adott esetben – mint például a házasságkötés – a nem magyar állampolgárságú személyeknek is igazolniuk kellett, hogy a 'zsidó' vagy a 'nemzsidó' kategóriába tartoztak. Nem magyar állampolgárságú nő esetében külön előírta a rendelet, hogy amennyiben nem igazolta az előbb említett „személyi körülményt”, akkor az állampolgárság bejegyzésén túl azt is jelezni kellett az anyakönyvben, ha nem igazolta, hogy magyar állampolgárságot szerzett a magyar állampolgársággal rendelkező férfivel kötött házassága révén. Amennyiben egyértelművé vált, hogy a második zsidótörvény rendelkezései miatt nem szerzett a feleség magyar állampolgárságot, akkor ezt a ténytet kellett bejegyezni az anyakönyvbe, tehát gyakorlatilag azt, hogy 'zsidónak' minősült. Hasonló bejegyzési szabályok vonatkoztak a magyar állampolgár házasságon kívül született gyermekére is, ha nem magyar állampolgárként apja törvényesítette. Ezzel párhuzamosan 1940-ben miniszterelnöki rendelet született a zsidók csoportos kivándorlásának engedélyezéséről, amely a második zsidótörvény alapján belügyminiszteri engedélyhez kötötte a kivándorlással való „üzletszerű” foglalkozást, és az ő hatáskörébe utalta annak ellenőrzését is.⁵¹⁸ A kivándorlásról már 1939-ben megjelent egy tájékoztató, amely országoként – Angliától Ausztráliáig – tartalmazta az információkat a kivándorlás és a letelepedés lehetőségeiről.⁵¹⁹

⁵¹⁵ RÁKOS, 2002. 139. p.

⁵¹⁶ STIPTA, 1985. 54-55. pp.

⁵¹⁷ STIPTA, 1985/A. 60. p.

⁵¹⁸ 3610/1940. számú ME rendelet a zsidók csoportos kivándorlásának engedélyezéséről.

⁵¹⁹ ABA-VÁZSONYI, 1939.

A honvédelem érdekében az állampolgárok és az állampolgársággal nem rendelkező személyek nyilvántartásának szabályait a belügyminiszter határozta meg 1940-ben. Részletesen szabályozta a személyes bejelentési kötelezettség teljesítésének eseteit, az ún. nyilvántartási lapok rovatainak tartalmát. Bevezette a népmozgalmi nyilvántartások fogalmát, amelyet a 12. életévét betöltött magyar állampolgárságú férfiakra, a 16. és 50. életévük között lévő nőkről, valamint külön az állampolgársággal nem rendelkezőkről kellett vezetnie a jegyzőnek, a polgármesternek, illetve Budapesten a kerületi elöljárónak. A rendelet – 100/1940. számú BM eln. rendelet a személyes bejelentési kötelezettség kiterjesztéséről és az ezzel kapcsolatos nyilvántartásról szóló 10390/1939. számú ME rendelet végrehajtásáról – külön mellékletben sorolta fel azokat a községeket, ahol a huszonnégy órát meghaladó időtartamú tartózkodást külön be kellett jelenteni. A bejelentési kötelezettség körét még ugyanebben az évben kiegészítették a kórházakra, a börtönökre és a javítóintézetekre vonatkozóan.⁵²⁰

A jogkorlátozó törvények alóli mentesség kérdése

Az első két zsidótörvény hatálybalépése következtében a különböző engedélyek megvonása, az állásokból való elbocsátások és nyugdíjazások több száz embernek és családjának megélhetését tették egyik napról a másikra szinte lehetetlenné. A törvények meghatároztak kivételeket a jogkorlátozó rendelkezések hatálya alól, és ezzel a „törvény adta” lehetőséggel sokan próbáltak meg élni. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján különbséget lehet tenni a mentesülési lehetőségek „legális” és „illegális” formái között. A legális mentesülési formára a törvények és a vonatkozó végrehajtási utasítások biztosították a jogi alapot, ezek határozták meg az eljáró szerveket és az eljárás menetét. Számos esetben problémát jelentett a „jog nem tudása”, mert előfordult, hogy a jogosult a törvényt ismerte, de a hozzá kapcsolódó és a részletes szabályokat rögzítő végrehajtási utasítást nem.⁵²¹ Ennek következtében esetleg be sem tudta adni a mentesülési kérelemhez szükséges iratokat, vagy azokat határidőn túl nyújtotta be, amelynek jogkövetkezménye az érdemi vizsgálat nélküli elutasítás volt. Az illegális mentesülés leggyakoribb példája a strómanság volt, amelyhez azonban büntetőjogi jogkövetkezményeket fűzött a jogalkotó. Ebben az esetben számos bírósági eljárásra került sor, amelynek során az „elkövetők” ’zsidó’ és ’zsidónak’ nem minősülő személyek voltak.⁵²²

A mentesítések gyakorlati megvalósulásának vizsgálatához először célszerű az eljárás jogi alapját tisztázni. A jogkorlátozó rendelkezések sorát az 1938. évi XV. törvény-cikk és a hozzá kapcsolódó 4350/1938. számú ME és a 4960/1938. számú ME rendeletek nyitották meg. A korabeli nézet szerint a jogszabálynak az alkotmányjogi jelentősége

⁵²⁰ 28600/1940. számú BM rendelet a személyes bejelentési kötelezettség kiterjesztésének végrehajtása tárgyában kiadott 100/1940. B. M. eln. számú rendelet kiegészítéséről, a kórházi ápoltak és letartóztató intézetekben levők be- és kijelentésére vonatkozóan.

⁵²¹ „... falun élő ember vagyok, ... az utolsó napokban tudtam meg, hogy ... az arra érdemes egyének a zsidótörvény alóli mentességet kérhetik.” Részlet a miniszterelnökhöz benyújtott mentességi kérelmek egyikéből. MNL K28: 42/1940. szám.

⁵²² A strómansággal kapcsolatos bírósági joggyakorlatot lásd a következő fejezetben részletesen.

az volt, hogy a zsidókra és a zsidókkal egy tekintet alá eső személyekre vonatkozólag megszüntette az állampolgárok egyenjogúságának elvét.⁵²³ A 4350/1938. számú ME rendelet tizenhat mintát tartalmazott a kamarai tagság igazolásához, és külön szabályozta a vállalatoknál dolgozó alkalmazottak bejelentését is. A rendeletet 1939-ben pontosította a jogalkotó, amikor a kereső foglalkozás definícióját határozta meg a bejelentési kötelezettséggel összefüggésben a 150/1939. ME számú rendeletben.

Az első zsidótörvényben megadott kivételek és mentességek kapcsán vált meghatározóvá az a kérdés, hogy ki milyen kitüntetéssel rendelkezett. A vonatkozó rendeletekben 1938-ban még nem kezelte egységesen a jogalkotó a zsidóságot. Még nem a fajhoz való tartozás, hanem a nemzetért való katonai szolgálat mentesíthetett a jogkorlátozás alól. Felmerült a kérdés, hogyan lehetett megállapítani azt a tényt, hogy az egyes állampolgárok milyen áldozatokat hoztak a hazáért. Kit mennyire, tehát milyen mértékben lehetett magyarnak minősíteni a hazáért tett szolgálatai alapján függetlenül attól, hogy származása alapján zsidó volt-e vagy sem. A rendeletek az elismeréseknek és a kitüntetéseknek két csoportját határozták meg. Az egyik kategóriába sorolták a tűzharcosokat, amelyen belül létezett egy tűzharcos alcsoport, a Károly-csapatkereszttel rendelkezők kategóriája. A Károly-csapatkeresztet 1916-ban alapította IV. Károly.⁵²⁴ A tűzharcos minőséggel kapcsolatos teendőket 1938-ban egy belügyminisztériumi és egy honvédelmi minisztériumi, 1940-ben pedig két ugyancsak a honvédelmi minisztérium által kiadott rendelet szabályozta.⁵²⁵

A legfontosabb kérdés az volt, hogyan tudta az érdekelt személy bizonyítani a tűzharcosi minőségét. Az első zsidótörvény korlátozó rendelkezései alól a korábban említettek alapján elsősorban az első világháborúban való részvétel igazolásával lehetett mentesülni. A tűzharcos törvény – 1938. évi IV. törvénycikk az 1914-1918. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről – kimondta, hogy a Károly-csapatkeresztről kizárólag a honvédelmi miniszter adhatott az arra jogosultaknak igazolványt.⁵²⁶ Ennek a korlátozó rendelkezésnek a hatálya a honvédség, a határőrség, folyamőrség és a csendőrség hivatásos és volt hivatásos egyéneire egyaránt kiterjedt, ha a kérdéses díszjelvény harctéren történt adományozása a kérvényt benyújtó hadviselt katonai személyi okmányaiba – anyakönyvi lap, személyi lap – már be lett volna

⁵²³ MOLNÁR, 1938. 163. p.

⁵²⁴ Az egyetlen kitüntetés volt, amelyet IV. Károly alapított 1916. december 16-án, néhány nappal a királlyá koronázását követően. A csapatkeresztet elvileg minden frontszolgálatot teljesítő katona megkaphatta. Az uralkodó célja volt, hogy a frontszolgálatosok nagy részét választójoghoz juttassa ezzel a kitüntetéssel.

⁵²⁵ 26000/1938. számú BM rendelet a tűzharcos-megjelölés anyakönyvi bejegyzéséről. 9500/1938. számú HM eln. körrendelet a tűzharcos minőség igazolásáról, és a Károly-csapatkeresztre való igényjogosultság utólagos elismeréséről. 61339/1939. számú HM eln. rendelet a Magyar Tűzharcos Szövetségnek a tűzharcosok kizárólagos érdekképviseletével feljogosításáról. 11826/1940. számú H. M. eln. körrendelet a „tűzharcos” elnevezés használatának szabályozásáról.

⁵²⁶ Tűzharcosnak minősült a törvény szerint minden magyar állampolgár, aki az 1914-1918. évi világháborúban teljesített arcvonalbeli szolgálata alapján a Károly-csapatkereszt igazolt tulajdonosa volt. 1938. évi IV. tc. 1. szakasz 1. bekezdése.

jegyezve. A honvédség, a határőrség, folyamőrség és a csendőrség hivatásos állományába tartozók a kérvényeiket szolgálati úton, a volt hivatásos egyének a területileg illetékes testnevelési és népgondozó szervek vagy érdekszövetségeik útján juttathatták el a honvédelmi miniszterhez. Az igazolvány kiállítása díj- és illetékmentes volt.

Az 1938-ban keletkezett szabályok szerint az érdekelt személy kérésére volt lehetőség az anyakönyvben a tűzharcos megjelölés feltüntetésére a tűzharcos házasságakor, gyermeke születésekor és a tűzharcos halála esetén történő anyakönyvi bejegyzés alkalmával. Az anyakönyvbe történt bejegyzés tehát az egyik bizonyítási mód lehetett, amely azonban nem volt kötelező jellegű. A tűzharcosi minőség odaítélése esetében mindig a frontszolgálatot tekintették mérvadónak. A tűzharcos személy halála esetén a családtagoknak is lehetőséget biztosított a jogalkotó az elhalt családtag tűzharcosi minőségének bizonyítására, ezzel tehát egy egész család mentesülésére adott lehetőséget abban az esetben is, ha a családnak egyetlen tagja volt a nemzet mellett elkötelezett személynek tekinthető. Nem derül ki egyértelműen azonban, hogy a jogalkotó kiket tekintett hozzátartozóknak a rendeletek alkalmazása szempontjából.

Hogyan tudta bizonyítani az ember a gyakorlatban a tűzharcosi minőséget? Arra választ adott a magasabb szintű jogszabály, hogy ki volt tűzharcosnak tekinthető, de a bizonyítás módját nem határozta meg. A hatóságok számára alapvető problémát jelentett, hogy nem tartották nyilván, tehát nem rendelkeztek iratokkal, egy jegyzékkel a tűzharcosnak minősülő személyekről. A kérelmezőnek ez a tény nagyobb mozgásteret biztosított. A rendelet meghatározott egy sorrendet arra vonatkozóan, hogy milyen bizonyítékok szolgálhattak alapul a tűzharcosi minőség igazolásánál. Az igazolást azonban a kérelmezőnek kellett beszereznie és benyújtania. Azoknál a személyeknél, akik megőrizték a honvéd csapattest parancsnoksága által kiállított eredeti igazolványukat, amelyen szerepelt bélyegző és a parancsnok aláírása, ez elegendő bizonyítékul szolgált. Szűkítést jelentett, hogy az 1925. december 31. után kiállított igazolványok közül csak azokat fogadták el bizonyítéknak, amelyek a vonatkozó rendeletnek megfeleltek.⁵²⁷ Különbséget tett tehát a jogalkotó az 1926 előtt és az 1926 után kiadott igazolások között. Az 1926 előtt kiadott írásos dokumentumokkal egyszerűbb volt a bizonyítása a tűzharcosi minőségnek, mint az 1926 után, utólag beszerezett, esetleg szóbeli igazolások segítségével. Határidő is kötötte a kérelmezőket, mert 1938 áprilisa és 1938. december 31. között adott lehetőséget a honvédelmi miniszter a jogosultság utólagos megállapításának kérelmezésére. Különbséget tett a jogalkotó az igazolást kibocsátó hatóságok között is aszerint, hogy szükség volt-e a miniszter engedélyére az igazolványok kiadásakor.

Igazolást kérhetett az a személy, aki tizenkét heti frontszolgálat letöltését naponként tudta igazolni. A hadseregen belül öt csoportját határozta meg a rendelet a Károly-csapatkeresztre jogosultaknak.⁵²⁸ Kivételes eseteket is meghatározott a jogalkotó. Így azok

⁵²⁷ 1840/1926. HM eln. számú rendelet, amely tartalmazott az igazolvány kiadására egy mintát.

a személyek, akik a szolgálat teljesítése közben szenvedtek sérülést vagy sebesültek meg, jogosultak voltak a csapatkeresztre akkor is, ha még nem töltötték le a tizenkét heti szolgálatot.⁵²⁹ Ugyancsak kivételt jelentett és jogosultságra volt lehetőség akkor is, ha valaki a tizenkét hét szolgálat alatt hadifogságba esett. Az a személy tehát, aki igazolta az előbb felsorolt tények valamelyikét, megkapta az igazolványt, amelyet bizonyítékként tudott felhasználni tűzharcosi minőségének bizonyítására.

Amennyiben azonban okmányt nem tudott beszerezni a jogosult, akkor egyéb bizonyítékok figyelembevételére is sor kerülhetett. Ebbe a körbe tartoztak a személyi és kitüntetési okmányok mellett a táborigazgatók levelezései, a parancsnoki és a bajtársi nyilatkozatok is. Ezeknek a bizonyítékként való elfogadásához azonban olyan tanúkra volt szükség, akik maguk is ugyanott szolgáltak, ahol a kérelmező. A tanúk között is differenciált a jogalkotó. Optimális tanúk a tisztok voltak, mert a tiszti rendfokozattal rendelkezőktől elég volt egy írásbeli nyilatkozatot beszerezni, amelyet „becsületükre és lelkiismeretükre” hivatkozással tettek meg. Meghatározó szerepe volt ebben a tiszti becsületnek. A tanúk másik csoportját a legénység alkothatta, azonban ez csak tisztok hiányában, tehát végső megoldásként jöhetett szóba. Ennek oka, hogy a legénységhez tartozó személy tanúként való felhasználása esetén ő magának is bizonyítania kellett a frontszolgálatot, másrészt eskü alatt kellett tanúvallomást tennie, amelyet jegyzőkönyvbe is kellett foglalni. Az említett nyilatkozatokat a katonai parancsnokságok, ezek hiányában az illetékes községi elöljáróság előtt kellett tenni. A rendeletek 1938-ban célként jelölték meg a kérelmek, nyilatkozatok, igazolások alapján egy névjegyzék összeállítását a tűzharcos személyekről.

A következő évben született jogszabály azonban tovább szigorította és bonyolította – az amúgy sem egyszerű – mentesülési szabályokat.⁵³⁰ A levéltári források azonban elsősorban a második zsidótörvénnyel kapcsolatos eljárásokról tanúskodnak. Az 1939. évi IV. törvénycikk a kormánynak lehetőséget adott arra, hogy javaslatot tegyen az országgyűlésnek a kedvezményt adó megfelelő intézmények létesítésére, amennyiben szükségesnek vélte, hogy a törvény szerint 'zsidónak' minősülő személyeket különleges nemzeti érdekből a keresztényekkel egyenlően bírálja el. A jogszabály végrehajtása tárgyában kiadott 7720/1939. számú ME rendelet⁵³¹ a törvény alkalmazása szempontjából meghatározó ténykörülmenyek igazolásának módját határozta meg. A 7720/1939. számú ME rendelet 6. szakaszában meghatározott, a Vitézi Szék által kiállítandó bizonyítványokkal kapcsolatos eljárásról a 6026/1939. számú BM rendelet szólt. A

⁵²⁸ Külön csoportot jelentett például a gyalog-, a vadász-, a lovas- vagy tüzéralakulatoknál teljesített szolgálat, az árkász-, utász-, a vasúti és távirócsapatoknál teljesített műszaki szolgálat, a légiáró csapatnál teljesített szolgálat, a haditengerészetnél eltöltött idő.

⁵²⁹ Egyéb betegségek azonban nem jelentettek kivételt és jogosultságot. Érdemes megjegyezni, hogy a lelki sérülésekről nincsen szó a rendeletekben.

⁵³⁰ Az 1939. évi IV. tc. 2. szakasza első bekezdésének 1-5. pontja tartalmazta a kivételezethez igazolásának módját.

⁵³¹ Ez a rendelet a második zsidótörvény végrehajtására vonatkozó alacsonyabb szintű jogszabályok közül a legrészletesebb.

7720/1939. számú ME rendelet értelmében a lakóhelye szerint illetékes törvényhatóság első tisztviselőjétől bárki kérhette annak megállapítását, hogy a bemutatott okmányok alapján a törvény első szakasza értelmében nem tekinthető 'zsidónak'. Elsőfokú hatóságként tehát a törvényhatóság első tisztviselője volt jogosult eljárni, az ő megállapítása ellen kezdetben a tárca nélküli miniszterhez lehetett fellebbezni, akinek azonban ez a jogköre 1940-ben már megszűnt. Egy konkrét ügyben a felszámolással megbízott kormányfőtanácsosnak a belügyminiszterhez írt levele⁵³² is tanúskodik a hatásköri változásokról. A levél továbbította a miniszterelnökhöz K. Menyhért mentességi bizonyítvány kiadása iránti kérelmét, amelyben utalt arra, hogy a tárca nélküli miniszter jogköre megszűnt, és a vonatkozó rendelet⁵³³ értelmében ebben az esetben a miniszterelnök intézkedési joga lépett életbe.

A dokumentum szerint a zsidótörvény alóli mentesség iránt beadott kérelmet 1939 decemberében elutasították, és közben a kérelmező újabb pótkérvényeket csatolt az igazoláshoz.⁵³⁴ A belügyminiszter a kérelmet elutasította arra hivatkozással, hogy a tárca nélküli miniszter által hozott határozatok megmásítására a törvényes lehetőség hiányzott. Így a belügyminiszter érdemben nem foglalkozhatott az ügygel. A 7720/1939. számú ME rendelet jelölte meg azokat az eljáró szerveket és az általuk kiadható iratokat is, amelyekkel a mentesség fennállását bizonyítani lehetett. Esetről esetre az a hatóság járt el az ügyben, amely előtt a konkrét kérdés felmerült. Így például dohányárusítási vagy italmérési ügyekben a pénzügyminiszter, iparjogosítvánnyal kapcsolatban az iparhatóság, míg mezőgazdasági ingatlan átengedésére kötelezés esetén a földművelésügyi miniszter rendelkezett hatáskörrel. A tűzharcosi minőséget az azt feltüntető házassági anyakönyvi kivonattal vagy a honvédelmi miniszter rendeletében meghatározott igazolvánnyal kellett igazolni.⁵³⁵

⁵³² Például: az egyébként zsidónak tekintendő személyek közül nem lehetett zsidónak tekinteni azt, aki az 1939. január 1. előtt kötött házasságból származott, ha szülői közül csak az egyik, és nagyszülői közül legfeljebb kettő volt az izraelita hitfelekezet tagja, és ha mindkét szülője már a házasságkötéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja volt, és az is maradt. Továbbá ha a szülők házasságuk megkötése előtt a törvényben meghatározott módon kötött megegyezése értelmében a gyermek a keresztény szülő vallását követte, és az izraelita szülő 1939. január 1. előtt vált keresztény hitfelekezet tagjává. A levél 1940. április 16-án keletkezett.

⁵³³ 7720/1939. számú ME rendelet 66. §.

⁵³⁴ A csatolt iratok között volt a község előljárási bizonyítványa arról, hogy a kérelmező családjával 1918 és 1938 között megszakítás nélkül itt élt. A kérvényhez csatolták továbbá a helyi Magyar Párt vezető tagjainak nyilatkozatát, G. István (volt alispán, felsőházi tag) nyilatkozatát, a nemzethűségi magatartást igazoló községi előljárási bizonyítványt, a házassági anyakönyvi kivonatot, erkölcsi és nemzethűségi bizonylatokat, a kérelmező három gyermekének születési anyakönyvi kivonatát, lakbizonylatot, a Miskolci Vitézi Szék kapitányának igazoló iratát, erkölcsi és politikai magatartást igazoló bizonyítványokat, egyéb iratokat.

⁵³⁵ A tűzharcosi minőség igazolásával bevezetett korlátozó rendelkezések ellen maguk az érintettek szólaltak fel még a második zsidótörvény tárgyalásának a során. A második zsidótörvény javaslatának képviselőházi vitája során ugyanis érvként merült fel, hogy a harctéri szolgálat nem minősül érdemnek, hanem egyszerű állampolgári kötelezettségnek. Ez pedig azt a következményt vonta maga után az érvt támogatók szerint, hogy senki számára nem járnak külön jogok a

Sebesülési érem viselésére való jogosultságot⁵³⁶ az illetékes katonai parancsnokság által kiállított igazolvánnyal kellett igazolni.⁵³⁷ Kitüntetéses adományozást az erről szóló eredeti okirattal, ennek hiányában a magyar királyi hadilevéltár főigazgatósága által kiállított igazolvánnyal kellett igazolni. A hadifogság elszenvetését a honvédelmi miniszter által kiállított értesítéssel, hadifogoly-bemutatólappal vagy hadifogoly felszerelési igazolvánnyal igazolhatták. A hadirokkantságot – amennyiben a rokkantság fokának a törvény alkalmazása szempontjából jelentősége volt – a rokkantság fokának megállapítására is alkalmas egy évnél nem régebb keletű hadigondozási igazolvánnyal kellett igazolni.⁵³⁸ A hősi halál tényét olyan – magyar állami anyakönyvvezető által kiállított – halotti anyakönyvi kivonattal vagy a honvédelmi miniszter által kiállított olyan értesítéssel igazolhatták, amelyből kitűnt, hogy a nevezett a harctéren, illetve az ott szerzett sebesülés vagy megbetegedés következtében vagy ellenséges hadifogságban halt meg, vagy őt mint az 1914-1918. évi háborúban eltűntet a királyi járásbíróság holtján nyilvánította. A honvédelmi miniszterhez csak a hadifogságnak, a hősi halálnak és a hadirokkantság százalékos fokának igazolása iránt lehetett kérelmet benyújtani. Olyan igazolást, amely szerint az említett előfeltételek fennállása következtében az érdekelt személyt az 1939. évi IV. törvénycikk 2. szakaszában foglalt mentesség megillette, a honvédelmi miniszter nem adott ki 1941-től. A mentesség fennállását ilyen esetekben annak a hatóságnak kellett – a honvédelmi miniszter által kiadott okiratok alapján – az illető ügyre korlátozott hatállyal elbírálnia, amely előtt valamely konkrét ügy eldöntésében ennek a kérdésnek jelentősége volt.

A 7720/1939. számú ME rendelet 66. szakaszának első bekezdése alapján a miniszterelnökhöz benyújtott mentességi kérelem⁵³⁹ arról szólt, hogy a tárca nélküli miniszter a kérelmet nem találta teljesíthetőnek, ezért indokolás és érdemleges tárgyalás nélkül

szolgálatért. A hozzászólást benyújtók utaltak rá, hogy ők nem külön jogokat szeretnének, hanem a teljes jogú magyar állampolgárokat megillető jogokat. Jelezték azt, hogy a képviselőház által elfogadott javaslat szövege ellentétben áll az államfő hadparancsa alapján kibocsátott szolgálati szabályzattal, amely szerint katona és katona, bajtárs és bajtárs között a vallásos meggyőződés alapján különbséget tenni nem lehet. Előírta a szabályzat azt is, hogy kerülni kell mindazt, „ami a különböző vallásfelekezetek között gyűlölködést idézhet elő”. Úgy vélték, hogy minden tűzharcos méltó a kivételezésre, ugyanakkor a javaslat a tűzharcosoknak csak egy szűk körét részesítette kivételes elbánásban. Rámutattak arra is, hogy a kiállított harctéri eredeti igazolások közül sok elveszett, és azoknak utólagos pótlása nagy nehézségekbe ütközik. HOZZÁSZÓLÁS, 1939. 3-7. pp.

⁵³⁶ A sebesülési érem megszerzésének a határideje 1936-ban lejárt.

⁵³⁷ Az igazolásra jogosult parancsnokságok: a világháború folyamán a magyar királyi honvédségben szolgáltak részére az akkori honvédkerületi parancsnokságok, a császári és királyi hadseregben szolgáltak részére a hadtestparancsnokságok. A világháború befejezése után a hadtestek felállításáig a magyar királyi honvéd vegyes dandárparancsnokságok, a hadtestek felállítása (1938. szeptember 1.) után a magyar királyi honvéd parancsnokságok voltak.

⁵³⁸ Az 1933. évi VII. tc. 1. bekezdése értelmében az I. járadékosztályú hadirokkantat 100 százalékosnak, a II. járadékosztályút 75 százalékosnak, a III. járadékosztályút 50 százalékosnak és a IV. járadékosztályút 25. százalékosnak kellett tekinteni. A járadékellátásra nem jogosult címhasználatos hadirokkant rokkantsági százalékát a Honvédelmi Minisztérium 22. osztálya által kiállított irat igazolhatta.

⁵³⁹ MNL K28 17221/1940. szám.

elutasította, sőt az újrafelvételi kérelemmel is ugyanígy járt el. A miniszterelnöknek írott kérelem arra irányult, hogy a kormányfő az újrafelvételi kérelemnek adjon helyt, és törvényes határidőn belül adja meg a mentességet. Az indokolás szerint az újrafelvétel nem volt törvényben kizárva, tehát helye volt az általános szabályok alapján. A miniszterelnök 1940. április 26-án kelt válaszában érdemi tárgyalás nélkül utasította el a kérelmet. Arra hivatkozott, hogy az említett rendelet szerint a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterénél kellő időben előterjesztett kérelmek elbírálásával a perorvoslati lehetőség megszűnt. Hasonló magyarázattal utasította el a miniszterelnök K. Mór mentességi kérelmét⁵⁴⁰ is, aki ugyancsak az újrafelvétel elrendelését kérte a miniszterelnöktől. Az indokolás szerint a kérelem tartalmazta F. György kassai lakos közjegyzői nyilatkozatát, amelyben szerepelnek a rendelet értelmében a mentességhez szükséges adatok, az, hogy a kérelmező a megszállás ideje alatt minden tekintetben megfelelt a nemzethűség követelményeinek, a csehszlovák állam védelmére egy fillért sem áldozott soha, italmérési engedélyét a felszabadulás utáni időkben megvonták, de később visszakapta a katonai parancsnokság igazolásának hatására. A miniszterelnök érdemben nem tárgyalta az ügyet, hivatkozva arra, hogy a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterénél kellő időben előterjesztett kérelmek elbírálásával a perorvoslati lehetőségek kimerültek. Hasonló válasz született több, a miniszterelnökhöz benyújtott, a zsidótörvény alóli mentesítési kérelemmel kapcsolatban is.⁵⁴¹

Újabb szabályok megalkotására 1940-ben került sor ebben a témakörben. Alapvető változást jelentett, hogy közben megszületett a második zsidótörvény, amely felhatalmazást adott a Magyar Tűzharcos Szövetségnek a tűzharcosok kizárólagos érdekképviseletére. Az új szabályozás szerint minden Károly-csapatkereszttel rendelkező magyar állampolgár tűzharcosnak minősült, de nem minden tűzharcos rendelkezett Károly-csapatkereszttel. Pontosították az igazolványok körét is. A tűzharcosi minőséget egyes bűncselekmények elkövetése esetén el lehetett veszíteni.⁵⁴² A szabályok nemcsak az egyes személyek számára, hanem egyesületeknek is lehetőséget adtak a honvédelmi miniszter engedélyével a tűzharcos jelző használatára. Politikai párt azonban nem kaphatott erre engedélyt. Ennek oka talán abban rejlik, hogy a tűzharcos jelzőt egységes minősítésnek fogták fel, és nem az volt a jogalkotó szándéka, hogy ezt az egységet a politikai pártok szétzilálják. Felülvizsgálták a névhasználatot, amelynek során az egyének elveszithették az erre való jogosultságukat. Lehetőséget biztosított a jogalkotó arra, hogy iparos vagy kereskedő is használja cégének nevében a tűzharcos jelzőt, amelyhez az iparügyi miniszter engedélyét kellett megszereznie. Látható, hogy ebben az esetben a tűzharcos jelző mintegy márkaként szolgált, jelezve, hogy tulajdonosa tett valamit a magyar népert. Ezek felülvizsgálatára is sor került, és az új rendelkezések

⁵⁴⁰ MNL K28 17387/1940. szám.

⁵⁴¹ MNL K28 21756/1941. szám 1941. szeptember 25. K. Imre komáromi lakos kérelme a zsidótörvény alól való mentesítés tárgyában.

⁵⁴² Büntett miatt, vagy az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikkbe ütköző, vagy vagyon elleni vétség miatt elítélt személy elvesztette a tűzharcos minőséget.

értelmében erkölcsi bizonyítványt is csatolni kellett a kérelemhez. A kereskedelmi társaságok közül a részvénytársaság nem kaphatott tűzharcos jelzőt, a többi társaság is csak abban az esetben, ha minden tagja tűzharcosnak minősült.

A jogalkotó szerint a magyar nemzethez való hűség, a magyar nemzetért tett áldozat mentességet eredményezhetett a jogkorlátozó szabályok alól, azonban az említett tényeket valamilyen módon bizonyítani kellett. Ezeknek a megállapítására születtek az ismertetett rendelkezések. Sajátosságuk, hogy azokat a szabályokat tartalmazták, hogyan lehetett bizonyítani egyénenként azt, amit az állam nem tudott bizonyítani. Ez pedig tágabb mozgásteret biztosított a jogosultnak abban a tekintetben, hogy milyen módon tudta kérelmét alátámasztani, és ezzel a jogkorlátozó szabályok alól hogyan tudott mentesülni, a hatóságok számára pedig abban a vonatkozásban, hogy milyen bizonyítékot, bizonyítványt fogad el a törvények keretein belül a jogosultság igazolásául, ezzel biztosítva a mentességet. Szemben a származási igazolásokkal, amelyek esetében az állami anyakönyvben szerepeltek az adatok, ahol mozgásteret sem a kérelmezőnek, sem az állami hatóságnak nem volt.

Változást a 2220/1941. számú ME rendelet hozott. Erről tanúskodik a 20973/1941. számú irat is, amelyben Ugocsa vármegye főispánja kérte M. Jenő temesváraljai lakosnak a zsidótörvény alóli mentesítését. A válasz szerint a 2220/1941. számú ME rendelet értelmében a zsidótörvény alól való mentesítés iránt kérelem benyújtásának helye nincs. Egy másik beadvánnyal kapcsolatos dokumentum⁵⁴³ tájékoztat arról, hogy a 2220/1941. számú ME rendelet értelmében az ott felállított Véleményező Bizottság hivatalból állapította meg azoknak a 'zsidóknak' a névsorát, akik a zsidótörvény alól való mentesítésre érdemesek. A kérvényt egyáltalán nem iktatták, és a konkrét ügyben nem is intézkedtek. Válaszra sem méltatták a kérelmezőt arra hivatkozással, hogy rövidesen úgysis értesül a miniszterelnök úr döntéséről.

Külön érdemes szólni arról, hogy a visszacsatolt területeken milyen módon volt lehetőség a zsidótörvények alóli mentesség megszerzésére. A vonatkozó rendelet lehetőséget adott a miniszterelnöknek arra, hogy meghatározott időn belül a törvény első szakaszának utolsó bekezdésében meghatározott hatállyal mentesíthessen olyan személyeket, akik a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészekben az elszakítás ideje alatt súlyos kockázatot vállaltak a magyarságért, és ezzel kimagasló érdemeket szereztek. Az így szerzett mentesség kiterjedt a mentesített személy keresztény hitfelekezethez tartozó házastársára, özvegyére és a gyermekeire is, ha magatartásuk a magyarsághoz való hűség szempontjából kifogástalan volt. Mentesíthetett a miniszterelnök olyan személyeket is, aki az elszakítás ideje alatt a magyarsághoz való hűség miatt szabadságukat vagy testi épségüket kockáztatták, esetleg szabadságvesztést vagy testi bántalmazást szenvedtek.

A mentesség megadására tehát a miniszterelnök volt jogosult, aki a döntését a ren-delettel felállított véleményező bizottság⁵⁴⁴ javaslatai alapján hozta meg. A bizottság

⁵⁴³ MNL K 28 20067/1941. szám. Z. Béla zsidótörvény alóli mentesége tárgyában benyújtott kérelem.

⁵⁴⁴ A véleményező bizottság elnökből és kilenc tagból állt, akiket az erdélyi magyarságnak az elszakítás ideje alatti vezetői közül a miniszter volt jogosult kinevezni. 2220/1941. számú ME rendelet 3. §.

hivatalból tette meg a javaslatot a mentesítettekre, tehát mentesítés iránti kérelmet benyújtani nem lehetett. Eltérően alakult tehát az eljárás, mint a trianoni ország területén, hiszen a törvényhatóság első tisztviselőjének ebben az esetben nem volt hatásköre igazolást kiállítani. A vonatkozó dokumentumok is tanúskodnak a rendelet következetes betartásáról. Dr. K. J. József sepsiszentgyörgyi ügyvéd kérelmére – a zsidótörvény hatálya alól való mentesítése tárgyában – a választ Háromszék vármegye főispánjának címezte a miniszterelnök. A főispánt utasította levelében arra, hogy a csatolt mellékletet juttassa vissza a kérelmezőnek, és egyidejűleg közölje vele, hogy a miniszterelnök 1941. augusztus 30-án döntött a mentesítések tárgyában, és a mentesítésre kérelmet a 2220/1941. számú ME rendelet értelmében benyújtani nem lehetett, és további mentesítésnek a fennálló rendelkezések értelmében nincs helye. Egy másik esetben is hasonló indokkal utasították el a B. Salamon tományi lakos által benyújtott kérelmet.⁵⁴⁵ Utaltak rá a válaszban, hogy a visszacsatolt erdélyi és keleti részeken a zsidótörvény hatálya alól való mentesítések tárgyában a miniszterelnök már döntött, az okiratokat az érintettek számára már kézbesítették, a nevezett pedig nem szerepelt közöttük.

Elutasította a közigazgatási bíróság végzésében özvegy dr. V. Sándorné ungvári lakos panaszát is.⁵⁴⁶ Az eset érdekessége, hogy bár a tárca nélküli miniszter hatásköre ekkor már megszűnt, de a bíróság a volt miniszter hatásköri kifogásának helyt adott, és a panaszt visszautasította. A panasz a miniszternek az ellen a határozata ellen irányult, amellyel a miniszter elutasította a panaszos kérelmét, amelyet az a 7720/1939. számú ME rendelet 66. szakasza első bekezdésében megjelölt körülményeknek – a néhai férjével kötött házasságából származó gyermekeire vonatkozó – igazolása ügyében terjesztett elő. A közigazgatási bíróság alaposnak találta a tárca nélküli miniszter által emelt kifogást, hiszen a vonatkozó jogszabályok a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterét, illetve a kárpátaljai kormányzói biztost, ezek hiányában pedig a miniszterelnököt jogosították fel az azoknak a körülményeknek az igazolását tartalmazó bizonyítvány kiállítására, amelyeknek fennállása esetén a mentesség kiterjed a rendelet 66. szakaszában megjelölt személyekre. A bizonyítvány kiállítása azonban – a tények hatósági jogkörben való igazolásán túl – a megjelölt hatóság belátásától függött, amely ellen a jogszabályok nem biztosítottak a közigazgatási bíróság előtt érvényesíthető panaszjogot.

Fontos adalékokkal szolgál a mentesítésekkel kapcsolatban H. Ignác és S. Imre memoranduma a 7720/1939. számú ME rendelet 66. szakasza alapján mentesítettek kívánságaival kapcsolatban.⁵⁴⁷ A memorandumban elsőként utaltak arra, hogy a tárca nélküli miniszter 12040/1939. számú rendelete szerzett érvényt a törvényhozás akaratának, és megalkotta a Felvidék hazatért területein a zsidótörvény alól mentesítettek csoportját. Részletekbe menő és beható vizsgálat után az ezeryi kérvényező közül mindössze százötvenegyen részesültek a mentesség kedvezményében. Ők mentessé-

⁵⁴⁵ MNL K 28 26191/1941. szám.

⁵⁴⁶ MNL K28 16292./1941. szám II. 21.

⁵⁴⁷ MNL K28 17680/1941. IV. 21.

gük birtokában szólaltak fel az „ország sorsát intéző hatalmak” előtt. Jelezték azt, hogy a trianoni békediktátum felszámolásához ők is egyengették az utat. Hivatkoztak néhai Teleki Pál gondolatára, mely szerint „magyarrá lesz az, akinek a lelkében a magyarság érzése egyeduralkodóvá válik”. Életük, szabadságuk és vagyonuk kockáztatásáért nem kiváltságos helyzetet kértek, hanem a minden polgárt megillető alapjogokban való részesülést. Nézetük szerint azonban ez nem történt meg, mert a megadott mentesség hatástalannak bizonyult, hiszen helyzetük az elszakítás ideje alatti időkhöz képest nem változott. Ugyanolyan akadályokkal és nehézségekkel kell szembenézniük. A mentesített zsidó magyarok a legsúlyosabb anyagi gondokkal küzdő emberek közé tartoznak, akik „a fennálló törvényes rendelkezések, de főként az ezeken is túlmenő végrehajtási intézkedések és a közigazgatási hatóságoknak magát még ezekben is túltevő gyakorlata miatt ma sem képesek családjuknak még a száraz kenyeret sem biztosítani...”⁵⁴⁸

Jelezték, hogy a 2220/1941. számú ME rendelet a mentességi intézményt jelentősen szélesebb keretek között állapította meg, mint a felvidéki mentességet statuáló 7720/1939. számú ME rendelet. Azonban úgy vélték, hogy mind erkölcsileg, mind jogilag lehetetlen, hogy Magyarország területén két különböző terjedelmű mentesség legyen érvényben. A felvidéki mentesség ugyanis csak a szabadság vagy testi épség kockáztatása, szabadságvesztés vagy testi bántalmazás elszenvedése alapján volt elnyerhető, míg az erdélyi mentesség megszerezhető volt a magyarsághoz való tartozás megvallása alapján is. Kérésük arra irányult tehát, hogy a miniszterelnök a felvidéki mentességgel bírókat helyezze azonos elbánás alá az erdélyi mentességben részesülőkkel, és a felvidéki mentesség terjedelmét kormányrendelettel olyan mértékben terjessze ki, hogy az az erdélyi mentességgel egyenlő terjedelmű legyen.⁵⁴⁹ A felvidéki mentességben részesített zsidók által írt memorandumot „intézkedést nem igényel” megjegyzéssel látták el a miniszterelnökhöz való beérkezésekor.⁵⁵⁰ A rendelkezésre álló dokumentumok alapján levonható az a következtetés, hogy bár a jogi alapot biztosították a mentesítéshez, az azonban jóval szűkebb lehetőségeket határozott meg. Másrészt – ahogyan az a memorandumból is kiderült – azon kevesek, akiket mentességben részesítettek, nem rendelkeztek ugyanolyan jogokkal, mint a teljes joggal bíró magyar állampolgárok.

A Közigazgatási Hírlap⁵⁵¹ 1942. január 18-i száma egy kivételezettséggel kapcsolatos ügyről tudósít, amelyben Sz. város elsőfokú iparhatósága az egyik helybeli lakost a 7720/1939. számú ME rendelet 37. szakaszának második bekezdése értelmében benyújtott bejelentésének elbírálása után a zsidóknak tekintendő névjegyzékébe vette fel. A nevezett a határozat ellen felszólamlással élt, melyben arra hivatkozott, hogy ő a székhely hadosztályban az 1918. december 4-től az 1919. évi április 26-ig mint tartalékos hadnagy teljesített szolgálatot, majd a románok Brassóba internálták, ahonnan 1919.

⁵⁴⁸ MNL K28 17680/1941. IV. 21.

⁵⁴⁹ Kassán, 1941 áprilisában keletkezett a memorandum.

⁵⁵⁰ MNL K28 17680/1941. IV. 21.

⁵⁵¹ KH. 1942. január 18. 3. szám 8. p.

június 19-én szabadult ki. Ezeket a tényeket a Székelyhadosztály Egyesület igazolványával igazolta. Kérdésként merült fel, hogy alkalmazható-e nevezettre az 1939. évi IV. törvénycikk második szakasza első bekezdésének hatodik pontja, vagyis a székely hadosztályban teljesített szolgálata tekinthető-e olyan ellenforradalmi tevékenységnek, amelyben a nevezett az életét kockáztatta, illetőleg az Egyesület igazolványa alapján kivételezettnek tekinthető-e, és így a 'nemzsidók' névjegyzékébe sorolható-e. A Hírlap szakértőinek válasza szerint jogszabály nem létezett arra, hogy a zsidók részére a Székelyhadosztály Egyesület igazolványa alapján mentesség járna. A jogszabályok szerint az Országos Vitézi Szék bizonyítványát követelik meg az igazolásra. A kérelmezőnek elfogadható módon igazolnia kellett, hogy miért terjeszti elő a kérelmét. Hivatkoztak a 2220/1941. számú ME rendeletre is, amely ugyancsak lehetőséget biztosított a mentességekre, de mint jelezték, ennek a határideje már lejárt. A jogszabályok elvben lehetőséget adtak a mentesülésre, de a gyakorlatban ez ritkán valósult meg.

Megállapítható tehát, hogy a mentességekkel kapcsolatos eljárásokra több hatóság-nak is biztosítottak hatáskört a jogszabályok. Érdekes azonban az is, hogy a mentességre vonatkozó nyomtatványt egyik rendelet sem tartalmazta. Hatáskörrel rendelkezett a törvényhatóság első tisztviselője, a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere, a belügy-miniszter, a honvédelmi miniszter, a miniszterelnök. Jogosultak voltak hatósági bizonyítvány vagy igazolás kiállítására a polgármesterek, az Országos Vitézi Szék, a lelkesek, a katonai parancsnokságok, a honvédelmi miniszter, az állami anyakönyvezetők, az egyházi hatóságok. Számos bizonyítvány szolgálhatott elméletben a mentesség alapjául, így például születési anyakönyvi kivonat, születési bizonyítvány, keresztlevél, házasságlevél, az izraelita hitfelekezetből való kilépést igazoló bizonyítvány, annak a lelkeseknek a bizonyítványa, akinél az áttérés történt, hadigondozási bizonyítvány, a magyar királyi hadilevéltár főigazgatósága által kiállított igazolvány. Jelentős szerepet töltött be a mentességgel kapcsolatos eljárásban, a jogszabályok értelmezésében és alkalmazásában a Közigazgatási Bíróság is.⁵⁵² Elméletben számos lehetőség állt tehát az érintettek részére, hogy mentesüljenek a jogkorlátozó törvények rendelkezései alól.

A rendelkezésre álló és megvizsgált levéltári dokumentumok közül azonban elvétve találni olyan iratot, amelyben a kérelmezőnek mentességet adtak volna. Hiába a csatolt okirat, a többféle igazolás, a kiegészített kérvény, megállapítható, hogy általában a hatóságok a hatáskör hiányára, jogszabályi változásra vagy a határidő leteltére hivatkozással rendre elutasították a mentességi kérelmeket. Jelen fejezet az első két zsidótörvény alóli mentesülési lehetőségekről szolt az 1938 és 1942 közötti időszakban, ugyanakkor 1941-ben hatályba lépett a nürnbergi faji törvények mintájára megalkotott harmadik zsidótörvény, amely már – ahogy arról korábban szó volt – egyértelműen a magánjogi jogviszonyokba avatkozott bele, és még kevesebb lehetőséget biztosított a törvény alóli mentesülésre.

⁵⁵² Egyrészt több elvi döntéssel és jogegységi határozattal „segítette” a bíróság a jogszabályok alkalmazását, másrészt a gyakorlatban pedig panasszal lehetett élni hozzá a mentességekkel kapcsolatos közigazgatási határozatok ellen.

A mentesítési ügyek azonban folyamatosan zajlottak tovább. Bizonyítja ezt egy 1944. február 17-én kelt dokumentum is. Eszerint a nagyváradai rendőrség hatósági erkölcsi bizonyítványt állított ki K. László, nagyváradai lakos részére kivételezettség kérése céljából. A hatósági erkölcsi bizonyítvány tartalmazta, hogy K. Lászlót unitárius vallású tisztviselő állam elleni, szemérem elleni, nyereségvágyból elkövetett bűntett vagy véttség, ahogy fajgyalázás vétsége, felségsértés, kormányzósértés, hűtlenség és lázadás büntette miatt sem ítélték el, és ellene bünvádi eljárás sem volt folyamatban.⁵⁵³

A mentesítések mellett a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok helyzetének alakulásáról is számos dokumentum tanúskodik.

Külföldön tartózkodó magyar állampolgárok és a zsidótörvények

A jogegyenlőség kérdésével összefüggésben szolgálnak adalékul a külföldön tartózkodó magyar állampolgárokról szóló dokumentumok, mert több példa volt arra, hogy az állam hogyan védte meg saját polgárait más államok jogkorlátozó rendelkezéseivel szemben. Példaként a sárga csillag viselése és a „zsidófürttel” szembeni intézkedések említhetők meg. Magyarországon a sárga csillag viselésére a német megszállás után került sor.⁵⁵⁴ Szlovákiában azonban már 1941-ben bevezették az ezt szabályozó rendeletet.⁵⁵⁵ Az 1941-ben hozott 198/1941. számú szlovákiai zsidótörvény az antiszemita törvénykezés legszélsőségesebb lépéseként került be a történelembe.⁵⁵⁶ A jogszabály a 'zsidók' által viselendő megkülönböztető jelet hat centiméter átmérőjű, sárga színű, kék szegélyű hatágú csillagban állapította meg.⁵⁵⁷ Ennek hatására számos magyar állampolgárságú, de Szlovákiában élő zsidó fordult a követséghez felvilágosításért arra vonatkozólag, hogy köteles-e viselni a megkülönböztető jelzést. A követség ideiglenes szóbeli felvilágosítása szerint annak a ténynek megállapítására, hogy egy magyar állampolgár 'zsidónak' minősül-e vagy nem, a magyar törvény az irányadó, annak ellenére, hogy nem tartózkodnak az ország területén. Utalt a követség ugyanakkor arra, hogy a szlovák rendelet nem tett különbséget zsidók között az állampolgárságuk alap-

⁵⁵³ MNL K28. 1944. február 17. Hatósági erkölcsi bizonyítvány.

⁵⁵⁴ A belügyminiszter 172068/1944. számú irata a sárga csillag viselésének ellenőrzésére vonatkozott. Eszerint a hatóságok tisztviselői, a csendőrség, az állambiztonsági rendszert volt köteles ellenőrizni, hogy a sárga csillag viselésére kötelezettek eleget tesznek-e kötelezettségüknek. A sárga csillag magyarországi bevezetéséről az utolsó fejezetben lesz szó részletesen.

⁵⁵⁵ Szlovákiában megalkották az ún. Zsidó-kódexet, melyben a jogfosztó rendelkezések egyértelműen a zsidókat célozták. A Zsidó-kódex oly annyira „jól sikerült alkotás” lett, hogy maga a náci rezsim is az „Új-Európa” példaértékű alkotásának titulálta.

⁵⁵⁶ A zsidótörvény minden zsidók ellen kiadott jogszabályt – összesen 270 diszkriminatív cikkelyt – tartalmazott, és a zsidó fogalmát a nürnbergi faji törvények mintájára határozta meg. Ebben a jogszabályban a zsidó fogalmát nagyon széleskörűen határozták meg. Zsidónak minősült az, aki legalább három generációra visszamenőleg zsidó felmenőktől származott, és részben az, akinek legalább két nagyszülője zsidó volt és 1939. április 20-án a zsidó valláshoz tartozott, vagy ezt követően tért át, vagy 1939. április 20. után kötött 'zsidónak' minősülő személlyel házasságot, vagy ilyen személy leszármazottja, valamint aki 1940. február 20-át követően zsidóval folytatott házasságon kívüli kapcsolatból született. GRAZIANO-EÖRDÖGH, 2006. 66. p.

⁵⁵⁷ „A zsidók kötelesek viselni a hatóságok által előírt megkülönböztető jelvényt (Dávid Csillagot).” II. fejezet, 8. §.

ján, és ez a jogszabály mint közigazgatási intézkedés minden szlovákiai lakosra vonatkozott, ezért a magyar állampolgárságú zsidóknak is érdekükben áll, hogy betartsák a szlovák állam jogszabályait. Hiszen a törvényekkel szembeni ellenszegülés a kiutasítás jogkövetkezményét vonhatta maga után a szlovák törvénykezés szerint.

A nagykövet Bárdossy László miniszterelnökhöz fordult felsőbb utasításért, hogy adjon útmutatást ebben az ügyben a követendő eljárásra. A miniszterelnök politikai követe nem értett egyet a pozsonyi követség által képviselt iránymutatással. Értelmezése szerint Szlovákiának nincs joga arra, hogy más állam polgárait, így a magyarokat is a saját jogszabályaiban foglalt rendelkezések alapján megkülönböztető jelzés viselésére kötelezze. Hiszen – ahogy arra már utaltunk – Magyarországon ekkor ilyen diszkriminatív jelzés viselésére kötelezés nem volt előírva. Azaz összességében válaszlevelében⁵⁵⁸ a miniszterelnökség a kevésbé diszkriminatív magyar jogszabályok keretei között saját állampolgárainak tekintve a zsidókat, védelembbe vette őket. Ugyanakkor a miniszterelnök levele arra is utal, hogy ezt a joggyakorlatot a szlovák közigazgatási szervek nem tartották be, mert a miniszterelnökség arra vonatkozólag is felvilágosítást kért a követségtől, hogy hány Szlovákiában tartózkodó magyar zsidó állampolgár nem tett eleget az ottani jogszabályoknak, vagyis ennek következtében hány embert utasítottak ki az országból.⁵⁵⁹

Egy másik példa a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok helyzetéről annak a román jogszabálynak a végrehajtása, amely a „zsidó mezőgazdasági vagyonnak” az állami tulajdonba való átvételéről szólt 1940-ben. A rendelet értelmében 'zsidó' személy⁵⁶⁰ Romániában nem szerezhethet és nem birtokolhatott mezőgazdasági ingatlant. A jogszabály hatálya kiterjedt a Romániában, mint külföldön lakó idegen állampolgárokra is. Így olyan személyekre is vonatkoztak, akik Erdély visszacsatolt területén rendelkeztek állandó lakhellyel, és így már 1940 augusztusában magyar állampolgárokká váltak, de ingatlanuk az akkori Románia területén voltak. A követségi jogtanácsos levelében két csoportra osztotta az érintett személyeket: egyrészt azokra, akik a második zsidótörvény alapján 'zsidónak' minősültek, másrészt, akikre valamilyen mentesség alapján nem vonatkoztak a korlátozó rendelkezések. A jogtanácsos szerint a román jogszabály a nemzetközi jog általános elveibe ütköző jogsértést tartalmazott, így szerinte kérdésként merült fel, hogy szükséges-e a követség beavatkozása „a zsidó vallású magyar állampolgárok érdekében.”⁵⁶¹ Az ezt követően 1940. november 29-én tartott külügyminiszeri értekezleten vitatták meg a kérdést. Az értekezletet vezető elnök azért tartotta a jogszabály elleni tiltakozást aggályosnak, mert véleménye szerint ez úgy tűnne, és a román kormány úgy tájékoztatná a németeket, mintha a zsidókat

⁵⁵⁸ MNL K 28. 343/1941. XI. 12. szám. 1941. december 20.

⁵⁵⁹ „Mivel egyes magyar állampolgárságot nem szerzett, de Magyarországon tartózkodó zsidók Szlovákiába való kiutasítását a magam részéről kívánatosnak tartanám.” MNL K 28. 343/1941. XI. 12. szám. 1941. december 20.

⁵⁶⁰ 'Zsidónak' minősült a román jogszabályok értelmében az a személy, akinek legalább egy szülője zsidó volt, tekintet nélkül arra, hogy áttért-e más vallásra vagy sem. MNL K 28. 21354/1940. szám. 1940. október 24.

⁵⁶¹ MNL K 28. 21354/1940. szám.

védené a magyar kormány. A külügyminisztérium politikai osztálya azt javasolta, hogy a román állam által kártérítésként adott – és rögtön zárolt – kötvények átadását kérjék a magyar állam számára. Hivatkoztak a magyar jogszabályokra, amelyek értelmében a magyar állam a 'zsidónak' minősülő személyektől elvett földekért teljes kártérítést nyújt, – fele részben készpénzben, fele részben pedig kötvény formájában – vita esetén pedig az ítéletábra volt jogosult eldönteni az összeget. Úgy vélték, hogy a román kormány is hasonló igényt fog formálni a Magyarországon románok tulajdonában lévő ingatlanok esetében. Javaslatuk az volt tehát, hogy intézzenek a román kormányhoz egy jegyzéket, amelyben a viszonyosság elve alapján teljes kártérítést kérjen a magyar állam, alátámasztva ezt a magyar jogszabályok rendelkezéseivel. Az értekezleten felmerült az is, hogy az akkor készülő harmadik zsidótörvénybe vegyék fel azt a rendelkezést, mely „*az idegen honos zsidó földbirtokosok kedvezőtlenebb kártalanítását is lehetővé teszi, mint a többiét, ha az állam, amelynek polgárai, a magyar honos zsidókat diszkriminálja.*”⁵⁶² Ez a rendelkezés azonban végül nem került bele az 1941. évi XV. törvénycikkbé.

Amint azt a fenti példák szemléltetik, a magyar állam hatóságai továbbra is saját állampolgáruknak tekintették a magyar állampolgároknak minősülő, külföldön tartózkodó 'zsidó' személyeket. A sajátjuknak tekintett állampolgáraikat megvédeni szándékoztak a más államok diszkriminatív jogszabályaival szemben.

Ugyanezt támasztja alá a külügyminisztérium 1944. április 19-én, tehát már a német megszállást követően keletkezett állásfoglalása a szökni készülő zsidókkal szemben. A honvédelmi miniszternek címzett levélben ismertette a külügyminiszter a német katonai parancsnokság kérését, hogy az országból kiszökni szándékozó 'zsidó' személyeket a magyar határőrizeti szervek adják át a németeknek. A külügyminisztérium azonban ezt a kérést elutasította a következő indokolással: „*soha át nem tört elv, hogy egy állam sem adja át saját állampolgárát egy más hatalomnak, még ha barátairól van is szó.*”⁵⁶³ Rögzítette továbbá azt is, hogy a magyar „zsidókérdés” megoldása a magyar belügyminiszter kizárólagos feladatkörébe tartozik.

„Zsidófürt” mint közigazgatási jelzés

Másfél hónappal a Kárpátaljára történő bevonulás előtt fordult a Társadalmi Egyesületek Szövetsége levélben a magyar miniszterelnökhöz. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége az 1919 őszen megalakult magyar nemzeti szellemű társulások, szövetségek szervezete volt, amely céljának a „nemzetépítő szervezetek” összefogását, a nemzet egyetemes érdekeinek és a keresztény erkölcsnek a védelmét tekintette.⁵⁶⁴ A szövetség azzal a kéréssel fordult a miniszterelnökhöz és a belügyminiszterhez, hogy közegészségügyi okok alapján büntetőjogi eszközök bevezetésével tiltsák meg a „zsidófürt” vi-

⁵⁶² MNL K 28. 21355/1940. szám.

⁵⁶³ MNL K 28. 142. csomó. 11264/1944. szám. 1944. április 14. Bánásmód szökni készülő zsidókkal.

⁵⁶⁴ A Társadalmi Egyesületek Szövetségének fővédnöke volt Habsburg József és Albrecht királyi herceg, díszelnökei Zichy Gyula, Ravasz László és Raffay Sándor voltak.

selését.⁵⁶⁵ Állítása szerint az északkeleti vármegyékben és Kárpátalján folyamatosan felbukkannak kiütéses tifuszos esetek, amelyeknek terjedését a pajesz viselésének tulajdonította. Utalt a vonatkozó belügyminiszteri rendeletre is, amely kötelezővé tette a fertőtlenítést és az „érdekeltek” megnyíratását.⁵⁶⁶ A szövetség jelezte a miniszterelnöknek, hogy a vonatkozó rendeletet nem tartják be, vagyis mellőzik a zsidók megnyíratását elsősorban a kárpátaljai területeken,⁵⁶⁷ ezzel pedig előjogokat kapnak, egyfajta kiváltságot biztosítanak számukra. A „zsidófürt” viselését – amelyről, mint állandó, létező szokásról írtak az említett területeken – nézetük szerint nehezen lehet összeegyeztetni a „tengelyhatalmakkal fennálló barátsággal”, másrészt nem vet jó fényt az ország más államok általi megítélésére, valamint ellenkezik a nemzet keresztény mivoltával is. A miniszteri tanácsos a levelet a miniszterelnöknek továbbította arra hivatkozással, hogy ebben az ügyben eljárni nem tud, mert ez a kérdéskör nem tartozik az ő hatáskörébe.⁵⁶⁸ Ung vármegye főispánja és a város polgármestere 1941 januárjában kelt levelében a Társadalmi Egyesületek Szövetségének állításait egészségügyi és jogi okokra hivatkozva tételesen megcáfolta. Leszögezte, hogy tetvesség vagy annak észlelése esetén a rendeletet szigorúan be fogják tartani, és a „zsidófürtöket” is le fogják vágni, azonban a kaftánnak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak ennek a betegségnek a terjedésében, mert ennek a ruhadarabnak a tisztántartása nehéz. A ruhatetű pedig a ruházatban, nem pedig az ember bőrén található. A megoldást tehát elsősorban a kaftán viselésének megtiltásában látta a polgármester és a főispán. Másrészt közigazgatási szempontból jelentőséget is tulajdonítottak a „zsidófürt” viselésének, amely álláspontjuk szerint megkönnyíti a közigazgatási szervek utasításának a végrehajtását mind az elkülönítéskor, mind pedig az óvintézkedések megtételekor, hiszen a 'zsidókat' nemcsak vallási szempontból, hanem fajilag is megkülönbözteti a keresztényektől,⁵⁶⁹ azaz a „zsidófürtre” mint közigazgatási jelzésre tekintettek.

A kormányzóbiztos egyértelműen nem javasolta a miniszterelnöknek a beavatkozást ebbe az ügybe. Azzal érvelt, hogy a „zsidófürt” hordásának megtiltása nem faji, hanem vallási kérdésnek minősül, tehát nem tartozik az állami szabályozás körébe, így ebbe az állami hatóságoknak beleszólási joguk nincs.⁵⁷⁰ Látható tehát, hogy ebben az esetben

⁵⁶⁵ MNL K28. 917/1940. szám. Tárgy: társadalmi egyesületek szövetsége: zsidók megnyíratása és zsidófürt hordásának megtiltása.

⁵⁶⁶ 247700/1938. számú BM rendelet. A rendelet kimondta, hogy „az egyén tetvételítése céljából a haját, szakállt, bajuszt és minden egyéb testszőrzetet rövidre kell lenyírni, illetve leborotválni. Ha a tetvesség csak kifestésű, a szakáll, bajusz, és a férfiak hajának kivételével a testszőrzet, valamint a nők hajának lenyírása mellőzendő.”

⁵⁶⁷ „Ez nemcsak alig érhető előjogokat biztosít ennek a népelemnek, amelynek eddigi előnyös helyzetét az állampolgári jogegyenlőség tévesen értelmezett elvének a megszüntetésével a törvényhozás bölcsessége csökkenteni törekszik, hanem állandó egészségügyi ártalmat is jelent az északkeleti részek lakosságára nézve.” Részlet a Szövetség leveléből. MNL K28. 917/1940. szám.

⁵⁶⁸ 1940. október 11. MNL K28. 917/1940. szám.

⁵⁶⁹ Jelezte továbbá a főispán, hogy 1940-ben Ung vármegyében két kiütéses tifuszos eset fordult elő, Ungváron pedig egy eset, de egyiket sem „zsidófajú hurcolta be”. 1941. január 18.

⁵⁷⁰ MNL K28. 24652/1940. szám. 1941. december 3.

egy ügybuzgó keresztény szervezet „akciójáról” volt szó, amelynek az állításait azonban különböző okokra hivatkozva a magyar közigazgatási hatóságok megcáfolták, és – a pajesz viselését vallási előírásnak tekintve – a dologba nem avatkoztak be. Az ügy azonban nem zárult le. Erről tanúskodik a miskolci tiszti főorvos állásfoglalása, amelyben nem egészségügyi, hanem politikai kérdésként határozta meg a hajfürt lenyíratását. Ezért tartotta fontosnak, hogy az érvényes miniszteri rendeletek hatályát a ’zsidókra’ is terjesszék ki.⁵⁷¹ Egy hónappal később a Borsod vármegyei törvényhatósági bizottságon is napirendi pontként szerepelt a „probléma”, amellyel kapcsolatban véghatározatban a belügyminiszterhez fordultak a rendeleti szabályozás érdekében. Indokolásukban pedig kifejtették, hogy szabályrendeletet a kérdésben azért nem alkothattak, mert a hajfürt viselésének megtiltása magasabb szintű jogszabályokba, így a jogforrások hierarchiájába ütközött volna.⁵⁷²

A jogegyenlőség megváltozott fogalma a Magyarországon élő és a jogkorlátozó törvények hatálya alá tartozó emberek sorsát is alapvetően változtatta meg, amelyhez hozzájárultak az alacsonyabb szintű jogszabályok, így különösen a rendeletek is.

Numerus clausus-numerus nullus

A jogegyenlőség fogalmának változása körében helyeztem el a második zsidótörvénynek az egyetemekre és főiskolákra felvehető hallgatók számára vonatkozó előírásait pontosító rendeleteket. A numerus clausus diszkriminatív szabályait, ahogy arról már szó volt korábban, hatályon kívül helyezték 1928-ban, a második zsidótörvény azonban „felelevenítette” a rendelkezéseit, és tovább szűkítette a kört, hiszen húsz százalék helyett hat százalékban határozta meg a felvehető ’zsidó’ hallgatók számát. Tulajdonképpen 1939-re „egyszerűbbé” vált a helyzet a törvény ezen szakaszának végrehajtása szempontjából, hiszen már meghatározták egyértelműen, hogy ki tartozott a ’zsidó’ fogalmába. A törvény e szakaszának végrehajtására a 7300/1939. számú ME rendelet vonatkozott. Míg a magasabb szintű jogszabály mindössze a hat százalékot, illetve a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem esetében a tizenkét százalékot határozta meg a ’zsidó’ hallgatókra vonatkozóan, addig a rendelet a legrészletesebben fejtette ki a törvényszakasz szinte minden szavát. Rögzítette, hogy mit ért a jogalkotó „egyetem” alatt, amelynek fogalmába nemcsak a tudományegyetemeket, hanem főiskolákat és akadémiákat is sorolt. Meghatározta a „hallgató” vagy „növendék”, az „első évfolyamra jelentkező hallgató, illetve növendék” fogalmát, a százalékok számításának módját. A felvételi kérelem részévé vált innentől kezdve az az igazolás is, amelyben a hallgató ’zsidó’ vagy ’nemzsidó’ származásáról saját és szülei születési anyakönyvi kivonatával „tájékoztatta” az oktatási intézményt, amelynek jogot biztosított a rendelet arra, hogy a nagyszülők születési anyakönyvi kivonatának bemutatását is kérhesse a

⁵⁷¹ B-A-Z ML IV. B. 810/b. 58/1940. számú irat.

⁵⁷² Ez a törvény az 1895. évi XLIII. törvénycikk volt, amely szerint senkit nem lehetett törvényekbe, vagy közérkölciségbe nem ütköző vallási szertartásában akadályozni. Valamint hatályban volt a 244700/1938. számú belügyminiszteri rendelet is a tetvesség elleni védekezésről, amely azonban nem szabályozta a fenti kérdést.

hallgatótól. A rendelet lehetőséget adott a 'zsidónak' minősülő hallgatónak az arányszámon felüli felvételére abban az esetben, ha a felvételi feltételeknek megfelelt. Ezzel gyakorlatilag az egyetemnek biztosított „kiskaput” a jogszabály adott esetben a felvételre. Megismételte a rendelet a második zsidótörvény alóli mentesség alapjául szolgáló kivételeket is, amelyeket a 'zsidónak' minősülő hallgatónak „jogában” állt igazolni, és így bekerülhetett az adott felsőoktatási intézménybe.⁵⁷³

Levéltári dokumentum tanúskodik a korlátozó rendelkezések végrehajtásáról. 1943-ban S. Adolf naszódi lakos kérte fiának az egyetemi felvételét a zsidó létszám felett a főiskolára a megszállás alatt tanúsított kifogástalan magatartására hivatkozva. A kérelmet arra hivatkozással utasította el a miniszterelnökség, hogy az engedély megadása kizárólag az egyetem, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe tartozik. Mindezt jelezték a kérelmező számára is.⁵⁷⁴

A második zsidótörvény végrehajtása során merült fel a gimnáziumokban a 'zsidó' tanulók létszámának a korlátozása. Az egyetemi felvételre vonatkozó korlátozások mellett tehát a középiskolába felvehető tanulók számának a korlátozásáról is tanúskodnak a levéltári források. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 167.815/1940. IX. számú rendeletének végrehajtásával kapcsolatban – amely a gimnáziumokba felvehető 'zsidó' hallgatók számának országos arányát 6 százalékban határozta meg – egy 1940. május 7-én keletkezett levélben a vallás- és közoktatásügyi miniszter Kárpátalja kormányzói biztosától kért sürgős tájékoztatást arról, hogy a kárpátaljai nem zsidó gimnáziumokban mennyi lehet az egyes osztályokba felvehető zsidó tanulók száma.⁵⁷⁵ Válaszában a kormánybiztos arról tájékoztatta a minisztert, hogy a Kárpátalján működő gimnáziumok 22 százaléka zsidó gimnázium. Javaslatában a gimnáziumba felvehető zsidó hallgatók országos arányát 6 százalékban képzelte el. Jelezte továbbá a miniszternek azt is, hogy a fentebb említett rendeletben foglalt korlátozások végrehajtásának Kárpátalján sem volt akadálya.⁵⁷⁶

1941-ben az államtitkár tájékoztatta a miniszterelnököt a már meghozott és bevezetett korlátozásokról, így arról, hogy a zsidó tanulók felvételének korlátozását a „zsidó szellemi proletariátus kialakulásának megelőzése végett” tartotta indokoltnak.⁵⁷⁷ Ennek keretében a gimnáziumok első és a második osztályába felvehető zsidó tanulók számát hat százalékban, míg a miskolci katolikus gimnáziumban tizenkét százalékban határozta meg az államtitkár. Ugyanakkor jelezte azt is, hogy az izraelita felekezet által fenntartott gimnáziumokban nem korlátozta a felvehető 'zsidó' tanulók létszámát.

⁵⁷³ Így például az első világháborúban szerzett érmek, kitüntetések, hadigondozási bizonyítvány, férje vagy szülője hősi halálát bizonyító halotti anyakönyvi kivonat, az Országos Vitézi Szék bizonyítványa az 1918-1919-es forradalmakban nemzeti mozgalmakban való részvételről, olimpiai bajnoki cím igazolása az Országos Testnevelési Tanács igazolása által, vagy annak igazolása, hogy bevett vagy elismert keresztény felekezet tényleges vagy nyugdíjas lelkipásztora.

⁵⁷⁴ MNL K 28. 29330/1943. szám. S. Adolf naszódi lakos kérelme fia S. Tibor egyetemi felvétele tárgyában.

⁵⁷⁵ MNL K 28.17280/1940. szám. a zsidótanulók felvételének korlátozása Kárpátalján.

⁵⁷⁶ MNL K 28 7535/1940. szám. a zsidótanulók felvételének korlátozása Kárpátalján.

⁵⁷⁷ MNL K 28. 167815/1941. szám. Teleki Pál miniszterelnök Úrnak az államtitkártól.

Kérte továbbá a miniszterelnököt, hogy tájékoztassa őt a Kárpátalján működő gimnáziumok esetében az eljárás folyamatáról. Az államtitkár a tanulókra vonatkozó korlátozások végrehajtását fokozatosan, évről évre képzelte el.⁵⁷⁸

B) A tulajdonhoz való jog szűkítése rendeletek útján

A Horthy-korszakban a (föld)tulajdonjog szabályozásának kérdése szinte állandóan napirenden volt, az állami beavatkozás és a tulajdonjog korlátozása azonban 1938-tól kezdődően vált egyre inkább meghatározóvá ezen a téren (is) a rendeletek szintjén. A törvényekhez kapcsolódó rendeleteket csoportosíthatjuk keletkezés szerinti, a kiadó minisztérium szerinti és az egyes jogokat érintő tartalmuk alapján. Ha az utóbbi csoportosítási mód szerint nézzük végig a tulajdonjogot érintő rendeleteket, akkor megállapítható, hogy az 1939 és 1944 közötti időszakban 1942-re bontakozott ki teljes egészében a tulajdont korlátozó jogszabályok összessége, vagyis 1942 jelentette a korszakhatárt ebben a tekintetben.

1938-ban egyetlen alacsonyabb szintű jogszabály, a 8730/198. számú ME rendelet született a parlagon hagyott mezőgazdasági ingatlanok művelésének biztosításáról, amely a földtulajdonjog korlátozásnak első lépcsőfokát jelentette. A rendelet szerint amennyiben az adott ingatlan művelése nem volt kielégítő, akkor az illetékes gazdasági felügyelőség javasolhatta annak haszonbérben történő hasznosítását. Ez a jogszabály tehát a magántulajdon szentsége elvének „megsérthetőségét” rögzítette. Az első zsidótörvény nem rendelkezett a tulajdonhoz való joggal kapcsolatos kérdésekről, tehát ekkor még rendeletek megalkotására sem került sor kimondottan a 'zsidónak' minősülő személyek tulajdonjogával összefüggésben. Ugyanakkor 1939-ben már több szabályt is találunk a második zsidótörvényhez kapcsolódóan. A kiindulópontot tehát az 1939. évi IV. törvénycikk és a végrehajtási rendelete jelentette az ingatlanok tulajdonjogának szabályozása tárgyában az 1938-tól kezdődő időszakban.

A törvény végrehajtási rendelete – 8630/1939. számú ME rendelet – az ingatlanok bejelentési kötelezettségét írta elő. A jogszabály értelmében minden 'zsidók' tulajdonában lévő, 600 négyszögölnél nagyobb, külterületen fekvő mezőgazdasági ingatlant egy erre a célra szerkesztett formanyomtatványon be kellett jelenteni a polgármesternek 1939. október 1-ig, majd ezt a dátumot később november 30-ra módosították. Amennyiben a város belterületén fekvő ingatlanon folyamatosan mezőgazdasági munka folyt – kert, szőlő, gyümölcsös –, az ingatlant ekkor is be kellett jelenteni. A rendelet szerint nem kellett bejelenteni a 600 négyszögölnél nem nagyobb mezőgazdasági ingatlant. Előírta viszont a meghatározott minták szerinti bejelentést, kimutatást, igénylők jegyzékének elkészítését. Mindazoknak a 'zsidó' ingatlantulajdonosoknak tehát, akikre a törvény vonatkozott, és akiknek ingatlana a bejelentési kötelezettség alá esett, a megfelelő nyomtatványokon a bejelentést 1939 októberének elejéig teljesí-

⁵⁷⁸ MNL K 28. 167815/1941. szám. Teleki Pál miniszterelnök Úrnak az államtitkártól.

teniük kellett. Ezt a határidőt október elsején újabb rendelet egy hónappal meghosszabbította.⁵⁷⁹

A 43300/1939. számú igazságügy-miniszteri rendelet részletesen szabályozta az ingatlanszerzési módokat,⁵⁸⁰ a hatósági engedélyek megadásának a szabályait, azt a hatóságot és annak eljárását, amely jogosult volt a hatósági bizonyítvány kiállítására, továbbá a telekkönyvi hatóság eljárására vonatkozó szabályokat. Külön kategóriaként – „zsidó”, „teljes jogú keresztény”, „őske keresztény” – határozta meg az alacsonyabb szintű jogszabály az ingatlanszerzési módokat és tilalmakat.⁵⁸¹ Ingatlan tulajdonjog telekkönyvbe történő bejegyzéséhez minden esetben teljes bizonyító erejű okiratot kellett mellékelni, amelyben a leendő tulajdonos igazolta, hogy nem minősült 'zsidónak'.⁵⁸²

A földművelésügyi miniszter átengedésre kötelező határozata ellen panasszal lehetett élni a bíróságnál a 3350/1940. számú ME rendelet alapján, amelynek határidejét egy újabb jogszabályban találjuk.⁵⁸³

1942-ben az 1750. számú miniszterelnöki rendelet a 'zsidók' tulajdonában lévő mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalmának korlátozásáról és zár alá helyezéséről rendelkezett. Az 5300/1942. számú miniszterelnöki rendelet a 'zsidók' tulajdonában lévő egyes ingatlanok elidegenítésének a szabályait rögzítette. Kivételt képezett az átruházási tilalom alól újabb rendelet értelmében a falusi belső udvar, a kert, a kisebb területű mezőgazdasági ingatlan. Ugyancsak az előbb említett két rendelet kiegészítéseként kivételeket határozott meg az öt holdon aluli birtokokhoz kapcsolódóan annak elősegítése céljából, hogy minél nagyobb számban vásárolhassanak 'zsidónak' nem minősülő személyek ilyen birtokot. Egy újabb rendelet lehetőséget adott, hogy az átruházási tilalom ellenére 'zsidó' személy a tulajdonában lévő ingatlant 'nemzsidó' törvényes gyermekére, unokájára átruházza. Külön rendeletek szabályozták az ingatlanok bejelentésének módját, a bejelentés mintáit, a mentesítés igazolásának módját, a belterületen kívül fekvő ingatlanok fogalmát és azok feltérképezését.

Az 1943-ban született rendeletek is mind a törvények kiegészítését szolgálták. Rendelettel hozták létre az ún. becslőbizottságokat, amelyek feladata volt a törvény alapján átvett ingatlanok és egyéb vagyontárgyak értékének felbecsülése. Részletesen szabályozták a becslőbizottság megalakulását, eljárását, a szakértők díjazását. Ezek a jogszabályok elrendelték a 'zsidó' földtulajdonosok külön nyilvántartását, minden tele-

⁵⁷⁹ 9140/1939. számú ME rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. törvénycikk földbirtok politikai rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában kibocsátott 8360/1939. számú ME rendelet módosításáról.

⁵⁸⁰ A korabeli szakirodalom magyarázta a jogszabály rendelkezéseit, a törvények által meghatározott különböző csoportokba sorolt állampolgárokra vonatkozó tulajdonszerzésre vonatkozó korlátozásokat (így zsidók, „új” és „korlátolt” jogú keresztények élők közötti jogügylettel nem szerezhetek erdő- és mezőgazdasági ingatlant). VAJDA, 1940. 8. p.

⁵⁸¹ VAJDA, 1940. 9. p.

⁵⁸² „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy ingatlanszerzési képességemet az 1939. évi IV. törvénycikk (az ú. n. zsidótörvény) nem korlátozza.” 43300/1939. I. M. számú rendeletének 1. szakasza.

⁵⁸³ 4990/1940. számú ME rendelet az 1939. IV. tc. földbirtok-politikai rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló rendelet módosításáról és kiegészítéséről.

pülésen külön kimutatás készítését írta elő az igénybe vehető „zsidó birtokokról”, és ezeket a kimutatásokat a Földművelésügyi Minisztériumba kellett felterjeszteni. További jogszabályok „gondoskodtak” a ’zsidónak’ minősülő személyek tulajdonában lévő ingatlanok elidegenítéséről.⁵⁸⁴ Az országos szintű szabályok végrehajtása a helyi szervek feladata volt.

A községi előjáróságok, elsősorban a polgármesterek kötelesek voltak tehát a ’zsidónak’ minősülő személyek tulajdonában lévő birtokokról három példányban kimutatást készíteni, és azt a földművelésügyi miniszterhez felterjeszteni. 1940. február 3-án kelt levelében a földművelésügyi miniszter arról tájékoztatta az alispánokat és a közigazgatási kirendeltségek vezetőit, hogy a rendelet végrehajtása nagyon lassan történt, mert bár a kimutatás elküldésének a határideje 1939. november 30. volt, de a levél keletkezéséig mindössze 1400 község tett eleget az utasításnak, azaz küldte el a miniszternek a kimutatást.

A második zsidótörvény előírásainak megfelelően minden településen külön kimutatás készült tehát az igénybe vehető „zsidó birtokokról”. A mező- és erdőgazdasági ingatlanok adásvételének és használatának korlátozásához is felmérések készültek mindenütt, így Borsod vármegyében is. A levéltári források hiányossága miatt nem minden településről áll rendelkezésre irat. Miskolcra, Mezőkeresztesre, Mezőcsátra, Igricire, Emődre, Vattára vonatkozó iratok viszont vannak, ezek alapján lehetőség nyílik a törvény végrehajtásában résztvevő helyi közigazgatási szervek bemutatására. Miskolc város polgármestere a 8360/1939. számú ME rendelet előírásainak megfelelően az 1940. január negyedikén kelt levelében küldte el a Magyar Királyi Gazdasági Felügyelőségnek a bejelentett ingatlanokról, valamint a „bejelentett zsidóföldek átvételére jelentkező igénylőről” készült kimutatását. Az irat szerint összesen kilencvennégy bejelentés érkezett a hatósághoz a megadott határidőn túl. Miskolc polgármestere rámutatott arra is, hogy a ’zsidó’ tulajdonosoktól elvett földekért – elsősorban házhelyekért és szőlőskertekért – tisztviselők, míg a szántóföldekért kisemberek jelentkeztek. Az előírások végrehajtásával kapcsolatban a polgármester utalt rá, hogy a szántóföldeket elsősorban a földművelők számára igyekeznek juttatni, és elsősorban a családok jelentkezők igénylését vették figyelembe. Utalt továbbá arra is, hogy a rendelet előírásainak ellentmondva egyes esetekben az igénylők nagy száma és a városi élet specialitásai miatt sor került törpebirtokok kialakítására is a felosztás során. A 20000/1939. számú FM rendelet ugyancsak a zsidótörvény földbirtok-politikai rendelkezéseinek végrehajtásáról szólt.

Az említett rendeletet Borsod vármegye alispánja a saját utasításaival kiegészítve 1940. február 3-án juttatta el a községek jegyzőihez.⁵⁸⁵ Az előírt kimutatás elkészítésére és a mentességre jelentkezők iratainak felterjesztésére mindössze tizenkét nap állt az

⁵⁸⁴ Így az 5300/1942. számú ME rendelet a zsidók tulajdonában lévő egyes ingatlanok elidegenítésének a szabályozásáról szólt, a 52764/1942. számú HM eln. rendelet a háború folytán ügyeik ellátásában akadályozott személyek által a zsidók tulajdonában lévő ingatlanok megszerzésére vagy átruházására adható meghatalmazásokat rögzítette.

⁵⁸⁵ B-A-Z ML V-176. 2996/ai. 1940. szám.

illetékes helyi szervek rendelkezésére, hiszen határidőként február 15-ét jelölte meg az alispán rendbírság alkalmazásának kilátásba helyezése mellett a határidőt elmulasztókkal szemben.⁵⁸⁶ A járási gazdasági felügyelő levélben tájékoztatta a jegyzőket a zsidótörvény földbirtokokkal és azok kimutatásával összefüggő rendelkezéseinek főbb kérdéseiről. A feltett kérdések részletesen kiterjedtek a községekben 'zsidónak' minősülő személyek birtokaira, az igénybevétel módjára, a középbirtokok fenntartására, a házhelyekre, a község teljes határára és a lakosság számára. Abban az esetben is adatokat kért a tulajdonjoggal összefüggésben a gazdasági felügyelő, ha a községben nem volt 'zsidó' személy tulajdonában lévő igénybe vehető birtok.⁵⁸⁷

Az 1939. évi IV. törvénycikk 16. szakaszának előírásai értelmében a földművelési miniszternek a miskolci vallási egyletek és 'zsidó' személyek földjének állami tulajdonba vételéről szóló 12102/1942. számú véghatározata 1942. május 29-én keletkezett. Ennek értelmében köteles volt állami tulajdonba átengedni ingatlanait a Miskolci Ortodox Izraelita Anyahitközség,⁵⁸⁸ a Miskolci Chevra Kadisah Izraelita Szentegylet,⁵⁸⁹ a Miskolci Parkettagyár Gőzfűrés és Faipari Korlátolt Felelősségű Társaság,⁵⁹⁰ a Fa- és Kőipari Részvénytársaság 1 kataszteri hold 1589. négyszögöl kiterjedésű ingatlanait, a Hernádvölgyi Erdőipari Rt. a 2 kataszteri hold, 1281 négyszögöl kiterjedésű, valamint a Miskolci és Felsőmagyarországi Zsidókórház Egyesület Miskolcon lévő 164 négyszögöl nagyságú ingatlanait volt köteles átengedni az államnak. A miniszter véghatározatában megjegyezte, hogy az ingatlanok ellenértékéről és az ingatlanok felhasználásáról a későbbiekben fog dönteni. A földművelési miniszter ebben a véghatározatában jelölte meg azokat a magánszemély földtulajdonosokat is, akik kötelesek voltak ingatlanukat az államnak átengedni: összesen öt családot és mintegy 50 kataszteri hold nagyságú ingatlant érintett ez a határozat Miskolcon. Köteles volt ingatlanát átengedni S. Bernát és felesége, K. Ignác és felesége, özv. F. Lajosné és B. Sománé, W. Jakab és felesége, valamint dr. M. Lajosné és dr. G. Sándor miskolci lakosok.

Emődön az 1939. évi IV. törvénycikk 16. szakaszának és a hozzá kapcsolódó rendeleteknek a végrehajtása 1940-től folyamatosan zajlott. Erről tanúskodnak a levéltári források is, hogy viszonylag sok kiigazító, az alaprendeletet pótló véghatározat született a településen. A haszonbérletbe átengedésre kötelezettekre vonatkozó alaphatározat az 123.935/1941. VIII. A. 2. számú véghatározat volt, amely azonban hiányzik a levéltári iratok közül. Kiegészítő irata azonban a 275461/1941. számú véghatározat,

⁵⁸⁶ Mindössze két dokumentum maradt fenn Mezőkövesd jegyzőjétől, amelyben a gazdasági felügyelőséget és a földművelésügyi miniszter tájékoztatta a 8360/1939. számú ME rendelet alapján készült kimutatást. B-A-Z ML V-176. 857/1940. II. szám. A kimutatást sajnos nem találtam meg a levéltári dokumentumok között.

⁵⁸⁷ A kérdések a következő adatokra vonatkoztak: volt-e a községben és kinek a tulajdonában zsisziktelenítő üzem, aratógép, mintatrágya telep, tejúzem, népkönyvtár (!), mezőgazdasági vontató. Létezett-e gazdakör, kultúrház, leventeotthon. B-A-Z ML V-176. 9/1940. szám.

⁵⁸⁸ Összesen 8 kataszteri hold, 712 négyszögöl kiterjedésű ingatlan.

⁵⁸⁹ Összesen 5 kataszteri hold, 1099 négyszögöl kiterjedésű ingatlan.

⁵⁹⁰ 2 kataszteri hold, 836. négyszögöl kiterjedésű ingatlan.

amely szerint M. Mihályné H. Margit emódi lakos köteles volt a 150 kataszteri hold nagyságú ingatlanait az államnak átengedni.⁵⁹¹ Az eljárás alapját az 1940. évi IV. törvénycikk 36. szakasza jelentette, mely szerint az ellenérték felét még az ingatlan birtokbavétele előtt készpénzben kellett megfizetni az átengedésre kötelezett részére. Abban az esetben, ha az ingatlant jelzálogjog vagy valamilyen egyéb dologi jog terhelte, akkor bírói letétbe kellett helyezni az ellenérték felét, míg a haszonélvezettel terhelt ingatlan ellenértékét a postatakarékpénztárnál kellett elhelyezni.⁵⁹² A birtokbavétel az Országos Földhitelintézet feladata volt. Az átengedési kötelezettséget a mezőcsáti királyi járásbíró mint telekkönyvi hatóság volt köteles bejegyezni a telekkönyvbe. A véghatározat indokolása tartalmazta azt is, hogy az ingatlan ellenértékének a meghatározása az ingatlanok állapotának, termőerejének, talajösszetételének, várható hozamának, a lakott helytől való távolságának figyelembevételével történt. Hasonló rendelkezéseket tartalmazott a 279179/1941. számú véghatározat is.⁵⁹³ Az emódi ingatlanoknak az Országos Földhitelintézet részére történő haszonbérbeadásáról rendelkezett a földművelésügyi miniszter 1942-ben keletkezett határozatában.⁵⁹⁴ A dokumentumban felsorolt ingatlanok tulajdonosai az irat szerint a második zsidótörvény korlátozó rendelkezései alá estek, és mentesítő körülményeket nem igazoltak, ezért a miniszter lehetőséget biztosított az ingatlan átengedésére való kötelezésre.

Vattán a mezőkövesdi járásbíró mint telekkönyvi hatóság járt el a 123. 940/ 1941. számú irat alapján. Ebben M. Miklós vattai, M. Lili debreceni lakosok mintegy 96 négyszögöl kiterjedésű ingatlanokat voltak kötelesek az Országos Földhitelintézetnek átengedni. Az indokolás utalt arra, hogy mentesítő körülmények nem álltak fenn, ezért minden további korlátozás nélkül lehetett az említett személyeket ingatlanuk átengedésre kötelezni.

Mezőkeresztesen a 215.514/1942. számú irat szerint R. Hermann hernádnémeti lakost kötelezték 21 hold 745 négyszögöl kiterjedésű ingatlanának átadására.

A bíróságok a törvény és a rendeletek előírásainak megfelelően az egyes településekre vonatkozóan hozták meg a véghatározatokat. Ezek az ingatlanok átengedésének az alapját jelentették, és általában azonnali végrehajtást írtak elő az ingatlanok átengedésével kapcsolatban. A véghatározatban pontosan rögzítették a tulajdonos vagy bérlő – az átengedésre kötelezett – nevét, lakhelyét, valamint az átengedésre kötelezett ingatlan pontos adatait. A végrehajtásban a járásbíró – a mezőcsáti, a mezőkövesdi vagy a miskolci – mint telekkönyvi hatóság vett részt. Közreműködő szerv volt továbbá

⁵⁹¹ A szántó ellenértékét kataszteri holdanként 2090 kg, míg a legelő értékét kataszteri holdanként 1216 kg búzában határozta meg a földművelésügyi miniszter. A meghatározott ellenértékbe az alkotórészek és a tartozékok értéke is beletartozott. A véghatározatban az ellenérték kifizetésére vonatkozó eljárási szabályokat is rögzítették.

⁵⁹² Erre az 1936. évi XXVII. törvénycikk tartalmazott előírásokat.

⁵⁹³ Dr. H. Lipót budapesti lakos emódi ingatlanainak kataszteri holdankénti haszonbérét 20 kg búzában, S. Miklós budapesti lakos, S. József budapesti lakos, S. Mórné füzesabonyi lakos, S. Mihályné füzesabonyi, S. Ernőné emódi lakosok ingatlanainak a haszonbérét kat. holdanként 115 kg búzában állapította meg a véghatározat.

⁵⁹⁴ B-A-Z ML172.005/1942. VII. A. 2. szám.

a miskolci, a mezőcsáti, illetve a mezőkövesdi adóhivatal, Borsod vármegye főispánja, a Borsod vármegyei közigazgatási bizottság gazdasági albizottsága és az adott község előjárósága is. A véghatározat minden esetben lehetőséget biztosított a jogorvoslatra. A kézbesítést követő harminc napon belül az ingatlan fekvése szerint illetékes királyi ítélőtáblához címezve panasznak volt helye, amelyet két példányban a mellékletekkel együtt a földművelésügyi miniszterhez kellett benyújtani. Arra, hogy Borsod vármegyében sor került-e panasz benyújtására, nem találtam dokumentumot.

Az 1941-es évet értékelve 423000 kataszteri holdnyi „zsidó terület” kisajátításáról számolhatott be a Földművelésügyi Minisztérium, amelyből 150000 holdat ekkor már szétosztottak a kérelmezők között. Ebből a rendelkezésre álló és feldolgozott dokumentumok alapján 335 kataszterholdnyi terület volt érintett Borsod megye és Miskolc területén.

Borsod vármegye alispánja a 22852/1939. számú iratában rendelte el az 1939. IV. törvénycikk és a hozzátartozó rendelet előírásaink végrehajtását, majd ezt kiegészítette a 2996/1940. rendeletével. A mezőcsáti járás települései jelentést készítettek arról, hogy eleget tettek az utasításnak. A levéltárban található néhány erre vonatkozó dokumentum. A 252/1940. számú iratot Hejőpapi körjegyzősége 1940 februárjában küldte el az alispánnak. Eszerint a kimutatásokat a földművelésügyi minisztériumhoz továbbították, a rendelet alól mentességet kérő nem volt a községben. A bejelentésre kötelezettek mindnyájan eleget tettek az utasításnak. A hejőkeresztúri körjegyzőség 1940. február 7-én kelt iratában tájékoztatta az alispánt arról, hogy a rendeletnek eleget tettek, a kimutatást még 1939 novemberében elküldték. A bejelentési kötelezettségét itt is mindenki teljesítette. Valószínű, hogy az alispán hívta fel a jegyzőség figyelmét a zsidótörvény rendelkezései végrehajtásának pótlására, mert az irat végén szerepel, hogy „a zsidótörvény földbirtok-politikai rendelkezéseinek végrehajtásával kapcsolatos tennődökkel hátralekban nem vagyunk.” 1940. április 13-án újabb jelentést küldött a hejőkeresztúri körjegyző, amelyben ismét megerősítette, a kimutatást az előírt határidőn belül felterjesztették. Emőd jegyzője 1940. február 14-én jelentette, hogy a zsidókra vonatkozó földbirtok-politikai rendelkezéseket végrehajtotta. A törvény alóli mentességre jelentkező itt sem volt, viszont egy lakos nem tett eleget a bejelentési kötelezettségének. Mezőcsáton is eleget tettek az utasításnak. Az erről szóló jelentést ugyancsak 1940. február 14-én küldte el a jegyző az alispánnak. Itt is egyetlen ember volt, aki nem jelentette be az ingatlanát, erre viszont ismeretlen tartózkodási helye miatt később sem került sor.

1942. december 9-ig az olyan öt holdon aluli „zsidóbirtokokat”, amelyeket szabad kézből nem értékesítettek, a földművelésügyi miniszter átengedésre kötelező határozata alapján a községi előjáróság volt jogosult birtokba venni, és az említett határozatban megjelölt közjóléti szövetkezetnek, intézménynek vagy más személyeknek átadni. Az Országos Szociális Felügyelőség ügyvezető elnökének 1943. január 29-én kelt levelében adott iránymutatást az ilyen jellegű ingatlanokkal kapcsolatos eljárás módjaira.⁵⁹⁵

⁵⁹⁵ B-A-Z ML IV. 802/b. 209/1943. szám.

1942 márciusában kelt levelében az új rendeletek értelmezésével kapcsolatban követendő eljárásról Borsod vármegye gazdasági főfelügyelőségének vezetője tájékoztatta Miskolc jegyzőjét.⁵⁹⁶ A 'zsidónak' minősülő személyek tulajdonában lévő ingatlanok átruházásának tilalma a kiadott engedélyek alapján folyamatban lévő ingatlan-feldarabolásokra is vonatkozott. Jelezte továbbá, hogy a rendelet alkalmazása szempontjából arra nézve, hogy kit kell 'zsidónak' tekinteni, a fajvédelmi törvény rendelkezései az irányadóak. Ez azért is jelentett változást, mert a harmadik zsidótörvény alapján több kedvezményezett személy minősült 'zsidónak', így ingatlanaikról nem rendelkezhetek inentől kezdve szabadon. A hivatalvezető utasította a jegyzőt, hogy készítessen a községekben folyamatban lévő ingatlandarabolásokról és azok tulajdonosairól listát.

Az erdőfelügyelőség utasítása alapján 1942. április végéig kellett a Mezőkövesd község határában fekvő, 'zsidó' tulajdonban lévő erdőbirtokokat összeírni.⁵⁹⁷ A mezőkövesdi jegyző válaszában arról tájékoztatta a felügyelőséget, hogy a községben 'zsidó' tulajdonban lévő erdőbirtok nincs.⁵⁹⁸

1942 júniusában a mezőkövesdi jegyző a vármegye Gazdasági Felügyelőségének továbbította a mezőgazdasági ingatlanok tulajdonosairól és a haszonélvezőkről, valamint birtokaikról készített kimutatást, és jelezte, hogy a községben a harmadik zsidótörvény alapján 'zsidónak' minősülő ingatlantulajdonos nincs.⁵⁹⁹

Az 55000/1942. számú FM rendeletben⁶⁰⁰ az ingatlan bejelentésének módjáról rendelkezett, és mellékelte a bejelentés mintáit is a földművelésügyi miniszter. A vármegye alispánjának a 3230/1943. számú irata tartalmazta a rendeletre vonatkozó utasításokat a járás fősolgabírái és a községi körjegyzők számára. Eszerint a községek jelentős része nem tett eleget az előírásoknak, így az ingatlanok átvétele és felhasználása nem nagyon volt lehetséges. A vármegye alispánja ezért utasította a fősolgabírót arra, hogy hívja fel a hatóságok figyelmét a hiány pótlására. Azt is előírta, hogy jelentse a fősolgabírónak az okot, ami miatt nem tettek eleget a rendelkezéseknek.

Két nappal az alispáni utasítás előtt, tehát 1943. február 8-án keletkezett az Országos Szociális Felügyelőség 547788/1943. számú irata, amely ugyancsak a 'zsidó' ingatlanokhoz kapcsolódó hiánypótlásra szólította fel a tisztviselőket. A dokumentum szól arról is, hogy nemzetgazdasági és politikai okokból fontos, hogy a tavaszi munkák megkezdéséig az öt holdon aluli 'zsidó' birtokokat megkapják az új tulajdonosok. Az eljárás első része, hogy a földművelésügyi miniszter által hozott – az átengedést elren-

⁵⁹⁶ B-A-Z ML V.176. 702/1942. szám.

⁵⁹⁷ B-A-Z ML V.176. 345/1942. szám.

⁵⁹⁸ B-A-Z ML IV. 802/b. 2548/1942. szám.

⁵⁹⁹ B-A-Z ML V. 176. 2146/1942. számú dokumentum a zsidók tulajdonában levő mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalmának a korlátozása tárgyában.

⁶⁰⁰ Az 550000/1942. számú FM rendelet a zsidók tulajdonában lévő kisebb ingatlanok átengedéséről. 2. szakasz: „... a községi elöljáróság (polgármester) köteles 1942. december 9-ig el nem idegenített 5 holdon aluli zsidó ingatlanokra vonatkozó bejelentéseket összesítő jegyzékbe foglalva a földművelésügyi miniszterhez felterjeszteni.”

delő – határozat alapján a községek polgármesterei veszik birtokba az ingatlanokat, majd ők adják át a határozatban megjelölt közzjóléti szövetkezetnek. Mivel hosszú időt vesz igénybe a „sok ezer átengedésre kötelező” határozat kézbesítése, ezért ha szükséges, akkor a közzjóléti szövetkezet kezelésébe kell adni a földeket, főleg a szőlőket. A szövetkezet ezt követően az átvett ingatlanokat köteles átadni azoknak, akiket juttatásban akar részesíteni, és akiknek el kívánja adni az ingatlanokat. Az „öt holdon aluli zsidó ingatlanok” átvétele tehát 1942-től kezdve folyamatosan zajlott. Erről tanúskodnak a Borsod megyei települések részére kiadott véghatározatok is az ingatlanok átengedésre kötelezéséről.

Az 1942. évi XV. törvénycikk alapján több tízezer embert fosztottak meg a megélhetési forrástól. A zsidó hitközségek, egyesületek és szociális intézmények munkája is lehetetlenné vált a birtokok elvesztése következményeként. A diszkriminatív birtokrendezés révén sokan hagyták el vidéki lakóhelyüket.⁶⁰¹

Az 552500/1943. számú belügyminisztériumi irat már ekkor a „zsidóbirtokok” felhasználását sürgette, mert utalt rá, hogy egyes területeken nagyon lassan halad a „zsidóbirtokok” felhasználása. Ezért a belügyminiszter arra hívta föl az alispán és a polgármester figyelmét, hogy ellenőrizték, megtörtént-e a birtokok szabályszerű átvétele, az öt holdon aluli birtokok felhasználására vonatkozó intézkedéseknek mennyiben tettek eleget. A Borsod vármegyei alispán is tájékoztatta a járások főszolgabíráit, a gazdasági felügyelőségeket, a Közzjóléti Szövetkezetet és a körjegyzőket 1943 februárjában az öt holdon aluli „zsidóbirtokosok” bejelentésének és felhasználásának előkészítéséről.⁶⁰² Jelezte, hogy bár az öt holdon aluli „zsidóbirtokok” bejelentésének határideje 1942 decemberében letelt, mégis a községi eljáróságok legtöbbje ennek a kötelezettségnek nem tett eleget. Részletes utasításokat adott éppen ezért „a helyrehozhatatlan károk” elkerülése érdekében a vonatkozó rendelet végrehajtására a főszolgabírák és a Közzjóléti Szövetkezet számára is. Az „eredményekről” 1943. október 18-án kelt levelében tájékoztatta a minisztert az alispán, amely szerint megtörtént az öt holdon aluli „zsidóbirtokok” átvétele a vármegyében, és a levél keletkezésének időpontjában az átvett ingatlanok új tulajdonosokhoz juttatása zajlott. A Szövetkezet által átvett ingatlanokat átadni vagy csere útján az Országos Vitézi Szék közreműködésével értékesíteni kívánták gyermekes családok, valamint hadigondozottak számára a dokumentum szerint.⁶⁰³ A törvény alapján hasonló felmérések készültek a mező- és erdőgazdasági ingatlanok adásvételének és használatának korlátozásához, s ezt követte a rendelkezés, amely alapján ingatlanuk átengedésére korlátlanul kötelezni lehetett a ’zsidó’ birtokosokat. Tehát az összeírások után sajátították ki megveszerte a ’zsidó’ tulajdonú mezőgazdasági és erdőingatlanokat, majd 1943 végéig számos településen került sor az „öt holdon aluli zsidó ingatlanok” kiosztására, végül egy 1944-ben megjelent alispáni utasítás megtiltotta a ’zsidók’ mezőgazdasági munkakörben való foglalkoztatását.

⁶⁰¹ CSŐSZ, 2005. 176-192. pp.; 192. p.

⁶⁰² B-A-Z ML V. 176. 3430/ai. 1943. szám.

⁶⁰³ B-A-Z ML V. 176. 20684/ai.1943. szám.

A belügyminisztérium 537343/1944. számú irata is, amelyet a Vármegyei Közjóléti Szövetkezetnek címeztek, segítségül szolgál annak a megállapítására, hogy mennyire „eredményesen” zajlott az ingatlanok átadása. Az Országos Szociális Felügyelőséghez beérkezett jelentések szerint nem minden szövetkezet tett eleget az előírásoknak, tehát nem intézkedett az átvett ingatlanok felhasználásáról. A dokumentum felsorolja azokat a településeket, amelyek 1944. január 20-ig egyáltalán nem értesítették a felügyelőséget az öt holdon aluli ingatlanok sorsáról.⁶⁰⁴ A második és a negyedik zsidótörvény és a hozzájuk kapcsolódó rendeletek végrehajtása során mintegy 820 ezer hold birtokot vettek nyilvántartásba, majd állami tulajdonba.⁶⁰⁵ A gazdasági jellegű törvényekhez kapcsolódó alacsonyabb szintű jogi normák helyi dokumentumai a bürokrácia akkori működéséről tanúskodnak.

C) Elbocsátás „legálisan”: a ‘munkajogi’ korlátozások

„A magyar társadalom széles rétegei megszokták azt, hogy nemcsak munkával és vállalkozással lehet egzisztenciát teremteni, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, és aztán az illetőt feljeleníti, nagyszüleit kikutatja, állásából kidobhatja, üzletét kiigényli...”

(Bibó István)⁶⁰⁶

Az első zsidótörvénynek a munkajogban bekövetkező változásokat szabályozó végrehajtási rendeletei már 1938 júniusában megjelentek, és adatszolgáltatási kötelezettséget írtak elő a vállalatok és a kamarák számára. Ugyancsak 1938-ban az értelmiségi munkanélküliség megszüntetésére kormánybiztos kinevezésére került sor. Az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek Kormánybiztosa eredetileg a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt Budapesten működött.⁶⁰⁷ 1939-ben azonban a miniszterelnök felügyelete alá került, és a hatáskörét is módosították, így az kiterjedt az értelmiségi munkanélküliség okainak és alakulásának vizsgálata mellett a munkanélküliségre vonatkozó adatok összegyűjtésére, nyilvántartására és feldolgozására. Lényegében azonban az első és a második zsidótörvény „rendelkezéseivel kapcsolatos egyéb intézke-

⁶⁰⁴ Jelentős azoknak a településeknek a száma, amelyek nem adtak le jelentést, a teljesség kedvéért szerepeljenek itt az érintett települések nevei. Vatta, Tiszatarján, Szuhogy, Szentsimon, Sánta, Sajókazinc, Nyomár, Nagyvisnyó, Nagycséc, Muhi, Mezőnyárad, Mezőcsát, Meszes, Martonyi, Ládbesenyő, Kurittyán, Jósánháza, Hejőpapi, Hejőkeresztúr, Hejőcsaba, Gelej, Disznóhorvát, Damak, Csermej, Borsodnádásd, Borsodgeszt, Berente, Belsőbócs, Bélapátfalva, Barcika, Bánhorváti, Balaton, Balajt, Ároktő, Debréte, Cserépváralja, Rántapolcsány, Noszvaj, Tardona, Cserépfalu, Andornaktálya.

⁶⁰⁵ TANULMÁNYOK, 1958. 156. p.

⁶⁰⁶ BIBÓ, 1994. 19. p.

⁶⁰⁷ Ezt a tisztséget a 2323/1938. számú ME rendelet „az értelmiségi munkanélküliség megszüntetése céljából szükséges intézkedésekről” vezette be.

dések megtételére és azok végrehajtásának az ellenőrzésére” jogosította fel a miniszterelnök a kormánybiztost, ezzel biztosítva számára széles jogosítványokat az elbocsátásokkal összefüggésben.⁶⁰⁸

Az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott munkavállalókra vonatkozó – amelyeknek a részletes fogalmát meghatározta –, a munkaadókat terhelő bejelentési kötelezettséget a már többször idézett 7720/1939. számú ME rendelet írta elő 1939. október 15-i határidővel.⁶⁰⁹ Ez a jogszabály adott iránymutatást az illetmény/javadalmazás fogalmára vonatkozóan is. A bejelentési kötelezettség teljesítését követően minden munkaadó köteles volt a munkavállalók személyi lapját megőrizni, és azon az izraelita hitfelekezethez tartozó vagy a ’zsidónak’ minősülő személyt külön megjelölni. A kormánybiztos feladata volt ezt követően az adatszolgáltatás alapján annak a megállapítása, hogy az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott személyek közül hányan minősültek ’zsidónak’, és illetményeik aránya hogyan alakult az összes ilyen munkakörben foglalkoztatott személy javadalmazásához képest, és ő tehetette meg a szükséges lépéseket az arányosítás érdekében.

A magánalkalmazottak szolgálati viszonyának megszűnése esetén külön miniszterelnöki rendelet intézkedett 1941-ben a juttatható illetményekről, amely azonban címevel ellentétben inkább a javadalmazás körének a szűkítéséről szólt. Alapelveként rögzítette, hogy a törvényben rögzített felmondási időre járó, illetve ugyancsak a törvény szerinti végkielégítésen túl egyéb juttatást semmilyen jogcímen kifizetni nem lehetett. Ha ez mégis megtörtént, akkor a különbözet visszafizetésére kötelezte a jogszabály a „jogosultat”. A Közérdekeltségek Felügyelő Hatósága rendelkezett hatáskörrel ilyen esetekben, amely a visszafizetés módját és határidejét, méltányossági alapon pedig mentességet is megállapíthatott a határozatában. Az említett hatóságnak joga volt a határozatban foglaltakat bírósági úton érvényesíteni. A határozat ellen pedig tizenöt napos határidejű panasszal lehetett élni, amelyet döntőbizottság⁶¹⁰ vizsgált meg, de ebben az esetben a bírói út lehetőségét a rendelet kizárta.⁶¹¹

1941-ben tovább szigorodott a szabályozás, amikor a kormány a munkafegyelem biztosítása érdekében rendeletet adott ki. Eszerint azokat a férfiakat, akik az elvállalt munkát indokolatlanul megtagadták, szándékosan hanyagul teljesítették, a közérdekű

⁶⁰⁸ 4960/1939. számú ME rendelet az értelmiségi munkanélküliség megszüntetése céljából szükséges intézkedésekről szóló 2323/1938. számú ME rendelet módosításáról és kiegészítéséről.

⁶⁰⁹ A jogszabály részletekbe menő szabályozási körét jelzi, hogy értelmiségi munkakörben foglalkoztatott munkavállalónak minősült többek között a kereskedősegéd, az ügynök, a nem szolgálati jogviszonyban álló ügyvéd, orvos vagy mérnök, a biztosítási kárbecslő, a csendestárs, a nyugdíjazást követően foglalkoztatott munkavállaló is. Ugyanakkor több pontban sorolta a rendelet a bejelentési kötelezettség alá nem tartozó munkavállalók körét is, így például az ügyvédjelölt, a gyógyszerészgyakornok tartozott ide. 7720/1939. számú ME rendeletének 43és 44. szakaszai.

⁶¹⁰ A döntőbizottság tagjairól és eljárásáról is külön jogszabály rendelkezett. 63000/1941. számú IM rendelete a magánalkalmazottak szolgálati jogviszonyának megszűnése esetére járó illetményekről szóló 1500/1941. számú ME rendelet 11. szakasza alapján eljáró döntőbizottság eljárási szabályainak megállapításáról.

⁶¹¹ 1040/1941. számú ME rendelet a magánalkalmazottak szolgálati jogviszonyának megszűnése esetére járó illetményekről.

és halaszthatatlan munkavállalást alapos ok nélkül megtagadták, rendőrhatalósági őrizet alá lehetett helyezni és munkatáborokban katonai vezetés alatt munkára „bírní” „megrögzött munkakerülés” vagy „a dolgos élettől való vonakodás” miatt.

Az illetményarányosítás végrehajtásával kapcsolatban a kormánybiztos utasítást adott ki a kereskedők és más vállalatok számára. A 4410/1942. számú ME rendelet a második zsidótörvény 17. szakaszának végrehajtására vonatkozó szabályokat tartalmazott. A munkaadó köteles volt az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott alkalmazottainak személyében, munkakörében és illetményeiben bekövetkezett változásokat bejelenteni.⁶¹² Az értelmiségi kormánybiztos tevékenységének „hatékonyságát” jelzi az a dokumentum is, amelyet 1940 nyarán a magyar királyi postaigazgató a kormánybiztos utasításának megfelelően a miskolci polgármesternek és a községi előljáróságnak írt. A dokumentum a második zsidótörvényben foglalt bejelentésekhez szükséges nyomtatványok beszerzésére vonatkozott. Egy konkrét cég tett bejelentést a kormánybiztoshoz arról, hogy nem állt rendelkezésre a szükséges nyomtatvány, és így a törvény által előírt kötelezettségének nem tud eleget tenni. A levélben a postaigazgató utalt arra a rendeletre, amely még 1939 augusztusában előírta a polgármesterek és a községi jegyzők számára a nyomtatványok igénylésének kötelezettségét,⁶¹³ és felszólította Miskolc polgármesterét a hiányosságok pótlására.⁶¹⁴ Érdekes ez a dokumentum azért is, mert azt példázza, hogy a törvény végrehajtásában milyen akadályok merülhettek fel. A bejelentő cég feljelentése is elfogadható abban az értelemben, hogy nem szerette volna a törvényeket megszegni, még abban az esetben sem, ha az a saját munkavállalójának elbocsátását, adott esetben jogkorlátozását jelentette.

Az Értelmiségi Kormánybiztosság joggyakorlata szerint abban a kérdésben, hogy valaki értelmiségi munkakörben foglalkoztatott alkalmazottnak minősült-e vagy sem, a ténylegesen betöltött munkakört kellett irányadónak tekinteni. Nem tekintették tehát értelmiségi munkakörben foglalkoztatott alkalmazottnak a kizárólag pénzbeszedői teendőkkkel megbízott jogi doktort, az eladással nem foglalkozó próbakisasszonyt, a csomagoló személyzetet. Iskolázottságától függetlenül értelmiségi munkavállalónak minősült a kereskedősegéd és a kereskedőtanonc, míg az iparostanoncot csak abban az esetben kellett bejelenteni, ha négy polgárinál magasabb végzettséggel rendelkezett.⁶¹⁵ Az értelmiségi alkalmazott fogalmába tartozott a joggyakorlat szerint azonban az elárúsító, a kirakatrendező, a főpincér, a fizető pincér, a nyomdai korrektor, a raktári könyvelést végző raktárnok.⁶¹⁶ Értelmiségi munkavállalónak minősültek a javadalmazásban nem részesülő alkalmazottak is abban az esetben, ha értelmiségi munkakört láttak el. Az értelmiségi munkakörben alkalmazott munkavállaló esetében további kér-

⁶¹² GROSZMANN-VÁRI, 1942. 126. p.

⁶¹³ 120527/1939. számú rendelet a Budapesti Közlöny 1939. augusztus 23-án megjelent 190. számában.

⁶¹⁴ B-A-Z ML 111370/1940. szám.

⁶¹⁵ LIPPOVITZ-ENGEL, 1940. 12. p.

⁶¹⁶ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 128. p.

⁶¹⁷ Minden esetben illetménynek minősült a fix fizetés mellett a túlmunkáért fizetett díj, a jutalom és a munkavállaló helyett fizetett adók is. LIPPOVITZ-ENGEL, 1940. 15. p.

désként kellett vizsgálni, hogy milyen jövedelmek, díjak számítottak illetménynek.⁶¹⁷ Nem számított ebbe a fogalomkörbe a fegyvergyakorlatra bevonult alkalmazott illetménye,⁶¹⁸ a betegség esetére kapott táppénzsegély,⁶¹⁹ a vasúti bérlet meghatározott feltételek esetén.⁶²⁰ Be kellett jelenteni az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottnak minősülő személyt mindkét vállalatnál abban az esetben, ha nem annál a vállalatnál teljesített szolgálatot, ahol szolgálati viszonyban állt. Ekkor azonban csak ott számított bele a százalékba, ahonnan az illetményeit kapta.⁶²¹ A százalékos arányba a külföldi fiók értelmiségi munkakörben dolgozó alkalmazottait is be kellett jelenteni. A 'zsidónak' minősülő alkalmazottak illetményeire vonatkozó korlátozó rendelkezések – az alkalmazottakat megillető munkabérek legkisebb mértékét megállapító jogszabályokkal való – ellentmondását oldották fel azok a rendeletek, amelyek kimondták, hogy a második zsidótörvény végrehajtása céljából 'zsidó' alkalmazottak fizetését és járulékát, járandóságát vagy egységbérét az említett két rendelet – a 9070/1941. és a 9080/1941. számú ME rendeletek – szabályaira tekintet nélkül lehetett megállapítani.

A második zsidótörvényben foglalt jogkorlátozó rendelkezések végrehajtásában is meghatározó szerep jutott az értelmiségi kormánybiztosnak. Az iparosoknál és kereskedőknél alkalmazotti minőségben ügynöki munkát végző személy is kaphatott a vonatkozó rendelet értelmében ügynöki arcképes igazoló könyvet az önálló iparigazolvánnyal rendelkező ügynökök mellett, azonban figyelembe kellett venni a második zsidótörvényben meghatározott arány megállapítása során. Ezeket a szolgálati viszonyokat be kellett jelenteni az értelmiségi kormánybiztosnál. Ez a közlési kötelezettség a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter által kiadott leirat szerint az iparhatóságokat terhelte.⁶²² Minden esetben tehát, amikor az iparhatóság ügynöki arcképes igazolványt bocsátott ki, köteles volt a szolgálati jogviszony adatairól az értelmiségi kormánybiztosot tájékoztatni. Ha a kormánybiztos arra a megállapításra jutott, hogy a bejelentés adatai nem fedik a valóságot, akkor az igazolvány bevonására és a rendeletben foglalt eljárás lefolytatására utasíthatta az iparhatóságot.⁶²³ Az értelmiségi kormánybiztos volt jogosult továbbá az érintett törvényszakasz rendelkezéseinek megszegése esetén büntetőeljárást kezdeményezni.

⁶¹⁸ A fegyvergyakorlatra bevonult alkalmazott szolgálati viszonya szünetelt, fizetést nem kapott, ezért nem kellett bejelenteni. LIPPOVITZ-ENGEL, 1940. 15. p.

⁶¹⁹ Betegség idejére az Országos Társadalombiztosítási Intézetől vagy a Magánalkalmazottak Biztosítási Intézetétől kapta a táppénzt a munkavállaló, tehát ezt nem kellett bejelenteni. LIPPOVITZ-ENGEL, 1940. 15. p.

⁶²⁰ A vasúti bérletet be kellett jelenteni, de mint mentes tételt levonták az illetményből, amennyiben azonban nem volt indokolt a sűrű utazás, hanem a bérlet „representatív vagy kényelmi célokat szolgált”, akkor ötven százalékát hozzászámították az illetékhez. LIPPOVITZ-ENGEL, 1940. 15. p.

⁶²¹ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 129. p.

⁶²² 113437/1942. számú KKM leirata valamennyi másodfokú iparhatósághoz. GROSZMANN-VÁRI, 1942. 142. p.

⁶²³ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 143. p.

A második zsidótörvény alapján a húsvizsgálók szolgálatból való elbocsátását rendelte el a belügyminiszter 1942. április 30-án kelt, a vármegyék főispánjainak címzett, szigorúan bizalmas utasításában.⁶²⁴ Tájékoztatta a főispánokat, hogy a törvény korlátozó rendelkezései a községekben „szegődményes” minőségben alkalmazott húsvizsgálókra is vonatkoztak. Így a földművelésügyi miniszter javaslatának megfelelően szorgalmazta a törvény hatálya alá tartozó, húsvizsgálói munkakörben foglalkoztatott személyek elbocsátását. Mindezt azzal indokolta, hogy kívánatos lenne, ha ezt a munkakört „köz-és állategészségügyi szempontból teljesen megfelelő egyének” látnák el. A fennmaradt dokumentumok szerint a Borsod megyei főispán májusban utasította a főszolgabírákat a húsvizsgálók alkalmazásának megszüntetésére.⁶²⁵

A második zsidótörvénnyel összefüggésben a már idézett 7720/1939. számú ME-rendelet részletes szabályokat tartalmazott az egyes kamarák tekintetében is a kamarai tagok bejelentési kötelezettségére vonatkozóan. Külön névjegyzékek készítését írta elő a 'zsidó' és a 'nemzsidó' kamarai tagokról. A sajtókamara tekintetében még tovább szigorította, másképpen fogalmazva diszkriminálta a kamarai tagokat, mert itt a 'zsidó' és a 'nemzsidó' tagokat tartalmazó névjegyzék mellett egy harmadikat is kellett készíteni, nevezetesen a 'zsidónak' nem minősülő, de a korlátozások hatálya alá eső tagok névjegyzékét. Az elkészített névjegyzékeket az illetékes miniszterekhez kellett továbbítani, akik megállapították a 'zsidónak' minősülő személyek számarányát az adott kamarában, és amennyiben téves adatot, hibát találtak, akkor jogosultak voltak hivatalból módosítani a névjegyzéket. Ez alapján gyakorlatilag ki is zárhattak embereket az adott kamarából az „elszámításra” való hivatkozás alapján. További korlátozó rendelkezése volt a jogszabálynak, hogy meghatározta azt is, hogy az év mely hónapjaiban – így januárban és júniusban – lehetett 'zsidónak' minősülő személyt az adott kamarába felvenni, míg júniusban és decemberben mindenki – tehát nemcsak a 'zsidónak' minősülő személyek – elől elzárta a kamarába való felvételt, mert ezekben a hónapokban egyszerűen megtiltotta azt.

Az orvosi kamarára vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról külön belügyminiszteri rendeletek gondoskodtak,⁶²⁶ az ügyvédi kamarák szabályait pedig az igazságügyminiszter határozta meg ugyancsak 1939-ben.⁶²⁷ Az ügyvédek száma ebben az évben hivatalos adatok szerint 6738 volt, amelyből 3523 személy volt zsidó származású. A második zsidótörvény rendelkezései Budapesten 1488 jogászt érintettek hátrányosan, míg vidéken ez az arány sok helyen magasabb volt.⁶²⁸ A kereskedelmi és iparkamarák

⁶²⁴ B-A-Z ML IV. 802/b. 126594/1941. III. b. szám.

⁶²⁵ B-A-Z ML IV. 802/b. 471/1942. szám.

⁶²⁶ 340/1939. számú BM-rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. 9. szakaszában meghatározott orvosi kamarai rendelkezések végrehajtásáról és a 640/1939. évi számú BM-rendelet az orvosi kamarák számának, területének és székhelyének megállapításáról szóló rendelet módosításáról és kiegészítéséről.

⁶²⁷ 238000/1939. számú IM-rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. 9. szakaszában foglalt rendelkezések következtében az ügyvédi kamarák tekintetében szükséges részletes szabályok megállapításáról.

⁶²⁸ ZSIGMOND, 2007. 63-71. pp.

'zsidó' alkalmazottainak szolgálati viszonyát a 150/1942. számú ME rendelet szüntette meg. Lévai Jenő adatai szerint 1940. december 31-ig 50 772 zsidó munkavállaló vesztette el állását, amely 82 869 ember sorsát érintette hátrányosan. 1942 végére 221 896 ember, tehát a zsidóság 40 százaléka maradt a jogkorlátozó rendelkezések folytán munka nélkül.⁶²⁹

D) Fajvédelem a házassági jogban

A fajvédelmi törvény rendelkezéseinek végrehajtására szolgáló alacsonyabb szintű jogszabályoknak érdemes külön fejezetet szentelni, mert bár önmagában a törvény szabályai is drasztikusak voltak, de csak a rendeletekkel válhatott teljessé a fajvédelem a házassági jogban, illetve a büntetőjogban is. A fajvédelmi törvény megalkotását megelőzően is találunk korlátozó szabályokat a házasságkötésre vonatkozóan, elsősorban a rendőrséggel kapcsolatban. A 95400/1940. számú belügyminiszteri rendeletben foglalt szabályok értelmében a rendőrtiszt, az őrszemélyzet és a detektívtestület tagjának a nősülési engedélyéhez több feltételnek együttesen kellett fennállnia, amelyek között találjuk a menyasszonyra vonatkozó előírásokat. A „szepőlőten hírnevű és a nősülendő állásának megfelelő társadalmi helyzetű és műveltségű” nő nem eshetett a második zsidótörvény rendelkezéseinek hatálya alá, tehát gyakorlatilag nem lehetett 'zsidó', illetve olyan 'nemzsidó' sem, akire a törvény egyes szakaszai vonatkoztak.

A fajvédelmi törvény egyes rendelkezéseit a 69000/1941. számú, illetve a 82000/1941. számú IM rendelet léptette hatályba.⁶³⁰ Ezeket követően a törvény kiegészítésére számos alacsonyabb szintű jogszabály született. Elsősorban tehát belügyminisztériumi és igazságügy-minisztériumi rendeletek, amelyek tartalmazták a származás igazolásának szabályait. A házasságkötést megelőzően tehát minden állampolgárnak igazolnia kellett a származását. A 'nemzsidó' származás igazolására a rendelet külön tartalmazta a nyilatkozatot, amelyet a házasulónak az illetékes anyakönyvvezető előtt személyesen kellett aláírnia vagy az aláírását közjegyzővel hitelesíttetnie.⁶³¹ Kétség esetén az anyakönyvvezető kérhette a házasuló szüleinek születési anyakönyvi kivonatát is. Ha a bemutatott anyakönyvi kivonatok szerint a szülők keresztény hitfelekezet tagjaként születtek, akkor az anyakönyvvezető nem kérhette egyéb okiratok bemutatását, ellenkező esetben viszont kérhette a szülők házassági anyakönyvi kivonatának és a nagyszülők születési és házassági anyakönyvi kivonatának a bemutatását is. Az anyakönyvvezetőnek széles körű jo-

⁶²⁹ LÉVAI, 1946. 74. p.

⁶³⁰ A hatályba léptető igazságügy-miniszteri rendelet a törvény egyes szakaszait nem terjesztette ki az ország egész területére, így Vas és Zala vármegyék visszafoglalt területeire, amelyekben az osztrák polgári törvénykönyv volt hatályban. A későbbi rendeletek azonban ezekre a területekre is kiterjesztették a házassági törvény és az állami anyakönyvezés szabályait. CSÍKY, 1942. 32. p.

⁶³¹ A nyilatkozat a következőképpen hangzott: „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy legjobb tudomásom szerint egy nagyszülöm sem – illetőleg négy nagyszülöm közül csak egy – született az izraelita hitfelekezet tagjaként, magam nem vagyok az izraelita hitfelekezet tagja és nem kötöttem az 1941. október hó 10. napja után az izraelita hitfelekezet tagjaként zsidóval házasságot.”

70000/1941. számú IM rendelet 6. szakasza.

gosítványokat biztosított a rendelet, mert „alapos kétség” esetén kérhetett egyéb dokumentumokat is. Ugyanakkor köteles is volt megbizonyosodni a házasulandók származásáról, mert őt is büntetőjogi felelősség terhelte. Külön szabályokat állapított meg a rendelet a hivatásos katona vagy más katonai szolgálatot teljesítő házasuló és a külföldön lakó házasuló házasságkötésére vonatkozóan. Nyilatkozatot kellett bemutatni az anyakönyvvezetőnek az izraelita hitfelekezethez tartozásról is.⁶³² Ebben az esetben egyéb igazolásra nem volt szükség. Változott a bemutatandó nyilatkozat szövege akkor is, ha olyan ’zsidó’ házasulóról volt szó, aki nem tartozott az izraelita hitfelekezethez.⁶³³ Külön jogszabály rendelkezett a nyomtatványokról, amelyek a törvényt hatályba léptető rendelet által meghatározott nyilatkozatokhoz szükségesek voltak.⁶³⁴

A legrészletesebb végrehajtási utasításokat az igazságügy-miniszter határozta meg a 70000/1941. számú IM rendelet a nemzsidó és zsidó házasságkötésének tilalmára vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról szóló jogszabályban. Tovább részletezte a ’zsidó’ és a ’nemzsidó’ fogalmát. Különbséget tett a származás igazolásának módja tekintetében a ’nemzsidó’ házasulók között is.⁶³⁵ A legkönnyebb volt a korabeli szakirodalom szóhasználata szerinti „őskeresztények” és az izraelita vallásfelekezethez tartozó ’zsidó’ személyek igazolása, ezzel szemben a legbonyolultabb a nem izraelita vallású ’zsidónak’ minősülő igazolásának beszerzése volt. A legegyszerűbb igazolási mód egy nyilatkozat kiállítása volt, amelyben az illető személy azt igazolta, hogy egyik nagyszülője sem, vagy négy nagyszülője közül egy született az izraelita hitfelekezet tagjaként, továbbá ő maga nem tagja az előbb említett felekezetnek, és nem is kötött házasságot a törvény hatályba lépését követően az izraelita hitfelekezethez tartozó zsidó személlyel. A rendelet a nyilatkozattételhez a „legjobb tudomást” kívánta meg a nagyszülők tekintetében, amelynek akkor volt jelentősége, ha a nyilatkozó nem ismerte nagyszüleit vagy egyik nagyszülőjére vonatkozó adatokat.⁶³⁶ A hitfelekezethez tartozásról és a házasságkötésről viszont „biztos tudomással” kellett rendelkeznie, alapos kétség esetén ugyanis az anyakönyvvezető további okiratokat kérhetett bemutatásra. Az alapos kétség fogalmába tartozónak tekintették a köztudomást – községek-

⁶³² A nyilatkozat szövege: „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy az izraelita hitfelekezet tagja vagyok.” 70000/1941. IM számú rendelet 8. szakasza.

⁶³³ „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy legjobb tudomásom szerint négy (illetőleg három-két-egyetlen) nagyszülőm az izraelita hitfelekezet tagjaként született.” 70000/1941. IM számú rendelet 8. szakasza.

⁶³⁴ 97000/1941. B. M. számú rendelete az 1941. XV. törvénycikknek a nemzsidó és zsidó házasságkötésének tilalmáról szóló 9. szakaszában foglalt rendelkezések végrehajtásáról.

⁶³⁵ A rendelet három csoportot különböztetett meg: olyan nemzsidó házasulót, akinek egyetlen nagyszülője sem vagy négy nagyszülője közül csak egy született az izraelita hitfelekezet tagjaként, másrészt olyan ’nemzsidót’, akinek négy nagyszülője közül csak egyik nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, de ő maga a keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, valamint az izraelita hitfelekezet tagjaként született szülője a házasságának megkötése előtt keresztény hitfelekezet tagja lett. Harmadik csoportba az olyan házasulók tartoztak, akik az izraelita hitfelekezet tagjai voltak. 70000/1941. számú IM rendelet 6-7. §§.

⁶³⁶ CSÍKY, 1942. 70. p.

⁶³⁷ CSÍKY, 1942. 74. p.

ben, falvakban – az anyakönyvvezető személyes tudomását, de idesorolták bizonyos esetekben a házasuló anyakönyvi kivonata alapján valamelyik szülő nevét is, amely alapján szolgálhatott újabb adatok bemutatására.⁶³⁷

Különbséget tettek a jogszabályok a származás igazolása tekintetében is a 'zsidónak' minősülő személyek között aszerint, hogy tagjai voltak-e az izraelita hitfelekezetnek. Az izraelita felekezethez való tartozás alapján származástól függetlenül 'zsidónak' minősült a házasuló személy, ekkor tehát csak a felekezethez tartozásról kellett nyilatkoznia, a származásáról külön nem. Ezzel szemben a keresztény vagy más felekezethez tartozó, vagy felekezeten kívüli 'zsidónak' minősülő személynek a származását is igazolnia kellett házasságkötése előtt. Tartalmazott mintákat a nyilatkozatokra is, amelyeket a házasuló feleknek az anyakönyvvezető előtt kellett aláírniuk. Kivételt képezett ez alól a szabály alól a hivatásos katona vagy katonai szolgálatot teljesítő más házasuló, a külföldön lakó házasuló. Pontosította azoknak a házassági tiltó akadályoknak a körét, amikor az anyakönyvvezető köteles volt a házasság kihirdetését megtagadni.⁶³⁸ Tilos volt házasságot kötni magyar vagy meg nem állapítható állampolgárságú 'nemzsidó' férfinak vagy nőnek magyar vagy külföldi, vagy meg nem állapítható állampolgárságú 'zsidó' nővel vagy férfival. Továbbá tilos volt házasságot kötni külföldi állampolgárságú, 'zsidónak' nem minősülő nőnek magyar állampolgárságú 'zsidó' férfival, valamint olyan, 'zsidónak' nem minősülő személlyel, akinek két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, olyan 'zsidónak' nem minősülő személlyel, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Külön szabályozta a házasságon kívül született gyermek helyzetét is. Az erdélyi szombatosok számára külön rendelet alapján a 'nemzsidó' származás igazolására szolgáló tanúsítványt az igazságügy-miniszter állíthatta ki. Lehetőséget adott a rendelet arra is, hogy az anyakönyvvezető felmentést adjon a származás megállapítása szempontjából lényeges adat közhitelességű anyakönyvi kivonattal történő igazolása alól, ha azt más közokirattal vagy magánokirattal igazolni tudták. Mentésülhetett a kötelező házasságkötés előtti orvosi vizsgálatról az a nő, aki hivatásos honvédállományú egészségügyi ellátásra jogosult családtagja volt, és harminc napnál nem régebbi bizonyítvánnyal igazolta, hogy nem szenved a törvényben említett betegségek egyikében sem. Az anyakönyvvezető felettes szerve az igazságügy-miniszter volt, tehát tőle kérhetett felvilágosítást a számára „bizonytalan” esetekben.

Különös méltánylást érdemlő esetben az igazságügy-miniszter felmentést adhatott a házassági tilalom alól, amelynek több konjunktív feltétele volt. Elsőként igazolnia kellett a felmentést kérő személynek, hogy két nagyszülője nem született az izraelita hitfelekezet tagjaként, másodsor, hogy születésétől vagy hetedik életévének betöltésétől keresztény hitfelekezet tagja volt megszakítás nélkül. Ha ugyanis időközben kilépett vagy felekezeten kívülivé vált, akkor nem vonatkozhatott rá a felmentés. A különös méltánylást érdemlő esetek körébe tartozott a 'zsidónak' minősülő szülőnek a

⁶³⁸ A rendelet a 20000/1906. számú IM rendelettel kibocsátott Házassági Utasítás 7. szakaszában felsorolt esetek körét bővítette. SZENTMIKLÓSI, 1942. 48. p.

gyermek hétéves kora előtti halála (!), vagy a szülők válása abban az esetben, ha a gyermeket a 'zsidónak' nem minősülő szülő egyedül nevelte tovább. További méltányolandó ok lehetett a 'zsidónak' minősülő szülő érdemei és magatartása. Ide alapvetően az első két zsidótörvényben meghatározott kivételeket – tűzharcos, hadirokkant stb. – vették figyelembe. A felmentéshez szükséges körülményeket is igazolni kellett.⁶³⁹ A felmentés speciális volt abban a tekintetben, hogy csak egy meghatározott személlyel megkötendő házasságra vonatkozott.

A házassági kölcsönrel kapcsolatban a kérelmek benyújtásának időpontját, a kérelmezők körét, az eljáró hatóságokat és a benyújtandó igazolásokat sorolta fel a rendelet.⁶⁴⁰ Az igazolások között szerepelnie kellett a felek 'nemzsidó' származását tanúsító dokumentumnak is. Alapvető kritérium volt, hogy a felek nem szenvedtek a fajvédelmi törvényben meghatározott betegségek egyikében sem, ez azért érdekes, mert a törvény néhány kivételtől eltekintve eleve házassági akadályként határozta meg ezeknek a betegségeknek a fennállását. Másrészt a 32. életév mint életkori határ mellett feltétel volt „az erkölcsi és nemzeti szempontból való kifogástalanság” is. A házassági kölcsön folyósítására a házasságkötést követően került sor. A hatóságoktól elvárt precizitásra példa tehát ez a szabályozás, mert a házasságkötés alkalmával is igazolni kellett a származást. Hatáskörrel rendelkezett a törvényhatóságok első tisztviselője, városokban a polgármester, aki jogosult volt a házassági kölcsön engedélyezésére.

A fajvédelmi törvény helyi szintű végrehajtására vonatkozó dokumentumok sajnos szinte alig állnak rendelkezésre. Itt ezért most Sz. Lászlónak, Miskolc helyettes polgármesterének, majd 1943-tól polgármesterének a fajvédelemmel kapcsolatos állásfoglalását idézem: *„Békében és háborúban csak egy kérdésben ismerem el a versengés jogosságát, ezért vagyok hajlandó magam is porondra szállni, a fajvédelem, s ami ezzel egyet jelent: a nemzetvédelem kérdésében. Ha a polgármestert régi, liberális értelemben tekintik a város első polgárának, akkor ilyen értelemben én nem akarok első polgár lenni, én a magyar fajtám első védelmezője akarok lenni. Nem a zsidók elleni küzdelem a cél, hanem a magyar faj védelme. A törvényeket az államhatalom alkotja, a polgármester azokat csak végrehajtja. Ígérem azonban, hogy a törvényeket a rendelkezésre álló minden eszközzel haladéktalanul végrehajtom, hogy ezzel is magyar fajtám érdekét szolgáljam, erősítsem és előrevigyelem.”*⁶⁴¹

E) Gazdasági korlátozások

A gazdaság területén bevezetett jogkorlátozó rendelkezések végrehajtásának szemléltetésére a rendeletek mellett számos levéltári dokumentum is rendelkezésre állt. Már az 1937. évi XXI. törvénycikk és a végrehajtása tárgyában kiadott 3000/1938. számú Ip. M. rendelet hatálya alá tartozó vállalatok kötelesek voltak záros határidőn belül két kategóriát – hús- és nyolcvan százalékos arányban – létrehozni a vállalatok tisztviselői,

⁶³⁹ CSÍKY, 1942. 89. p.

⁶⁴⁰ 1.100/1941. számú BM. rendelet a házassági kölcsönről szól.

⁶⁴¹ SZABÓ, 2011. 82. p.

kereskedősegédi vagy más értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak körében és létszámánál, továbbá az összjövedelem elosztásánál. A törvény záros határidőként 1943. június hó 30-át jelölte meg azzal a kikötéssel, hogy ezt a határidőt a minisztertanács a szakminiszter előterjesztésére legkésőbb 1948. évi június hó 30-ig meghosszabbíthatta. Kormányrendelet intézkedett az adatszolgáltatás módjáról, és az itt elkövetett mulasztásokról, helytelen, rosszhiszemű adatok bejelentése esetén követendő eljárásokról. Ezek a cselekmények kihágásnak minősültek, és eljárást vontak maguk után.

A kereskedelmi és egyéb vállalatokra vonatkozó előírások között a 7720/1939. számú ME rendelet határozta meg a „zsidó jogi személy” definícióját, vagyis felsorolta azokat a kereskedelmi társaságokat, amelyekre a második zsidótörvény jogkorlátozó rendelkezéseit alkalmazni kellett. A meghatározás az adott társaságban részt vevő 'zsidónak' minősülő személyek számának figyelembe vételével osztotta két csoportra a jogi személyeket: 'zsidó' és 'nemzsidó' kategóriákra. A társaságok tagjainak a többségének, de legalább a tagok felének 'zsidónak' kellett minősülnie ahhoz, hogy a korlátozó rendelkezések kiterjedjenek rá. Több vállalatot szó szerint nevesített a rendelet, amelyre nem vonatkozott a bejelentési kötelezettség és a jogkorlátozás sem.⁶⁴² Bővítette ezt a kört a 9460/1939. számú ME rendelet további társaságok felsorolásával, míg a 11610/1939. számú szintén miniszterelnöki rendelet a külföldi vállalatokra és belföldi vállalat külföldön dolgozó alkalmazottaira terjesztette ki az alaprendelet jogkorlátozó szabályait.⁶⁴³

A második zsidótörvény rendelkezései alapján – felmondás vagy elbocsátás miatt – elbocsátott munkavállalókra vonatkozóan adatokat – így az alkalmazott nevét, állását, szolgálati idejének kezdetét, a felmondás időpontját és tartamát, az utolsó havi bér összegét, a felmondási időre megállapított juttatást, a végkielégítést, a nyugdíj mértékét – a vállalatok a Közérdekeltségek Felügyelő Hatóságához voltak kötelesek bejelenteni. Az előbb említett hatóság feladata volt annak vizsgálata és határozat meghozatala, hogy szükséges-e a végkielégítések vagy nyugdíjak csökkentése a 'zsidónak' minősülő volt alkalmazottak tekintetében a vállalat megfelelő működéséhez.⁶⁴⁴

A kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter külön rendelete tiltotta meg 'zsidónak' minősülő személyek számára a közhasználatú gépjárművállalat fenntartására vonatkozó engedélyek kiadását. Hasonlóan az eddig ismertetett szabályokhoz, itt is széles körre kiterjedő adatszolgáltatási kötelezettséget és rövid határidőket írt elő az akkori miniszter, Kunder Antal. Többek között ez a rendelet – már önmagában a címe is – jól példázza a

⁶⁴² Így többek között: Országos Földhitelintézet, Országos Központi Hitelintézet, Falusi Lakásépítő Szövetkezet, Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet. 7720/1939. számú ME rendelet 62. szakaszának 5. bekezdése.

⁶⁴³ 11610/1939. számú ME rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. törvénycikk végrehajtása tárgyában kiadott 7720/1939. számú ME rendelet újabb kiegészítéséről.

⁶⁴⁴ 5760/1940. évi számú ME rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. végrehajtására vonatkozó 7720/1939. számú ME és a 11610/1939. számú ME rendelet újabb kiegészítéséről.

kerettörvényhozás és a rendeleti jogalkotás kapcsolatát, a rendeleteknek a magasabb szintű jogszabály szinte minden egyes szakaszára külön kiterjedő szabályait.

Másik jellegzetessége a rendeleti jogalkotásnak, hogy a második zsidótörvény hatályba lépését követően szinte naponta jelentek meg a végrehajtására vonatkozó utasítások nemcsak 1939-ben, hanem a későbbi években a vállalatokra vonatkozóan is. A 7330/1940. számú ME rendelet közfogyasztással foglalkozó vállalatok számára írt elő újabb adatszolgáltatási kötelezettséget az értelmiségi munkanélküliség ügyeinek kormánybiztosa számára, míg a 3800/1940. számú iparügyi miniszteri rendelet ugyanezt a közhasználatú villamos művek fenntartóira terjesztette ki. A vállalatokra vonatkozó bejelentési kötelezettség körét 1941-ben annyiban szűkítette a miniszterelnök, hogy a második zsidótörvény alaprendelet által előírt bejelentéseket csak az illetékes miniszter felhívására kellett megtennie az adott vállalatnak.⁶⁴⁵ Az iparosokra és a kereskedőkre vonatkozó jogkorlátozó rendelkezéseket célszerű külön alfejezetben bemutatni.

Iparosokra és kereskedőkre vonatkozó rendelkezések végrehajtása

Az első két zsidótörvény gazdasági szempontból a fellendülés idején lépett hatályba, tehát akkor, amikor a gazdaság a német megrendeléseknek és a háborúra való készülésnek köszönhetően növekedésnek indult. „A zsidó konkurenciát” kiiktató jogszabályok tehát szó szerinti alkalmazásuk esetén a gazdaság összeomlását eredményezték volna. Ezzel magyarázható tehát, hogy a törvények végrehajtására szelektív módon került sor.⁶⁴⁶

A 7720/1939. számú ME rendelet határozta meg a második zsidótörvény alkalmazása szempontjából a hasznot hajtó jogosítvány és engedély meglehetősen tág fogalmát. Ebbe a körbe tartoztak a hatósági engedélyhez kötött, valamint a hatóság szabad mérlegelésétől függő jogosítványok is, így például a gyógyszerári jog vagy a dohánytermelési engedély. A jogszabály több mint húsz engedélyt sorolt ebbe a kategóriába, de nem tartozott ide az iparigazolvány. Az italmérési engedély megvonására egy éves előzetes értesítés melletti határidőt határozott meg. Az 1939. május 5. előtt szerzett engedélyekről a rendelet mellékletében található minta alapján a jogi személyeket kivéve mindenki köteles volt bejelentést tenni. Kereskedelmi társaságok esetén külön meghatározta, hogy a társaság mely tagjait terhelte ez a kötelezettség. Érdekessége a rendelkezésnek, hogy alkalmazása szempontjából tovább pontosította a 'zsidó' fogalmát, amikor a törvényben meghatározott kivételek közül rögzítette, hogy mely esetekben minősült 'nemzsidónak' az adott engedéllyel rendelkező személy. A rendőrhatósági engedélyek felülvizsgálatára vonatkozó eljárási szabályokat a belügyminiszter határozta meg, amelynek keretén belül meghatározta az engedélyeknek a körét, illetve a felülvizsgálat alá nem tartozó jogosítványokat, a visszavonás szabályait, az erre illetékes hatóságokat, a határidőket, továbbá az új rendőrhatósági engedélyek kiadásának feltételeit.⁶⁴⁷ A do-

⁶⁴⁵ 480/1941. számú ME rendelet egyes vállalatoknak az 1939.IV. törvény cikk 17. szakasza végrehajtásával kapcsolatosan megállapított bejelentési kötelezettség alól való mentesítéséről.

⁶⁴⁶ KARÁDY, 1997. 280. p.

⁶⁴⁷ 347347/1939. számú BM rendelet a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. törvény cikkben a rendőrhatósági engedélyekre vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról.

hányeladási⁶⁴⁸ és a szesz-egyedárusítási engedélyek⁶⁴⁹ 'zsidónak' minősülő személyektől való megvonásának szabályait az előzőhöz hasonló részletességgel a pénzügyminiszter rögzítette. Az ő hatáskörébe tartozott továbbá a fogyasztási adókra és a mesterséges édesítőszeres állami egyedárusítására vonatkozó engedélyek 'zsidónak' minősülő személyektől való megvonásának részletes szabályozása is. Az ebbe a körbe tartozó hasznot hajtó jogosítványok fogalmába sorolta a cukorgyár létesítésére jogosító engedély mellett a tűzkő vagy a mesterséges édesítőszer árusítására vonatkozó engedélyeket is.⁶⁵⁰ 1940-ben határozták meg a hajózási engedélyekre vonatkozó korlátozó szabályokat, amelyek értelmében az engedélyeket a 'zsidónak' minősülő személyektől 1944. május 5-ig el kellett venni, a már kiadott engedélyeket pedig felül kellett vizsgálni.⁶⁵¹

Az iparjogosítványokkal kapcsolatos eljárások tekintetében 1938 nyaráig az iparüzés szabadsága érvényesült, amelyet az iparnovella alapelveként rögzített. Ezt követően az iparjogosítványok kiadásának az iparnovellában rögzített rendjét gyökeresen változtatták meg azok a rendeletek, amelyeket a kormány az 1938. évi XV. törvénycikk és az 1939. évi IV. törvénycikk végrehajtása során, illetve a visszatért Felvidék és Kárpátalja iparjogi viszonyainak rendezésével kapcsolatban adott ki.⁶⁵²

Első lépésként 1938 augusztusában rendelettel felfüggesztették az iparigazolványokat és az iparengedélyeket.⁶⁵³ Az 1938. augusztus 15. előtt benyújtott kérelmek mentességet élveztek, ezt követően általános tilalom vonatkozott az engedélyek kiadására. Egyes személyek vagy egész iparágak tekintetében az illetékes miniszter tehetett kivételt a tilalom alól. A 6430/1938. számú ME rendelet megtiltotta új üzletek nyitását. Több mint egy év múlva részlegesen feloldották a tilalmat. Az ipartörvényekben és a második zsidótörvényben foglalt feltételek teljesülése esetén az illetékes miniszter engedélye nélkül is ki lehetett adni az engedélyeket. Bizonyos engedélyek kiadására önállóan is jogosult volt az elsőfokú iparhatóság. Az iparigazolvánnyal vagy iparengedéllyel rendelkezők bejelentési kötelezettségét a 7720/1939. számú ME rendelet írta elő, míg a kifüggesztési és felszámolási határidőket a 10.550/1939. számú ME rendelet tartalmazta. Az elsőfokú iparhatóság hatáskörébe tartozott a bejelentések alapján az adott községben az iparigazolvánnyal vagy engedéllyel rendelkező 'zsidónak' minősülő személyek számának meghatározása, amely ellen a rendelet felszólamlási lehetőséget biz-

⁶⁴⁸ 2600/1939. számú PM rendelet a 7720/1939. számú ME rendelet 32. szakaszának a dohányeladási engedélyek tekintetében való végrehajtásáról.

⁶⁴⁹ 133500/1939. számú ME rendelet a 7720/1939. számú ME rendelet 32. és 35. szakaszaiban foglalt rendelkezéseknek a szesz-egyedárusítással kapcsolatos engedélyek (jogosítványok) tekintetében való végrehajtásáról.

⁶⁵⁰ 148600/1939. számú PM rendelet a 7720/1939. számú ME rendelet 32. és 35. szakaszaiban foglalt rendelkezéseknek a fogyasztási adókkal és a mesterséges édesítőszeres állami egyedárusításával kapcsolatos engedélyek (jogosítványok) tekintetében való végrehajtásáról.

⁶⁵¹ 12950/1940. számú KKM rendelete a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvénynek a hajózási engedélyek tekintetében való végrehajtásáról.

⁶⁵² GJ. I. évfolyam 1. szám. 1940. január. 374. p.

⁶⁵³ 5850/1938. számú ME rendelet az iparigazolványok és az iparengedélyek kiadásának ideiglenes felfüggesztéséről.

tosított 1939. november 15. és 1940. január 1. között. A felszólamlást a másodfokú iparhatóság bírálta el, Budapesten az illetékes miniszter. A kiadott engedéllyel rendelkező személyek számának hat százaléka lehetett 'zsidónak' minősülő személy, tehát míg ezt a számot az adott községben nem érték el, addig 'zsidó' ilyen jogosítványt nem kaphatott. 1941-ben tovább szűkítették az iparigazolványok kiadásának körét azzal az előírással, hogy ilyen igazolványt a feltételek megléte esetén is meg lehetett tagadni, ha annak „kiadása a kivételes gazdasági viszonyok miatt közérdekből nem volt kívánatos”.⁶⁵⁴ A rendeletet egy évvel később úgy módosították, hogy az előbbi szabályozást az ország egész területére kiterjeszthette.⁶⁵⁵

Iparjogosítvány kiadása iránti kérelmet ahhoz az elsőfokú iparhatósághoz kellett benyújtani, amelynek területén az új üzletet létesíteni kívánták. Így kiadhatott kiskereskedői közvetlen fogyasztói engedélyt olyan személy számára, aki maga keresztény volt, és három keresztény származású nagyszülőt tudott igazolni. Ez a rendelkezés tekinthető tehát az alapszabálynak. A 2700/1940. számú földművelésügyi miniszteri rendelet azonban korlátozásokat határozott meg az iparra jogosító rendeletek körében, amikor egyes engedélyek kiadásához az iparügyi, illetve a kereskedelmi miniszter engedélyét írta elő. Így az illetékes miniszter engedélyére volt szükség például a jogi személyek, – részvénytársaságok, szövetkezetek és korlátozott felelősségű társaságok – valamint közkereseti és betéti társaságok részére, továbbá a második zsidótörvényben felsorolt személyek részére,⁶⁵⁶ a kézműves jellegű iparüzés szokásos kereteit meghaladó iparüzésre, az élőállat-kereskedésre. Az elsőfokú iparhatóság adhatott ki nagykereskedői iparengedélyeket a kereskedelmi és iparkamara meghallgatása után kizárólag olyan keresztény részére, aki három keresztény származású nagyszülőt tudott igazolni. Az iparigazolványok és iparengedélyek kiadásakor tehát az illetékes elsőfokú iparhatóság elsőként az iparosoknak és a kereskedőknek a zsidótörvény szempontjából történő minősítése tárgyában hozott határozatot, amely ellen jogorvoslatnak volt helye. Az elsőfokú iparhatóság határozatában a zsidók részére kiadott érvényes engedélyek számát viszonyította az összes engedély számához, amely ellen felszólamlással lehetett élni a másodfokú iparhatósághoz. Ez egy különleges jogorvoslat volt, amelyre nem vonatkozott a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. törvény cikk, amely felülvizsgálatot biztosított volna.⁶⁵⁷

A 7720/1939. számú ME rendelet végrehajtására kiadott 2455/1939. számú PM rendelet helyi megvalósítását jól példázzák az özvegy K. Sámuelné italmérési engedélyének megvonásáról szóló dokumentumok.⁶⁵⁸ A rendelet értelmében italmérésére, ital-eladásra és árusításra jogosító engedélyt 'zsidónak' minősülő személy számára nem

⁶⁵⁴ 1510/1941. számú ME rendelet egyes iparjogosítványok kiadásának korlátozásáról.

⁶⁵⁵ 7770/19411. számú ME rendelet egyes iparjogosítványok kiadásának korlátozásáról szóló 1510/1941. számú ME rendelet kiegészítéséről és módosításáról.

⁶⁵⁶ 1939. évi IV. tc. első szakaszának második és harmadik bekezdésében, valamint második szakaszának első és harmadik bekezdésében felsorolt személyek.

⁶⁵⁷ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 98. p.

⁶⁵⁸ B-A-Z ML IV. 823. 3781/1940. szám és a 3603/1942. szám.

lehetett kiadni. A már kiadott engedélyeket pedig meghatározott határidőkön belül meg kellett vonni az érintett személyektől.⁶⁵⁹ A putnoki járás főszolgabírája 1940 novemberében értesítette az illetékes helyi szerveket⁶⁶⁰ arról, hogy a pénzügyi igazgatóság az italmérési engedélyt K. Sámuelnétől megvonta. A főszolgabíró erről véghatározatot hozott, amely a vonatkozó jogszabályi változások mellett részletes indokolást is magába foglalt. Jelen esetben a „törvényes követelmények” hiányával magyarázta a főszolgabíró az engedély megvonását, hiszen italmérési jog gyakorlásához a pénzügyi igazgatóság engedélyével kellett rendelkezni, amelynek kiadását azonban a második zsidótörvény rendelkezései értelmében meg lehetett vonni a jogkorlátozó rendelkezések alá eső személyektől. Az iparendedély bevonása a községi előjáróság hatáskörébe tartozott. A véghatározat ellen 15 napos határidővel lehetett fellebbezni az alispánhoz mint fellebbviteli fórumhoz. Két évvel később egy újabb pénzügyminiszteri körrendelet írta elő az elvont italmérési engedélyek felülvizsgálatát. A jogszabály előírásai értelmében itt azt kellett vizsgálni, hogy az italmérési engedélyek megvonása mellett a vendéglői iparjogositvány megvonására is sor került-e, amennyiben az érintett személy rendelkezett ilyen jellegű engedéllyel is. Sajnos a levéltári dokumentumok ebben az esetben is töredékesek, így az ügy további sorsáról nem áll rendelkezésünkre egyéb információ.

A kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter határozatában amellet foglalt állást, hogy az özvegy ipargyakorlása nem esik a második zsidótörvény korlátozó rendelkezései alá.⁶⁶¹ Konkrét ügyben az illetékes iparhatóság megtagadta az özvegyi iparüzési jog bejelentésének tudomásul vételét arra hivatkozással, hogy arra az 1939. évi IV. törvénycikk 14. szakaszában foglalt korlátozó rendelkezés vonatkozik. A miniszter azonban megállapította, hogy a bejelentés tudomásul vételének megtagadásával az iparhatóság jogszabályt sértett, mert nem iparigazolvány kiállítása iránti kérelemről, hanem már meglévő, tehát új iparigazolványt fel nem tételező özvegyi iparüzési jog érvényesítéséről volt szó.⁶⁶² Az özvegyi iparüzési jogra tehát nem vonatkozott a korlátozás, vagyis a már korábban kiadott iparigazolvány alapján az özvegynek joga volt az ipart folytatni.

Az iparosokra vonatkozó korlátozó rendeletek között a színleges iparüzés definícióját érdemes meghatározni. A vonatkozó rendelet – 5010/1942. számú ME rendelet a színleges iparüzés esetén az iparigazolvány, illetőleg az iparendedély visszavonásáról – nem határozta meg a színleges iparüzés fogalmát, nem tisztázta az eljárás módját és

⁶⁵⁹ A visszavonás határideje 1939. május 5-e előtt kiadott engedélyekre Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban 1944. május 5., míg a megyei városokban és a községekben 1941. május 5-e volt a rendelet szerint. 2455/1939. P. M. számú rendelete a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. végrehajtása tárgyában kiadott 7720/1939. számú ME rendelet 34. és 35. szakaszainak végrehajtásáról.

⁶⁶⁰ Az illetékes helyi szervek a következők voltak a dokumentum szerint: Putnok község előjárósága, a rimaszombati pénzügyi igazgatóság, az OTI miskolci kerületi pénztára, a mértékhitelítő hivatal, a miskolci kereskedelmi és iparkamara, a putnoki adóhivatal, valamint a járási ipartestület.

⁶⁶¹ 125242/1940. számú KKM határozat. GROSZMANN-VÁRI, 1942. 84. p.

⁶⁶² GROSZMANN-VÁRI, 1942. 84. p.

azt sem, hogy milyen eljárás szerint, hogyan vonhatták vissza az iparúzési engedélyt a hatóságok. Mindössze az iparhatóságnak biztosított jogot arra, hogy az iparengedélyt vagy az iparjogosítványt visszavonja olyan személytől, aki az ipar gyakorlását olyan személynek engedte át, akinek erre a fennálló jogszabályok alapján nem lett volna lehetősége, vagyis színleges iparúzést valósított meg. A visszavonást kimondó iparhatósági véghatározat jogerőre emelkedésétől számított három év alatt nem kaphatott új iparigazolványt olyan személy, akitől azt megvonták. Kivételes méltánylást érdemlő esetben az illetékes miniszter tehetett kivételt. A színleges iparúzésnek többféle meghatározása létezett. Az országgyűlés álláspontja szerint strómannak minősült az a személy, aki olyan – nem a képességének és tudásának megfelelő – állást vagy tisztséget vállalt, amelynek szolgálatával arányban nem álló javadalmazás járt. A jogi szakirodalomban található meghatározás szerint strómannak minősült az a személy, aki a jogszerűség látszatával személyesen fedezte másnak a fennálló rendelkezésekbe vagy azok szándékaiba ütköző tevékenységét.⁶⁶³ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara egyik fogalmat sem találta elfogadhatónak, ezért adott egy harmadik meghatározást. Nézete szerint álvállalkozónak minősült mindenki, aki másnak vállalkozói tevékenységét saját személyével leplezte. Üzleti tisztességbe ütközőnek tekintette a kamara az álvállalkozó magatartását akkor is, ha más személynek az erkölcsi vagy törvényes rend által tiltott vállalkozói tevékenységét saját személyével vagy üzleti magatartásával leplezte, mert a jogszabályok betartása állampolgári kötelesség, a jogszabályok pedig az erkölcsi rend részét alkotják. A kamara tehát tágabb definíciót adott a színleges iparúzésre, mert az 1939. évi IV. törvénycikk kijátszását célzó álvállalkozási tevékenységekre is kiterjesztette ezt a fogalmat.⁶⁶⁴ Ezzel tehát a jogkorlátozó rendelkezések körébe „illesztette” az egyébként ilyen jellegű szabályt nem tartalmazó 5010/1942. évi számú ME rendeletet. Ezt megelőzően már 1940-ben hozott korlátozó szabályokat a kereskedelemi miniszter a jogosulatlan iparúzés megtorlására, amely azonban kimondottan azokra az ügynökökre vonatkozott, akik ellen házalási engedély nélküli, – mert a jogkorlátozó törvény ezt megvonta tőlük – jogosulatlan házalás miatt lehetett kihágási eljárást indítani.⁶⁶⁵

Mivel sem törvény, sem alacsonyabb jogszabály nem rendelkezett kimondottan a második zsidótörvény kijátszását célzó vállalkozási tevékenységekről, ezért meghatározó szerep jutott ebben a kérdésben is a közigazgatási gyakorlatnak, amely kialakította és pontosította a színleges iparúzés körébe tartozó magatartások körét. Színleges iparúzésre utalóként értelmezte a következő eseteket a közigazgatási gyakorlat. A 'zsidónak' nem minősülő iparosnál vagy kereskedőnél az áru beszerzését, eladását, a pénz kezelését, a könyvek vezetését, az üzlet, az üzem vagy a raktárhelyiség kulcsának az őrzését. Ide sorolták továbbá az alkalmazottak felvételét és elbocsátását, a munka be-

⁶⁶³ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 31. p.

⁶⁶⁴ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 31. p.

⁶⁶⁵ 76064/1940. számú KKM rendelete az 1939. évi IV. tc. 17. szakaszának végrehajtása során elbocsátott ügynökök jogosulatlan iparúzésének megtorlásáról.

osztását, az áruk feletti rendelkezést, összességében tehát az üzlet vagy az üzem vezetését kizárólag vagy nagyrészt 'zsidónak' minősülő személy látta el.⁶⁶⁶

Az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek kormánybiztosa utasításában közölte a kereskedőkkel és más vállalatokkal, hogy az 1939. évi IV. törvénycikk végrehajtása során hogyan kellett a 'zsidó' vagy 'zsidónak' tekintendő értelmiségi munkakörben foglalkoztatott alkalmazottak illetményét és létszámát csökkenteni. A minimális munkabékekről kiadott törvényes rendelkezés értelmében sok esetben kellett 'zsidó' alkalmazottak fizetését emelni annak érdekében, hogy az előírt minimális munkabért elérje.

A gazdaság területén az élelmiszer árusítására és készítésére is számos korlátozó rendelkezés született a honvédelmi törvény hatályba lépését követően és arra való hivatkozással. Így például jogszabály tiltotta meg a hústalan napok biztosítására a juhhús és juhhúskészítmények pénteki árusítását, forgalomba hozatalát és a vendéglőkben történő kiszolgálását.⁶⁶⁷ Továbbá még a sajtókészítéshez is 1940 őszétől a földművelésügyi miniszter engedélyére volt szükség.

A helyi végrehajtás szabályai

Elsősorban Miskolcon már az 1930-as évek közepén találkozunk korlátozó rendelkezésekkel, így például, hogy a 'zsidó' kereskedőknek a városvezetés megtiltotta a vásárnapi nyitva tartást. A zsidótörvények hatályba lépését követően azonban számos kereskedelmi és iparvállalat működése megszűnt.⁶⁶⁸ A gazdaság területén az iparűzés korlátozása érdekében Borsod megye valamennyi településéről pontos kimutatás készült a 'zsidó' és 'nemzsidó' iparosok arányáról. Az edelényi járásban a főszolgabíró 1940. március 19-én tett eleget a vonatkozó rendeletben foglalt előírásnak. Jelentése tartalmazta az „iparjogosítványokkal rendelkezők faji megoszlását” településenként.⁶⁶⁹ A levéltárban megtalálható az a lista is, amely tartalmazza a mezőcsáti „zsidónak tekintendő”, „zsidónak nem tekintendő és valamely kivétel alá eső iparosok és kereskedők” nevét és foglalkozását. A mezőcsáti járás főszolgabírója 1940. július 29-én adta ki 3722/1940. számú véghatározatát, amely megállapította a járás falvaiban a 'zsidónak' tekintendő iparosok akkori számarányát. A Borsod megyei alispán véghatározatában jóváhagyta a főszolgabírói felterjesztést.⁶⁷⁰ A vármegye alispánja 1940 októberében véghatározatában hagyta jóvá a főszolgabírónak mint elsőfokú iparhatóságnak a megállapításait a községenként összeírt 'zsidónak' minősülő iparúzókról.⁶⁷¹

⁶⁶⁶ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 32. p.

⁶⁶⁷ Ez a rendelet nem irányult a zsidóság ellen. Érdemes megjegyezni, hogy a juh a kóser állatok közé tartozott és a péntek a vallásos zsidó családoknál a szombatra való készülődés, a bevásárlás napja.

⁶⁶⁸ SZABÓ, 2011. 80. p.

⁶⁶⁹ B-A-Z ML IX. 201. 8970/1941. szám.

⁶⁷⁰ B-A-Z ML 22. 593/ai. 194. szám.

⁶⁷¹ A vármegye községeiben a legtöbb esetben 15-25 százalékban állapította meg az alispán a 'zsidó' iparúzó arányát, míg a legnagyobb, 43 százalékos arány Mezőcsáton volt a dokumentum szerint.

A 'zsidónak' minősülő kereskedőkre vonatkozó korlátozások végrehajtása 1940-től kezdődően folyamatosan zajlott. Az alispán 1940 őszén kiadott bizalmas iratában hívta fel ismételt (!) a főszolgabírákat a 'zsidónak' minősülő személyek vásári és piaci helyfoglalásának eltiltására.⁶⁷² Az iratok között található egy iparkamarai levél, amely tartalmazza az 1150/1941. számú ME rendelet egy részét. Ez a dokumentum kimondta, hogy a 'zsidó' kereskedők a vásárokon, piacokon csak engedéllyel árusíthatnak, de a bevásárlást a rendelet nem korlátozta.⁶⁷³ A kerületi kereskedelmi és iparkamara hatáskörébe tartozott ennek a – vásárlási tevékenység korlátozására vonatkozó – miniszteri rendeletnek⁶⁷⁴ a továbbítása az érintett személyek részére.⁶⁷⁵

A mezőcsáti járás főszolgabírája 6315/1941. számú levelében arra hivatkozott, hogy az említett rendelet nem megfelelő és ellentmondásos, mert a 'zsidó' kereskedők felvásárolják az árut a piacon, ezzel rontják a helyi közellátás színvonalát. A főszolgabíró sürgette az alispán állásfoglalását, illetve a rendelet módosítását úgy, hogy „a zsidó kereskedők, mint iparszerű vevők is kizárassanak a vásárokról és a piacokról”. Vagyis ebben a helyzetben az látható, hogy a főszolgabíró ugyancsak túlbuzgó volt a rendeletek végrehajtásában és szigorításában. Sőt 1942. január 31-i levelében figyelmeztette az alispánt, hogy előző előterjesztésére nem reagált.⁶⁷⁶

A miskolci járás főszolgabírája 1942. április 12-én kelt levelében intézkedett a 'zsidó' kereskedők bevásárlási tevékenységének megtiltásáról.⁶⁷⁷ Megtiltotta a 'zsidó' kereskedők és bizományosok számára a községekben tartott napi és heti piacokon és vásárokon délelőtt 10 óráig „szárnyas baromfi” vásárlását. A községi elöljáróságoknak lehetőséget biztosított a főszolgabíró a csendőrség segítségül hívására is, amennyiben az említett szabálynak nem tettek eleget. Elrendelte a községbe vezető utak ellenőrzését is, amelyeken elképzelhetőnek tartotta a főszolgabíró a 'zsidó' kereskedők jelenlétét. Az utasítást egyidejűleg továbbították mind a csendőrparancsnokság, mind a jegyző részére.

Levéltári dokumentumok tanúskodnak a cukorkereskedelemmel kapcsolatos korlátozásokról is a vármegyében. Miskolc városbíróháza 1940 júniusában tájékoztatta a polgármestert a cukorkereskedői forgalmat szabályozó 59000/1940. számú KKM rendelet végrehajtásáról. Arra kérte ebben a bíróság a polgármestert, hogy a mellékletként csatolt kimutatásban szereplő személyeket jelölje ki kiskereskedőknek. Tartalmazta to-

B-A-Z ML IV. 810/b. 24505/1943. szám.

⁶⁷² B-A-Z ML V.176. 70/1940. számú irat a zsidótörvény hatálya alá eső személyek helyfoglalási jogáról vásárokon és piacokon.

⁶⁷³ Ennek a rendeletnek is volt külön a végrehajtására hozott újabb jogszabály, amely „szakmai és nemzeti megbízhatósághoz” kötötte és a második zsidótörvény korlátozó rendelkezéseinek hatálya alá tartozónak határozta meg a búcsúkon való árusításra vonatkozó hatósági engedélyeket. 17200/1941. számú KKM rendelete a kereskedők és iparosok által vásárokon, piacokon és búcsúkon folytatott árusítás hatósági engedélyhez kötése tárgyában kiadott 1150/1941. számú rendelet végrehajtásáról.

⁶⁷⁴ B-A-Z ML IV.802/b. 13622/1941. szám. zsidó kereskedők bevásárlási tevékenysége.

⁶⁷⁵ A levél B. Ernő mezőcsáti baromfikereskedő részére szolt. B-A-Z ML IV.802./b. 13622/1941. szám.

⁶⁷⁶ B-A-Z ML IV.802/b. 6315/1941. szám.

⁶⁷⁷ B-A-Z ML IV.802/b. 2089/1942. szám.

vább a levél azt is, hogy a kiskereskedőnek jelölt személyek a Baross Szövetség tagjai közül, valamint a Szövetséghez nem tartozó olyan személyek közül kerültek ki, akik nem tartoznak a második zsidótörvény hatálya alá, tehát nem tekintendők 'zsidónak'.⁶⁷⁸ Bár a levélhez mellékelte kimutatás nem található meg a levéltárban, mégis önmagában is fontos dokumentumként értékelhető ez az irat, hiszen a második zsidótörvény helyi szintű végrehajtásának megvalósításáról tanúskodik.

W. Béla fűszerkereskedő levélben fordult Miskolc polgármesteréhez azzal a kéréssel, hogy üzletében engedélyezze a cukor árusítását, amely érvelése szerint közérdeket is szolgál és a „szegény néposztálynak” megfelelő helyen és közel biztosítana lehetőséget a cukor megvásárlására. A levélben a kérelmező tájékoztatta a polgármestert, hogy a miskolci bíróság határozatban állapította meg, hogy a második zsidótörvény alól mentesült és a pénzügyminiszter kiadta számára az italmérési engedélyt. A polgármester a fennálló rendelkezésekre hivatkozással megtagadta W. Béla számára a cukorárusítási engedély megadását. Érdekessége az ügynek, hogy bár a kérelmező elvileg mentesült a jogkorlátozó törvény hatálya alól, és nem volt 'zsidónak' tekintendő, ennek ellenére a cukorárusítás lehetőségét megvonta tőle az illetékes elsőfokú hatóság. A polgármester határozatát a kérelmező mellett továbbították a közéletmezési ügyosztálynak, a városi bíróságnak és az elsőfokú iparhatóságnak is.⁶⁷⁹

A polgármester diszkrecionális döntési jogosultságát és a jogorvoslati lehetőségek hiányát tanúsítja az a dokumentum, amelyben G. Sámuel cukorárusítási engedélyt kérték a polgármestertől levelükben a fűszerüzlet vevői, akiknek G. Sámuel egy hónapos kamatmentes hitelt biztosított, hogy ezzel segítse nehéz anyagi körülményeiket. Mintegy ötven ember írta alá a kérelmet, amelyet a polgármester elutasított. Érvelése szerint a vonatkozó rendeletek biztosították a törvényhatóság első tisztviselőjének kizárólagos jogosultságot annak megállapítására, hogy mely kiskereskedők rendelkezhetnek cukorárusító joggal. Jelezte továbbá elutasító válaszelevelében a polgármester, hogy a vonatkozó jogszabály szükségrendeletnek minősül, amely a cukor forgalmának a korlátozását tartalmazza, és amely ellen fellebbezésnek helye nem volt.⁶⁸⁰ A cukorfogyasztás korlátozása a vonatkozó földművelésügyi rendelet szerint kiterjedt a lakodalmakra, rendkívüli alkalmakra, estélyekre is. A miskolci református szeretetvendégség kérelmét is elutasította a miniszteri jogtanácsos az említett jogforrásra hivatkozással.⁶⁸¹

Ugyancsak a polgármester diszkrecionális döntési jogosultságára és a jogorvoslati lehetőségek hiányára példa az a dokumentum, amelyet az érintett fűszer- és vegyeskereskedő a Miskolc Közéletmezési Ügyosztálya által hozott intézkedés ellen nyújtott be a polgármesterhez. Kérelmét arra alapozta, hogy bár a cukor a fűszeráru fogalmába tartozik, de nem állami egyedárusítási cikk, ezért arra a második zsidótörvény korlá-

⁶⁷⁸ B-A-Z ML 5186/1940. vb. szám.

⁶⁷⁹ B-A-Z ML IV.802./b. 25606./1942. szám.

⁶⁸⁰ B-A-Z ML IV.802./b. 26912/1940. szám. 1940. július 31.

⁶⁸¹ B-A-Z ML IV. 802/b. 209/1940. szám.

tozó rendelkezése nem alkalmazható rá. A keresztény vevők érdekeinek sérelme mellett hivatkozott a teljesített katonai szolgálataira és az iparjogositvány elvonásával járó megélhetési lehetőség megszűnésére is. A kérelmet a polgármester a honvédelmi törvény alapján kiadott szükségrendeletre, az abban biztosított diszkrecionális jogkörére hivatkozással utasította el. Ezen joga értelmében ugyanis a törvényhatóság első tisztviselője jelölhette ki a cukorkereskedéssel foglalkozó kiskereskedőket az adott településen. Másrészt hivatkozott arra is, hogy a rendelet nem biztosított fellebbezési lehetőséget a szükségrendeleti mivoltából adódóan.⁶⁸² A rendelkezésre álló és bemutatott, helyi szinten keletkezett dokumentumok jól illusztrálják a cukorkereskedés korlátozásának példáján keresztül, hogy az országos szintű jogszabályban foglaltak végrehajtásában jelentős szerep jutott a helyi vezetőknek is, akiknek sokszor az alacsonyabb szintű jogforrások biztosítottak széleskörű, kizárólagos döntési jogot.

Az iparigazolványok kiadásának megtiltását, a kereskedői helyfoglalási engedélyek beszerzésének lehetetlenné tételét tartalmazó szabályok a 'zsidónak' minősülő személyek számára elsősorban a vállalkozó kispolgárságot és a mezőgazdasággal foglalkozó embereket érintették hátrányosan. A korlátozó rendelkezések betartásáról a törvényhatóságok, a helyi képviselő-testületek, illetve a városi és járásbíróóságok gondoskodtak.⁶⁸³

1941/1942 fordulójára életbe léptek a második zsidótörvénnyel összefüggő, gyakorlatilag a kereskedelem minden ágazatára érvényes korlátozó rendeletek. A közellátási miniszter „összhangba hozta” a második zsidótörvény rendelkezéseivel a zsír forgalmazását, a textil nagykereskedelmet, a mosószappan kereskedői forgalmát, a szénkereskedelmet, a lisztkereskedést.

Látható tehát, hogy a gazdasági diszkrimináció fokozatos lépéseire Borsod vármegyében hogyan került sor: 1940 végén a helyi tűzifa-kereskedőktől vonták meg az engedélyeket, 1940-től kezdve folyamatosan megtagadták a 'zsidónak' minősülő bornyagykereskedők üzleti bérleteik meghosszabbítására vonatkozó kérelmét. Az italmérési engedélyeket a miskolci pénzügyi igazgatóság a rendeletekben foglaltaknak megfelelően vonta vissza, hasonlóan a trafikengedélyek jelentős részéhez. Megtiltották a dohányárusítási jogot a 'zsidónak' minősülő kocsmárosoktól, vendéglősöktől és kávéosoktól, továbbá megvonták tőlük a kegytárgyárusítás jogát is.⁶⁸⁴

A második zsidótörvény végrehajtásának része volt az adatszolgáltatási kötelezettség bevezetése és a vállalati vezetők kinevezése is.⁶⁸⁵

Yehuda Don elemezte, hogy a törvényhozás szelektív módon érintette az egyes foglalkozási csoportokat, és így a gazdaságra gyakorolt hatása is eltérően alakult.⁶⁸⁶ A zsidótörvények – ahogy láttuk az előző fejezetben – a zsidónak minősített személyek, „a zsidó konkurencia” kizárását célozták, azonban szó szerinti alkalmazásuk a gazdaság

⁶⁸² B-A-Z ML IV. 802/b. 26911/1940. szám. Miskolc város polgármesterétől.

⁶⁸³ CSÍKI, 2004. 151. p.

⁶⁸⁴ CSÍKI, 2004. 153. p.

⁶⁸⁵ Ezzel a „lehetőséggel” a megye minden településén korlátlanul élhettek is a gettók kialakítása, majd a gettók felszámolása, a zsidók haláltáborokba küldése után.

⁶⁸⁶ DON, 1986. 447-465. pp.

összeomlását jelentette volna. A jogszabályokat így nem hajtották végre teljes egészében, csak „szelektíven”.⁶⁸⁷ Az alacsonyabb szintű jogszabályok alapján kirajzolódik egy kép a gazdaság területére vonatkozó jogi normák jellegéről és céljáról, amely a helyi szintű végrehajtásban teljesebbé válhat.

II/2. A közjogi korlátozások végrehajtása

Bölony József a Magyar Nemzet 1941. januári számában a törvények végrehajtásával foglalkozó cikkében a következőképpen fogalmazott: „A köztisztviselőnek az a kötelessége, hogy a fennálló törvényt végrehajtsa. Hogy jó-e vagy rossz ez a törvény, az nem reá tartozik, rá csak az tartozik, hogy milyen törvény van érvényben, és hogy azt hajtsa végre. Ha mindenki maga oldja meg a harmadik zsidótörvényt, mégpedig úgy, ahogyan elképzeli, az nem bürokrácia, hanem anarchia.”⁶⁸⁸

A jogkorlátozó rendelkezések megvalósításában, foganatosításában a közigazgatási szervezeteknek jelentős szerep jutott. Egyrészt azért, mert a konkrét utasításokat tartalmazó alacsonyabb szintű jogforrásokat, a jogkorlátozás gyakorlati megvalósulásának előírásait tartalmazó rendeleteket a miniszterelnök és az egyes minisztériumok alkották meg. Ezekben a jogforrásokban találjuk meg a részletszabályokat, az eljárások menetének egyes fázisait, az eljáró hatóságokat, továbbá ezek a rendeletek tartalmazták azokat az iratmintákat is, amelyek a törvények végrehajtásához és gyakorlati megvalósulásához nélkülözhetetlenek voltak. Előjáróban meg kell említeni azt is, hogy a honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalom alapján kibocsátott rendeleteket be kellett jelenteni az ún. 36-os bizottságnak. Ez a bizottság 36 tagból állt, akik az országgyűlés két házából kerültek ki. A bizottság hatásköre „arra terjedt ki, hogy a bemutatott rendeletek helyességét és célszerűségét megvizsgálja és arra vonatkozólag a véleményét nyilvánítja.”⁶⁸⁹

A) Az egyesülési jog korlátozásáról

A Horthy-korszakban alapvetően rendeleti szinten történt az egyesülési jog szabályozása, amelynek első eleme az 6622/1920. számú ME rendelet volt.⁶⁹⁰ Az egyesületi jog szabályozásának történetében kiemelkedő jelentőséggel bírt még az egyesületi alapszabályokra vonatkozó előírásokat tartalmazó 77000/1922. VII. számú BM rendelet is,

⁶⁸⁷ KARÁDY, 1997. 280. p.

⁶⁸⁸ BÖLÖNY, 1942./A. 147. p.

⁶⁸⁹ BENOSCHOFKY-KARSAI, 1958. 50. p.

⁶⁹⁰ Ez a jogszabály annyiban szűkítette az egyesületek működésének mozgásterét, hogy előírta a kormány és a rendőrhatóságok engedélyével működő egyesületek számára is a gyűléseik adatainak – hely, időpont, tárgy – három nappal korábbi kötelező bejelentését. Továbbá lehetővé tette a rendőrségnek a gyűlések előzetes vagy a már megkezdett gyűlések betiltását is. Ezt követően pedig a belügyminiszter a rendőrhatóságok számára előírta, hogy nyilvántartást vezessenek a bejelentett egyesületekről. Számos egyesület felszámolására került sor ezt követően, így például a liberális jellegű értelmiségi körök, a haza-és nemzetellenesnek minősített egyesületek működését nem engedélyezték.

amely azonban a korlátozó rendelkezéseket nem foglalta magába. Az egyesületek működésének fokozottabb felügyeletét és ellenőrzését már 1937-ben szabályozták.⁶⁹¹

Az egyesületi joggal kapcsolatos rendelkezések közül az 1938-ban és 1939-ben született jogszabályok a legjelentősebbek, mert ezekben határozták meg az egyesületek felügyeletére és ellenőrzésére jogosult hatóságokat és az eljárás részletes szabályait,⁶⁹² de sem alkotmányjogi, sem közigazgatási jogi szempontból nem módosult lényegesen az egyesületi jog. A Horthy-korszak második felének az egyesületi jogra vonatkozó rendeletei egyre inkább a jogszűkítés felé változtak meg, hiszen a kormányzat fontos feladatának tartotta az egyesületek ellenőrzését, a nemkívánatos egyesületek betiltását.

A belügyminiszter főfelügyeleti jogkörébe tartozó egyesületeket kötelezte arra a rendelet, hogy a megalakulásukat követő harminc napon belül nyújtsák be alapszabályukat a törvényhatóság első tisztviselője útján a belügyminiszterhez láttamozás végett. Jóvá kellett hagyatni ugyancsak harmincnapos határidőn belül a meglévő egyesületek alapszabályainak módosítását, más egyesületekkel való egyesülését, a felosztatását és a közgyűlési határozatokat. Az egyesületek szüneteltetését az illetékes törvényhatóság első tisztviselőjénél be kellett jelenteni, és a belügyminisztertől engedélyt kellett kérni rá. A törvényhatóság első tisztviselőjének a feladata volt továbbá az is, hogy az engedély nélkül egy évnél hosszabb ideje szünetelő egyesület felosztatása iránti előterjesztést a belügyminiszternek terjessze fel.

A rendeletben foglaltak megszegése vagy kihágásnak minősült, és elbírálására a közigazgatási hatóság mint rendőri büntetőbíróság – a rendőrség működési területén a rendőrség – rendelkezett ítélkezési jogkörrel. Ugyanebben az évben jelent meg az újabb egyesületek alakításának korlátozásáról és a felesleges egyesületek megszüntetéséről szóló rendelet is. Új egyesület alapszabályának felterjesztése előtt a törvényhatósági jogú város polgármestere köteles volt megvizsgálni, hogy az egyesület székhelyén nem működött-e hasonló célú egyesület, illetve az alakuló egyesületre közérdekből feltétlenül szükség volt-e, és rendelkezett-e a működéshez megfelelő anyagi előfeltétellel és szakértelemmel.

Korlátozták a közalkalmazottaknak olyan egyesületekben vagy szervezetekben, valamint politikai pártokban való részvételét, amelyekben való részvétele szembeállíthaták őket az állam törvényes rendjének követelményeivel.⁶⁹³ Megtiltotta a rendelet a köztisztviselőknek és a közalkalmazottaknak, hogy hivatali helyiségükben vagy hivatali eljárás közben olyan jelvényt viseljenek, amely valamely párthoz, egyesülethez vagy szervezethez való tartozásukat jelezte.⁶⁹⁴ Ezt a rendeletet 1940-ben hatályon kívül

⁶⁹¹ 181000/1937. számú BM VII/a. körrendelet az egyesületek működésének fokozottabb felügyelete és ellenőrzése tárgyában.

⁶⁹² PÁSKÁNDY, 1941. 9. p.

⁶⁹³ 3400/1938. számú ME rendelet az egyesületi tagságra vonatkozó rendelkezések ellen vétő tisztviselők és egyéb alkalmazottak fegyelmi felelősségre vonása tárgyában.

⁶⁹⁴ Nem vonatkozott azonban ez a tilalom a Vitézi Rend jelvényének és a hivatalos jelvények viselésére, valamint a miniszterekre, titkárokra, főispánokra és Budapest székesfőváros főpolgármesterére. A

helyezték, feloldották a korlátozást az 1938. évi XVIII. törvénycikkben foglalt tilalmaktól eltekintve.

Megtiltották ugyanakkor a közszolgálati alkalmazottaknak, hogy politikai pártban vagy szervezetben tisztséget vállaljanak, gyűlésükön felszólaljanak. 1938-tól kezdve a belügyminiszter felügyelete alá tartozó egyesületekről a rendőrség is nyilvántartást vezetett.⁶⁹⁵

A honvédelmi törvényben foglalt rendelkezéseknek megfelelően került sor az egyesülési jog rendeleti szintű korlátozására. A 8110/1939. számú ME rendelet megtiltotta 1939. szeptember 2. napjától kezdve új egyesületek és fiókegyesületek, valamint más egyesületi megjelölésű egyesületi jelleggel bíró szervezet alakítását, valamint elrendelte a működő egyesületeknek a rendőrhatalóság által történő fokozottabb ellenőrzését. Az előírásokat megszegőket a jogszabály alapján kihágás elkövetése miatt két hónapig, míg háború esetén hat hónapig terjedő elzárással kellett büntetni. A rendeletben foglalt tilalmat még ugyanebben az évben feloldották. A belügyminiszter hatáskörébe tartozott a tilalom alóli kivételek elbírálása és egyesületek alakításának engedélyezése, amennyiben azok megalakítását jogszabály tette kötelezővé, amelyek háborús érdeket, hadijótekonyságot szolgáltak, népbetegségek leküzdésére jöttek létre, vagy megalakításukhoz országos közérdek fűződött. További rendeletek pontosították az egyesülési jog korlátozásával kapcsolatos szabályokat. A 365500/1939. számú BM körrendelet ismertette a kivételes elbánásban részesíthető egyesületeket, fiókegyesületeket.⁶⁹⁶ Ennek a belügyminisztériumi körrendeletnek a kiegészítését tartalmazza a törvényhatóságok tisztviselőinek, a rendőrségnek, a csendőrkörületi parancsnokságoknak és a kárpátaljai közigazgatási kirendeltségek vezetőinek címzett belügyminiszteri levél, amely 1940. december 20-án kelt. Rögzítette az irat a belügyminiszternek az egyesületek engedélyezésével kapcsolatos egyre bővülő jogkörét, továbbá felsorolta a miniszter által engedélyezett egyesületeket, fiókegyesületeket és tagegyesületeket is.⁶⁹⁷ Hatásköri szabályokat is előírt, amikor kimondta, hogy az alakuló új egyesületek és fiókegyesületeik iratait az illetékes főispánhoz, Budapesten a főpolgármesterhez, Kárpátalján a kormányzói biztoshoz kellett beadni.⁶⁹⁸

A belügyminiszternek joga volt nemcsak országos, hanem helyi közérdekű egyesületek működését is engedélyezni. Az egyesületek és fiókegyesületek iratainak a felterjesztése az illetékes főispán, Budapesten a polgármester, míg Kárpátalján a kormányzói biztos hatáskörébe tartozott.⁶⁹⁹ A működő társadalmi egyesületek a román kormányhatóság által jóváhagyott alapszabályaik alapján működhetek tovább, de kötelesek

4300/1940. számú ME rendelet vette ki a tilalom alól a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetségének és a Magyar Tűzharcos Szövetségnek egyesületi jelvényeit.

⁶⁹⁵ PÁSKÁNDY, 1941. 16. p.

⁶⁹⁶ Kötelező volt megalakítani a Levente Egyesületeket, a Vöröskereszt Egyletet, a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetségét, a Tűzharcos Szövetséget.

⁶⁹⁷ Például: Magyarországi Németek Szövetsége, Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, Luther Szövetség, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, Szent Pál Társulat, Városi Ingtatlantulajdonosok Szövetsége.

⁶⁹⁸ Magyar királyi belügyminiszter 155000/1940./VII. a. szám.

voltak alapszabályaikat 1941. július 1-ig a magyar egyesületi jogszabályoknak megfelelően módosítani és ezt a belügyminiszterhez felterjeszteni. A visszacsatolt Felvidéken és Kárpátalján működő egyesületeknek hat hónap állt rendelkezésükre alapszabályukat a magyar jogszabályoknak megfelelően módosítani és a belügyminiszter által történő jóváhagyatni.⁷⁰⁰ Az ismertetett jogszabályokon kívül számos egyéb rendelet hatályban maradt, illetve kiadásra került a kivételes hatalomról szóló törvényi rendelkezéseknek megfelelően.⁷⁰¹

Az egyesületi jog korlátozásával kapcsolatos rendelkezések végrehajtása elsősorban a belügyminiszter hatáskörébe tartozott. Az 1931 és 1940 közötti években nem látta-mozta a belügyminiszter az asztaltársaságok, a takarékegyletek szabályait, mert megállapították, hogy ezek a szervezetek elsősorban a vendéglősök és a kocsmárosok érdekeit szolgálták, valamint több esetben került sor sikkasztásra is.⁷⁰² Rendelkezett a belügyminiszter arról is, hogy az országos egyesületek helyi szervezeteinek alakuló közgyűlésén fokozottabban ellenőrizték a résztvevők jogosultságát. Az alakuló közgyűléseken kizárólag az anyaegyesületbe felvett és tagságát igazolni tudó tag vehetett részt. Külön vizsgálatot rendelt el a belügyminiszter 1939 májusában a Magyarországi Munkásegysületek Szövetsége és a hozzá tartozó szociáldemokrata szakszervezetek ellen. A vizsgálatot megszüntető határozat több korlátozó rendelkezést tartalmazott a Szakszervezeti Tanács működésével kapcsolatban.⁷⁰³

A belügyminiszter külön rendelkezett a Magyar Cionista Szövetség körébe tartozó egyesületek feloszlásáról, amelyeket államrendészeti és erkölcsi szempontból kifogásolt. Egyedül a Magyar Cionista Szövetség központja maradt meg, de csak megszorításokkal működhetett tovább.⁷⁰⁴ A feloszlott cionista szervezetek, alakulatok, mozgalmak vagyontárgyainak értékesítését is előírta a belügyminiszter, a befolyt összegeket a helyi szegény alap javára kellett fordítani.⁷⁰⁵

⁶⁹⁹ Külön szabályokat tartalmazott a visszacsatolt kelet-magyarországi és az erdélyi területekre vonatkozóan a belügyminiszter körrendelete. 371001/1940. számú BM körrendelet.

⁷⁰⁰ 364400/1939. BM számú körrendelet.

⁷⁰¹ Kormányrendeletek: 5479/1914. számú ME rendelet, 5481/1914. számú ME rendelet, 5735/1914. számú ME rendelet 6. és 8. pontja, 3504/1917. számú ME rendelet, 5084/1919. számú ME rendelet, 6622/1920. számú ME rendelet, 10656/1920. számú ME rendelet, 11004/1921. számú ME rendelet, 7470/1924. számú ME rendelet, 4980/1931. számú ME rendelet, 1570/1933. számú ME rendelet, 6070/1933. számú ME rendelet, 2500/1935. számú ME rendelet és a 7100/1936. számú ME rendelet. Belügyminiszteri rendeletek: 55000/1920. számú BM rendelet, 6000/1922. számú BM rendelet, 34100/1922. számú BM rendelet, 38061/1922. számú BM rendelet, 44126/1922. számú BM rendelet, 77000/1922. számú BM rendelet, 9900/1923. számú BM rendelet, 36700/1923. számú BM rendelet, 184000/1928. számú BM rendelet, 181000/1937. számú BM rendelet, 181001/1927. számú BM rendelet. PÁSKÁNDY, 1941. 9. p.

⁷⁰² PÁSKÁNDY, 1941. 16. p.

⁷⁰³ 109580/1939. VIII/a. számú BM határozat. PÁSKÁNDY, 1941. 20. p.

⁷⁰⁴ A belügyminiszter megtiltotta a szövetség számára a fiókegyesületek, szakosztályok alakítását, tanfolyamok megszervezését.

⁷⁰⁵ 14370/1940. VIII/a. számú körrendelete a Magyar Cionista szövetség kötelékébe tartozó összes fiókegyletek, alakulatok, szakosztályok, tanfolyamok valamint Magyarország területén bármely néven működő Cionista irányzatú szervezetek és alakulatok feloszlásáról.

Így az 1926-ban megalakult Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége 1941 elején fordult a miniszterhez az egyre szigorodó jogszabályok végrehajtásával kapcsolatban.⁷⁰⁶ A kérelemben jelezte, hogy a 8110/1939. számú ME rendelet megtiltotta, hogy az egyesületek új fiókokat vagy helyi csoportokat hozzanak létre. Majd ezt kiegészítette a 8550/1940. számú ME rendelet, amely enyhített az előző jogszabály szigorán, amikor lehetővé tette, hogy az állami érdekek szempontjából fontos egyesületekre ne vonatkozzon a korábbi rendelet, és alakíthassanak helyi csoportokat és fiókegyesületeket. A szövetség tehát ezek alapján azt kérte a minisztertől, hogy egyesületüket ismerje el az előbb ismertetett kivételek alá tartozónak, és engedélyezze számukra a fiókegyesületek és helyi csoportok alapítását. Kérelmüket azzal indokolták, hogy a szövetség feladata a magyar zsidóság megismertetése a palesztinai letelepedés lehetőségeivel. Erre pedig véleményük szerint a második zsidótörvény hatályba lépését követően még nagyobb szükség lett. Jelezték, hogy a szövetség az egyetlen olyan szerv, amely nagyszámú zsidónak tette lehetővé a kivándorlást Palesztinába, ezért úgy vélték, hogy működésük az „államérdekkel szorosan összhangban állt.”⁷⁰⁷ A dokumentum végén kézzel írott jegyzet van, amely a következő adatok bekéréséről szól: „mennyi zsidó érkezett Magyarországról Palesztinába 1938-ig, mennyi támogatásban részesültek, 12 ezer igen csekély szám a zsidóság számára nyárhoz képest?! Hogyan áll a Cionista Szövetség...?”⁷⁰⁸ Ezeket a kérdéseket 1941. március 24-én továbbította hivatalos levelében a belügyminiszternek a miniszteri jogtanácsos.⁷⁰⁹ A belügyminiszter válaszát sajnos nem találtam meg a dokumentumok között.

Vármegyei szinten 1940-től vezették be az említett rendelkezéseket. Ezért tiltotta meg azonnali hatállyal a miskolci polgármester a Magyar Cionista Szövetség miskolci csoportjának működését. A csoport vagyonát zár alá vették. Az intézkedésre a miskolci aljegyző kapott felhatalmazást a rendőrség részvétele mellett.⁷¹⁰ Külön határozatban rendelte el a cionista irányú alakulatok és szervezetek feloszlását. A határozatában a zsidó egyesületeket és szervezeteket tájékoztatták arról is a polgármester, hogy a cionista irányú mozgalmakat 1940 szeptemberében a miskolci polgármester a belügyminiszter rendeletére hivatkozva oszlatta fel. A dokumentum szerint ez vonatkozott az „engedély nélkül cionista irányzattal működő” Betár egyesületre, és egyidejűleg elrendelte a jogszabály, hogy az adóhivatal az egyesület ingóságait árvereztesse el. A rendeletnek tett eleget a polgármester azzal is, hogy az Agudás, Jiszroel, Tiferesz,

⁷⁰⁶ A szövetség alapszabályát 1927-ben hagyta jóvá a belügyminiszter, hivatalos lapja a Zsidó Szemle volt.

⁷⁰⁷ MNL K 28. 248463/1941. szám. VII. a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének kérelme helyi csoportok alakításának engedélyezése iránt.

⁷⁰⁸ MNL K 28. 248463/1941. szám. VII. a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének kérelme helyi csoportok alakításának engedélyezése iránt.

⁷⁰⁹ MNL K 28. 16689/1941. szám. VII. a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének kérelme helyi csoportok alakítása tárgyában a belügyminiszterhez.

⁷¹⁰ B-A-Z ML IV/802. b. 25995/ki. 1940. szám.

Bachurin elnevezésű cionista szervezet és a Magyar Cionista Szövetség miskolci ifjúsági szervezetének ingóságait lefoglalta és zár alá vette.⁷¹¹

A rendszer számára „nemkívánatos” egyesületek teljes és végleges felosztatására és betiltására 1944. március 19. után került sor rendeletek útján. Az azonban látható, hogy ez a folyamat már az 1940-es évek elején elkezdődött a különböző mértékű jogfosztó rendelkezések alapján. Hasonlóan szabályok alapján kerülhetett sor a gyülekezési jog szűkítésére is.

B) A gyülekezési jog korlátozásáról

A gyülekezési jog tekintetében is fordulópontot jelent az 1939-es év, mert ekkor rendeleti szinten megtiltották a politikai jellegű népgyűlések, felvonulások és más összejövetelek tartását.⁷¹² A parlamenti pártok vezetőségi üléseit nem tekintették a tilalom alá eső összejövetelnek, de minden egyéb nem tiltott gyűlés megtartására a rendőrség előzetes engedélyére volt szükség. Engedély nélkül lehetett megtartani a közigazgatási hatóságok és a bevett és a törvényesen elismert vallásfelekezetek testületi szerveinek gyűléseit. Az 1921. évi III. törvénycikk és az 1939. évi II. törvénycikk rendelkezéseivel ellentétben az állampolgárokat a honvédelmi kötelezettségeik teljesítésétől elterelő szekták, így a nazarénusok, adventisták, hetednapos adventisták, szombatosok, Jehova Isten tanúi, Istengyülekezet, őskeresztények és pünkösdisták működését a belügyminiszter a vallás- és közoktatásügyi, valamint az igazságügy-miniszterrel egyetértésben azonnali hatállyal betiltotta.⁷¹³

A döntést azzal magyarázták, hogy ezeknek a szektáknak a hitelvei és szervezeti szabályai sértették az állami jogszabályokat, a magántulajdon elvének elvetésével veszélyeztették az állam és a társadalom törvényes rendjét, a katonai szolgálati kötelezettség megszegésével a katonaság intézményét, valamint a történelmi egyházak támadásával a vallásfelekezetek együttműködését, a híveket, tehát közvetve a közrendet és a közbiztonságot.⁷¹⁴ Hasonló okokból került sor a Szalvista, Hetednapot Ünneplő Keresztények és a Pokait elnevezésű szekták működésének betiltására is az 151997/1940. BM VII/a. számú körrendelet alapján. A honvédelmi törvény kiegészítésére szolgált a 8120/1939. számú ME rendelet is, amely különbséget tett a tiltott – így politikai jellegű népgyűlés, felvonulás, egyéb politikai jellegű összejövetel – és a rendőrség előzetes engedélyével megtartható gyűlések között. A honvédelmi törvényben meghatározott büntetőjogi szankciót kiegészítve rögzítette a rendelet, hogy a tilos gyűlésen résztvevő személy cselekménye kihágásnak minősült. Attól függően, hogy béke

⁷¹¹ B-A-Z ML IV. 802/b. 31317/1940. szám.

⁷¹² A náci Németországban az 1933. február 4-én kiadott „A német nép védelméről” szükségrendelet tartalmazott a sajtó- és a gyülekezési szabadság szigorú korlátozására vonatkozó szabályokat. A sajtó- és a gyülekezési jog korlátozását helyezte kilátásba abban az esetben, „ha a közbiztonságot közvetlen veszély fenyegeti”, vagy „ha az állam szerveit, intézményeit, hatóságait vagy vezető hivatalnokait becsmérlik vagy nevetségessé teszik”. NÉMETH, 2007. 107. p.

⁷¹³ PÁSKÁNDY, 1941. 35. p.

vagy háború idején került sor a cselekmény elkövetésére, a rendelet eltérő mértékű elzárás kiszabását írta elő. A gyülekezési jog korlátozására ezt a jogszabályt tekinthetjük alapnak 1939-től kezdődően. Ugyanebben az évben még egy rendeletben – 10630/1939. számú ME rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról szóló 8120/1939. számú ME rendelet kiegészítéséről – pontosította ezt a miniszterelnök 1939. november 17-én.

Borsod vármegyében a különböző érdekképviselésekben az első zsidótörvény hatálybalépését követően folyamatos korlátozásokra került sor, majd az 1940-es évektől kezdve a zsidóság vallási, kulturális és szociális egyleteit is korlátozták.⁷¹⁵ Így betiltották a nőegyleteket, a Chevra Kadishát és a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének miskolci fiókját.

C) A sajtószabadság kérdése

Az 1920-as években, ahogy arról a törvényhozásról szóló fejezetben is szó volt, a dualizmus kori liberális hagyományhoz tért vissza a sajtó irányítása. Bár néhány lap betiltására sor került, és a szélsőjobboldal szorgalmazta a sajtószabadságot megszorító sajtótörvény bevezetését, de erre ebben az időszakban nem került sor.⁷¹⁶

Sipos Balázs tanulmányában mutat rá arra, hogy a szabadságjogok korlátozásához kötődött a tekintély védelme a sajtóban, vagyis a bíráló jogának a korlátozása, valamint a végrehajtó hatalom szerepének a növelése a bírói hatalommal szemben és a kivételes hatalom alapján a sajtószabályozás rendeleti úton való korlátozása.⁷¹⁷

A sajtó életében különleges szerepet töltött be a Magyar Távirati Iroda, amelynek irányítása a miniszterelnökség feladata lett.⁷¹⁸ Vezetője elrendelte az MTI megbízható újságírójának jelenlétét Horthy Miklós vidéken tett látogatásai során, így kizárólag ezen a központi úton juthatott információhoz a belföldi és a külföldi sajtó egyaránt.⁷¹⁹ A minisztériumoknak is kötelezettsége volt közleményeiket a Magyar Távirati Iroda számára eljuttatni.⁷²⁰

Az első zsidótörvény kiegészítésére szolgáló rendeletek előírták a sajtókamara felállításának menetét, szabályozták működési rendjét.⁷²¹ A sajtókamara felügyeleti szerve a miniszterelnökség, azon belül is a miniszterelnökségi sajtóiroda lett,⁷²² amelynek élére

⁷¹⁴ PÁSKÁNDY, 1941. 35. p.

⁷¹⁵ CSÍKI, 2004. 151. p.

⁷¹⁶ BUZINKAY, 1993. 59. p.

⁷¹⁷ SIPOS, 2004. 41. p.

⁷¹⁸ BUZINKAY, 1993. 59. p.

⁷¹⁹ BUZINKAY, 1993. 59. p.

⁷²⁰ 1921-ben a kormány magánkézbe adta az MTI-t a Magyar Nemzeti Gazdasági Banknak, és szerződést kötött vele, így a kormány félhivatalos hírügynökségévé vált az MTI. BUZINKAY, 59. p.

⁷²¹ 6070/1938. számú ME rendelet a sajtókamara felállításáról és a 6080/1938. számú ME rendelet a sajtókamara felállításával összefüggő átmeneti és végrehajtási rendelkezésekről.

⁷²² MÁRKUS-SZINAI-VÁSÁRHELYI, 1975. 12. p.

Kolosváry-Borcsa Mihály került.⁷²³ A sajtó szervezeti átalakításának nevezett akciót a fajvédő körökben „örsgváltásként” emlegették.⁷²⁴ A szabályok értelmében tehát nem lehetett olyan munkavállalót alkalmazni, aki nem volt a kamara tagja. A bizottságnak, amely a tagfelvételtől döntött, tagjai voltak a végrehajtó hatalom képviselői, és elsősorban a származást, tehát azt vizsgálták, hogy a felvételt kérő ’zsidónak’ minősült-e, és politikailag megbízhatónak tekinthető-e.⁷²⁵ Ezzel párhuzamosan zajlott a Belügyminisztériumban a lapengedélyek felülvizsgálata.⁷²⁶ Ennek következményeként több lapot betiltottak, és néhány lap átkerült a kormány tulajdonába, például az Est, a Pesti Napló vagy a Magyarország. Az 1938-ban született szabályok következményeként a mintegy 1320 lapból 410 sajtóorgánumtól vonták meg a megjelenési engedélyt.⁷²⁷ Kolosváry-Borcsa Mihály az 1938-ban született sajtórendeletek végrehajtásáról utóbb úgy foglalt állást, hogy azok célja egy „tiszttulási folyamat megindítása volt a magyar sajtóban, minden felekezeti vagy faji szemponttól függetlenül...”⁷²⁸ Ezt az állítását könnyű megcáfolni, hiszen az első zsidótörvény állította fel a sajtókamarát, és az alacsonyabb szintű jogszabályok ennek a kiegészítésére szolgáltak.

A második zsidótörvény megjelenésével egy időben tették közzé a Budapesti Közlönyben a rendelettel létrehozott sajtókamara tagjainak névsorát.⁷²⁹ 3435 kérvényt bíráltak el, és végül 1572 újságíró felvételére került sor. A kérelmezők legnagyobb részét vallási, származási okokra hivatkozással utasították el.⁷³⁰ 1939-ben megalakult az Országos Magyar Sajtókamara újságírói főosztálya, amelynek feladata a cenzúra személyi feltételeinek a biztosítása volt. 1939-ben Thuránszky László sajtófőnök sajtóértekezleten ismertette azt a rendeletet, amely minden sajtótermékre előírta az előzetes cenzúrát,⁷³¹ amelyet a 8140/1939. számú ME rendelet vezetett be. Ez az jelentette, hogy az időszaki lapokban bármilyen közlemény csak az ügyészség, illetve rendőrhatalósági szerv engedélyével jelenhetett meg. Az ügyész feladata volt a kézirat vagy a kefélynyomat véleményezése. Az ügyész mellé Budapesten ellenőrző bizottságot is szerveztek.⁷³²

⁷²³ Kolosváry volt a félhivatalos Függetlenség című lap főszerkesztője, az újságíró kamara tagságát már a második zsidótörvény rendelkezéseinek megfelelően határozta meg, tehát a zsidó tagok létszáma csak a hat százalékot érhetette el. Kolosváryt 1946-ban háborús bűnösneként kivégezték. BUZINKAY, 1993. 59. p.

⁷²⁴ BUZINKAY, 1993. 59.p.

⁷²⁵ JOÓ, 2007. 11. p.

⁷²⁶ BUZINKAY, 1993. 59-60. pp.

⁷²⁷ PÚSKI, 2006. 215. p.

⁷²⁸ SIPOS, 1999. 334. p.

⁷²⁹ LÉVAI, 1946. 56. p.

⁷³⁰ A ’zsidó’ származású, a jogszabályok értelmében ’zsidónak’ minősülő, főként a baloldali lapoknál dolgozó újságírókat teljesen kizárták a sajtóéletből azzal, hogy nem vették fel őket a kötelező kamarába. BUZINKAY, 1993. 60. p.

⁷³¹ MÁRKUS-SZINAI-VÁSÁRHELYI, 1975, 6. p.

⁷³² MÁRKUS-SZINAI-VÁSÁRHELYI, 16. p

A cenzúra legfontosabb szerve a Sajtóellenőrző Bizottság volt. Tagjai az egyes minisztériumokból, a vezérkartól és az ágazati tárcáktól kerültek ki.⁷³³ Közigazgatási szerepe mellett így fontos részét képezte a sajtóirányítás politikájának is a bizottság. A bizottság elnökét a miniszterelnök nevezte ki.⁷³⁴ A testület munkájának elveit egy Parancskönyv tartalmazta, amelyben havonta körülbelül száz utasítás szerepelt.⁷³⁵ A miniszterelnökség a sajtóértekezlettel egy időben közölte a sajtóval a követendő külpolitikai irányelveket is.⁷³⁶ Ezt később a „fakultatív” ellenőrzés váltotta fel, ami azt jelentette, hogy a szerkesztő vagy a kiadó dönthetett arról, hogy bemutatta-e a cenzúrabizottságnak a cikkeit. Ezt követően takarékosági okokra hivatkozva korlátozták a lapok terjedelmét.

A minisztertanácsi üléseken 1939 elejétől napirenden volt egyes lapok időleges vagy végleges betiltásának kérdése. Így például a Magyarország című napilapot két hónapra, míg a 8 Órai Újság megjelenését egy hónapra szüntette be a minisztertanács.⁷³⁷ Papírhány miatt több napilapot betiltottak, köztük a Pesti Naplót is.

1939. szeptember 1-jén Teleki Pál bejelentette a kivételes állapotot, amely a sajtószabadság újabb korlátozását hozta magával. A kormánynak adott kivételes hatalom gyakorlására csak meghatározott esetekben – háború és az országot közvetlenül fenyegető veszély – lehetett igénybe venni. A sajtószabadság erős korlátozása azt jelentette, hogy nem lehetett engedélyezni olyan sajtótermék utcai terjesztését, amely a közrendet vagy közérkölcsiséget veszélyeztette, különösen, ha valamely nemzetiség, felekezet vagy osztály ellen gyűlölet ébresztésére volt alkalmas, vagy a családi élet belső ügyeit tárgyalta. Az engedélyezésre, illetőleg az eltiltásra a törvényhatóság első tisztviselőjének és a belügyminiszternek volt jogosultsága. 1939-ben felállították a Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Hivatalt, amelynek hatásköre a könyvek mellett a plakátokra, röpiratokra is kiterjedt.⁷³⁸ Ez a hivatal a miniszterelnökség mellett működött.

⁷³³ MÁRKUS-SZINAI-VÁSÁRHELYI, 17. p.

⁷³⁴ Feladatai közé tartozott a bizottság munkájának irányítása, kapcsolattartás a kormányzati szervekkel, a hatóságokkal és a szerkesztőségekkel. A gyakorlati munkáért a helyettesek feleltek, aki felügyelték a bizottság tagjainak a munkáját. 1939. szeptember 1-től Rákóczy Imre töltötte be ezt a tisztséget.

⁷³⁵ A könyv egyetlen példányban készült és már megsemmisült. Az utasítások jelentős része egy-egy konkrét eseményre vonatkozott, de előfordult köztük elvi jelentőségű is. MÁRKUS-SZINAI-VÁSÁRHELYI, 1975, 19. p.

⁷³⁶ Az irányelvek a következők voltak: Németország küzdelmét rokonszenvesen kell beállítani, ellenségeit nem kell becsúszni. Rokonszenvesen kellett írni Olaszországról is, mértékadónak kellett tekinteni a nagyobb olasz napilapokat. Lengyelország tekintetében csak a hivatalos MTI-hírek közölhetők. Jugoszláviát is rokonszenvesen kell beállítani, kivéve, ha az ottani magyarokat sérelem éri. Romániáról tárgyilagosan kell írni, az ottani kisebbségi sérelmek közlését előtte engedélyeztetni kell. Szlovákia tekintetében nem kell ellenségesen viselkedni, de a kisebbségi sérelmekről lehet írni. Oroszország, Franciaország és Anglia tekintetében az MTI-híreket lehetett közölni. Az össze hír nem haladhatta meg a németekről szóló összes hírt. Első helyen mindig a németekről szóló híreknek kellett szerepelni. A hadviselő felek vezérkari jelentéseinek mindig ugyanott és ugyanabban a formában kellett megjeleníteniük a lapokban.

⁷³⁷ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. MNL K 27 1939. 02. 04. 57R/59. 15. p.

⁷³⁸ MARKOVITS, 1966. 159. p.

A szigorodó rendeletek ellenére a magyar kormány nem törekedett a totális uralomra a sajtó felett. Még 1939-ben enyhítéseket vezettek be a sajtóellenőrzésben az 10800/1939. számú ME rendelettel. A jogszabály a szerkesztő és a kiadó hatáskörébe utalta annak eldöntését, hogy bemutatja-e a cenzúrahatóságnak a lapjában megjelenő cikkeket vagy sem.⁷³⁹ Ugyanakkor 1939-ben hatályon kívül helyezték a sajtókamara felállításáról szóló rendeletek szabályainak jelentős részét, és gyakorlatilag szinte teljesen átalakították a szervezeti rendszerét. A második zsidótörvény alaprendelete külön fejezetben foglalkozott az időszaki és nem időszaki sajtó szabályaival. 1939. október 1-jétől megvonta az időszaki lap megjelenésére kiadott engedélyeket olyan esetekben, amikor a lap kiadója a második zsidótörvény értelmében 'zsidónak' minősülő vagy a jogszabály alapján korlátozások alá eső személynek minősült. Kötelezővé vált az időszaki lap alapításához szükséges engedély beszerzéséhez is annak igazolása, hogy a lap kiadója és szerkesztője a második zsidótörvény alapján nem minősült 'zsidónak' és korlátozások alá eső személynek sem. A kérvényben a 4950/1938. számú ME rendeletben meghatározott adatokat kellett feltüntetni. 1940-ben előírta a miniszterelnök a sajtókamara szervezetét szabályozó rendeletében, hogy újságíró-jelöltet csak naponta megjelenő időszaki lapnál lehetett foglalkoztatni. Meghatározta az újságíró-jelöltek névjegyzékébe való felvétel feltételeit is, amelyek között megtalálható a „hazafias és erkölcsi szempontból kifogástalan magaviselet” is.⁷⁴⁰ 1940 júniusában betiltották a Magyar Nemzetet, majd egy újabb rendelet – 5555/1940. számú ME rendelet a sajtóellenőrzésről – ismét bevezette a teljes cenzúrát, és nemcsak a sajtótermékek terjesztését, hanem már a kinyomtatásukat is külön ügyészi engedélyhez kötötte.⁷⁴¹ A budapesti ügyészség sajtóosztálya a közönséges sajtótermékeket a sajtóellenőrző bizottság közreműködése nélkül, közvetlenül ellenőrizte, míg az időszaki lapokat a soros ügyész volt jogosult felülvizsgálni a sajtóellenőrző bizottság részvételével.⁷⁴² A bizottság tagjai közé került a rendelet értelmében az ügyészség képviselői mellett a miniszterelnökség, a honvédelmi, a pénzügyi, a külügyi tárcák és a vezérkar képviselője is.⁷⁴³ A budapesti lapok kötelesek voltak a kefelevonatokat vagy a gépelt szövegeket eljuttatni a sajtóellenőrző bizottsághoz, amely az Országházban működött. A bizottság bírálta felül a szövegeket, és az ügyész engedélyezte vagy tiltotta meg azok megjelenését. Az erről szóló határozatát rá kellett vezetnie a kéziratra.⁷⁴⁴ A vidéki sajtó cenzúrabizottságát az

⁷³⁹ Ezt a rendeletet a szélsőjobboldal és a hitleri Németország támadta, annak ellenére, hogy a kormány a baloldali sajtó számára sem biztosított nagyobb mozgásteret. BUZINKAY, 1993. 60. p.

⁷⁴⁰ 2700/1940. számú ME rendelet a sajtókamara szervezetére vonatkozó egyes rendelkezésekről.

⁷⁴¹ ROMSICS, 2005. 234. p.

⁷⁴² MARKOVITS, 1966. 14. p.

⁷⁴³ BUZINKAY, 1993. 60. p.

⁷⁴⁴ A Magyar Királyi Posta és táviráda Rendeletek tára rendszeresen közölte a tiltásokat. A lefoglalandó sajtótermékek rovatban sorolták fel az elkobzott kiadványok adatait. Állandó rovata volt a postai szállításból kitiltott sajtótermékek is. Ismertette a tiltott irodalmat a Belügyi közlöny, a Hivatalos Közlöny és a Bűnügyi Körözések Lapja is. MARKOVITS, 1966., 19. p.

ügyészség és a rendőrség képviselői alkották.⁷⁴⁵ A miniszterelnöki és a külügyminisztériumi sajtófőnök, valamint a Sajtóbizottság vezetője 1941-től 1944. március 19-ig Ullein-Reviczky Antal volt. 1942-ben kezdte meg működését a főszerkesztői értekezlet.⁷⁴⁶ A Parancskönyvet, amely az utasítások kiadására jogosult szervek előírásait tartalmazta, naponta olvasták a cenzúrabizottság tagjai. Egyes témák kizárólag a sajtófőnök hatáskörébe tartoztak a Parancskönyv értelmében.⁷⁴⁷ 1919 és 1944 között mintegy ötszáz lap időszakos betiltására, terjesztésének, utcai árusításának korlátozására sor került.⁷⁴⁸

A németek számára ezek a lépések nem voltak elegendőek,⁷⁴⁹ mert ők a magyar sajtót egy együttműködési megállapodással a saját kezükbe szeretnék volna venni. Ezt a megállapodást azonban a magyar kormány nem írta alá.⁷⁵⁰ A magyar sajtó német irányítás alá 1944. március 19. után került.⁷⁵¹ A német megszállás felszámolta a sajtóirányítás kettősségét, a liberális és független sajtót betiltották és megszüntették a magyar sajtó nagy részét is annak érdekében, hogy megvalósítsák a náci német minta átvételét a sajtó irányításában is.⁷⁵²

D) A vallás- és lelkiismereti szabadság korlátozása

A jogkorlátozó normák alóli mentesülésnek – ahogy arról az előző fejezetben már volt szó – több lehetséges módja volt, amelyek közül az egyiket jelenthette a kitérés. Az más kérdés, hogy ez hogyan valósult meg a gyakorlatban. Az első zsidótörvény hatására lényegesen megnőtt a kitérők száma. Lévai Jenő adatai szerint „kitérésí áradat”

⁷⁴⁵ BUZINKAY, 1993. 60. p.

⁷⁴⁶ JOÓ, 2007. 8. p.

⁷⁴⁷ Egy 1942-es bejegyzés szerint: „... a cenzúra csak olyan külpolitikai cikket enged át, amelyet Ullein-Reviczky követ úr sugalmazott.” BUZINKAY, 1993. 60. p.

⁷⁴⁸ JOÓ, 2007. 10. p.

⁷⁴⁹ A magyar kormányzatot német és a szélsőjobboldal részéről is elsősorban a túl engedékeny sajtópolitika, a magyar sajtó hangja miatt támadták. BUZINKAY, 1993. 60. p.

⁷⁵⁰ A szélsőjobb nyomására Kállay Miklós a következőképpen nyilatkozott a sajtójoegról: „Magyarországon, a többi háborús államhoz hasonlóan a dolgokat, azt hiszem, szabadabban használjuk a régi kifejezést, liberálisabban kezeljük a sajtót, mint bármelyik államban. A sajtó tekintetében csak két irány van: vagy toleráljuk igen nagy mértékben, amíg nem sérti a nagy, egyetemes érdekeket, a szabad véleménynyilvánítást, vagy rálépünk a 'gleichschaltolt', az egy párti, vagyis egyhangú sajtó útjára. Csak azt tehetem tehát, hogy gondosan vizsgáljak arra, hogy sokszorososan több szabadsága legyen annak a sajtónak, amely mai kifejezéssel élve jobboldali irányban távolodott el az én irányzatomtól, mint amelyik balra maradt attól...” Függetlenség, 1942. november 21. MÁRKUS-SZINAI-VÁSÁRHELYI, 1975. 38. p.

⁷⁵¹ A német megszállást követően a miniszterelnökség mellett német irányítással felállítottak egy tájékoztatásügyi államtitkárságot, amelynek feladata a sajtó, a rádió, és a tájékoztatás fölötti központi cenzúra megvalósítása volt. Minden megyébe küldtek egy propaganda megbízottat, aki az utasítások betartását ellenőrizte. A kormány 1944. március 22-től betiltotta a Népszavát, a 8 Órai Újságot, a Magyar Nemzetet, az Újságot, az Esti Kurírt, a Mai Napot és a Független Magyarországot, majd a vidéki lapok jelentős részét is. Leváltották a Pester Lloyd, az Esti Újság, a Friss Újság, az Új Nemzedék és a Pesti Hírlap, valamint a Magyarság főszerkesztőjét. További rendeletek születtek a lapok betiltása, a kötelező cenzúra tárgyában, így az 10600/1944. számú ME rendelet és a 10750/1944. számú ME rendelet. MÁRKUS-SZINAI-VÁSÁRHELYI, 1975. 40-41. pp.

⁷⁵² BUZINKAY, 1993. 60. p.

kezdődött, amelynek során a pesti hitközségben 1938 első félévében 1170 kitérésre vonatkozó bejelentés történt az 1936-os évi 871 kitéréssel szemben.⁷⁵³ A tárgykörben alkotott alacsonyabb szintű jogforrások elsősorban a különböző szekták működésének korlátozására irányultak, másrészt találunk kimondottan az izraelita vallásfelekezetre vonatkozó előírásokat is.

A tiltott felekezetek körében az egyes szekták működésének korlátozását a honvédelmi törvénnyel ellentétes nézeteikkel magyarázta a jogalkotó. A szekták ugyanis a legtöbb esetben a pacifista nézőpont mellett foglaltak állást, az állam pedig ezt a honvédelemtől, mint a „legszentebb állampolgári kötelezettségtől” való eltérésként értelmezte, és állam- és honvédelem-ellenes cselekménynek minősítette. Mindezek alapján 1939 szeptemberében a gyülekezési jog kapcsán már említett összesen nyolc szekta⁷⁵⁴ betiltását rendelte el a belügyminiszter a 363.500/1939. VII/a. számon kiadott jogszabályban. 1941-ben még további három – az el nem ismert felekezetek kategóriájába tartozó, tehát szektának minősülő – gyülekezet betiltására is sor került⁷⁵⁵ a rendőrség irányításával.

A második zsidótörvény vonatkozó rendelkezését és annak alaprendeletét, a 7720/1939. számú ME rendeletet a vallás- és közoktatásügyi miniszter pontosította, amikor kimondta, hogy az egyházi fenntartású tanintézetekben sem lehetett 'zsidónak' minősülő személyt alkalmazni. Ebben az esetben is szükség volt a származás igazolására.⁷⁵⁶ Az izraelita vallásfelekezetet elismert felekezetté visszaminősítő törvény kiegészítéseként rendeletben írták elő az izraelita hitközségek számára az országos járulék fizetésének kötelezettségét – 8.888./1943. számú VKM rendelet az izraelita vallásfelekezet céljaira szolgáló országos járulékról –, valamint rögzítették, hogy a hitközség adójának behajtására bírósági úton kerül sor.⁷⁵⁷

E) Diszkriminációs rendelkezések végrehajtása a közszolgálat terén

A második zsidótörvény alaprendeletében, a 7720/1939. számú ME rendeletben külön fejezetben található a második zsidótörvény ötödik szakaszában foglalt – közszolgálatra vonatkozó jogkorlátozó – rendelkezések végrehajtásának szabályozása. A jogszabály rögzítette, hogy a közszolgálatban szerződéses jogviszonyban alkalmazott és 'zsidónak' minősülő munkavállalók szerződéses jogviszonyát a hatályos magánjogi szabályok szerint kellett megszüntetni, és azt is, hogy az ilyen jellegű szerződéseket meghosszabbítani nem lehetett. A törvény előírásai szerint a 'zsidó' tanárokat, tanítókat

⁷⁵³ LÉVAI, 1946. 33. p.

⁷⁵⁴ A nyolc szekta: nazarénusok, adventisták, hetednapos szombatosok, Jehova Tanúi, Istengyülekezet, őskeresztények és a pünkösdisták. 363.500/1939. BM VII/a. számú rendelet 3. bekezdése.

⁷⁵⁵ Szalvista, Hetednapot Ünneplő Keresztények és a Pokait elnevezésű felekezetek.

⁷⁵⁶ 1.172/1940. számú VKM Eln. rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. t.-c. 5. §. 1. bekezdésében foglalt rendelkezésnek az egyházi hatóság alatt álló tanintézeteknél való végrehajtásáról.

⁷⁵⁷ 8.900/1943. számú VKM rendelet az izraelita hitközségi adó behajtásának szabályozásáról.

1943. január 1-jéig, a 'zsidó' bírákat és az ügyészeket 1940. január 1-jéig nyugdíjazni kellett. A 'zsidóknak' és a „korlátozott jogú keresztényeknek” az állammal, törvényhatósággal, községgel, közttestülettel, közintézettel, közüzemekkel fennálló szolgálati szerződését a magánjogi szabályok szerint kellett megszüntetni.⁷⁵⁸ Pontosította a jogszabály a közintézet fogalmát, amelyet kiterjesztett a Magyar Nemzeti Bankra és a Pénzügyi Központra is. Előírta az igazságügy-miniszter számára, hogy jelezze a 'zsidónak' tekintendő ítélőbírák és ügyészek számára felügyelő hatóságuk útján ezen „körülmeny” bejelentési kötelezettségét. A tanárok és tanítók esetében ezt a vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetve a földművelésügyi miniszter, míg a jegyzők esetében a belügyminiszter feladatáknak határozta meg a rendelet. Másik lényeges – diszkriminatív – változás a közszolgálat terén is, hogy az adott állásra jelentkező személyt a második zsidótörvényben szabályozott módon igazolási kötelezettség terhelte még az alkalmazását megelőzően arra vonatkozóan, hogy nem tartozott a jogkorlátozás⁷⁵⁹ hatálya alá. Ezt a szabályt a vallás- és közoktatásügyi miniszter a keresztény felekezetek által működtetett tanintézetekben dolgozóakra is kiterjesztette, vagyis 'zsidónak' minősülő személyt nem lehetett alkalmazni, mert a korlátozó rendelkezések ellenére alkalmazott „közszolga” szerződését, kinevezését vagy megválasztását semmisnek kellett tekinteni.⁷⁶⁰

F) A személyes szabadságot korlátozó közigazgatási intézkedések

A személyes szabadságot korlátozó közigazgatási intézkedéseknek és a korszak egészének egyik „alapintézményeként” határozható meg az internálás, amelyet már 1920-ban rendeleti szinten szabályoztak. Így már 1920-ban internálták és kitiltották azokat a külföldieket és a velük egy háztartásban élő hozzátartozóikat, akik az állam, a társadalmi rend és béke szempontjából, a közrendre és a közbiztonságra veszélyes, aggályos vagy gyanús személyek voltak, és akiknek a tevékenységét az ország gazdasági életére és közviszonyaira aggályosnak minősítették. Szabályozta a rendelet azt is, hogy milyen esetekben kellett rendőri felügyelet alá helyezni, tehát internálni a nem külföldieket is. Veszélyesnek minősült a rendelet alapján az, aki a büntető törvénykönyv szerint kiszabott büntetését kifizette, letöltötte, de a bűncselekményt a Tanácsköztársaság ideje alatt követte el. Aggályosnak tekintette azt a jogalkotó, aki a Tanácsköztársaság alatti vagy utáni magatartásából adódóan veszélyes volt a társadalomra. Gyanúsnak minősült, aki a Tanácsköztársaság visszaállítása érdekében cselekedettel vagy tettel izgatást követett el, továbbá az a személy, aki erőszakos felforgatónak tekintendő volt. Károsnak számított az árufelhalmozó, a lánckereskedő, az árdrágító, a valutázó.⁷⁶¹ Ez a ren-

⁷⁵⁸ FORRAI, 1939. 7. p.

⁷⁵⁹ A rendeletben a korlátozás szó szerepelt.

⁷⁶⁰ 1172/1940. számú VK eln. rendelete a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. 5. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezésnek az egyházi hatóság alatt álló tanintézeteknél való végrehajtásáról.

⁷⁶¹ SZENDREI, 2007. 16. p.

delet vezette be továbbá az internálásokkal kapcsolatban igénybe vehető jogorvoslatot: hat hónap internálás letelte előtt kérelemre, a hat hónap letelte után hivatalból került sor a felülvizsgálatra.⁷⁶² 1919 és 1921 között internálótábor működött Zalaegerszegen, Hajmáskéren, Csepelen, Egerben, Cegléden.⁷⁶³

A belügyminiszter hatáskörébe utalta a törvény azoknak a községeknek a kijelölését, ahová az internáltakat elhelyezték. A korabeli irodalom az ország különböző helyein létező internálótáborokat mint kiegészítő toloncházakat határozta meg,⁷⁶⁴ amelyeknek szabályzatát a belügyminiszter rendeletével egységesítették. Csoportonként kellett elhelyezni az internált személyeket, és figyelemmel kellett lenni az internáltak műveltségi fokára és társadalmi állására is. Ujjlenyomatot kellett felvenni és nyilvántartó lapot kellett kitölteni két példányban, amelynek egyik példányát a belügyminiszterhez kellett felterjeszteni. Az internált személyeket képességeiknek megfelelően testi épségükre nem ártalmas munkára kellett alkalmazni.⁷⁶⁵ A rendőrhatalósági felügyelet alá helyezés, a kitiltás, a rendőrhatalósági őrizet alá helyezés – internálás – során tett hatósági intézkedések következtében szenvedett hátrányokért nem járt kártérítés. A zsidókra vonatkozó rendeletek egy részre kimondta, míg más része nem tartalmazta az internálást, amelynek azonban nem volt jogi akadálya akkor sem, ha azt nem tartalmazta külön rendelet. A 8130/1939. számú ME alaprendelet alapján mindazok internálására lehetőség volt, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben tartózkodása a közbiztonság és a közrend vagy más állami érdek szempontjából aggályosnak minősült vagy gazdasági okból káros volt.⁷⁶⁶

A Horthy-korszak kormányainak álláspontja az volt az internálással kapcsolatban, hogy a személyes szabadságot korlátozó internálási eljárást mindaddig fenn kell tartani, ameddig arra szükség van.⁷⁶⁷ Kiutasítani az országból csak külföldi személyt lehetett.⁷⁶⁸ Magyar állampolgárt tartózkodási helyéről vagy vidékről – körzeti kitiltás – kitiltani, vagy illetőségi helyére toloncolni és illetőségi helyére tekintet nélkül internálni

⁷⁶² A 13920/1921. számú BM körrendelet tovább pontosította és enyhítette az internálással kapcsolatos jogorvoslati lehetőséget, mert a hat hónap helyett három hónap eltelte után kellett hivatalból felülvizsgálni az internálást. Három hónap letelte előtt csak új bizonyíték alapján lehetett kérelmezni az internálást kimondó határozat felülvizsgálatát.

⁷⁶³ A Tanácsköztársaság támogatóit internálták elsősorban, a direktórium, a vörös őrség tagjait. SZENDREI, 2007. 17. p.

⁷⁶⁴ HUBERT, 1942. 24. p.

⁷⁶⁵ A munkafegyelem biztosítása tárgyában kiadott 4860/1941. számú ME rendelet szerint azokat a férfiakat, akik indokolatlanul megtagadták a munka teljesítését (vagy a honvédelmi kötelezettségüknek nem tettek eleget felhívás ellenére, vagy megrögzött munkakerülőkné minősültek), internálni kellett, ahol a munkatáborokban katonai vezetés alatt szorították őket munkára. HUBERT, 1942. 26. p.

⁷⁶⁶ SZABÓ, 1944. 74. p.

⁷⁶⁷ KOVÁCS, 1986. 46. p.

⁷⁶⁸ Külföldi személyt abban az esetben lehetett az országból kiutasítani rendészeti intézkedéssel, ha az országban való tartózkodása az állam érdekei szempontjából veszélyesnek minősült, vagy bejelentési, adatszolgáltatási kötelezettségének és a hatósági intézkedéseknek nem tett eleget. (1903. évi V. tc. és a 100000/1930. számú BM rendelet).

lehetett. A kitiltást és a kiutasítást önálló rendészeti intézkedésként vagy a bíróság által kiszabott mellékbüntetésként lehetett alkalmazni.⁷⁶⁹

K. Mór mezőkövesdi lakos internálásáról tanúskodik egy 1942-ben keletkezett dokumentum.⁷⁷⁰ A főszolgabíró a véghatározatában rendelte el a Kistarcsai Toloncházba történő internálását „állambiztonsági okokból igen káros magatartására” hivatkozva 1942. május 27-én. A csendőrség által lefolytatott bizonyítási eljárás szerint K. Mór folyamatosan a kormányzat ellen tiltakozott a zsidósággal szemben hozott intézkedések ellen, valamint feljelentésekkel igyekezett a hatóság tekintélyét a minisztériumoknál aláásni. Az ismételt internálás elrendelését a főszolgabíró a bomlasztó és az állambiztonsági okokból aggályos tevékenységgel indokolta. A véghatározat a fellebbezésre tekintet nélkül végrehajtható volt.

Az útlevelek kiállításának korlátozásával kapcsolatos belügyminiszteri rendelet 1943 decemberében érkezett a főispánok részére.⁷⁷¹ A 18 és 60 év közötti magyar állampolgárok részére főszabályként megtiltotta az útlevél kiállítását és meghosszabbítását.⁷⁷² A rendelet részletesen tartalmazta a szabály alóli kivételeket. Sor kerülhetett közérdekből és magánérdekből az útlevél kiállítására. A magánérdekből történő kivételes körülmények között szerepelt a súlyos betegség, a haláleset vagy a külföldi lakóhelyre történő visszatérés mellett a zsidók kivándorlása is. Az útlevél kiállításához, illetve meghosszabbításához szükséges előzetes engedélyt a belügyminiszter abban az esetben adhatta meg, ha a honvédelmi miniszter jelezte számára, hogy az engedélyezésnek nincsenek hadkötelezettségi akadályai. A kérelmezőnek külön nyomtatványon kellett a katonai viszonyairól nyilatkoznia.⁷⁷³ Az űrlapot a hatáskörrel rendelkező hatósághoz kellett betérjeszteni, amely köteles volt ellenőrizni a feltüntetett adatok valódiságát, majd továbbítani azt a belügyminiszternek. A kilépési engedély tizenöt napra szólt, amennyiben jogosultja nem élt vele, akkor az engedély hatályát veszítette.⁷⁷⁴

⁷⁶⁹ Magyar állampolgárt a főbüntetés mellett mellékbüntetésként kitiltásra ítéltette a következő esetekben: az állam és társadalmi rend elleni cselekmények (1921. III. tc.), fizetési eszközökkel elkövetett visszaélés büntette (1922. XXVI. tc.), árdragító visszaélés büntette és vétsége (1920. XXVI. tc.), közveszélyes munkakerülés vétsége, kihágása esetén is (1913. XXI. t.). Hűtlenség (1930. III. tc.), az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések (1938. XVII. tc.) és a honvédelem érdekei ellen elkövetett cselekmények (1939. évi II. tc.) elkövetése esetén az illetőségi helyéről is ki lehetett tiltani a magyar állampolgárságú személyt.

⁷⁷⁰ B-A-Z ML V-176. 3440/1942. szám.

⁷⁷¹ Borsod vármegyébe 1943. december 30-án érkezett meg a rendelet. B-A-Z ML IV-802./b 131000/1943. szám.

⁷⁷² Meghatározta a rendelet, hogy kiket kellett 18 és 60 évesnek tekinteni a jogszabály alkalmazása szempontjából. A rendelet mind a katonai szolgálatot teljesítő és a nem teljesítő férfiakra is vonatkozott. Nem vonatkoztak a tiltó rendelkezések a honvédség és a csendőrség nyugállományú és szolgálaton kívüli tisztjeire, ha az említett korcsoporton kívül estek.

⁷⁷³ A nyomtatványban a személyi adatok mellett nyilatkoznia kellett az állománytestről és annak állományhelyéről, a katonai rendfokozatról és szakképzettségéről, a sorozásról – amennyiben nem volt katona – a polgári foglalkozásról. Meg kellett jelölni továbbá az utazás helyét, célját, időtartamát.

⁷⁷⁴ A jogszabály életbelépésével hatályukat veszítették a következő rendeletek: 380600/1941. 188100/1941. 128200/1942. számú BM rendeletek.

A közérdekű munkaszolgálatra vonatkozó szabályokat az 5070/1939. számú ME rendelet tartalmazta, amely alapul szolgált a következő évek munkaszolgálati kapcsolatos szabályozásának is.⁷⁷⁵ Alaprendeletnek tekinthető, mert részletekbe menően és aprólékosan meghatározta a közérdekű munkaszolgálat célját, az arra kötelezett személyek nyilvántartását, az „alkalmasság” feltételeit, a munkatáborok fogalmát, az ellátást, a munkaszolgálat teljesítésének feltételeit, külön szakaszt szentelve a munkaeszközöknek. Tartalmazta továbbá a munkaszolgálat során elkövethető kihágások széles körét is: így például az öncsonkítás, közérdekű munkaszolgálat önkényes elhagyása vagy attól való önkényes távolmaradás. Az előbb említett kihágások elkövetése esetén a közigazgatási bíróság és a rendőrség volt jogosult eljárni, míg a bűncselekmények elbírálása a katonai büntetőbíróság hatáskörébe tartozott. Ez a jogszabály csak a férfiakra vonatkozott, a nők munkaszolgálatára vonatkozó előírásokat külön rendeletben adták ki. A honvédelmi munkakötelezettség szabályait a 9300/1939. számú ME rendelet tartalmazta.

A második zsidótörvénynek a honvédségen belül történő végrehajtására 1939 szeptemberében kiadtak egy „Utasítást”, amely kizárta a ’zsidónak’ minősülő személyek elől a honvédségen belüli rendfokozatok elérését, de meghagyta őket a fegyveres szolgálatban. A fegyvernélküli szolgálatra alkalmas ’zsidónak’ minősülő védköteles személyeket „külön munkasalakulatokba” osztotta azzal a kitételrel, hogy irodai, küldönci vagy raktári szolgálatra nem lehetett beosztani őket. Megkülönböztető rendelkezés volt továbbá az Utasításban az a szabály is, mely szerint a ’zsidónak’ minősülő személyek katonai kedvezményeiről csak a Honvédelmi Minisztérium előzetes döntése alapján intézkedhettek az alsóbb szintű közigazgatási szervek.

A honvédelmi munkakötelezettség teljesítése alól a 8000/1940. számú HM eln. rendelet mentességet biztosított a keresztény felekezetek papjai és lelkészei mellett az izraelita rabbiknak és hittanítóknak is, amennyiben ezt a tevékenységét főfoglalkozásként látták el, és ezt hitelt érdemlően igazolták is.

A 2870/1941. számú ME rendelettel, amely mindössze két szakaszból állt, mintegy 16 000 ’zsidó’ tiszt vesztette el a rendfokozatát, mert a jogszabály kimondta, hogy a ’zsidónak’ minősülő személyek a hadkötelezettségüknek „kiszegítő szolgálat keretén belül és rendfokozat nélkül” kötelesek eleget tenni. Ez a jogszabály már kiterjedt a második zsidótörvény alapján ’zsidónak’ minősülőkre és azokra a személyekre is, akikre az első és a második zsidótörvény még nem vonatkozott.⁷⁷⁶ 1942 márciusában utasítottak ki a bevonulási központok parancsnokai számára a ’zsidó’ munkaszolgálatosokkal való bánásmóddal kapcsolatban.⁷⁷⁷

⁷⁷⁵ LEBOVITS, 2007. 85. p.

⁷⁷⁶ LEBOVITS, 2007. 88. p.

⁷⁷⁷ Ezek között a hátrányos megkülönböztetéseket tartalmazó utasítások között a következők szerepeltek a teljesség igénye nélkül:

„Zsidóval beszélni senkinek sem szabad...

Zsidó csak az úttest közepén járhat, míg a keretbeliek csak a járdán.

Zsidókat csak havonta egyszer látogathatnak a legközelebbi hozzátartozói.

Az 5000/1942. számú HM rendelet a szabadságolást és a nem-tényleges viszonyba helyezést szabályozta a honvédségben. A 'zsidónak' minősülő munkaszolgálatosokat pedig megfosztotta a jogszabály ettől a kedvezménytől, tehát nem kaphattak szabadságot a háború befejezéséig, és nem lehetett nem-tényleges viszonyba helyezni őket. Ezt a rendeletet 1942 őszén Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter hatályon kívül helyezte. 1943 tavaszán újabb honvédelmi miniszteri rendelet szabályozta a hátszabán alkalmazott zsidó alakulatokban résztvevőkkel szembeni bánásmódot.

A munkaszolgálat értelmezése azonban a közigazgatás számára sem volt egyértelmű. Katzburg ismertet a 2002-ben megjelent könyvében eseteket a közigazgatási gyakorlatból. Egy munkaszolgálatos személy felmentést kért a jövedelemadó megfizetése alól, amelyet azonban az adóhatóságok arra hivatkozással utasítottak el, hogy a 'zsidó' kérelmező munka-, és nem katonai szolgálatot teljesített, és ezért a polgári foglalkozás ideiglenes megszakítása nem járt az adómentességre való jogosultság megszerzésével. Az Országos Társadalombiztosító Intézet 1943-ban az elesett munkaszolgálatosok hozzátartozóit a fegyveres harcban elesettek hozzátartozóival egyenlő elbánásban részesítette.⁷⁷⁸ 1943-ra tehát változás következett be – legalábbis a közigazgatás színtjén – a munkaszolgálat megítélésével kapcsolatban.

G) Az országgyűlési, törvényhatósági bizottsági és községi képviselő-testületi választójoggal kapcsolatos korlátozások

A második zsidótörvény választójoggal kapcsolatos szabályainak a végrehajtására adta ki Teleki Pál még 1939-ben a 4800/1939. számú meglehetősen részletes szabályokat magába foglaló rendeletét.⁷⁷⁹ A jogszabály kimondta, hogy 'zsidónak' minősülő személy csak akkor rendelkezett választójoggal, ha ő és szülei 1867. december 31. napja után születtek, és felmenőik állandó jelleggel Magyarországon éltek. Eszerint az érintett személyek kötelesek voltak szóban vagy írásban bejelenteni az előjáróságoknál, hogy 'zsidónak' minősültek-e. A bejelentésre nyolc nap állt rendelkezésükre.⁷⁸⁰ A rendelet fel-

Csomagot nem kaphatnak.

Zsidók üzletben nem vásárolhatnak.

Legfeljebb 50 pengő lehet náluk.

Nem dohányozhatnak, mert a külön kiadott rendelet szerint nem részesülnek cigaretta ellátásban, és mert napi zsoldjukat csak tisztítószerek beszerzésére fordíthatják.

Zsidók csak a naponta kiszabott munka maradéktalan elvégzése után kaphatnak enni."

LEBOVITS, 2007. 91-92. pp.

⁷⁷⁸ KATZBURG, 186. p.

⁷⁷⁹ 4.800/1939. számú ME rendelet a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. törvénycikk 4. szakaszában meghatározott országgyűlési képviselő választójogi rendelkezések végrehajtásáról.

⁷⁸⁰ Bár a törvény négy hónapos határidőt biztosított a bejelentés megtételére, de közben az országgyűlést feloszlatták, így az eredeti határidőt nyolc napra csökkentette a miniszterelnök. LEBOVITS, 2007. 52. p.

sorolta a választójogosultsághoz szükséges dokumentumokat.⁷⁸¹ Előírta továbbá, hogy az igazolásokat az előjáróságokhoz kellett elküldeni, amely továbbította azt a központi választmányhoz, aki döntött a választójogról. 'Zsidónak' minősülő személy tehát csak abban az esetben élhetett a választójogával, ha az előjáróságok által kiállított tanúsítványt bemutatta.⁷⁸² Május 13-ig volt köteles minden 'zsidónak' minősülő felnőtt nyilatkozni arról, hogy szerepel-e a választási névjegyzékben. Ennek a bejelentésnek az elmulasztása kihágásnak, illetve súlyosabb esetben vétségnek minősült.⁷⁸³ Az igazoláshoz szükséges dokumentumok beszerzése főleg vidéken jelentett nehézséget. Külön szabályozta a rendelet az 1940. évi országgyűlési képviselőválasztói névjegyzék „pontosítására” vonatkozó eljárás menetét is, elég szűkös határidőt biztosítva a hatáskörrel rendelkező hatóságoknak. A második zsidótörvény alapján 'zsidónak' minősülő személyeknek a községi előjárósághoz, illetve a polgármesterhez kellett bejelenteniük május 22. és 31. között.

Gyakorlatilag tehát néhány nap állt rendelkezésre ehhez az ún. „névjegyzék kiigazítási” eljáráshoz. A polgármester illetve a községi előjáróság június 19-ig köteles volt ezeket a bejelentéseket összegyűjteni, és a központi választmányhoz eljuttatni, amely erről két külön jogszabály alapján kétféle névjegyzéket vezetett, és a bejegyzésről értesítést küldött az érintett részére. A központi választmány annak a részére, akiről nézve megállapította, hogy a választójogosultsághoz a második zsidótörvény negyedik szakaszában meghatározott kelléket igazolta, tanúsítványt állított ki és azt a kérelmezőnek haladéktalanul kézbesítette, különben pedig elutasító határozatot hozott.⁷⁸⁴ A bejelentési kötelezettség elmulasztása kihágásnak minősült. A hatóság „fondorlatos megtévesztése” vagy a megtévesztésre való törekvése viszont már bűncselekményi kategóriát, vétség megvalósítását jelentette a rendelet értelmében, ugyanúgy a tanúsítvány kiállítása során a hamis okirat készítése vagy a hamis vallomástétel is. Ennek a

⁷⁸¹ A dokumentumok a következők voltak: születési bizonyítvány, a szülők, nagyszülők házasságlevele „hitelt érdemlően” arról, hogy a felmenők 1867 óta Magyarországon laktak, és állandóan itt tartózkodtak, továbbá anyakönyvi kivonat és lakásbizonylat.

A nyomtatványban a személyi adatok mellett nyilatkozni kellett az állománytestről és annak állományhelyéről, a katonai rendfokozatról és szakképzettségéről, a sorozásról (amennyiben nem volt katona), a polgári foglalkozásról. Meg kellett jelölni továbbá az utazás helyét, célját, időtartamát. A jogszabály életbelépésével hatályukat veszítették a következő rendeletek: 380600/1941. 188100/1941. 128200/1942. számú BM rendeletek.

1939. évi 4.800 számú ME rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. törvénycikk 4. szakaszában meghatározott országgyűlési képviselő választójogi rendelkezések végrehajtásáról.

Bár a törvény négy hónapos határidőt biztosított a bejelentés megtételére, de közben az országgyűlést feloszlatták, így az eredeti határidőt nyolc napra csökkentette a miniszterelnök.

A dokumentumok a következők voltak: születési bizonyítvány, a szülők, nagyszülők házasságlevele „hitelt érdemlően” arról, hogy a felmenők 1867 óta Magyarországon laktak, és állandóan itt tartózkodtak, továbbá anyakönyvi kivonat és lakásbizonylat.

⁷⁸² LEBOVITS, 2007. 52. p.

⁷⁸³ A büntetés két hónaptól egy évig terjedő elzárás, illetve 8000 és 20 000 pengő pénzbüntetés lehetett a rendelet értelmében.

⁷⁸⁴ 4800/1939. számú ME rendelet 6. szakaszának 4. és 5. bekezdése.

jogszabálynak a rendelkezéseit a törvényhatósági és községi képviselő-testületi tagságra vonatkozóan újabb rendelet terjesztette ki.⁷⁸⁵

Az országgyűlési képviselőválasztók névjegyzékének kiigazítására vonatkozó szabályokat a belügyminiszter határozta meg. A 'zsidónak' minősülő személy a szüleitől, nagyszüleitől, illetve bizonyos esetekben dédszüleitől is köteles volt „vallomást” tenni 1867-ig visszamenőleg. A rendelet részletesen szabályozta az ennek alapjául szolgáló dokumentumokat és a névjegyzék módosítását az 1940-es évre,⁷⁸⁶ egy újabb belügyminiszteri rendelet megerősítette és hatályát kiterjesztette 1941-re is. A második zsidótörvény első szakaszának alkalmazása szempontjából jelentős ténykörülmények igazolásának módját a 7720/1939. számú ME rendelet mint alapjogszabály határozta meg. Az adatszolgáltatási és bejelentési kötelezettség a 'zsidónak' minősülő személyekre vonatkozóan gyakorlatilag folyamatos volt az éppen „aktuális” törvénynek megfelelően. Így az 1941. évi XIX. törvénycikk felhatalmazása alapján a belügyminiszter újra kötelezte a 'zsidónak' minősülő törvényhatósági bizottsági és községi képviselő-testületi tagokat, hogy az igazolóválasztmánynak jelezzék, őket a második zsidótörvény alapján 'zsidónak' kellett tekinteni. Az igazolóválasztmány pedig köteles volt ezt követően a tagságot megszüntetni mindenféle egyéb vizsgálat és eljárás nélkül. Ugyancsak meg kellett szüntetnie annak a tagságát is, aki bejelentési kötelezettségének határidőre nem tett eleget. Az igazolóválasztmány határozatainak jogerőre emelkedését követően lehetett ugyanis a választmányt és annak szerveit újjáalakítani.

A második zsidótörvény végrehajtása során Borsod vármegyében a törvényhatósági bizottság köréből 13 izraelita vallású tag közül 11 személyt zártak ki, továbbá 9 póttagot. Miskolc város törvényhatósági bizottságának 47 tagja közül 28, a választott 47 tag közül 14 volt zsidó származású.⁷⁸⁷ A zsidótörvények végrehajtása során Miskolcon a névjegyzékekből több mint 150 főt töröltek. A választásra jogosultak száma mintegy 4000 fővel csökkent. A megyében 252 községi képviselőtestületi tag közül 248 mandátumát vették el. A választójoggal rendelkező izraelita vallású személyek száma is drasztikusan csökkent 2498-ról 38-ra, és a községi képviselő-testületi választójoggal rendelkezőké pedig 1786-ról 4 főre, vagyis a megye szinte egész zsidóságától elvették a politikai jogait.⁷⁸⁸

⁷⁸⁵ 7790/1939. számú ME rendelet a zsidók törvényhatósági és községi választójogának, valamint a zsidók törvényhatósági bizottsági és községi képviselőtestületi tagságára vonatkozó törvényi rendelkezésekről.

⁷⁸⁶ 320200/1939. számú BM rendelet az országgyűlési képviselőválasztók névjegyzékének 1940. évi kiigazításáról.

⁷⁸⁷ SZABÓ, 2011. 80. p.

⁷⁸⁸ CSÍKI, 2004. 151. p.

II/3. A büntetőjog területe

A zsidótörvényekbe ütköző bűncselekményekkel kapcsolatban a csendőrség számára készült kézikönyv szerzői eltekintettek a zsidótörvények által szabályozott bűncselekmények részletes ismertetésétől, és azt az utasítást írták elő a csendőr számára, hogy ilyen bűncselekmény gyanúja esetén a „szerzett értesülését vagy az őrsön tett panasz-feljelentést” érdemleges nyomozás nélkül továbbítsa az ügyésznek.⁷⁸⁹ Ezt pedig azzal indokolták, hogy ezeknek a bűncselekményeknek a nyomozása „rendkívül szövevényes”, és meghaladja a csendőr hatáskörét.⁷⁹⁰ Ebben a fejezetben azokat a rendeleteket vizsgálom, amelyek a zsidótörvények büntetőjogi jellegű szabályait egészítették ki.

Az 1938. évi XV. törvénycikkben foglalt utasításnak megfelelően a 4350/1938. számú ME rendelet 23. szakasza egészítette ki a büntetőjogi rendelkezéseket. Kihágás miatt két hónapig terjedő elzárással, vagy pénzbüntetéssel rendelte büntetni azt munkaadót és azt a munkavállalót is, aki a törvényben foglalt bejelentési kötelezettséget megszegte vagy a rendelkezéseket kijátszotta. A rendelet a kihágással kapcsolatos eljárás lefolytatására hatáskörrel rendelkező hatóságokat is kijelölte.⁷⁹¹ Az eljárás végén hozott véghatározatot a rendelet alapján a kormánybiztosnak is továbbítani kellett. Ugyanez a rendelet terjedelmes utasítást tartalmazott a törvényben rögzített adatszolgáltatás végrehajtásával kapcsolatban, amelyben külön figyelmeztetést fogalmazott meg minden egyes lapon a valóságnak meg nem felelő adatszolgáltatással összefüggő „büntető megtorlásról.”⁷⁹² További tényállásokkal egészítette ki a törvényt a 4960/1938. számú ME rendelet is, amely kiterjesztette a fentebb ismertetett alacsonyabb szintű jogszabály büntetőjogi rendelkezéseit időszaki lap szerkesztőjére, állandó munkaviszonyban álló munkatársára, a kiadóhivatali személyzet vagy a szerkesztőségi segédzsemyzet tagjára, továbbá a lapvállalat tulajdonosára. A honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalom hatálybalépését külön rendelet határozta meg, amely kimondta, hogy a kivételes hatalom igénybevételére 1939. szeptember 2. napjától volt lehetőség. A jogszabály végrehajtásával összefüggésben is több rendelet született, amely meghatározta a köz-

⁷⁸⁹ A náci Németországban az alapvető szabadságjogok hatályon kívül helyezését követően a rendőrség ügyészi intézkedés nélkül „védőőrizetbe” vehetett „kétes elemeket”. A védőőrizet nem minősült hivatalosan büntetésnek, hanem az állam ellenségeinek a kiiktatását szolgáló megelőző intézkedésként magyarázták. A rendőrség munkáját bizonyítja, hogy egy félév elteltével több, mint huszonhatezer politikai ellenfél került „védőőrizetbe”. Ezt a megelőző intézkedést kezdetben a börtönökben és a fogházakban alkalmazták, majd Himmler 1933 tavaszán felállította Dachauban az első koncentrációs tábort. KISZELY, 2005. 7. p.

⁷⁹⁰ MISKOLCZY-PINCZÉS, 1940. 1139. p.

⁷⁹¹ A kihágás miatt az eljárás lefolytatására a közigazgatási hatóságnak, a rendőrség működési területén pedig a rendőrségnek biztosított a rendelet hatáskört.

⁷⁹² 4350/1938. számú ME rendelet. Tájékoztató a kérdőponatok kitöltéséhez.

érdekű munkaszolgálat, a légtalmi rendelkezésekkel,⁷⁹³ a személyes bejelentések és a honvédelmi kötelezettség nyilvántartásával⁷⁹⁴ kapcsolatos kihágások körét.⁷⁹⁵

A második zsidótörvényt kiegészítő alaprendelet, a 7720/1939. ME számú rendelet is megfogalmazta az adatszolgáltatási kötelezettség megszegésének büntetőjogi jogkövetkezményeit. A büntetőjog területén a második zsidótörvényben szabályozott kihágásokra vonatkozó büntetőlap kiállítását rendelte el az igazságügy-miniszter azon az alapon, hogy vajon nem minősült-e az elkövetett cselekmény vétségnek. A büntetőlap kiállítására az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal volt jogosult.⁷⁹⁶ Ugyancsak a második zsidótörvény végrehajtásával függött össze a 3610/1940. ME számú rendelet is, amely a zsidók csoportos kivándorlásának az engedélyezésével kapcsolatos szabályokat tartalmazott, és tovább bővítette a zsidótörvényekkel összefüggő kihágások körét. Tizenöt napig terjedő elzárással rendelte büntetni azt a személyt, aki belügyminiszteri engedély nélkül üzletszerűen foglalkozott a zsidók csoportos kivándorlásának lebonyolításával, vagy az engedély hiányában az érdekeltektől megbízási díjat, valamint költségelőleget vett el.

A fajvédelmi törvény büntetőjogi rendelkezéseit alapvetően az igazságügy-miniszter egészítette ki. A 70000/1941. számú IM rendelet pontosította a törvényben foglalt házassági tilalom személyi hatályát, a 'zsidó' és a 'nemzsidó' fogalmát, a származás igazolásának a szabályait.

A 2730/1941. számú ME rendelet 1941 áprilisától kezdődően terjesztette ki a honvédelmi törvény által biztosított felhatalmazás alapján a háború idejére szóló különös büntetőjogi intézkedések hatályát az ország egész területére. Szigorodott a hűtlenség büntetvére vonatkozó szabályozás,⁷⁹⁷ pontosításra kerültek a honvédelmi törvény rendelkezéseinek megszegéséért járó büntetőjogi következmények a „64600/1942. számú Ip. M. rendelet az 1939:11. tc. 108. §-a alapján kiadott rendelkezések megszegéséhez fűződő büntetőjogi következményekről” című jogszabályban. A negyedik zsidótörvénnyel összefüggő kihágások körét a 4070/1943. számú ME rendelet rögzítette. A zsidótörvényekkel összefüggő rendeletek a büntetőjog terén alapvetően tehát a kihágásokat szabályozták. 1944-re a büntetőjog rendeleti úton történő szabályozása is egyre inkább a korlátozás irányába mutatott.

⁷⁹³ 88000/1939. számú HM eln. rendelet 50. szakasza.

⁷⁹⁴ 380000/1941. számú ME rendelet.

⁷⁹⁵ 5070/1939. számú ME rendelet 10. szakasza.

⁷⁹⁶ 72.800./1941.számú IM rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. törvénycikk 25. szakasza alá eső kihágások esetében büntetőlap kiállításáról és az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivaltól értesítés kéréséről.

⁷⁹⁷ 7650/1941. számú ME rendelet a honvéd büntetőbíráskodásban a hűtlenség büntetvének üldözésére vonatkozó egyes jogszabályok módosításáról.

III. A JOGKORLÁTOZÓ/JOGFOSZTÓ INTÉZKEDÉSEK A BÍRÓI GYAKORLATBAN

Az országgyűlés és a végrehajtó hatalom mellett a bírói gyakorlat sem hagyható figyelmen kívül a korszak jogkorlátozó/jogfosztó rendelkezéseinek a vizsgálatakor. A náci Németországban az igazságszolgáltatás gyakorlatilag összeomlott, tehát „egyszerű” volt a helyzet, ennek okai pedig a következő tények. A hatalmi ágak egységesítése az állampolgárok személyes szabadságára nézve is azzal a súlyos következménnyel járt, hogy a bíróságok a közigazgatás törvényeknek megfelelő működése feletti felügyeletüket elvesztették.⁷⁹⁸ A birodalmi bíróságok függetlensége tehát megszűnt, feladatuk teljes mértékben a „faji jog” érvényre juttatása lett, és a bírósági rendszer gyakorlatilag a szisztematikus jogfosztás eszközévé vált. Az egész törvénykezési rendszert is megbontották a különleges bíróságok és a néptörvényszékek felállításával, amelyek elé a polgári pereket utalták. A néptörvényszékek – Volksgerichtshofen – felállítására 1934-ben került sor, ezek feladata elsősorban a hazaárulási ügyek elbírálása volt. Dr. Hans Frank, a birodalmi „jogführer” irányelveket bocsátott ki a bírák számára,⁷⁹⁹ és törvény rendelkezett „a törvénykezésnek a birodalomra való átruházásáról”, amelynek értelmében a birodalmi elnöknek joga volt folyamatban lévő büntetőügyeket megszüntetni.⁸⁰⁰ Megszűnt továbbá a jogforrások feletti bírói normakontroll is, amelyet elvből utasítottak el a Harmadik Birodalomban arra hivatkozással, hogy a Führer jogalkotó tevékenységének nem létezik korlátja, tehát nem képzelhető el felette a bírói normakontroll sem.⁸⁰¹ Másrészt azonban a nürnbergi faji törvények hatályba lépését követően a „faji jog” egyes kérdéseinek pontosítása a bíróságok feladatává vált.⁸⁰² Az utóbb említett jogszabály alapján került sor házasságok megtámadására egy személy faji státusza miatt a bíróságok előtt,⁸⁰³ amelyek 1938-tól rendelkeztek a házaspárok szétválasztásába való beleszólás jogával.⁸⁰⁴

⁷⁹⁸ SZABÓ, 2002. 245. p.

⁷⁹⁹ NÉMETH, 2007. 44. p. Az irányelvek így hangzottak például: „I. A bíró nem az „állami felsőbbség” képviselője az „állampolgárok” felett, hanem a német nép élő közösségének tagja. Nem az a feladata, hogy népközösség felett álló jogrendet juttasson érvényre... sokkal inkább a konkrét népi közösségi rendet kell őriznie, a kártevőket kiirtani, a közösséggelens magatartást üldözni és a közösség tagjai közötti vitát elsimítani. II. Minden jogforrás értelmezésének alapja a nemzetiszocialista világnézet... III. A bíró nem rendelkezik vizsgálati joggal a Führer döntéseivel szemben, amelyek törvény vagy rendelet formájában jelennek meg. A Führer egyéb döntései is kötik a bírót, amennyiben azokban a jogalkotás szándéka egyértelműen kifejezésre jut... V. A közösségben végzett feladatai ellátásához a bírónak függetlennek kell lennie. Nincs utasításokhoz kötve...” 1936. január 14.

NÉMETH, 2007. 335. p.

⁸⁰⁰ A törvény szövegét lásd: NÉMETH, 2007. 292. p.

⁸⁰¹ SZABÓ, 2002. 253. p.

⁸⁰² NÉMETH, 2007. 44. p.

⁸⁰³ MATTHÁUS, 2006. 57-73. p. A német házassági törvény értelmében a német vér és becsület védelméről szóló törvény első szakasza ellenére kötött házasság semmisnek minősült, és a semmiségi per megindítására az ügyész volt jogosult. SÁRFFY, 1941. 75. p.

⁸⁰⁴ 1938-ban hatályba lépett a családjogi előírások változásairól és bővítéséről, valamint a hontalanok jogállásáról szóló törvény, amely a BGB-be illesztette azt a szakaszt, amely engedélyezte az ügyésznek, hogy

A Gestapo folyamatosan ellenőrzése alatt tartotta az igazságszolgáltatást, amelynek ítéleteit számos esetben nem találta elég szigorúnak.⁸⁰⁵ 1942-ben Hitler megbízást adott az igazságügy-miniszternek a nemzetiszocialista igazságszolgáltatás kiépítésére, amelynek során engedélyezte, hogy a miniszter eltérjen a hatályos jogtól.⁸⁰⁶

Magyarország esetében a bíróságok szerepének vizsgálatakor ennél bonyolultabb a kérdés, hiszen a bírósági rendszer független maradt, léteztek az egymástól független hatalmi ágak. Nem létezett viszont kimondottan „faji jog”, ugyanakkor a zsidóság elleni diszkriminatív jogszabályok számos lehetőséget biztosítottak újfajta perek indítására.⁸⁰⁷

A Közigazgatási Bíróság joggyakorlatát ismertető könyv előszavában a következőket találjuk a bíróság megváltozott feladatairól: „... egész sor újabb törvény járult hozzá a Bíróság alkotmányjogi jelentőségének emeléséhez. Ezek közül elég a napjainkban oly rendkívüli jelentőségre emelkedett zsidótörvényre rámutatni, amelynek végrehajtása igen nagy részben e bíróság kezében van. Az utóbbi törvény valóságos labirintus, amelynek az útvesztőiben a bíróságnak egészen új ösvényeket kellett vágnia... Ez is olyan jogterület, amelyben a cselekvő közigazgatás minden útmutatást a legfelsőbb bíróság bölcsességétől várt, és a Bíróság a beléje helyezett bizalomnak és várakozásnak teljes mértékben meg is felel.”⁸⁰⁸

A zsidótörvényekkel kapcsolatos peres ügyek mind a rendes bíróságok előtt, mind a Közigazgatási Bíróság előtt jelentős számban merültek fel. Utóbbi bíróság gyakorlatát részletesen feltárta tanulmányában Schweitzer Gábor, így ez nem tárgya a jelen fejezetnek.⁸⁰⁹ Érdekes azt rögzíteni a Közigazgatási Bíróság gyakorlatával kapcsolatban, hogy alapvetően a második zsidótörvény rendelkezéseivel kapcsolatban foglalt állást több kérdésben. Összesen öt jogegységi megállapodást és négy elvi határozatot hozott ebben a tárgykörben.⁸¹⁰

A zsidótörvények mellett a jogkorlátozással összefüggő egyéb jogszabályok számos bírósági per alapjául szolgáltak. Így például jelentős mértékben megnövekedett a sajtóperek száma,⁸¹¹ de lényeges részét képezte a bírói gyakorlatnak például a kormányzósértés bűncselekményi kategóriája is. Ezekkel az ügyekkel sem foglalkozom a könyvben. Alapvetően tehát a zsidótörvényekkel összefüggő kúriai gyakorlat szemléltetésére

egy gyermek törvényes származását a gyermek vagy a nyilvánosság érdekében megtámadhatta minden olyan esetben, amikor az anya férje nem tudott vagy nem szándékozott a megtámadási jogával élni. MATHÁUS, 2006. 128-130. pp.

⁸⁰⁵ NÉMETH, 2007. 44. p.

⁸⁰⁶ A megbízás szövegét lásd: NÉMETH, 2007. 401. p.

⁸⁰⁷ Az Ellenzék nevű magyar politikai napilap LIX. évfolyamának 1938. június 19-én megjelent számában a 3. oldalon ismertetett egy a német bíróságon zajló válópert, amelyben a bíróság úgy foglalt állást, hogy az árja férj jogerős válóper indítására volt jogosult a felsége ellen abban az esetben, ha az zsidó üzletkben szerezte be a háztartáshoz szükséges árukat. Sajnos a per részleteit nem sikerült feltárni, de a rövid újsághír is jól illusztrálja a bíróságoknak a „faji joggal” kapcsolatos állásfoglalását és szerepét Hitler Németországában.

⁸⁰⁸ VÖRÖS-LENGYEL-PUKY, 1942.

⁸⁰⁹ SCHWEITZER, 2005. 164-175. pp.

⁸¹⁰ A Közigazgatási Bíróság vonatkozó döntéseit lásd: BORSOS-SZABOLCSKA, 1941. 364-385. pp.

⁸¹¹ A Horthy-korszak sajtópereiről lásd bővebben például: BÉNYEI, 1984.; KÁLLAY, 2005. 11-22. pp.; OLTVAI, 1980.; VARGA, 2009. 1508-1528. pp.; ZELENÁ, 2008. 30-31. pp.

helyeztem a hangsúlyt. Ezek bemutatása azonban korántsem teljes, hiszen alapvetően a kúriai határozatokat, elvi döntéseket gyűjtöttem össze kiegészítve az alacsonyabb bírósági fórumokon lezajlott „markáns” ügyekkel.⁸¹²

A rendes bíróságok gyakorlatának vizsgálata során kaphatunk választ arra a Schweitzer Gábor által megfogalmazott kérdésre, hogy a jogszolgáltató szervek, elsősorban a Kúria, mennyiben lassították vagy gyorsították a zsidóság jogi, politikai, gazdasági és társadalmi diszkriminációját, milyen mértékben „segítették elő”, járultak hozzá a megalkotott és többé-kevésbé végrehajtott rendelkezések értelmezéséhez.⁸¹³ A Jogtudományi Közlöny 1947-ben megjelent számában gyakorlati jelentőséget tulajdonítottak a hatályon kívül helyezett jogszabályokkal kapcsolatos bírói gyakorlatnak, amely „sokszor a jogszabály szigorán túlmenően valósította meg a megtámadó jog fennforgása szempontjából releváns azt a kényszerhelyzetet, amely a jogszabály szokásszerű értelmezése mellett kétségtelenül fennforgónak tekinthető nem volna.”⁸¹⁴ Szita Szabolcs is utalt rá Halálerőd című könyvében, hogy a fajgyalázás mellett jelentős számban megnövekedett a zsidók ellen többféle ürüggyel indított, zömében „koholt perek” száma.⁸¹⁵

A bírósági gyakorlat szerepének vizsgálata többféle szempont alapján lehetséges.⁸¹⁶ A perek elemzése során is alapvetően az előző két fejezetben alkalmazott felosztást vettem figyelembe, megpróbáltam követni a közjog–magánjog kategóriák szerinti csoportosítást, azonban ezt a felosztást a perek sokfélesége miatt nem sikerült teljes mértékben megvalósítani. A zsidótörvényekkel összefüggő polgári és büntető-perek kategóriáját különböztettem meg, amelyeken belül kisebb csoportokat, egymással összefüggő jogeseteket lehet elkülöníteni.

Számos példa volt arra, hogy az érintettek a jogaik védelmében indítottak polgári peres eljárásokat.⁸¹⁷ A polgári peres ügyek körében találunk többek között a munkavállalással, a tulajdonjoggal, a családi jogállással, a kereskedelmi joggal, vallásváltoztatással összefüggő kúriai döntéseket. A közjogba tartozó perek közé sorolhatóak az 1939. évi IV. törvény cikk alapján indított ügynevezett strómansággal kapcsolatos esetek, a fajvédelmi törvény értelmében indított fajgyalázási perek, valamint egyéb büntetőjogi vonatkozású ügyek. A könyv következő részében ezeket a pereket tekintem át.

⁸¹² További kutatás tárgyát képezheti, hogy az ország egyes megyéiben milyen perekre került sor a zsidótörvényekkel összefüggésben, ezek a perek milyen számban fordultak elő, és milyen döntések születtek az egyes ügyekben.

⁸¹³ SCHWEITZER, 2005. 164. p.

⁸¹⁴ JK. Új évfolyam II. 1-2. szám. Budapest, 1947. január 20. 28. p.

⁸¹⁵ SZITA, 1989. 15. p.

⁸¹⁶ A bírósági gyakorlathoz fontos adalékokkal szolgálnak a döntvénytárak mellett a korszakban keletkezett jogászai munkák is, így például NAGY, 1942; JOSEFOVITS, 1944.; SZENTMIKLÓSI, 1942.

⁸¹⁷ Schweitzer Gábor a következő példákat ismerteti tanulmányában: Voltak, akik a munkaviszony felmondásának jogszerűségét vitatták, vagy törvénytelen származásuk megállapítása iránti pert indítottak a zsidótörvények alóli kikerülés céljából. Ha ugyanis „sikerült” bizonyítani a törvénytelen származást, és kiderült, hogy a felperes apja nem zsidó, akkor a felperes szabadulhatott a jogkorlátozó törvények hatálya alól. SCHWEITZER, 2005. 164-165. pp.

III/1. Polgári perek a zsidótörvényekkel összefüggésben

A szabadságjog-megvonó intézkedések polgári bírósági gyakorlatának tanulmányozásában a döntvények bírtak meghatározó szereppel. A Kúria jogegységi és teljes ülési határozatai minden bíróra nézve kötelező jellegűek voltak. Jelentős volt emellett a Polgárjogi Határozatok Tárában rögzített elvi határozatok száma is.⁸¹⁸ Az 1930-ban megalkotott jogszabály a döntvényalkotás lehetőségét szélesítette,⁸¹⁹ így a bíróságok a Kúria a bíróságok jogkorlátozó törvényekkel kapcsolatban felmerülő vitás kérdéseiben számos esetben foglal(hatott)t állást. A döntvénytárat szerkesztők az 1943-ban kiadott kötet előszavában jelezték, hogy a háborút megelőző nemzetközi helyzet, majd a háború kettős hatást gyakorolt a joganyagra: egyrészt csökkent a mennyisége, másrészt „javult” a minősége.⁸²⁰ A magánjogba tartozó perek körében így elsőként a munkavállalással összefüggő ügyeket, az ingatlan tulajdonjoga körében felmerült kérdéseket, a társasági joggal összefüggő perek jellemzőit, azt követően pedig a fajvédelmi törvény családügyi vonatkozású eseteit vizsgáltam.

A) A munkajoggal összefüggő kérdések

Az értelmiségi kormánybiztos téves utasításainak „korrigálása”

A munkajoggal összefüggésben elsőként az értelmiségi kormánybiztos hatáskörével kapcsolatos kérdéseknek érdemes figyelmet szentelni. Ahogy azt az előző fejezetben láttuk, az értelmiségi kormánybiztos jelentős szerepet játszott a jogszabályok, elsősorban a második zsidótörvény végrehajtásában, azonban utasításai nem minden esetben voltak „megfelelőek”, ezért sokszor a bírói gyakorlat igazította ki a kormánybiztos tévesnek minősített utasításait. A kormánybiztos utasításának eleget téve csökkentette az alperes a felperes illetményeit 1941. július 1-ig a konkrét esetben. Az alsó fokon eljáró bíróságok igazat adtak a felperes követelésének. Az ítéletábra rögzítette, hogy a felperesnek joga van bírói úton érvényesíteni az anyagi sérelem orvoslását, amely abból keletkezett, hogy az alperes a kormánybiztos utasításának eleget téve nem a jogszabályok⁸²¹ szerint előírt határidőig, tehát 1943. január 1-ig hét félévre lebontva, hanem 1941 nyaráig három félévre lebontva csökkentette a felperes illetményeit.⁸²² Ez az ügy rávilágít arra, hogy a bíróság igyekezett a törvény betűit érvényre juttatni még abban az esetben is, ha ez azzal járt, hogy az 1939. évi IV. törvény cikk hatálya alá tartozó

⁸¹⁸ BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-SZÉKELY-TÚRY, 1941. 6. p.

⁸¹⁹ 1930. évi XXXIV. törvény cikk a törvénykezés egyszerűsítéséről, amely lehetővé tette a jogegységi tanács döntésének az igénybe vételét akkor is, ha a Kúria valamelyik tanácsa el akart térni előző kúriai határozattól, valamint abban az esetben is, ha ellentétes bírói határozatok miatt az igazságügy-miniszter vagy a Kúria elnöke kezdeményezte azt. BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-SZÉKELY-TÚRY, 1941. 6. p.

⁸²⁰ HUPPERT-MARKOS, 1943. 3. p.

⁸²¹ 1939. évi IV. törvény cikk és a 7720/1939. számú ME rendelet előírásai szolgáltak alapul.

⁸²² A Kúria II. tanácsának 4837/1941. számon hozott ítélete. GROSZMAN-VÁRI, 1942. 151. p.; NAGY, 1942. 33. p.

munkavállalóknak adott igazat, „kedvezett” ezzel a döntéssel. Azt is rögzítette a bíróság, hogy az értelmiségi kormánybiztos téves útmutatásának követése nem mentesíthette a munkaadót a törvényeknek ellentmondó, tehát „hibás” eljárása jogkövetkezményeinek viselésétől. Ez azt is jelentette, hogy a munkavállaló bírói úton érvényesíthette a munkaadó téves eljárása miatt szenvedett anyagi sérelem orvoslását.

A zsidótörvényekkel összefüggésben a munkajog körébe tartozó ügyek jelentős része az illetményekkel volt kapcsolatos. Mint az előbbi esetből is kiderült, az egyik probléma a jogszabályban előírt illetmények csökkentésének kérdése volt. Másrészt 1940-ben hatályba lépett a legkisebb munkabérekről szóló jogszabály. Így tehát egymásnak ellentmondó jogszabályok voltak érvényben, és ennek feloldására az 1939. évi törvénycikk hatálya alá tartozó munkavállalókat védte meg a bírói gyakorlat abban a döntésében, amikor kimondta, hogy a legkisebb munkabér őket is megilleti. A törvényszék a második zsidótörvénynek a keresztény és a 'zsidó' alkalmazottak fizetésére vonatkozó rendelkezéseit úgy értelmezte, hogy a munkaadó köteles gondoskodni a törvényes arány fenntartásáról a fizetések között, de nem tagadhatta meg a második zsidótörvényre hivatkozva a 25297/1939. számú I/a. KKM rendeletben meghatározott munkabér kifizetését.⁸²³

A következő kérdéskör a munkáltató felelősségével kapcsolatban merült fel. Kire vonatkozott a „jog nem tudása nem mentesít” elve a zsidótörvényekre vonatkozóan? Kinek kellett tisztában lennie a korlátozó rendelkezésekkel, és kit terhel a felelősség a jogszabályok megsértése esetén? A munkaadó kötelezettségeként határozta meg a bíróság a munkajogból folyó kötelezettségek teljesítését az 1939. évi IV. törvénycikk alkalmazása során is. Ez azt jelentette, hogy a munkaadónak kellett tisztában lennie a törvény korlátozó rendelkezéseivel, és ő volt köteles ennek megfelelően eljárni, a munkavállalót személyi tulajdonságairól kikérdezni, és az alkalmazási tilalom esetén a jogviszony létrehozását megakadályozni. A bíróság a munkavállalónak adott igazat, és kártalanítást ítélt meg számára, amikor az alperes a felperes alkalmazását azonnali hatállyal megszüntette.⁸²⁴

Megállapította a munkaadó felelősségét a zsidótörvény megszegésével alkalmazott ügynök szerződészerű jutalékáért, és kártérítést ítélt meg a másodfokú bíróság abban az esetben, amelyben az alperes cég a 'zsidónak' minősülő felperest mint üzletszerző ügynököt alkalmazta, de az értelmiségi kormánybiztos utasítására a szerződéses jogviszonyt felmondás nélkül felbontotta.⁸²⁵ Az ügy a Kúriáig jutott, amely a másodfokú bíróság ítéletét megváltoztatta, megállapította a felperes követelésének alapját, és utasította a másodfokot, hogy állapítsa meg a követelés mennyiségét. Ebben az esetben a Kúria kimondta – megerősítve ezzel a korábbi bírói gyakorlatot –, hogy a munkaadó nem háríthatta el a munkajogból folyó kötelezettségeit, mert elsősorban a munkaadót, és nem a munkavállalót terheli az alkalmazást korlátozó rendelkezések betartásának

⁸²³ A Budapesti Törvényszék 5649/1941. számú ítélete. NAGY, 35. p.

⁸²⁴ A Kúria 5252/1941. számon hozott ítélete. NAGY, 1942. 35-36. pp.

⁸²⁵ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 145-147. pp.

kötelezettsége. Rögzítette továbbá a legfelsőbb bírói fórum azt is, hogy az ügynökök, akiket rendszeresen foglalkoztattak, a zsidótörvény korlátozó rendelkezései alá estek akkor is, ha nem szolgálati szerződés alapján dolgoztak az adott vállalatnál, hanem megbízás alapján. Mivel a konkrét esetben a munkaadó a határozott időre kötött szerződést annak lejárta előtt bontotta fel, ezért a bíróság az elbocsátott felperes számára a tőle elvont jutalékjövdelem mértékéig kártérítést ítélt meg.⁸²⁶ Itt tehát ismét a jogkorlátozó törvény hatálya alá eső munkavállalót védte meg az illetékes igazságszolgáltató szerv. A felmondás kérdésének a megítélése nem volt ilyen „egyszerű”, ahogy azt a következő perek is bizonyítják.

A felmondás kérdése

Az illetmények kérdésének tisztázása mellett a Kúria a felmondással kapcsolatos vitás kérdésekben is igyekezett állást foglalni. Alapvető problémát jelentett a zsidótörvényekkel összefüggésben az, hogy a 'zsidónak' minősülő személy elbocsátása milyen esetekben minősült felmondási joggal való visszaélésnek. A Kúria ezekben az esetekben azt vizsgálta tehát, hogy a felmondás sértett-e szerzett jogokat (!), mert amennyiben arra a megállapításra jutott, hogy nem, akkor a felmondást jogszerűnek kellett tekinteni. Így nem állapította meg a felmondási joggal való visszaélést abban a perben, amikor a közüzem a második zsidótörvény miatt nem alkalmazhatta a beolvadó vállalat munkavállalóját, és ezért erre hivatkozással felmondott neki. A Kúria álláspontja szerint tehát a felmondás itt nem sértett szerzett jogokat, csak az akadályozta meg, hogy a beolvadó vállalatra is érvényessé váló szolgálati szabályzat alapján több jogot szerezzenek az érintettek, mint amennyi joggal addig rendelkeztek.⁸²⁷

A munkaviszonyra vonatkozó szabályok között a második zsidótörvény biztosított a munkaadónak felmondási jogot arra az esetre, ha az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott 'zsidónak' minősülő alkalmazottat a jogszabályban meghatározott arányszám elérése céljából kellett elbocsátani. A bírói gyakorlat szerint a felmondás jogos volta nem függött attól, hogy a törvényben meghatározott arányszámot el lehetett volna-e érni nem határozott időre szerződötetett 'zsidó' alkalmazottak elbocsátásával is.⁸²⁸ Az alperes részvénytársaság 1929-től alkalmazta határozatlan időre szóló szerződéssel a zsidó származású felperest, akit 1935-ben olyan megállapodással véglegesített, hogy alkalmazása addig tart, amíg a teljes nyugdíjat el nem éri, és ezt megelőzően csak fegyelmi úton lehetett elbocsátani. A második zsidótörvény hatályba lépését követően azonban az alperes felmondta a felperes állását, aki pert indított a felmondás jogellenességének megállapítása iránt. A Kúria elutasította a felperes keresetét, és hosszasan értelmezte a második zsidótörvény vonatkozó rendelkezéseit. Rögzítette, hogy a jogszabály a 'zsidónak' minősülő alkalmazottakról szólt általánosságban, de nem tett kü-

⁸²⁶ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 147. p.

⁸²⁷ A JH XVI. évfolyamában a Kúriának a 140. sorszám alatt közzétett határozata. BODA-VINCENZI, 1942./A. 21. p.

⁸²⁸ A Kúria II. tanácsának 2660/1940. számon hozott ítélete. VINCENZI, 1942. 207. p.

lönbséget ezen a kategórián belül a határozatlan és a határozott időre kötött szerződések között. A törvényes arányszám elérése érdekében a határozott időre szóló szolgálati viszonyt is fel lehetett mondani abban az esetben, ha a 'zsidó' alkalmazottat a jogszabály rendelkezései értelmében kellett elbocsátani. A Kúria külön értelmezte itt a „kell” kifejezést. Álláspontja szerint ez nem jelentett mást, mint azt, hogy a határozott időre kötött szolgálati szerződés felmondása megengedett, ha „a törvény követelményeinek a teljesítése, az általa előírt arányszám elérése végett szükséges.”⁸²⁹

Eltérő döntést fogalmazott meg azonban 1941-ben keletkezett határozatában a Kúria, amikor nyugdíjat ítelt meg a nyugdíjjogosultsághoz szükséges szolgálati idő betöltése előtt kevéssel elbocsátott 'zsidó' alkalmazott számára azon a címen, hogy kisebb sérelemmel elbocsátható 'zsidónak' minősülő alkalmazott elbocsátásával is el tudták volna érni az arányszámot. A nyugdíjjogosultságot meghiúsító elbocsátásra tehát nem volt eléggé nyomós ok a Kúria megítélése szerint.⁸³⁰ Kimondta a bíróság, hogy közüzemeknél és köztisztviselőkönél alkalmazott 'zsidó' tisztviselők elbocsátására a szolgálati szerződésben foglalt rendelkezéseket kellett figyelembe venni, mert a második zsidótörvény nem írta elő a 'zsidónak' minősülő tisztviselők elbocsátását.⁸³¹

A kormánybiztos utasítására történő azonnali hatályú elbocsátás esetén a bírói gyakorlat szerint a munkáltató nem volt köteles a felmondási időre járó munkabért fizetni, mert az elbocsátott munkavállalót nem önszántából, hanem a hatóság felhívására bocsátotta el.⁸³² A fizetésének csökkentésével kapcsolatban a kormánybiztoshoz panasszal forduló alkalmazottat a munkáltató azonnali hatállyal elbocsátotta arra hivatkozással, hogy a panasz az üzleti érdekeket veszélyeztette, és a munkáltató bizalmával élt vissza. A bíróság a felperesnek adott igazat, és kimondta, hogy a munkavállaló jogos érdekeinek védelmére szükséges eszközt vett igénybe azzal, hogy bejelentést tett a kormánybiztosnál. Az alperes tehát jogos ok nélkül bocsátotta el, így a bíróság a felperesnek felmondást és végkielégítést ítelt.⁸³³ Az első és a második zsidótörvénnyel összefüggésben alacsonyabb szintű jogszabály értelmében annak a munkavállalónak, akinek szolgálati viszonya az előbb említett törvények alapján szűnt meg, nem lehetett felmondási időre járó illetmény, végkielégítés, kártalanítás vagy egyéb jogcím alapján nagyobb összeget kifizetni, mint amennyi a törvény szerinti felmondási időre törvényes végkielégítésként járt.⁸³⁴

Konkrét ügyben a bíróság azt vizsgálta, hogy milyen indokkal szűnt meg a felperes jogviszonya, aki üzletszerző utazóként dolgozott az alperes gyárában, aki őt 1938 júliusában elbocsátotta. Felmondó levelében a felmondási idő lejártá utáni időre is jutalé-

⁸²⁹ A Kúria II. 2660/1940. számú ítélete. JH. XIV. évfolyam. 347. p.

⁸³⁰ A Kúria 80/1941. számú határozata. VINCENTI, 1942. 207. p.

⁸³¹ A Kúria 5904/1942. számú ítélete. VINCENTI, 1942. 73. p.

⁸³² A Budapesti Törvényszék 27. 98/1941. szám. ifjú ítélete. NAGY, 1942. 33. p.

⁸³³ A Budapesti Törvényszék 115/1941. számú ítéletét az Ítéletábrla 3053/1941. számú ítéletével hagyta jóvá. NAGY, 1942. 34. p.

⁸³⁴ A rendelet azonban kivételeket is tartalmazott: így a nyugdíjat, kegydíjat a nyugdíjszabályzatban előírt mértékig ki lehetett fizetni. GROSZMAN-VÁRI, 149. p.

kok térítését ígérte a felperes számára. A jutalékok fizetését azonban az alperes a zsidótörvény hatályba lépését követően megszüntette. A felperes védekezése arra épült, hogy követelése nem minősült szolgálati járandóságnak, és ezért a korlátozó rendelkezések sem vonatkoztak rá. A Kúria ezt az érvelést elutasította, mert értelmezése szerint bár a felperes szolgálati viszonyát nem a zsidótörvények miatt szüntette meg az alperes, de mivel értelmiségi alkalmazottnak minősült, ezért elbocsátására a zsidótörvények miatt is sor került volna a vonatkozó rendelet visszaható hatálya miatt. Ebben az esetben tehát a bíróság ismét a törvény betűjét értelmezve, de a 'zsidónak' minősülő felperes hátrányára döntött, amikor jogosnak ítélte a juttatás kifizetésének megszüntetését.⁸³⁵

Megítélte a felmondási időt ugyanakkor a munkaszolgálatos felperes számára abban az ügyben, amikor az alperes munkaadó a munkaszolgálat letelte után visszatérő felperest nem vette vissza a munkahelyre, és a felmondási időre járó munkabér kifizetését is megtagadta. Első fokon a felmondási időre járó munkabér követelését a bíróság elutasította, míg a másodfok a honvédelmi törvényre alapozta a döntését, amely előírta, hogy a kereskedősegédet abban az esetben köteles volt a munkáltató visszavenni, ha a munkaszolgálat leteltét követő két héten belül jelentkezett a munkaadónál. A felperes a közérdekű munkaszolgálat teljesítéséről rendelkezett igazolással a katonai parancsnokságtól, azt a bíróság elfogadta, és a közérdekű munkaszolgálatot katonai szolgálatnak tekintette, és így a felperes számára a felmondási illetményt megítélte.⁸³⁶

A felmondással szorosan összefüggő probléma volt a nyugdíjjogosultság kérdése a bírói gyakorlatban.

A nyugdíjjal kapcsolatos állásfoglalások

A zsidótörvények rendelkezéseinek hatására számos esetben sor került a munkából való elbocsátásra a nyugdíjjogosultság megszerzése előtt.⁸³⁷ Ez pedig felvetette azt a kérdést, hogy a jogkorlátozó rendelkezések indokolhatták-e önmagukban a nyugdíjjogosultság előtti felmondást. A Kúria 964. számú elvi határozata alapján, amennyiben a munkaadónak nem volt érdemleges, méltánylást érdemlő oka arra, hogy az alkalmazottat közvetlenül a nyugdíjjogosultság megszerzése előtt bocsássa el a szolgálatából, a felmondás jogával való élést a joggal való visszaéléssel tekintették azonos hatályúnak.⁸³⁸ Azt a kérdést, hogy mikor kellett az elbocsátást közvetlenül a nyugdíj megszerzése előtt történni tekinteni, a mindenkori körülmények figyelembevételével esetenként kellett eldönteni. Ugyanakkor már az első zsidótörvény hatálybalépését követően úgy foglalt állást a Kúria, hogy a 'zsidónak' minősülő személyek elbocsátására vonatkozó jogszabályok önmagukban nem szolgálhattak alapul, nem indokolhatták a

⁸³⁵ A Kúria II. tanácsának 5492/1941. számon hozott ítélete. GROSZMANN-VÁRI, 1942. 150. p.

⁸³⁶ GROSZMANN-VÁRI, 1942. 164. p.

⁸³⁷ Elsősorban a második zsidótörvény következtében.

⁸³⁸ A JH XIV. évfolyamában a Kúriának a 333. és 943. sorszám alatt közzétett határozata. BODA-VINCENZI, 1942./A. 21. p.

nyugdíjjogosultság elérése előtti felmondást.⁸³⁹ A Kúria határozata értelmében tehát csak abban az esetben lehetett a nyugdíjjogosultság megszerzése előtt álló felperest elbocsátani, ha a létszámleépítésre más lehetősége nem volt a munkaadó vállalatnak. Ez alapján tehát a Kúria ezt a döntését következetesen alkalmazta a „fordított” esetben is. Tehát amikor a vállalatnál több olyan ‘zsidónak’ minősülő munkavállaló maradt, akinek munkaköre és egyéb körülményei lehetővé tették volna a létszámleépítést a nyugdíjjogosultság sérelme nélkül. A nyugdíjjogosultság megszerzése előtt álló személy elbocsátását ebben az esetben a Kúria joggal való visszaélésnek minősítette.⁸⁴⁰

Az a körülmény, hogy az alkalmazott elbocsátása a nyugdíjjogosultság megszerzéséhez szükséges tízévi szolgálatnak az utolsó évében történt, magában véve nem volt elegendő az „időbeli közvetlenség” megállapításához. Abból azonban, hogy a nyugdíjjogosultság megszerzéséhez szükséges tízévi időből már csak öt hónap hiányzott a szolgálati viszony megszüntetésekor, a Kúria a munkavállaló jogszerzését már küszöbönállónak és az elbocsátását a nyugdíj megnyílása előtt történtnek tekintette. A zsidótörvények hatálya alá eső felperes igazgató nyugdíjjal kapcsolatos perében a vonatkozó jogszabályok részletes értelmezése következtében a felperesre nézve született kedvező döntés. Az alperes részvénytársaság a felperes igazgatói állását felmondta, és őt a felmondási időre szabadságolta a zsidótörvény hatályba lépése miatt, és számára csak nyugdíjat kívánt fizetni, de a felmondási időre eső fizetést nem. A felperes ez utóbbit követelte, és igényének a Kúria azzal az indokolással adott helyt, hogy az alperes a felperest nem bocsátotta el, csak szabadságolta. Ez pedig nem a szolgálati viszonyt megszüntetését, hanem ezt a szolgálat alóli ideiglenes felmentést jelentette. A Kúria álláspontja szerint tehát a nyugdíj csak a szolgálati viszony megszüntetése után járt volna, ebben az esetben pedig erre nem került sor, tehát a felperes igénye a felmondási időre eső fizetésre jogos volt.⁸⁴¹

A felmondási joggal kapcsolatban a Kúria egy 1939-ben zajló perben úgy foglalt állást, hogy „a felmondási jog visszaélésszerű gyakorlását a zsidótörvény sem menti.” A konkrét ügyben a felperes pénzügyi tisztviselőt hat havi felmondás mellett az alperes a nyugdíjjogosultságának az elérése előtt bocsátotta el. Az alperes azzal védekezett, hogy az első zsidótörvény rendelkezései értelmében volt kénytelen elbocsátani a felperest, és jelezte azt is, hogy a három hónapi felmondási idő helyett hat hónapot engedélyezett a jogkorlátozó törvények hatálya alá eső munkavállalója számára. A Kúria döntésében kötelezte az alperest a nyugdíj megfizetésére. Indokolásában hivatkozott a fentebb már idézett 964. számú elvi határozatra, és nem fogadta el érdemleges, méltánylást érdemlő okként az első zsidótörvényt. Értelmezte döntésében a jogszabály végrehajtására kiadott 4300/1938. számú ME rendeletet is, amely 5 éves határidőt biz-

⁸³⁹ A törvény 2. szakasza és a végrehajtási rendelet szerint a zsidónak tekintendő személyzet arányos leépítésére 1943. június 30. napjáig terjedő, tehát olyan hosszabb határidőt engedélyezett, mely alatt az eredmény elérése a nemzetgazdaságban és a magángazdaságban egyaránt zökkenőmentesen megvalósítható volt.

⁸⁴⁰ A JH. XIV. évfolyamában a Kúriának a 333. és 339. sorszám alatt közzétett határozata. BODA-VINCEN TI, 1942./A. 21. p.

⁸⁴¹ A Kúria II. tanácsa által hozott 4816/1940. számú döntés. GROSZMANN-VÁRI, 152. p.

tosított a jogszabály végrehajtására. Álláspontja szerint ezzel, valamint a szerződési hűséggel és a jóhiszeműséggel is ellenkezett a „létszámapasztásnak” az a módja, amelyet az alperes követett. Rámutatott arra, hogy a végrehajtás az érintett alkalmazottak szerzett vagy közvetlen megszerzés előtt álló jogainak a sérelme nélkül is megvalósítható lett volna a méltányos elbánás elve alapján. Az alperes nem bizonyította, hogy a létszámleépítést más, méltányosabb úton nem tudta végrehajtani. A felmondási jog gyakorlását tehát ebben az esetben is méltánylást érdemlő komoly ok nélkülinek és a nyugdíjigény kijátszására irányulónak tekintette a Kúria, és ennek megfelelően kötelezte az alperest a nyugdíj fizetésére a jogkorlátozó törvény hatálya alá tartozó felperes részére.⁸⁴²

Érdekesen foglalt állást a Kúria a munkaképesség csökkenésével összefüggésben is, amikor ’zsidó’ munkavállaló munkaképességének negyven százalékos csökkenését ötven százalékban vette számításba azzal az indokolással, hogy a ’zsidónak’ minősülő munkavállaló mint tisztviselő a második zsidótörvény rendelkezései értelmében önhibáján kívül nem tudott elhelyezkedni.⁸⁴³

Látható tehát, hogy a bírói gyakorlat elsősorban a munkaviszonnyal kapcsolatban az illetményekkel, a nyugdíjakkal és a felmondással kapcsolatos kérdéseket pontosította, egészítette ki, segítve ezzel a jogszabály rendelkezéseinek könnyebb végrehajtását és megvalósulását. Döntésében a Kúria rögzítette a jogkorlátozó törvények hatálya alá tartozó személyek számára is a bírói út lehetőségét anyagi sérelem esetén. Választ adott továbbá arra a kérdésre is, hogy a „jog nem tudása nem mentesít” elve hogyan alakult, kit terhel a zsidótörvények végrehajtása során.

B) Ingatlan-tulajdonjoggal kapcsolatos bírósági döntések

Az előző nagy fejezetben részletesen bemutattam, hogyan zajlott a tulajdontól – elsősorban az ingatlantulajdontól – való megfosztás folyamata. Ahogy azonban arról a kúriai döntések is tanúskodnak, ez az eljárás sem volt zökkenőmentes, és több tisztázandó kérdést és jogi problémát vetett fel. A bíróság határozott elsőként hatásköri kérdésekben. A Kúria a „zsidóbirtok” haszonbérének megállapítását, illetve csökkentését a vonatkozó rendelet alapján – 4990/1940. számú ME rendelet 5. szakasza 2. és 3. bekezdése – a földművelésügyi miniszter kizárólagos hatáskörébe utalta.⁸⁴⁴

Pontosította a haszonbérbeadó jogát a „zsidó haszonbérlők” felszerelésének megváltására. A ’nemzsidó’ haszonbérlőnek a bíróság abban az esetben is biztosította a ’zsidó’ haszonbérlő gazdasági felszerelésének megváltását, ha ő azt a haszonbérlet lejártakor nem vette kezelésbe, hanem újból haszonbérbe adta. A rendkívüli felmondás mellett egyéb esetekben is lehetőség volt a vételi jogra a negyedik zsidótörvény szerint. A Kúria rámutatott ennek a jogszabályi rendelkezésnek a céljára, miszerint a tőkével

⁸⁴² A Kúria II. tanácsa által 6309/1939. számon hozott ítélet. JH. XIV. évfolyam. 131. p.

⁸⁴³ A Kúria I. tanácsa által 3182/1942. számon hozott ítélet. JH XVII. évfolyam. VADÁSZ, 1944. 72. p.

⁸⁴⁴ A Kúria VI. tanácsa által hozott 5178/1943. számon hozott ítélet. JH XVII. 494. VINCENTI, 1942. 73. p.

nem rendelkező 'nemzsidó' gazdálkodónak is lehetőséget biztosított az ingatlan megművelésére a kényszervételi jog gyakorlásával és a vételár hat éven belüli törlesztésével a 'zsidó' bérlő távozása után is.⁸⁴⁵

Örökléssel összefüggésben kimondta a bíróság, hogy 'zsidó' ingatlanörökségi jutalék visszautasítása esetében nem volt helye tulajdonjog bekebelezésének a másik 'zsidónak' minősülő örökösré átírt ingatlanrész tekintetében, amennyiben a közigazgatási bizottság albizottsága megtagadta az ügylethez való hozzájárulást a második zsidótörvény vonatkozó szakasza alapján.⁸⁴⁶

Tulajdonjoggal kapcsolatos az a bírósági döntés is, amelyben ingatlan-tulajdonjog bekebelezése iránti kérelmet utasítottak el azzal az indokolással, hogy a benyújtott nyilatkozat nem felelt meg a jogszabályi előírásoknak.⁸⁴⁷ A felfolyamodó kérvénye a következőket tartalmazta: „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy nem vagyok zsidónak tekinthető személy.” Ezt a nyilatkozatot a bíróság úgy értékelte, hogy az nem azonos értelmű és jelentésű a rendeletben megkívánt nyilatkozattal, és ezért nem tekintette alkalmasnak arra, hogy a bekebelezés alapjául szolgáljon. A nem kérvénybe foglalt nyilatkozathoz teljes bizonyító erejű okiratra volt szükség, ezért a kérvénynek a teljes bizonyító erejű okirat kellékeivel kellett volna rendelkeznie. Az okirati kellékeket az ügyvédi ellenjegyzés nem pótolhatta, így az első fokon eljáró bíróság végzésével a tulajdonjog bekebelezése iránti kérelmet elutasította.⁸⁴⁸

A 'zsidónak' minősülő tulajdonosok által a földbirtokai átengedése ügyében benyújtott felfolyamodást a Kúria elutasította. A második zsidótörvény rendelkezései értelmében a földművelésügyi miniszter a felfolyamodókat a földbirtokuk átengedésére kötelezte. Az érintettek ez ellen a döntés ellen panaszt nyújtottak be, amelyet az ítéltábla ügyvédi képviselő hiányára hivatkozva utasított el, és érvénytelenítette az igazolási kérelmeket is. Az ellene benyújtott felfolyamodást utasította el a Kúria. Döntésében a második zsidótörvény mellett hivatkozott a jogszabály végrehajtási rendeletére, és az 1936. évi XXVII. törvénycikkre. Az utóbbi jogszabály értelmében az átengedésre kötelező földművelésügyi miniszteri határozat ellen panasz volt helye, amelyet az ingatlan fekvése szerinti ítéltábla bírált el. A bíróság végzése ellen jogorvoslatnak nem volt helye. Ebben az esetben tehát törvényben kizárt jogorvoslatról volt szó, amelyet a Kúria hivatalból elutasított.⁸⁴⁹ Fontos azonban ez a per azért, mert eljárási kérdéseket tisztázott az átengedésre kötelező földművelésügyi miniszteri véghatározatokkal összefüggésben. A rendelkezésre álló, tulajdonjoggal összefüggő perekben a Kúria tehát elsősorban hatásköri kérdéseket tisztázott. Megállapítható az is, hogy többségében elutasító döntések születtek ezekben a perekben.

⁸⁴⁵ A Kúria VI. tanácsának 1538/1943. számú ítélete JH XVII. 777. VINCENTI, 1942. 72. p. és a Kúria VI. tanácsának 3320/1943. számú ítélete. VADÁSZ, 1944. 72. p.

⁸⁴⁶ VADÁSZ, 1944. 73. p.

⁸⁴⁷ Jogesetek peren kívül. 1939. 8. szám. 238. p.

⁸⁴⁸ A Budapesti Törvényszék 6369/1940. számú végzése.

⁸⁴⁹ A Kúria V. 4054/1940. számú ítélete. JH. XIV. évfolyam. 342. p.

C) A kereskedelmi jog körébe tartozó perek

A kereskedelmi jog területén jelentős mértékben csökkent a jogviták száma, ugyanakkor megjelentek a bíróságok előtt addig ismeretlen jogesetek is, amelyeket a háború által teremtett rendkívüli körülmények hívtak életre. A korabeli szakirodalom a magánjogi társaságokat személyek egyesüléseként definiálta, amelynek szabályai túlnyomó részben diszpozitív jellegűek voltak.⁸⁵⁰ A zsidótörvények alkalmazása és végrehajtása szempontjából több esetben is kérdésként merült, hogy az adott társaság milyen társasági formának felelt meg, hiszen eltérően alakultak a rájuk vonatkozó szabályok. A következő részben a rendelkezésre álló eseteket tekintem át, és körvonalazom a bíróságoknak a zsidótörvények társasági joggal összefüggő gyakorlatát.

Az egyes társasági formákkal összefüggő perek

A hatályba lépő zsidótörvények sok esetben megváltoztatták a kereskedelmi társaságokban résztvevő tagok helyzetét is. A tényállás szerint a peres felek 1936-ban négy évre létesítettek csendes társaságot. Az alapító szerződésben abban állapodtak meg, hogy a szerződést csak az ötödik évtől kezdődően lehet felmondani. A zsidótörvények hatályba lépése után az alperes a csendes társasági viszonyt nem mondta fel, de a felperes csendestárs zsidó származására hivatkozva megtagadta a haszonrészesedés kifizetését a felperesnek. A felperes keresetében a haszonrészesedési igényének adott hangot az alperessel szemben. Az alperes azonban a felperes csendes társasági jogviszonyát annak zsidó származása miatt a szerződésben foglalt idő lejártá előtt és annak ellenére szüntette meg, hogy a felperes az alperesnek ismételt felajánlotta a társaság működését segítő hozzájárulását. A bizonyítás során arra nem sikerült egyértelmű adatot találni, hogy az alperes a felperessel közölte volna, hogy a szerződés letelte előtt felmondja a szerződést az alperes zsidó származása miatt és azért, mert az alperes a zsidótörvény alóli mentességét nem igazolta. A törvényszék szerint tehát nem történt anyagi jogszabálysértés, és a felperest az 1939/1940. évre is megillette a részesedés. Tehát ebben az esetben a zsidó származása miatt a csendes társaságból kizárt felperesnek a fellebbviteli bíróság haszonrészesedést ítélt meg arra az évre is, amelyben ő már az alperes általi, a szerződés lejártá előtti kizárása miatt nem járulhatott hozzá tőkebe-tétellel és munkával sem a társaság működéséhez.⁸⁵¹

Ugyancsak a csendes társasággal összefüggő perben a bíróság kimondta, hogy az 1930. évi V. törvénycikk alapján létrehozott csendes társaság létesítését a második zsidótörvény nem tiltotta meg.⁸⁵² Ebben az ügyben arról volt szó, hogy a törvények értelmében 'zsidónak' minősülő felperes és a keresztény alperes egy olyan megállapodást kötött egymással, hogy ötven százalékos részesedéssel társulnak. Egy hónappal később azonban az alperes a felperest kizárta az üzemből, és megtagadta az ingóságai elszál-

⁸⁵⁰ Társasági szerződésnek kellett tekinteni nemcsak a megalakuláskor létesített, hanem mindazokat a későbbi megállapodásokat is, amelyekkel a tagok az eredeti szerződést kiegészítették vagy módosították.

⁸⁵¹ A Kúria 604/1942. számú ítélete. NAGY, 1942. 28. p.

⁸⁵² A Budapesti Ítéletábra 2194/1941. számú döntése. NAGY, 1942. 29. p.

lítását. A felperes az ingóságok ellenértékét és az elmaradt hasznot bíróság útján követelte az alperestől, aki azzal védekezett, hogy tagadta, hogy köztük megállapodás létrejött volna. Elmondása szerint ezt csak tervezték, de a hatályba lépő zsidótörvény miatt nem került erre sor. Védekezésében úgy érvelt, hogy a felperes nem is érvényesítheti ilyen jellegű követelését bírósági úton, mert abban az esetben, ha létrejött volna csendes társasági jogviszony, akkor az a második zsidótörvény kijátszását célozta volna, és így büntetendő cselekménynek kellett volna tekinteni. A bíróság ezt elutasította és kimondta, hogy az alperes szerződésszegő magatartásának következményeitől nem mentesülhet. Arra adott tehát választ, hogy a 'zsidónak' minősülő személy csendes társaságban való részvétele megvalósít-e törvénybe ütköző, tehát tiltott cselekményt. Nem minősítette továbbá a csendes társasági jogviszony létrehozását a zsidótörvény kijátszását célzó cselekménynek, mert a második zsidótörvény ennek létrehozatalát nem tiltotta meg. Ebben az esetben tehát a törvények értelmében 'zsidónak' minősülő és emiatt hátrányt és anyagi kárt szenvedő csendes-társasági tagnak adott igazat a bíróság, egyúttal értelmezte a csendes társaság fogalmát a második zsidótörvény rendelkezéseivel összefüggésben.⁸⁵³

Másképpen alakult a helyzet a közkereseti társaságok esetén. Konkrét perben vita tárgyát képezte, hogy a felek között közkereseti vagy csendes társaság jött létre, hiszen ezen múlhatott a 'zsidó' tag jogállása is. Felperes és alperes között olyan megállapodás született, amelynek értelmében a társaság beindításához szükséges tőkét az alperes, míg a szakértelmet, az üzem berendezését és a vezetést a felperes vállalta magára. A bíróság értelmezése szerint a szerződés tartalma alapján a felek között nem csendes társasági jogviszony, hanem közkereseti társaság létrehozását célzó megállapodás született. Eszerint a feleket a haszon és a veszteség felerészben illette meg, illetve terhelte. A szükséges iparigazolvány kiváltása során jutott az alperes tudomására, hogy csak közös iparigazolvány alapján lehetséges a társaság folytatása. Az alperes ezt követően a zsidó származású felperessel felbontotta az ideiglenes megállapodást. A bíróság a felperes keresetének elutasítását azzal indokolta, hogy a törvények értelmében ipart semmilyen formában nem folytathat 'zsidónak' minősülő személy, és ebből következően közkereseti társaság tagja sem lehetett. Az alperessel megkötött megállapodásra hivatkozva jogokat nem érvényesíthetett, tehát ez alapján neki a társaság nyereségéből részesedés nem járhatott. A bíróság láthatóan elsőként a társasági formát tisztázta, és ezt követően értelmezte a jogkorlátozó rendelkezéseket.⁸⁵⁴

Egy további esetben, ahol az nem volt kérdéses, hogy közkereseti társaságról volt szó, a társaság vagyona nagyobb mezőgazdasági földbirtokokból állt. A társaság tagjai a törvények alapján 'zsidónak' tekintendő személyek voltak. A társaság ki akarta mondani a felszámolást, és ennek során az ingatlant a tagok között természetben szeretnék volna felosztani. Ezzel összefüggésben merült fel az a kérdés, hogy a tagok tulajdon-szerzése a második zsidótörvény szempontjából élők közötti vagyonátruházásnak mi-

⁸⁵³ NAGY, 1942. 28. p.

⁸⁵⁴ A Kúria IV. 205/1942. számú ítélete. NAGY, 1942. 30. p.

nősül-e, szükség van-e az átruházáshoz hatósági hozzájárulásra, valamint helye lehet-e az állami elővásárlási jog gyakorlásának. Abban az esetben, ha 'zsidónak' minősülő személy ruházta át ingatlanát, mindig szükség volt a jogszabály alapján hatósági hozzájárulásra, és lehetőség volt az állami elővásárlási jog gyakorlására is.⁸⁵⁵

A Kúria foglalkozott a kereskedelmi társaságban résztvevő stróman felelősségének kérdésével is. Az I. rendű alperesként perbe vont, malomüzemet folytató közkereseti társaság tagjai eredetileg II., III. és IV. rendű alperesek voltak. Később a IV. rendű alperes is belépett a társaságba anélkül, hogy a cégjegyzékbe bejegyezték volna. A felperes a közkereseti társaság tagjaitól követelte a társaság tartozásainak kifizetését. A IV. rendű alperes azonban felülvizsgálati kérelmében vitatta, hogy ő maga elmarasztható lett volna a tartozásokért. Mindezt arra alapozta, hogy ő csak színleg lépett be a társaságba annak érdekében, hogy annak „keresztény jellege” megmaradjon. A Kúria a kérelmet elutasította. Indokolása szerint a IV. rendű alperest is a társaság tagjának kell tekinteni, mert beleegyezett abba, hogy a ténylegesen működő társaság tagjaként szerepeljen. Ebből szempontból nem bírt relevanciával az a Kúria szerint, hogy a társaságban milyen a tagok jogi helyzete a társaságon belül, és milyen munkakört látott el.⁸⁵⁶

A kereskedelmi társaságokkal kapcsolatban nem volt tehát következetes és egységes a bírói gyakorlat, legalábbis abban a tekintetben, hogy a társasági forma alapján eltérő döntéseket hozott a Kúria.

D) Kötelmi jogi bírósági döntések

A jog szempontjából is „különleges” helyzetet teremtett a munkaszolgálat. Számos vitás jogi kérdésre adott lehetőséget nemcsak a munkajog körében, hanem találunk jogeseteket a kötelmi jog területén is. A Közigazgatási Bíróság 1943-ban a munkaszolgálatot katonai szolgálatként értelmezte, amely a konkrét esetben azzal a következménnyel járt, hogy a munkaszolgálatos személyt mentesítette a jövedelemfizetési kötelezettsége alól.⁸⁵⁷ Konkrét ügyben a felperes háztulajdonos az alperes lakó ellen indított felmondás érvényesítése iránti pert, mert az alperes tartozott az 1940 szeptemberi lakbérrel. Az alperes azzal védekezett, hogy a lakbérfizetési időben⁸⁵⁸ munkaszolgálatot teljesített, és azért nem tudta az esedékes bérleti díjat megfizetni a hónap végéig, mert a sorra megjelenő rendeletek rá is vonatkoztak. A törvényszék mint fellebbviteli bíróság az első bíróság végítéletét megváltoztatta, és a keresetet elutasította. A törvényszék indokolása szerint a bérlő a katonai szolgálat megszűnése után – a katonai szolgálat alatt keletkezett bértartozása miatt – csak akkor esett késedelembe, amikor a leszerelést követő első bérfizetési időszakra eső bért pontosan megfizette, ugyanakkor a katonai szolgálata alatt keletkezett bérhátralékára megfelelő törlesztést nem kezdett,

⁸⁵⁵ NAGY, 1942. 29. p.

⁸⁵⁶ A Kúria IV. 3210/1942. számú ítélete. JH. XVI. évfolyam. 382. p.

⁸⁵⁷ KATZBURG, 2002. 185-186. pp.

⁸⁵⁸ 1940. szeptember 1-13. közötti időszak.

vagy – amennyiben a felek személyi és vagyoni viszonyaira tekintettel méltányosnak mutatkozik – a törlesztés megkezdésére megfelelő halasztást nem kért. Az említett körülmények igazolása módjában állt a bérlőnek a vele szemben kezdeményezett felmondás érvényességének megállapítása iránti perben.

A kifejtettekre tekintettel az alperes bérfizetési késedelembe nem esett, mert a kérdéses időszakban katonai szolgálatban volt, s az így keletkezett bértartozás nem lehetett oka a felmondásnak. Az említett időpontot megelőzően megindított perbeli rendkívüli felmondás tehát érvénytelen volt.⁸⁵⁹ Azt a körülményt, hogy az alperes az 1940. október havára esedékes folyó bért sem fizette meg, és ezen időpontig a katonai szolgálata alatt keletkezett bértartozására sem törlesztett, sem haladékot nem kért, jelen felmondási perben a bíróság nem vette figyelembe, mert a felmondás érvényességének vizsgálatánál egyedül a felmondáskori állapot vehető figyelembe.⁸⁶⁰ Míg ebben az ügyben az elsőfokú bíróság a felperes keresetének helyt adott, addig a törvényszék azt elutasította, és a jogszabályokra hivatkozással megvédte a munkaszolgálatost, aki tehát törvényi kötelezettségeinek teljesítése miatt nem tudott eleget tenni lakbérfizetési kötelezettségének, ezért azonban a bérleti szerződés felmondására a törvényszék szerint nem volt lehetőség.

A zsidótörvény által előidézett gazdasági helyzet mint gazdasági ellehetetlenülés jelentette az alperes védekezésének alapját egy 1939-ben zajló perben. A felperes gyógyszerárát az alperes 42000 pengőért vette meg. A vételárból 20000 pengőt az alperes az adásvételi szerződés megkötésekor kifizetett, a fennmaradó összeget pedig a szerződés szerint 1935. november 1. napjáig kellett teljesítenie. Ezt azonban az alperes nem tette meg, így a felperes a vételárhátralékért pert indított ellene. Az alperes tehát védekezésében a gazdasági ellehetetlenülésre hivatkozott, amely a zsidótörvények folytán következett be. Úgy érvelt, hogy ezeknek a jogszabályoknak a korlátozó rendelkezései miatt lényegesen csökkent a gyógyszerár forgalmi értéke, és így a teljes vételár kifizetése rá nézve aránytalan veszteséget jelentett volna. A Kúria ezeket az érveket nem fogadta el, mert álláspontja szerint a vételárat még évekkel a zsidótörvények hatályba lépése előtt ki kellett volna fizetnie az alperesnek, tehát azok nem befolyásolhatták a kifizetést.⁸⁶¹

Színházbérleti szerződéssel kapcsolatos perben az alperes 'zsidónak' minősülő személy volt, míg felperesi pozícióban a székesfőváros szerepelt. Az alperes bérelt egy színházépületet a felperestől. A bérleti szerződést a felek a második zsidótörvény rendelkezései miatt úgy módosították, hogy az alperes teljes szavatosságának fenntartása mellett társat helyeztek mellé, aki azonban a fizetési kötelezettségének nem tett eleget. A felperes az alperessel szembeni jogviszony felbontása iránt keresetet nyújtott be a bírósághoz. A Kúria a felperesnek igazat adó döntésében a második zsidótörvény rendelkezéseit értelmezte. Kimondta, hogy a jogszabálynak a színművészeti kamarára vo-

⁸⁵⁹ 1940. szeptember 28.

⁸⁶⁰ A Budapesti Törvényszék. 8784/1940. számú ítélete. NAGY, 1942. 77-78. pp.

⁸⁶¹ A Kúria IV. 5424/1939. számú ítélete. JH. XIV. évfolyam. 62. p.

natkozó rendelkezései nem korlátozást, hanem teljes kirekesztést valósítottak meg. Ennek alapján a felperesnek azon az alapon is joga lett volna felbontani az alperessel kötött szerződés, hogy utóbbi nem kaphatott hatósági engedélyt az előadások üzletszerű tartására. A bíróság döntését érdekes módon azzal támasztotta alá, hogy az alperest is megillette a szerződés felmondási joga a felperes hozzájárulásától függetlenül, így tehát nem fogadta el az alperes védekezését. Ebben a perben tehát több kérdésben is állást foglalt a Kúria. Egyrészt elismerte a második zsidótörvény teljes kirekesztést célzó rendelkezéseit, másrészt viszont nem fogadta el a jogszabály által teremtett helyzetet védekezésként.⁸⁶²

A kötelmi jog körében felmerült pereknél sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak – a rendelkezésre álló források szerint – a fajvédelmi törvény alapján indított házassági perek.

E) „Fajvédelem” a polgári bíróságokon: családjogi ügyek és a zsidótörvények

A házasság érvénytelenítésének újabb „lehetőségei”

A fajvédelmi törvény rendelkezései a fajgyalázási perek mellett másfajta perek megindítására is alapot biztosítottak.⁸⁶³ Ebbe a körbe sorolhatók a házasság érvénytelenítésével összefüggő perek, valamint az állampolgárság változó kritériumai is újabb feladatokat jelentettek a Kúria és az alsóbb fokú bíróságok számára is. A bíróságoknak ugyanis hatáskörük vizsgálata során a házastársak állampolgárságát is vizsgálniuk kellett. A korábbi fejezetekben tárgyalt jogszabályok alapvetően megváltoztatták a magyar állampolgárság fogalmát. A bírósági eljárás első mozzanata, tehát a hatáskör megállapítása sem volt egyszerű. Az állampolgárságra vonatkozó szabályozásban lényeges változást a második zsidótörvény hozott. A bíróságoknak tehát azt is kellett vizsgálniuk, hogy a házasfelek magyar állampolgárok-e, és megfeleltek-e a törvényekben foglaltaknak. Házasságkötéssel külföldi, 'zsidónak' nem minősülő nő szerezhethet állampolgárságot, aki magyar állampolgárhoz ment férjhez. Ilyen esetekben a bíróságnak a külföldi nő származását kellett tehát vizsgálnia. A legnagyobb jelentősége azonban a leszármazással szerzett állampolgárságnak volt, mert a házassági perben is igazolnia kellett a származását annak, aki az állampolgárságot állítása szerint leszármazás útján szerezte.

A férj magyar állampolgársága esetén, amennyiben a feleség állampolgársága ettől eltért, a 'zsidónak' nem minősülő feleség állampolgárságát külön nem kellett bizonyítani, mert a 'zsidónak' nem minősülő külföldi nő magyar állampolgár férfival való házasságkötésével megszerezte a magyar állampolgárságot.⁸⁶⁴ A bíróságok a házasfelek állampolgárságának igazolását tartalmazó dokumentumok és adatok tekintetében sza-

⁸⁶² A Kúria VI. 60/1942. számú ítélete. JH. XVI. évfolyam 3. szám. 138. p.

⁸⁶³ A fajgyalázási perek részletes tárgyalására a fejezet következő részében kerül sor.

⁸⁶⁴ Az 1879. évi L. tc. és az 1939. évi IV. tc. vonatkozó szakaszai alapján. ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 8. p.

bad kezét kaptak.⁸⁶⁵ Ennek megfelelően kérhetett a bíróság állampolgársági bizonyítványt, honosítási vagy visszahonosítási iratokat, községi illetőségi bizonyítványt, optálási igazolványt,⁸⁶⁶ de dönthetett bizonyos esetekben vélelem alapján is.⁸⁶⁷ A hatáskör, majd az illetékesség megállapítása után kerülhetett sor a per érdemi lefolytatására.

A házasság érvénytelenítésének eszköze a megtámadási per volt, amelynek körében az 1894. évi házassági törvény a megtévesztést és a tévedést egymással szembeállítva szabályozta.⁸⁶⁸ A tévedés tényállásai között szerepelt a házaspár tévedése abban, hogy a másik házaspár a házastársi tartozásra képes volt, a házasságkötéskor nem szenvedett gyógyíthatatlan elmebetegségben. A bírói gyakorlat szerint ebben az esetben az érvénytelenítéshez szükség volt arra, hogy a házastársi tartozás teljesítésére való képtelenség a házasságkötéskor és állandó jelleggel fennálljon. A tévedés alapján való megtámadás esetkörét – mint már említettem – tételesen felsorolta a jogszabály.⁸⁶⁹ A tévedés tényállásainak vonatkozásában a bírói gyakorlat három fokozatot határozott meg.⁸⁷⁰

A tévedés mellett a megtévesztés is alapul szolgálhatott az érvénytelenítésre. Lehetőség volt megtámadási pert indítani abban az esetben, ha valamelyik házaspár lényeges személyi tulajdonságát hallgatta el társa elől.⁸⁷¹ A törvény itt nem sorolta fel tételesen, nem határozta meg, hogy mely személyi tulajdonságok minősültek lényegesnek.⁸⁷² A Kúria állásfoglalása értelmében a lényeges személyi tulajdonság létező vagy hiányzó tulajdonságokat jelentett, amelyekről a házaspár életviszonyaira és egyéniségére tekintettel alapvetően feltehető volt, hogy azok a másik házastárs házasságkötésére irányuló elhatározására döntő befolyással voltak.⁸⁷³ A megtévesztés miatt indított kereset

⁸⁶⁵ ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 20. p.

⁸⁶⁶ Opció útján a magyar állampolgárságot a trianoni szerződés és az 1940. évi XXVI. törvénycikk rendelkezései alapján lehetett megszerezni.

⁸⁶⁷ ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 20. p.

⁸⁶⁸ A megtévesztés köre annyiban volt tágabb, hogy arra egy általános definíciót tartalmazott a jogszabály, míg a tévedés eseteit taxatív felsorolta. Ugyanakkor a megtévesztés fogalma abból a szempontból volt szűkebb, hogy ott a szembenálló fél volt a „vétkes”, míg a tévedés esetén közömbös volt a másik fél jó vagy rosszhiszeműsége. FEHÉRVÁRY, 1942. 136. p.

⁸⁶⁹ A Kúria 426. számú elvi határozata. BODA-VINCENTI, 1942./A. 101. p.

⁸⁷⁰ Az első fokozatba a házasságkötési szándék, illetve a házasságkötési kijelentésben való tévedés tartozott mint abszolút megtámadási ok. Ebben az esetben, ha a tévedő fél az általa állított tényt sikeresen bizonyította, akkor a bíróság köteles volt a házasságot külön vizsgálat nélkül érvényteleníteni. A második kategóriába tartozott az az eset, amikor a házaspár fél abban tévedett, hogy a másik házastárs képes a házastársi kötelezettségek teljesítésére és nem szenvedett gyógyíthatatlan betegségben a házasság megkötésekor. Ebben az esetben is abszolút megtámadási okról volt szó. A harmadik csoportba a relatív megtámadási okokat sorolták, amikor a házaspár fél abban a tévedésben volt, hogy a házastársat nem ítélték el a házasság megkötését megelőzően öt évnél rövidebb időtartamú szabadságvesztés büntetésre. Ebben az esetben a bíróságnak mérlegelési jogköre volt. ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 96. p.

⁸⁷¹ Amennyiben tehát a házastárs előzőleg tudomást szerzett a társa lényeges személyi tulajdonságáról, akkor kizárt volt a megtévesztés megállapítása.

⁸⁷² „Sikeres” megtámadási okként vette figyelembe és értékelte a Kúria a romlott előéletet, az epilepsziát, a nemi bajt, de nem fogadta el a szüzesség hiányát, a nem nemes származást és a vagyoni helyzetet sem megtámadási okként. FEHÉRVÁRY, 1942. 136. p.

⁸⁷³ A Kúria 1058/1929. számú ítélete. ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 103. p.

tehát csak abban az esetben vezethetett a házasság érvénytelenítésére, ha bizonyítani lehetett, hogy a házasságot a megtévesztett házastárs a megtévesztés nélkül nem kötötte volna meg.⁸⁷⁴ A lényeges személyi tulajdonságok fogalmát újra értelmeznie kellett a bíróságoknak a zsidótörvényekben bevezetett rendelkezések miatt.

A fajvédelmi törvény rendelkezései felvetették ugyanis azt a kérdést a bírói gyakorlatban, hogy a fertőző gümőkór és a fertőző nemi baj lényeges személyi tulajdonságoknak minősült-e.⁸⁷⁵ A Kúria korábbi ítéletében kimondta, hogy a betegség és a testi fogyatékoság akkor minősült lényeges személyi tulajdonságnak, ha undort keltő, nehezen gyógyítható vagy gyógyíthatatlan volt, a másik házastárs egészségét, a házasságnak az életközösségben és a „fajfenntartásban megnyilvánuló” célját veszélyeztette. Érdekessége ennek az állásfoglalásnak, hogy ezt 1929-ben hozta a Kúria, és alapvetően az elmebetegséget sorolta ebbe a kategóriába, amely értelmezése szerint a személyiség „teljes megsemmisüléséhez” vezethet, és ezért a házastársak életközösségét lehetetleníteni el.⁸⁷⁶ A lényeges személyi tulajdonság fogalmába sorolta tehát a bírói gyakorlat a súlyosabb természetű és a házastársi együttélés mellett a születendő gyermek szempontjából is jelentős „testi és elmebeli fogyatkozásokat.”⁸⁷⁷

A harmadik zsidótörvény hatályba lépését követően bővült a „betegség mint lényeges személyi tulajdonság” köre a jogszabályban rögzített és házassági akadálnak minősített két fertőző betegséggel. A bíróságok feladata volt tehát annak a megállapítása az eset összes körülményeinek figyelembevételével, hogy a megtévesztés a másik házastárs lényeges személyi tulajdonságaira vonatkozott-e. A bíróság elsősorban a házaspár egyéniségét és életviszonyait vizsgálta, figyelembe véve azt, hogy a megtévesztés a házasság megkötésében gyakorolható-e döntő befolyást a megtévesztett házastárs akarására. Feltétel volt tehát annak megállapítása, hogy a megtévesztést a másik házastárs tudatosan maga idézte elő, vagy tudott a megtévesztésről, amelyet harmadik személy idézett elő.⁸⁷⁸ A lényeges személyi tulajdonságok tekintetében a házaspárt köztársasági kötelezettség terhelte egymással szemben.⁸⁷⁹ A Kúria állásfoglalása szerint a kölcsönös bizalom és az igazmondás a kötelmi jogi jogügyletek kötelező eleme, amely fokozottan érvényes a házasságkötésre, mert ez nemcsak a házaspár feleket, hanem a születendő gyermekeket is érinti.⁸⁸⁰ Ennek megfelelően a legfőbb bírói fórum megtámadási okként ismerte el az elmebetegség, illetve a fertőző tüdőbaj és a nemi betegség elhallgatását is.⁸⁸¹

⁸⁷⁴ ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 102. p.

⁸⁷⁵ Az elmebetegségnek a bírói gyakorlat szerint már a házasságkötés idején gyógyíthatatlannak kellett lenni, amely azt jelentette, hogy nemcsak „elmebajra” hajlamos állapotban, hanem már valóban felismerhető elmebajban szenvedett a házaspár fél. ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 100. p.

⁸⁷⁶ ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 106. p.

⁸⁷⁷ SZENTMIKLÓSI, 1942. 53. p.

⁸⁷⁸ BODA-VINCENZI, 1942./A. 103. p.

⁸⁷⁹ A lényeges személyi tulajdonság közlésének kötelezettsége közvetlenül csak a jegyessel szemben állt fenn. BODA-VINCENZI, 1942./A. 104. p.

⁸⁸⁰ A Kúria III. tanácsának 4324/1938. számú ítélete. ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 54. p.

⁸⁸¹ SZENTMIKLÓSI, 1942. 53. p.

Érdekes ez azért is, mert a törvény eleve házassági akadályként határozta meg ezeknek a betegségeknek a fennállását, de konkrét ügy világít rá arra, hogy mégis előfordult ezzel összefüggő eset. A Kúria lényeges személyi tulajdonságnak minősítette a fertőző gümőkört és a fertőző nemi bajt. Ebből következően a házassági akadályok körében a törvény szerint fertőző gümőkórra vagy fertőző nemi betegségre vonatkozólag a házaspár megtámadhatta a házasságot megtevesztés miatt, ha a házastársa a tisztí orvos előtt lényeges körülményt hamisan állított. A gyakorlat szerint még akkor is, ha a beteg házastárs nem is volt tudatában annak, hogy milyen betegségben szenved, de a létező tüneteket kötelesek volt a házastársa tudomására hozni. Ennek elhallgatása is megtevesztésnek minősülhetett, és megalapozhatta a megtámadási ok megállapítását. Például konkrét esetben megállapította a Kúria a tüdőbajban szenvedő feleség közlési kötelezettségének megsértését. A betegség a házasság megkötésekor szünetelt ugyan, de a feleség ismerte a tüneteket, és a házasságkötést követően betegsége kiújult, aminek következtében csontvelőgyulladást kapott, ami azzal a következménnyel járt, hogy csökkent munkaképességűvé vált. Ugyancsak megállapította a közlési kötelezettség megsértését a Kúria, amikor a feslett életet élő nő közölte ugyan életmódját a vőlegényével, és kórházi kezeléséről is említést tett, de arról nem tájékoztatta leendő házastársát, hogy fertőző nemi betegség miatt állt gyógykezelés alatt.⁸⁸²

A kúriai gyakorlat a fajvédelmi törvénnyel kapcsolatban a fertőző gümőkört és a fertőző betegséget lényeges személyi tulajdonságnak minősítette.

Zsidó származás mint lényeges személyi tulajdonság?

A házaspár fél életkorára, családi állapotára, vallására, becsületére, erkölcsi életére vonatkozó ténykörülmények mellett felmerült a származása, a fajhoz tartozása, vagy valamilyen fertőző betegsége is mint lényeges személyi tulajdonság. Meghatározó, „alapvető” kérdéssé vált a második zsidótörvény hatályba lépését követően a házasságkötésnél a házaspár felek „faja” mint a személyi állapotuk megítélésére befolyással bíró ténykörülmény.

1939-től kezdve merült fel a zsidó származásának, sőt a másik fél „fajának” mint lényeges személyi tulajdonságnak, vagyis „személyi állapotának megítélésére befolyással bíró lényeges ténykörülménynek”⁸⁸³ a kérdése a bírósági gyakorlatban. A házassági törvény vonatkozó szakasza alapján a faj mint lényeges személyi tulajdonság volt értelmezhető. Ebbe a körbe tartoztak azok az esetek, amelyeknél valamelyik fél kimondottan olyan házastársat szeretett volna, aki nemcsak a fajvédelmi törvény alapján nem minősült ’zsidónak’, hanem felmenői között sem volt generációkon keresztül ’zsidónak’ minősülő személy. A fajvédelmi törvény 10. szakasza pedig egy különleges megtámadási alapot biztosított a másik fél valamely fajhoz való tartozása esetére.⁸⁸⁴ A két meg-

⁸⁸² BODA-VINCENTI, 1942./A. 103. p.

⁸⁸³ ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 104. p.

⁸⁸⁴ 1941. évi XV. törvénycikk 10. szakasza alapján: „A 9. §-ban foglalt tilalom ellenére kötött házasság megtevesztés miatt megtámadható, ha a megtevesztés olyan ténykörülményre vonatkozik, amely a házastárs személyi állapotának megítélése szempontjából a 9. § értelmében lényeges, s a megtevesztést a másik házastárs tudva maga idézte elő,

támadási ok közötti különbség az volt, hogy fajvédelmi törvény 10. szakasza alapján érvényesített ok esetében a megtámadó felet semmilyen közlési tudakozódási kötelezettség nem terhelte, és a másik félre sem vonatkozott a közlési kötelezettség, ha származása szerint megfelelt a fajvédelmi törvény rendelkezései értelmében a másik féllel való házasságkötésre. Ebben az esetben a jogalkotó vélelmezte, hogy a megtévesztett házastárs nem kötötte volna meg a házasságot a megtévesztés nélkül, ezért ebben itt a bíróság nem volt jogosult mérlegelni és vizsgálni az előbb említett körülményt.⁸⁸⁵ A másik esetben azonban a megtámadó felet tudakozódási kötelezettség terhelte, és nem lehetett megtámadni a házasságot abban az esetben, amennyiben nagy valószínűséggel feltételezhető volt, hogy a megtévesztett házastárs a házasságot megkötötte volna a megtévesztés nélkül is. A második zsidótörvény megalkotása előtt a házasulandókat a „zsidó fajhoz való tartozás” tekintetében nem terhelte közlési kötelezettség, míg a fajvédelmi törvény hatályba lépése után is csak a törvényben foglaltak esetében. Mindez tehát azt jelentette, hogy meg lehetett támadni a második zsidótörvény hatályba lépése előtt kötött házasságot is, de ekkor igazolni és bizonyítani kellett, hogy a megtévesztett fél élt tudakozódási kötelezettségével, tehát nyílt kérdést tett fel a másik fél felmenőinek származására vonatkozóan, de a másik fél a házasságkötés reményében szándékosan elhallgatta a valós tényeket, és így megtévesztette későbbi házastársát. Az 1939. évi IV. törvénycikk hatályba lépéséig tehát a zsidó származás, a „zsidó fajhoz” való tartozás nem minősült olyan lényeges személyi tulajdonságnak, amiért a feleket közlési kötelezettség terhelte volna.⁸⁸⁶

A lényeges kérdés vagy adat elhallgatása, vagy hamis adat közlése vétségnek minősült, és hivatalból üldözendő bűncselekménynek minősült.⁸⁸⁷ Megtévesztés miatt indíthatott pert a házasság érvénytelenítése iránt az a fél is, aki nem tudott házastársa zsidó származásáról. Az egészségi állapottal kapcsolatos egyéb hamis adatok közlése vagy elhallgatása nem tartozott a büntetőjog körébe, de megtévesztés címén a házastárs megtámadhatta a házasságot. A megtámadási per megindítására egy év állt rendelkezésre, attól az időponttól számítva, amikor a megtévesztett házastárs a megtévesztésről tudomást szerzett.⁸⁸⁸ A házasság tehát nem minősült semmisnek, hanem megtámadható volt.⁸⁸⁹

vagy tudta a megtévesztést, amely egy harmadiktól ered. Az 1894. évi XXXI. törvénycikknek a házasság megtámadására vonatkozó rendelkezéseit ilyen esetben is megfelelően alkalmazni kell.”

⁸⁸⁵ ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 104. p.

⁸⁸⁶ A korabeli szakirodalom szerint a második zsidótörvény „... sem jutott el oda, hogy az eltérő fajokkal való vérkeveredés nemkívánatos voltát felismerje és annak következményeit levonta volna.” ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 104. p.

⁸⁸⁷ Magánindítvány alapján csak akkor lehetett megindítani az eljárást, ha már sor került a házasságkötésre, és a másik házastárs tette a feljelentést, mert házastársa szándékosan valótlan vagy hamis adatot szolgáltatott vagy lényeges körülményeket hallgatott el az egészségi állapotával kapcsolatban. A házasság megkötését követően a vétlen házastárstól függött, hogy megindította-e a bűnvádi eljárást vagy sem.

⁸⁸⁸ LUSICZA, 194[?]. 17. p.

⁸⁸⁹ Cselekvőképtelen, elmebeteg személy részéről kötött házasság azonban semmisnek minősült, tehát a házasságkötéskor fennállott elmebetegség miatt csak semmisségi perrel volt lehetőség a házasság érvénytelenítésére. A semmisségi pert a házastárs bármelyike, az ügyész mindkét házastárs ellen, és olyan személy is indíthatta, akinek jogi érdeke fűződött a házasság semmisségéhez. LUSICZA, 194[?]. 21. p.

A zsidó származás megkérdőjelezése a jogkorlátozó törvények alóli mentesülést is jelenthette. A születés, illetve a származás törvényességének megtámadása iránt indított pereket soroljuk ebbe a kategóriába. Felmerült a házasságon kívül született gyermekek utólagos házasságkötéssel történő törvényesítésének a kérdése is a zsidótörvényekkel összefüggésben. Konkrét perben az alperesi pozícióban szereplő nagykorúvá vált gyermekek a törvénytelenítésüket maguk is kifejezetten kérték. Bár ez a tényálásból nem derül ki, de a kereseti kérelem benyújtására 1938-ban került sor, tehát nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a keresetet benyújtó férj zsidó származásával függött össze, és a gyermekeknek ezért fűződött jogi érdekük (is) a törvénytelen származás kimondásához. A perben alperesként szerepelt a gyermekek édesanyja is, akivel a felperes 1914-ben kötött házasságot, és ezt követően az anyakönyvvezető előtt közösen kérték a másod- és harmadrendű alperes törvényesítését az utólagos házasságkötésük alapján. Ezt a kérelmet Budapest polgármestere teljesítette, és a változásokat az anyakönyvbe is bevezettette. A felperes tehát 1938-ban benyújtott kereseti kérelmét arra alapozta, hogy a gyermekek fogantatásának idejében a nemi érintkezés közte és az anya között ki volt zárva, mert nem is ismerték még ekkor egymást. Az apai elismerő nyilatkozatot pedig a felperes kizárólag az anya kérésére tette meg.

Az ítéletábla határozatában azzal az indokolással utasította el a felperes keresetét, hogy az a személy, aki a gyermeket születése után magáénak ismerte el, később annak törvényességét nem támadhatta meg. A Kúriához a felperes felülvizsgálati kérelmet nyújtott be anyagi jogi sérelemre és eljárási jogszabálysértésre hivatkozva, ezt azonban a legfelsőbb bírói testület elutasította. A Kúria több ítéletében kimondta, hogy a Polgári Perrendtartás XII. címének rendelkezéseit csak a házasság fennállása alatt született, illetve fogant gyermek törvényességének megtámadása iránti perben volt lehetőség alkalmazni. Rámutatott arra is, hogy nem volt olyan egyéb jogszabály, amely szerint az utólagos házasságkötéssel történő törvényesítés alapjául szolgáló nyilatkozatot csak a férj támadhatta volna meg, ezért ilyen esetben is a Pp. vonatkozó rendelkezéseit kellett alkalmazni a Kúria szerint. Tehát ilyen jellegű megtámadási pert a gyermek mellett az anya is jogosult volt indítani.

Rögzítette továbbá a Kúria, hogy a házasságon kívül született gyermek törvényesítésére csak az a házasság szolgálhatott alapul, amelyet utólag azok a személyek kötöttek egymással, akiktől a gyermek származott. Ebből következett tehát az is, hogy önmagában a házasságot kötő férj apai elismerő nyilatkozatának nem volt törvényesítő hatálya, hanem csak jogi vélelmet hozott létre amellet, hogy a gyermek valóban tőle származott. Ez pedig azért volt fontos, mert helye volt ellenkező bizonyításnak a férjjel szemben. A megszorítás annyiban állt fenn, hogy amennyiben a férj a gyermeket közokiratban magáénak ismerte el, akkor addig nem volt jogosult annak bizonyítására, hogy a gyermek fogantatásának idején a gyermek anyjával nemileg nem érintkezett, ameddig az előbb említett nyilatkozatot valamilyen megtámadási ok – így kényszer, tévedés, megtévesztés – alapján nem hatálytalanították.⁸⁹⁰

⁸⁹⁰ A Kúria 737. számú elvi határozata. NAGY, 1942. 55. p.

A törvényesítés megtámadására a korabeli szakirodalom szerint több esetben is sor került a törvényesített gyermek és a keresztény anya részéről, amikor a törvényesítő apa 'zsidónak' minősülő személy volt. Utólagos házasságkötés esetén is helye volt ilyen esetekben a házasság megtámadásának, ha bizonyítani lehetett, hogy az apa a fogamzási időszakban nemileg nem érintkezhetett az anyával.⁸⁹¹

Egyéb családjogi perek

A családjog körébe tartozik az a második zsidótörvény jogkorlátozó intézkedéseinek hatására indított per is, amelyet elvesztett kereskedősegédi munkahely miatt indított a felperes férjtartás iránti ígérennyel. A bíróság elutasította a keresetet, és indokolásában – újra – magyarázta a jogszabály rendelkezéseit. Álláspontja szerint a 'zsidókat' csak általában a köztisztviselői pályáról, a sajtó, a színházak és filmvállalatok szellemi és művészeti irányításától és közhatósági engedélytől függő jogosítványokból zárta ki teljesen és véglegesen törvény. A más kereső foglalkozások körében való elhelyezkedés lehetőségétől azonban, a számarányuk szempontjából felállított korlátoktól eltekintve, általában nem fosztotta meg őket. A felperesnek lehetősége lett volna más kereseti lehetőséget találni, de meg sem kísérelte a per során annak bizonyítását, hogy ilyen irányú lépéseket tett volna. A Kúria tehát nem látta megalapozottnak kizárólag a zsidótörvény rendelkezései miatt a keresetképtelenséget megállapítani.⁸⁹²

Anyakönyv kiigazítása iránti perekkel összefüggésben anyakönyvi kiigazítási eljárásnak a Kúria álláspontja szerint csak azokban az esetben lehetett helyük, ha az apa-ságot elismerő jognyilatkozatok tartalmi valótlanosságát már megállapítottak.⁸⁹³

A törvényesítés sikeres megtámadása járható utat jelenthetett a törvényesített gyermek és az anya részéről azokban az esetekben, amikor kereszténynek minősülő anya gyermekét 'zsidónak' minősülő apa törvényesítette. A többször előforduló ilyen jellegű esetek miatt a Kúria úgy foglalt állást, hogy kimondta: utólagos házasság esetén is helye lehetett az apa elismerő nyilatkozatának azon az alapon, ha bizonyítani lehetett, hogy a 'zsidónak' minősülő apa a fogamzási időszakban az anyával nemileg nem érintkezhetett.⁸⁹⁴ Az örökbefogadással kapcsolatban a bíróság kimondta, hogy az örökbefogadó apának nincs jogosultsága megtámadni a gyermek törvényes származását. A pert a keresztény felperes zsidó felesége, valamint gyermeke ellen indította a budapesti törvényszék előtt. A II. rendű alperes a tényállás szerint 1918-ban született, amikor az I. rendű alperes és zsidó első férje között fennállt jogilag a házasság. A felperes 1920-ban a gyermeket örökbe fogadta a budapesti árvaszék által jegyzőkönyvbe foglalt szerződéssel. A felperes tehát a II. rendű alperes örökbefogadó apja volt. A felperes keresetében azt adta elő, hogy a gyermek az első férjtől nem származhatott, mert ő akkor orosz hadifogságban volt. A II. rendű alperes származása szerint a második zsidótörvény hatálya alá esett a kereset szerint.

⁸⁹¹ A Kúria 6113/1939. számú ítélete. BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-SZÉKELY-TÚRY, 1941. 37. p.

⁸⁹² A Kúria III. Tanácsának 5284/1941. számú ítélete. NAGY, 1942. 81. p.

⁸⁹³ A Kúria III. Tanácsának 5085/1941. számú ítélete. NAGY, 1942. 66. p.

⁸⁹⁴ A Kúria 6113/1939. számú ítélete. BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-SZÉKELY-TÚRY, 1941. 37. p.

Rögzítette, hogy amennyiben megállapítaná a bíróság, hogy nem I. rendű alperes első férjétől, hanem tőle származott a gyermek, akkor vér szerinti származás alapján kereszténynek minősülne. Rámutatott arra, hogy ez a gyermek érdekeit szolgálja. Az elsőfokú bíróság elutasító ítéletét az ítéletábra helybenhagyta. Indokolásában a Polgári Perrendtartás 696. §-a szerepelt, amely szerint a házasság fennállása alatt született gyermek törvényes származását kizárólag a férjnek van joga megtámadni. A bíróság tehát arra a következtetésre jutott, hogy a felperesnek nem volt keresetindítási joga.⁸⁹⁵ Ez az eset ismét példa a törvény szó szerinti értelmezésére, azonban itt nem a jogkorlátozó rendelkezések hatálya alá eső személy javára született döntés.

F) Vallásváltoztatással kapcsolatos perek

A vallásváltoztatás 1938-tól kezdődően bizonyos esetekben ugyancsak a jogkorlátozó törvények alóli mentesülést jelenthette, ezért számos per indult a vallás megváltoztatása érdekében is. A perek egyik része a vallásra vonatkozó anyakönyvi bejegyzések, adatok kiigazítása iránt indult. A korszakhatárt az 1942-es év jelentette ezekben az esetekben, mert ettől az időponttól kezdve az izraelita vallásfelekezet elismert felekezetnek minősült, és ez hatással volt a bíróságok gyakorlatára is.

A budapesti törvényszéken 1938-ban zajló perben⁸⁹⁶ a házastársak vallásváltoztatásának kérdéséről döntött a bíróság. Egy jómódú vidéki kereskedő kérte a házasság felbontását az asszony hibájára való hivatkozással. A feleség izraelita vallású volt, míg a férj a református felekezethez tartozott. A feleség áttért a református vallásra, de a családja a kapcsolatot megszakította vele, ezért elhatározta, hogy elhagyja a református vallást, és visszatér az izraelita felekezetbe. A törvényszék elutasította a férj keresetét. Kimondta, hogy a férjnek nincs házi fegyelmezési joga a felesége felett, a nőnek ugyanolyan személyi önállósága van, mint a férfinak. A törvény szerint mindenkinek szabadságában áll más, bevett felekezet vallására áttérni, tehát a férjnek nincs joga a feleséget eltiltani a vallásváltoztatástól. Ebben az ügyben tehát a bíróság az izraelita mint bevett felekezet és a szabad vallásváltoztatás joga mellett foglalt állást.

A vallásfelekezethez való tartozás vagy nem tartozás csak abban az esetben tartozott a lényeges személyi tulajdonságok körébe a bírói gyakorlat szerint, amennyiben a felek egyéniségének és életviszonyainak figyelembevételével meg lehetett állapítani, hogy valamelyik házastárs a házasság megkötésére irányuló akarat elhatározására döntő befolyással volt. Ekkor tehát a bíróság nem mérlegelhette, hogy a tényállás tudatában a megtevesztett fél megkötötte volna-e a házasságot.⁸⁹⁷ Azt, hogy valamely személyi

⁸⁹⁵ A Budapesti Ítéletábra 8558/1940. számú ítélete. NAGY, 1942. 59. p.

⁸⁹⁶ Érdekes bírói döntés a feleség vallásáról. „A férjnek nincs joga feleségét eltiltani a vallásváltoztatástól.” Magyar Hírlap, 1938. január 16. vasárnap 5. p.

⁸⁹⁷ A bírói gyakorlat szerint a megtámadási okot olyan lényeges személyi tulajdonságokra nézve történt megtevesztés jelentette, amelyről a házastársak egyéniségére és életviszonyaira tekintettel feltételezhető volt, hogy a másik házastárs házasságkötésére irányuló akarat elhatározását döntően befolyásolták. A Kúria III. tanácsának 1058/1929. számú döntése.

tulajdonság lényeges volt-e, a bíró döntötte el az eset körülményeire, így a személyes tulajdonság minőségére, a házaspár egyéniségére, életviszonyaira tekintettel. A döntés során figyelembe kellett vennie, hogy a személyi tulajdonság a házaspár akarat elhatározására gyakorolható-e döntő befolyást.⁸⁹⁸

Egy konkrét jogeset kapcsán a Kúria nem állapította meg a megtévesztést a feleség zsidó volta miatt. A tényállás szerint a férj kétévi jegyesség után vette el őt feleségül, és nem tudta igazolni, hogy feltételül kötötte volna ki a nő számára az áttérést más vallásfelekezethez. Nem tudta továbbá igazolni azokat a tényeket sem, amelyekből következtetni lehetett volna arra, hogy a nő zsidó volta őt a házasság megkötésére irányuló szándékában, akarat elhatározásában lényegesen befolyásolta volna.⁸⁹⁹ A bíróság ebben az esetben tehát nem tekintette lényeges személyi tulajdonságnak a vallásfelekezethez tartozást, amely jelen esetben az izraelita hitfelekezet volt.

Izraelita felekezethez tartozó személyek esetében az áttérés időpontjával kapcsolatban foglalt állást a Kúria elvi jelentőségű határozatában.⁹⁰⁰ Kimondta, hogy azoknak a személyeknek, akiknek megkeresztelése nem a vonatkozó törvényben – 1868. LIII. törvénycikk 6. szakasza – meghatározott jelentkezéssel egyidejűleg történt, a jelentkezés időpontja a második zsidótörvény alkalmazása tekintetében az áttérés napjával nem állapítható meg abban az esetben, ha a jelentkezés és a megkeresztelés között a megkeresztelt személy hibájából eltelt annyi idő, hogy a jelentkezést már nem lehetett a kereszteléssel összefüggő, az áttéréshez tartozó jogcselekménynek minősíteni. Az alapul szolgáló viszonylag hosszú és bonyolult esetben a polgármester a tanúsítvány kiállítására irányuló kérelmet arra hivatkozással utasította el, hogy a kérelmező csak 1939. május 26-án keresztelkedett meg, és fia az áttérés időpontját nem igazolta.⁹⁰¹

A házassági törvény rendelkezéseit értelmezte a Kúria abban a bontóperben is, amelyben az izraelita vallású házastársak csak polgári házasságot kötöttek. A férj 1929-ben elhagyta a feleségét, és a tartásdíjat is csak a kikötéssel fizette, hogy a feleség hűtlen elhagyás címén bontóper indít ellene. A feleség 1938-ban az izraelita hitfelekezetről a római katolikus vallásra tért át, és emiatt a férj bontóper indított ellene. Az ítélet elutasította a keresetet, amely ellen a felperes felülvizsgálati kérelmet nyújtott be. A kérelemben a férj azt kifogásolta, hogy a bíróság a felek egyéniségét és életviszonyait a bontó ok fennforgásának a kérdésében vizsgálat tárgyává tette, azonban ezt a házassági törvény vonatkozó rendelkezése alapján csak a feldúltság kérdésénél kellett volna vizsgálnia. A Kúria a felülvizsgálati kérelmet elutasította. Úgy foglalt állást, hogy

⁸⁹⁸ Idetartozott a protestáns egyházak lelkészeinek, általában a felekezetek tisztviselőinek, a felekezeti iskolák tanárainak és tanítóinak a házassága. Kúria 1419/1939. számú ítélete. ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. 104. p.

⁸⁹⁹ A JH DÖNTVÉNYTÁRA. MAGÁNJOG. V. Budapest, 1942. 104. p.

⁹⁰⁰ 1675. számú elvi jelentőségű határozat. NIZSALOVSKY-ZEHÉRY-TÉRFY-BACSÓ-PUSZTAI - CZIFFRA, 1941. 11. p.

⁹⁰¹ 1675. számú elvi jelentőségű határozat. NIZSALOVSKY-ZEHÉRY-TÉRFY-BACSÓ-PUSZTAI-CZIFFRA, 1941. 11-15. pp.

a törvény szerint a vallásváltoztatás jogos cselekmény. A per 1940-ben zajlott, tehát ekkor még az izraelita vallásfelekezet bevett felekezetnek minősült, ugyanakkor már több zsidótörvény is hatályba lépett. A házastársi kötelességsértést úgy határozta meg, hogy az csak olyan szándékos cselekmény vagy mulasztás lehet, amely a másik házastársat erkölcsileg vagy anyagilag súlyosan érinti. Azonban a Kúria szerint ez azt is magába foglalta, hogy a jogos cselekmény is minősülhetett jogellenesnek a másik házastárssal szemben. Így tehát a házastársi kötelességre vonatkozó cselekményt vagy mulasztást mindkét fél érdekeit figyelembe véve kellett vizsgálni. Elképzelhető volt a Kúria szerint az az eset is, hogy a joggal való élés a másik házastárs irányába joggal való visszaélést jelentett. A Kúria szerint a vallásváltoztatás kérdése is ebbe a körbe tartozott, mert egyénileg jogosnak lehetett tekinteni ugyan, de a másik félre nézve jogellenesnek minősülhetett, ha erkölcsi vagy anyagi hátrányt jelentett a számára. A Kúria eszerint helyesnek ítélte meg a fellebbezési bíróság álláspontját. A felperesnek kellett volna bizonyítania azokat a tényeket, amelyek a felesége vallásváltoztatása folytán őt hátrányosan érintették. Azonban éppen az általa előadott tények voltak ezzel ellentmondások. Tehát az, hogy a vallás kérdése közöttük nem került szóba, nem kötöttek egyházi házasságot, évek óta nem éltek együtt. Mindezek alapján a Kúria végül megerősítette az ítéletábra álláspontját, mely szerint *„a vallásváltoztatás komoly erkölcsi sérelem csak a hithű és meggyőződésből vallásos házastárssal szemben lehet.”*⁹⁰²

Külön rögzítette a Kúria továbbá azt is, hogy a második zsidótörvény végrehajtása szempontjából a keresztény hitfelekezethez tartozást az állami, és nem az egyházi jogszabályok alapján kellett megállapítani.⁹⁰³

A magánjog körébe tartozó perek vizsgálatából látható, hogy a jogkorlátozó szabályok által érintett személyek számos esetben bíztak az igazságszolgáltatásban, és fordultak megsértett jogaik védelmében a bíróságokhoz. Nem lehet egyértelműen kimondani tehát a vizsgált polgári perek alapján, hogy a bíróság egyértelműen gyorsította volna a zsidóság jogi, társadalmi diszkriminációját. Hiszen például a munkaviszonnyal összefüggő illetmények esetén a felperes javára született döntés. Másrészt a munkaadót is „bevonta” a Kúria a jogkorlátozó rendelkezések végrehajtásába azzal, hogy kimondta, hogy a jog nem tudása a munkaadót sem mentesíti. Tehát neki is tisztában kellett lenni a zsidótörvények rendelkezéseivel, mert ellenkező esetben ő pervesztes lehetett egy 'zsidónak' minősülő felperes által indított perben.

⁹⁰² A Kúria III. 1144/1940. számú ítélete. JH. XIV. évfolyam. 324. p.

⁹⁰³ NIZSALOVSKY-ZEHÉRY-TÉRFY-BACSO-PUSZTAI-CZIFFRA, 1942. 17. p.

III/2. A közjogi és a büntetőjogi jogviták

A) A strómanság, avagy a zsidótörvény kijátszásának módja

A második zsidótörvény kijátszásáról egy 1942-ben keletkezett dokumentum szerint a zsidótörvényeket „*ahol csak lehet, kijátsszák, a kijátszás fölött pedig szemet hunynak, a törvény állítólagos célját (!) – a zsidók kitiltását a nemzet életének legfontosabb szféráiból – még megközelítőleg sem érik el.*”⁹⁰⁴ Ahogy arra Nathaniel Katzburg is utalt, a jogszabály kijátszásának mértékét pontosan nem lehet meghatározni,⁹⁰⁵ az azonban tény, hogy a strómansággal kapcsolatos perek jelentős számban zajlottak a bíróságok előtt. A strómanság, vagy másképpen a színleges iparúzés a gazdasági bűncselekmények közé tartozott, amelynek célja a stróman vagy „szalmaember” beállításával a második zsidótörvény 14. szakaszában foglalt rendelkezés kijátszása volt.⁹⁰⁶

A strómansággal összefüggő büntetőeljárás lefolytatására a királyi törvényszék rendelkezett első fokon illetékességgel, míg iparral összefüggő kihágás esetén az elsőfokú iparhatóság járhatott el. A bírósági eljárás a második zsidótörvényben foglalt rendelkezések alapján indulhatott meg vétség miatt, de amennyiben ‘zsidónak’ nem tekinthető személyek követték el a színleges iparúzést, akkor az nem minősült bűncselekménynek. Utóbbi esetben került sor a büntető eljárás mellőzésével iparügyi kihágás címen közigazgatási eljárásra, és ennek során az iparhatóságnak joga volt az iparjogot is megvonni.⁹⁰⁷ Itt tehát egy minősítési kérdésről volt szó, – a ‘zsidónak’ minősülés alapján – mert nem volt mindegy, hogy melyik hatóság járt el az ügyben. A büntető bíróság egy évig terjedő fogházbüntetést és 20 000 pengőig terjedő pénzbírságot is kiszabhatott, míg az elsőfokú iparhatóság az iparendély megvonására volt jogosult, amelyet a büntető bíróság ítélete alapján is megtehetett.

A perek tárgyalása előtt elsőként a színleges iparúzés definícióját érdemes meghatározni. Az előző fejezetben kifejtettem, hogy a vonatkozó rendelet nem határozta meg a színleges iparúzés fogalmát, ezért arra többféle definíció létezett a gyakorlatban. Az 1939. évi IV. törvénycikk 26. szakaszának pontjaiba ütköző cselekményeket a jogszabály strómanságnak minősítette, és ennek megfelelően a büntetőjogi kategóriák körébe, azon belül is a gazdasági bűncselekmények közé sorolta. Számos perre és elvi határozat meghozatalára került sor a jogosulatlan iparúzéssel összefüggésben. A Kúria a döntéseiben, több esetben az alsóbb bíróságoktól eltérő álláspontot fogalmazott meg.⁹⁰⁸ Ezt a korabeli állítást valóban alátámasztják a rendelkezésre álló perek.

A strómanság vétségének elkövetéséhez legalább két személy közreműködésére szükség volt. A vádlottak egyik csoportját általában olyan iparúzési jogától megfosztott

⁹⁰⁴ A lejegyzés C. A. Macartney brit történész tollából származik, aki a magyar ügyek szakértője volt, és a Foreign Office-nál dolgozott. KATZBURG, 2002. 148. p.

⁹⁰⁵ KATZBURG, 2002. 148. p.

⁹⁰⁶ GJ. 1941. II. évfolyam. 2. szám. 209. p.

⁹⁰⁷ BODA-VINCENTI, 1942. 44. p.

⁹⁰⁸ BODA-VINCENTI, 1942. 43. p.

'zsidónak' minősülő személyek alkották, akik hatósági engedélytől függő jogosítványt, iparigazolványt szereztek olyan személyektől, akik erre jogosultsággal rendelkeztek, vagy kereskedelmi társaságok 'zsidónak' minősülő tulajdonosai, részvényesei, irányítói voltak, akik a törvény korlátozó rendelkezései alapján nem láthatták volna el ezeket a funkciókat. A strómanság megvalósulásában legalább egy 'zsidónak' nem minősülő személy vett részt, aki az előbb felsorolt jogosítványok vagy funkciók valamelyikével rendelkezett. Ezt a személyt „szalmaembernek” is nevezték.⁹⁰⁹ A Kúria elsőként vizsgálata a 'zsidó' és 'nemzsidó' fél helyzetét, foglalkozását és vagyoni állapotát a köztük lévő viszonyt megelőző időszakban. Másrészt az a körülmény is döntő fontossággal bírt, hogy az adott vállalatban kit illetett meg a rendelkezés joga. Amennyiben „sikerült” bizonyítani, hogy a 'zsidó' felet, akkor egyértelmű volt a strómanság megállapítása. Ezzel összefüggésben pedig ugyancsak jelentősége volt annak, hogy az anyagi előny kit illetett meg.

A bűncselekményt megvalósító magatartások körébe tartozott a 'zsidónak' minősülő személy által hatósági engedélytől függő jogosítvány megszerzése a törvény rendelkezéseinek kijátszásával. A 'zsidónak' minősülő személy a 'nemzsidó' vádlott nevére kiállított iparigazolvánnyal folytatta az adott kereskedést. Gyakori volt a színleges kereskedelmi társaság alapítása is színleges társasági szerződés felhasználásával. Előfordult, hogy külön szerződést írtak a felek a létrehozandó vállalat folytatásához szükséges engedélyek megszerzésére. Ha ugyanis az engedélyek kiadása körül probléma merült volna fel, akkor a szerződés szerint a felek kötelesek voltak közösen egy harmadik személyt bevonni a szerződésbe, aki jogosult volt a szükséges engedélyek megszerzésére. A szerződés tehát lényegében a stróman állításáról szólt. Az ilyen megegyezést azonban a törvény megtiltotta, tehát a szerződés is tiltott szerződésnek minősült. Így a szerződéstől elálló alperestől nem lehetett kötbért követelni, mert a bírói gyakorlat szerint az bírói úton nem érvényesíthető, törvényi tilalomba ütköző követelés biztosítását szolgáló kötbért bírói úton nem lehetett követelni.⁹¹⁰

Lényeges tényállási elemnek minősítette a bírói gyakorlat a fondorlatot, tehát azt, hogy a vádlottak a hatóságot a második zsidótörvény végrehajtása során fondorlatosan megtévesztették-e az adott szerződés megkötésekor. Konkrét esetben a vádlottak ügyvéd előtt tanúk közreműködésével adásvételi szerződést kötöttek hentesüzletnek és a benne lévő készlet tulajdonjogának az átruházására. A Kúria arra a megállapításra jutott, hogy a szerződő felek nyilvánosság előtt, tehát nem titkoltan kötötték meg a szerződést, így ebben a magánjogi ügyletben fondorlat nem volt, és a szabályoknak teljes mértékben megfelelt.⁹¹¹ A következőkben a zsidótörvény kijátszásával kapcsolatban hozott ítéleteket mutatom be.

⁹⁰⁹ GJ. I. évfolyam. 1. szám. 1940. 209. p.

⁹¹⁰ Budapesti törvényszék 4. P. 32445/1940. Ítéletábra P. IV. 4185/1941. számon hozott ítéletét a Kúria P. IV. 5359/1941. szám alatt hagyta helyben. NAGY, 1942. 31. p.

⁹¹¹ NAGY, 1942. 9. p.

Marasztaló és felmentő ítéleteket egyaránt hoztak a bíróságok a zsidótörvény kijátszásával kapcsolatban. Milyen körülmények alapozták meg ezeket a döntéseket? Milyen büntetéseket szabtak ki a bíróságok marasztaló ítélet esetén? A következőkben ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Felmentő ítélet született arra hivatkozással, hogy a vádlott személyt mint értelmiségi munkakörben alkalmazott 'zsidót' a munkáltató megfelelően bejelentette, és ő maga nem volt a korlátolt felelősségű társaság tagja, tehát a hatósági engedélyt nem a maga, hanem a társaság számára szerezte meg. Ez a magatartás tehát csak abban az esetben képezett volna bűncselekményt, ha a vádlott az engedélyt a maga részére szerezte volna meg.

A vizsgált levéltári forrásokban azonban lényeges több marasztaló ítéletet tartalmazó kúriai döntést találtam. A marasztaló ítéletek alapjául gyakran szolgált, hogy a 'nemzsidó' fél hozzá nem értő, és az adott szakmában járatlan volt a bíróság megítélése szerint, amely alapján valószínűsítette, hogy nem foglalkozott hivatásszerűen az iparúzással. A vagyontalan 'nemzsidó' személy anyagi helyzetének a pozitív irányba történő megváltozását is az adott körülmények vizsgálata mellett gyakran strómanságnak ítélte meg a bíróság, és marasztaló ítéletet hozott.⁹¹²

Egy 1941-ben zajló per az értelmiségi munkanélküliség kormánybiztosának följelentésére indult meg.⁹¹³ A vád szerint az elkövetők az 1939. évi IV. törvény cikk 26. szakaszának a pontjaiba ütköző büntetendő cselekményt valósítottak meg. Ennek során hatósági engedélytől függő, 'zsidó' személyek részére meg nem engedett jogosítványt a törvényes rendelkezések kijátszásával szereztek meg, és ezzel a hatóságot fondorlaltal megtévesztették. Az ítéletábra pénzbüntetésre ítélte a vádlottakat jóváhagyva ezzel az elsőfokú bíróság ítéletét.⁹¹⁴ A tényállás szerint Sz. Józsefné vádlott éveken keresztül Ungvár legnagyobb dohánytőzsdéjében és az azzal kapcsolatos papír- és vegyeskereskedésben mint üzletvezető elárusító volt alkalmazásban, és így bizonyos kereskedelmi gyakorlattal rendelkezett. Az üzlet tulajdonosával a bérleti szerződést ez a vádlott közvetlenül kötötte meg, és amikor ágyban fekvő beteg fia betegsége nem akadályozta meg, állandóan az üzletben tartózkodott. Az elsőfokú ítéletben megállapított tényállást elfogadta az ítéletábra bizonyítottnak és a jogi döntése alapjának. A törvényszék tényként állapította meg, hogy Sz. Józsefné vádlott csak azt követően kért és kapott az iparhatóságtól bútorkereskedésre szóló iparengedélyt, miután K. Ervin vádlottal megállapodott abban, hogy az ettől 'zsidó' volta miatt megvont iparjogosítványt Sz. Józsefné vádlott mint 'nemzsidó' a saját nevében, de valójában a 'zsidónak' minősülő K. Ervin vádlott részére megszerzi, és ennek bezárt üzletét újból megnyitják. A bútorkereskedéshez Sz. Józsefné egyáltalán nem értett. A bíróság szerint a vádlottak által vitatott előbb bizományi, majd adásvételi ügylet színleges volt, és csak azzal a

⁹¹² BODA-VINCENTI, 1942. 43. p.

⁹¹³ B. I. 3474/1941. 14. szám: a zsidótörvény kijátszására irányuló vétség miatt Sz. Józsefné és K. Ervin ellen indított bűnügy. MNL K 583. Általános iratok.

⁹¹⁴ A Budapesti Törvényszék II. 613/1941. 11. számú ítélete. MNL K 583. Általános iratok.

cellal jött létre, hogy az Sz. Józsefné vádlott által megszerzett iparendedély alapján K. Ervin vádlott tovább gyakorolja a tőle hatóságilag megvont iparjogot. Rámutatott az ítéletábra a vádlottak által vitatott bizományi, illetve adásvételi jogügyletnek magánjogi nézőszögből is tarthatatlan voltára. A vádlottak egyező előadása szerint az áruraktárt leltár mellett tulajdonjog fenntartással ruházták át egymásra. Nyílt árusítású üzletben – mint jelen esetben – tulajdonjog fenntartása a befolyt vételárnak az eladó részére törént fenntartása nélkül – amit a felek nem is vitattak – fogalmilag kizárt volt.

A bíróság megállapítása szerint hat százalék alá nem csökkent még az adott községben a zsidók számára kiadott iparigazolványok száma, ezért Sz. Józsefné a törvény kijátszásával szerezte meg a maga neve alatt, de valójában K. Ervin részére az iparúzési jogosítványt. Az ítéletábra az elsőfokú bíróság által kiszabott pénzbüntetés összegét felemelte, és kimondta, hogy az iparendedélyt nem lehet a bűncselekmény elkövetésére szolgáló tárgynak tekinteni, ezért tévesnek minősítette azt az elsőfokú bírósági rendelkezést, amely az iparendedélyt a büntető törvénykönyv alapján elkobozta. Harmadfokra került az ügy, amelynek eredményeképpen a Kúria a másodfokú bíróság ítéletének a K. Ervin vádlott pénzbüntetésére mértékéről rendelkező részét a közvádoló panasza folytán anyagi semmisségi okból megsemmisítette, és a vádlottra kiszabott pénzbüntetés összegét kétezer pengőre felemelte.⁹¹⁵

Marasztaló ítélet született abban a perben is, amely T. Jolán és társa ellen indult 1940-ben a zsidótörvény fondorlatos kijátszására irányuló vétség miatt.⁹¹⁶ A vád szerint T. Jolán – 62 éves, elvált, római katolikus vallású, írni-olvasni tudó, vagyonos illatszer-táros magyar állampolgár – és D. Géza – 39 éves, ungvári, izraelita vallású, családos, írni-olvasni tudó gyógyszerész – követték el bűncselekményt azzal, hogy D. Géza az egyéni drogéria kereskedői jogosítványát elvesztette, és ezért megegyeztek abban, hogy T. Jolán szerzi meg a szükséges iparigazolványt. T. Jolán meg is kapta azt. A vádlottak azzal védekeztek, hogy adásvételi szerződésük megkötése nem színleges, hanem a valóságnak megfelelő volt. A törvényszék a szerződés színleges voltát azzal támasztotta alá, hogy nem készült az árukészletről leltár, és annak értékét csak becsléssel állapították meg. Így álláspontja szerint a szóbeli szerződés nem a tulajdonjog átruházására, hanem a hatóság megtévesztésére és a zsidótörvény kijátszására irányult. Több enyhítő körülményt is figyelembe vett a bíróság. Így T. Jolán esetében a büntetlen előéletet, a magas életkorát, és azt, hogy szűkös anyagi helyzetben lévő néhai özvegyének és három kiskorú gyermekének az eltartása, megélhetésének biztosítása, tehát szociális szempontok érdekében követte el a bűncselekményt. D. Géza esetén enyhítő körülményként vette figyelembe a bíróság a büntetlen előélet és a családos állapota mellett azt a körülményt is, hogy elvesztett iparigazolványa miatt így próbált a családja megélhetéséről gondoskodni. Ezzel tehát a bíróság elismerte a korlátozó rendelkezések negatív hatásait az érintett személyekre, és az említett körülmény enyhítő körülmény-

⁹¹⁵ 613/13/1941. számú semmisségi panasz a Kúria előtt. 1941. július 25. MNL K 583.

⁹¹⁶ A magyar királyi Kúria I. 1529/1941. 9. számon hozott ítélete. MNL K 583. 64. tétel. A zsidótörvény kijátszása.

ként való figyelembe vételével próbálta csökkenteni a család terheit. Egyetlen súlyosító körülmény merült fel a vádlottak esetében, mégpedig az, hogy cselekményük a közérdeket súlyosan megsértette. A törvényszék a vádlottakat bűnösnek mondta ki, és 800 pengő pénzbüntetést szabott ki. A pénzbüntetés mértékét az ítélet tábla 400 pengőre csökkentette, amelyet az enyhítő körülmények nyomatékosabb figyelembe vételével indokolt. A debreceni ítélet tábla 1941 tavaszán hozott ítélete ellen a védő semmisségi panaszt, és a közvádoló, valamint a vádlottak is fellebbezést nyújtottak be a Kúriához. A legfelsőbb bírói fórum a védő semmisségi panaszát elutasította, míg az ítélet tábla ítéletének a büntetés mértéke felől rendelkező részét megsemmisítette és az elsőfokú bíróság ítéletének vonatkozó részét hatályába visszahelyezte.

Hasonlóan döntést hozott a Kúria a Z. Ilona és G. József ellen indított perben is, amely az értelmiségi munkanélküliség kormánybiztosának a feljelentésére indult. A Kúria a másodfokú ítélet pénzbüntetésre vonatkozó részét a közvádoló semmisségi panasz alapján megsemmisítette, és G. József vádlott pénzbüntetését 2000 pengőre emelte fel. A vádlottak védekezése arra épült, hogy köztük valódi adásvételi szerződés jött létre, és Z. Ilona törvényes úton szerzett iparigazolványt, hogy a 'zsidónak' minősülő G. József bezárt üzletét a maga számára folytassa. A Kúria ezt az érvelést nem fogadta el, mert úgy vélte, hogy a tényállásnak több eleme bizonyíték az adásvételi szerződés színleges voltára. Így például nehezen hihetőnek tartotta azt, hogy a pénzzel és kereskedelmi képzettséggel nem rendelkező szülésznő 51 éves korában lépett kereskedői pályára. Gyanúsnak tekintette továbbá a Kúria azt is, hogy a szerződést a vádlottak szóban kötötték, az árukészletről becslés nem készült, és a vételár fizetési módját sem határozták meg. Ezek alapján tehát a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a Z. Ilona azért szerezte az iparigazolványt, hogy annak „leple alatt” G. József folytathassa tovább az üzletét.⁹¹⁷

Helyben hagyta a Kúria az elsőfokú bíróság pénzbüntetését kiszabó ítéletét abban a perben, amelyben a G. Jánosné nevére kiállított iparendély a bíróság értelmezése szerint a zsidótörvények hatálya alá eső, és így iparigazolvánnyal nem rendelkező O. Ármin üzleti vállalkozásának továbbfolytatására irányult. A vádlottak között létrejött üzlet-átruházási szerződést a bíróság színleges ügyletnek minősítette, amely a zsidótörvény kijátszására irányult.⁹¹⁸

Az 1942 tavaszán zajló perben a Kúria pontosította, hogy a második zsidótörvény 26. szakaszának a 6. pontja a hatósági engedélytől függő jogosítványnak nem a megtevéstéssel, hanem a törvény kijátszásával való megszerzését rendelte büntetni. A perben L. Pálné neve alatt, de valójában a zsidótörvények alapján az iparjogosítvánnyal nem rendelkező K. Márton részére szereztek iparigazolványt, amellyel a Kúria szerint kijátszották a törvény rendelkezéseit. Érdekesége az ítéletnek az is, hogy nem vette figyelembe enyhítő körülményként a bírói fórum a vádlottak családi állapotát. Ezt azzal indokolta, hogy mindkettőjüknek csak egy gyermeke volt, és azok eltartása nem

⁹¹⁷ MNL K 583. 64. tétel. B. I. 3475/1941. szám.

⁹¹⁸ A Kúria Büntető Tanácsának I. 4428/10. számú ítélete. MNL K 583. 64. tétel.

jelent akkor nehézséget, hogy azt enyhítő körülményként vegyék figyelembe. L. Pálné esetében pedig rámutatott a bíróság arra, hogy gyermekének eltartása elsősorban a gyermek apjának a kötelezettsége.⁹¹⁹

Az alsófokú bíróságok felmentő ítéletét változtatta marasztaló ítéletté a Kúria, és különböző mértékű pénzbüntetést szabott ki a vádlottakra abban a perben, amelyben a vádlottak közös elhatározással M. Julianna részére szerzett iparigazolvány alapján K. József megszűnt üzletében a fölhalmozott áru forgalomba hozatala céljából divatáru kereskedést folytattak. Az alsófokú bíróságok bűncselekmény hiányában felmentették a vádlottakat, mert indokolásukban úgy vélték, hogy a felek között a jegyző közreműködésével létrejött társasági szerződés nem a zsidótörvény kijátszására irányult. A Kúria viszont úgy értelmezte a tényállást, hogy a vádlott azért nem adta el a készletét, tehát azért nem adásvételi szerződést kötöttek a felek, mert a vádlott maga akarta értékesíteni az árut. Másrészt M. Juliannának nem volt szakértelme és tőkéje sem az üzlet önálló folytatásához. Így a Kúria szerint a szerződés színleges volt. Ugyanakkor érdekes módon enyhítő körülményként vette figyelembe a büntetlen előéletet, a súlyosabb gazdasági helyzetet és azt, hogy a cselekményt a megélhetésük biztosítása érdekében követték el.⁹²⁰

Ugyanígy döntött a Kúria E. Éliás és felesége, B. Matild perében is. E. Éliásnak Mezőkaszonyban temetkezési cikkek árusítására jogosító igazolványa volt, és az üzletet a felesége vezette. Később a jogszabályok értelmében megvonták tőle az iparigazolványt, majd a községi jegyzőnél társasági szerződést készített E. Jánossal, amelyben csendes társaságot alapítottak. Maga mellé vette kereskedősegédnek E. János E. Éliás feleségét 70 pengőért. A törvényszék felmentő ítéletét az ítéletábra helyben hagyta, de a közvádoló a bűnösség megállapítása érdekében semmisségi panaszt nyújtott be, amelyet a Kúria alaposnak talált, és a vádlottakat 200, illetve 300 pengő pénzbüntetésre ítélte.⁹²¹

Az adásvételi szerződés létrejöttéhez szükséges elemek és a strómanság összefüggéseit pontosította a Kúria abban a perben is, amelyben a második zsidótörvény hatálya alá eső B. illatszer-kereskedését 20000 pengőért tulajdonjogának a fenntartásával adta el Z.-nek. A szerződés tartalmazott egy olyan kikötést is, hogy Z. 1000 pengőt fizet évente B.-nek, aki továbbra is vezeti az üzletet. Az alsó fokon eljáró bíróságok marasztaló ítélete ellen benyújtott semmisségi panaszt a Kúria elutasította. Hiányoztak ugyanis álláspontja szerint az adásvételi szerződés lényeges elemei – így a szerződés tárgyának minőségileg és mennyiségileg határozott megjelölése, a vételár összege, a fizetés idejének és módjának a megállapítása, – továbbá a szerződést szóban kötötték meg. A tulajdonjog fenntartása a Kúria szerint azt jelentette, hogy az üzleti bevétel továbbra

⁹¹⁹ A Kúria Büntető Tanácsának I. 5186/1941. számú ítélete. 1941. MNL K 583. 64. tétel. B. I. 5186/1941. szám. 1941.

⁹²⁰ A Kúria Büntető Tanácsának I. 5513/9. számú ítélete. 1941. MNL K 583. 64. tétel.

⁹²¹ A Kúria Büntető Tanácsának I. 5514/9. számú ítélete. 1941. MNL K 583. 64. tétel.

is B.-t illette meg. A szerződést tehát a bíróság álügyletként értelmezte, amely megvalósította a zsidótörvény kijátszásának vétségét.⁹²²

Ezeknek a zsidótörvény kijátszásával kapcsolatban lezajlott pernek a vizsgálata alapján is megállapítható, hogy a Kúria kiegészítette és pontosította az alsóbb bíróságok ítéletét, és ennek megfelelően változtatta meg azt. A perek jelentős része az értelmiségi munkanélküliség kormánybiztosának feljelentésére indult. Gyakori volt, hogy mind a vádló, mind a vádlottak éltek a fellebbezés lehetőségével a zsidótörvény kijátszásával kapcsolatos perekben, ahogy ezekben az esetekben erre sor került. Több példa volt arra is, hogy az első fokon eljáró bíróságok felmentő ítéletét a Kúria nem fogadta el, és marasztaló ítéletet hozott végül, vagy a marasztaló ítéletben foglalt pénzbüntetés mértékét emelte fel. A másik pertípus a fajgyalázási per volt a zsidótörvényekkel összefüggésben.

B) A fajvédelmi törvény értelmezése a büntetőbíróságok előtt: a fajgyalázási perekről

A zsidótörvényekkel kapcsolatos perek meghatározó, talán legnagyobb körét jelentették az 1941. évi XV. törvénycikk 15. szakasza alapján indított fajgyalázási perek Magyarországon.⁹²³ Pelle János „A gyűlölet vetése” című könyvében rögzítette, hogy számos ilyen bírói eljárás lefolytatására került sor Magyarországon, de szinte kizárólag a legszegényebb és legelesettebb emberek voltak a törvényi szigor áldozatai.⁹²⁴

A náci Németországban – ahogy arról a fejezet elején is szó volt már – a „faji jog” kérdéseinek tisztázását a bíróságok kezébe helyezte a vonatkozó jogszabály, és erre elsősorban a büntetőperek körében került sor. 1936 végén a birodalmi bíróság nagyszénátusa nemcsak a nemi kapcsolatot, hanem „minden illetlen cselekményt” is tilosnak nyilvánított „a vérvédelmi törvény” – „Blutschutzgesetz” – értelmezése során.⁹²⁵ A fajgyalázást – „Rassenschande” – koncentrációs táborba való internálással büntették, ugyanakkor meg kell említeni, hogy ezekben az esetekben sor került bírósági eljárás lefolytatására, mert a fajgyalázás mint bűncselekmény elkövetése a büntetőbíróságok hatáskörébe tartozott. Az ilyen cselekmény elkövetője mint tettes került a koncentrációs táborba, szemben azokkal az emberekkel, akiket zsidó származásuk miatt bírósági eljárás nélkül hurcoltak a táborokba.⁹²⁶ A „bűnelkövetők” gyakorlatilag „kedvezőbb” helyzetbe kerültek ártatlan társaiknál.

⁹²² A Kúria Büntető Tanácsának I. 1529/1941. számú ítélete. JH. XV. évfolyam. 327. p.

⁹²³ Ausztriában már 1938-ban sor került fajvédelemmel kapcsolatos perekre. A 8 órai Újság 1938. április 17-i számában tudósított „az első bécsi fajvédelmi váloperről”, amelyben a lap tudósítója szerint egyik házastárs sem volt felelős a válásáért, hanem annak egyetlen oka a fajbeli különbségekből eredő világnézeti különbség volt. 8 Órai Újság. 1938. április 7. (vasárnap) 2. p.

⁹²⁴ PELLE, 2001. 185. p.

⁹²⁵ NÉMETH, 2007. 44. p., Lásd még: FROTSCHER-PIEROTH, 1997. 329. pp.

⁹²⁶ KOTEK-RIGOULOT, 2000. 332-333. pp.

A következő részben a fajgyalázással kapcsolatos perek magyarországi kúriai gyakorlatát tekintem át a következő kérdések figyelembevételével. Ki ellen lehetett elkövetni a fajgyalázás vétségét? Hogyan értelmezték a bíróságok az elkövetők körét? Milyen enyhítő és súlyosító körülmények szolgáltak a döntések alapjául?

Négy „tulajdonsággal” kellett rendelkezni ahhoz egy személynek, hogy a fajgyalázás sértettjévé váljon. Ezek a feltételek a következők voltak: magyar állampolgárság, ’nemzsidó’, tisztességes, nő.⁹²⁷ A fajgyalázási per kezdetén tehát a főtárgyalást vezető tanácselnök vagy egyesbíró elsőként az állampolgárságra vonatkozó kérdést tette fel. A magyar honosság megállapításában fontos szerepet játszott, és a bíróságok gyakran segítségül hívták a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságot. A magyar állampolgárság lényeges tényállási eleme volt a bűncselekménynek, ezért amennyiben kiderült, hogy nem magyar állampolgárságú nő ellen követték el a fajgyalázást, a per megszüntetésére került sor. A vádlott megkérdőjelezte a nő állampolgárságát, és ilyen esetben annak bizonyításra került sor. Lényeges volt ez a körülmény azért is, mert a törvény kifejezetten előírta, hogy a 15. § rendelkezéseit kizárólag akkor lehetett alkalmazni, ha magyar állampolgárságú nő volt a sértett, szemben a magyar házassági jog egyéb szabályaival, amelyek vonatkozhattak bizonyos esetekben a nem magyar állampolgárra vagy állampolgársággal nem rendelkező személyekre is.

Az állampolgárság mellett a ’nemzsidó’ származást is vizsgálnia kellett a bíróságnak, tehát azt, hogy a sértettnek egyik nagyszülője sem, vagy csak egy nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként. Arra, hogy milyen bonyolult jogi problémákat vetett fel elméletben és a gyakorlatban is a fajvédelem, álljon itt egy példa. Csiky János elemezte annak a ’zsidónak’ minősülő személynek a helyzetét, aki igazságügy-miniszteri felmentés alapján kötött házasságot ’nemzsidó’ személlyel. A kérdés az volt, hogyan alakult a fajgyalázás tekintetében az ilyen személy helyzete. Ki lehetett ő ebben a tényállásban? Csiky értelmezése szerint a felmentéssel és a házasságkötéssel nem vált az illető személy ’nemzsidóvá’, tehát így nem lehetett sértettje a bűncselekménynek, esetleg mint tettes jöhetett szóba ’zsidónak’ nem minősülő személlyel való házasságon kívüli nemi érintkezés esetén.⁹²⁸

Ha tehát bizonyítást nyert a nő magyar állampolgársága és ’nemzsidó’ származása, akkor ezt követően a bíróság a nő „tisztességes” voltát vizsgálta. Megfordítva tehát: fajgyalázást tisztességtelennek minősülő nő ellen nem lehetett elkövetni. A tisztességes nő fogalmát sem a büntető törvénykönyv, sem a fajvédelmi törvény nem adta meg, ezért ezt a közfelfogás és a bírói gyakorlat alakította ki.

A meghatározásnál a bíróságok figyelembe vették a megfertőztetés és a kerítés bűncselekménye kapcsán kialakult joggyakorlatot.⁹²⁹ Tehát a már korábban kialakított álláspontot fejlesztette tovább elsősorban a Kúria a fajgyalázási perekkel kapcsolatban.

⁹²⁷ CSIKY, 1942. 99. p.

⁹²⁸ CSIKY, 1942. 100. p.

⁹²⁹ A tisztességes nő törvényes védelme a szemérem elleni bűncselekményeknél valósult meg. LUSICZA, 194[?]. 46. p.

A szemérem elleni bűncselekmények jogi tárgya a korabeli meghatározás szerint a „nemi életnek a kikristályosodott szociál-etikai felfogáson nyugvó tisztaságához fűződő érdek” volt.⁹³⁰

A megfertőztetés büntetést az a férfi követhette el a Csemegi-kódex 236. szakasza alapján, aki a tizenegyedik évét be nem töltött tisztességes lánnyal nemileg közösült. A megfertőztetés tényállása alapján a jogalkotó tehát a tisztességes lánygyermeket védte a közösüléssel szemben.⁹³¹ A lány fogalma alatt csak a hajadont értették, tehát azt, aki még nem ment férjhez. A törvény miniszteri indokolásában a jogalkotó „csak a feslett életű, a köztudomás szerint megromlott hölgyet” nem tekintette tisztességesnek. A Kúria több ítéletében részletesen foglalkozott ezzel a fogalommal. Így kimondta, hogy a lány tisztességes volta nem függ attól, hogy vajon nemileg érintetlen-e,⁹³² tisztességesnek minősítette azt a még érintetlen lányt is, aki „lazult erkölcsi felfogású”, fiatalemberekkel csókolózott, sőt azok fajtalankodását is eltűrte.⁹³³ A lány tisztességes mivoltának a közösülésig kellett meglennie. Az a körülmény, hogy a lány a tettestől a tett elkövetése után pénzt fogadott el, nem zárta ki a tényálladási elemet.⁹³⁴

Ugyanakkor tisztességtelennek ítélte meg a Kúria azt a lányt, aki több serdült fiúval szemérmetlen módon saját lakásán fajtalankodott, az erkölcsi romlásnak és a nemi kicsapongásnak olyan fokát tanúsította, hogy nem minősülhetett tisztességesnek.⁹³⁵

A kerítés sértette ezzel szemben olyan tisztességes nő, de férfi is lehetett, aki 21. életévét még nem töltötte be. A kerítés vétségét az személy követte el, aki tisztességes nőt, vagy férfit házasságon kívüli nemi közösülés vagy fajtalanság céljára önérdékből más részére szándékosan megszerzett, vagy megszerezni törekedett.⁹³⁶ A kerítés vétségének passzív alanya tehát bármilyen nemű, 21. életévét be nem töltött, tisztességes személy lehetett. Ebben az esetben a Büntetőnovella indokolásában a jogalkotó már részletes fogalmat adott a tisztességes nőről, amikor rögzítette, hogy tisztességes az a nő, aki részt tudott venni a társadalom életében. Fogalmilag kizárta ebből a körből a jogszabály az örömlányt, a bordélyházban vagy hasonló üzletekben alkalmazott és minden más nőt, aki a köztudomás szerint erkölcstelen keresetforrásból élt. A tisztességesség megállapításához nem volt elegendő önmagában az a körülmény, hogy az ellenkezőjét nem bizonyították.⁹³⁷

A bírói gyakorlat lényegében nem változott a tisztességes nő fogalmának megítélésében, annak hangsúlyozására került sor több ügyben is, hogy a több személlyel történő nemi közösülés önmagában nem elegendő a tisztességtelenség megállapításához. Ahogy az a körülmény sem, hogy a nő egy férfival benső viszonyt folytatott, és vele

⁹³⁰ ANGYAL, 1937. 17. p.

⁹³¹ SZEMERE, 2009. 47. p.

⁹³² A Kúria Büntető Tanácsának 2993/1914. B. VIII. 129. számú ítélete.

⁹³³ A Kúria Büntető Tanácsának 3497/19279. B. XXIII. 138. számú ítélete.

⁹³⁴ ANGYAL, 1937. 67. p.

⁹³⁵ A Kúria Büntető Tanácsának 4833/1911. B. V. 182. számú ítélete.

⁹³⁶ ANGYAL, 1937. 118. p.

⁹³⁷ ANGYAL, 1937. 122. p.

éjszakákat is együtt töltött.⁹³⁸ Ugyanakkor Angyal Pál világított rá arra, hogy több egymásnak ellentmondó döntés született a megfertőztetés passzív alanyának megítélésével kapcsolatban. Az erőszakos közösülés passzív alanyával összefüggésben a kéjné esetén a személyi szabadság sérelmét látták a bűncselekményben, a tisztességes nő esetén emellett a szemérem és a becsület sérelmét is idesorolta a jogalkotó.⁹³⁹

Mindezek a döntések tehát rendelkezésére álltak a bíróságoknak a fajgyalázási per tárgyalásakor is, bár a fentebb említett két bűncselekményt 14, illetve 21. életévét betöltött nő ellen lehetett elkövetni, míg a fajgyalázás esetében nem volt életkori határ, tehát ki kellett alakítania, tágítania a Kúriának a tisztességes nő fogalmába tartozás kritériumait az idősebb nők tekintetében is. Fialat lányoknál sokkal szigorúbb megítélés alá esett a tisztesség fogalma, mint az idősebb nők esetében.⁹⁴⁰

Így tehát a testi és lelki érintetlenség nem volt szükséges a fogalom megállapításához. A bírói gyakorlat a fajgyalázási perekkel kapcsolatban tehát inkább csak finomította, hozzáigazította a törvény rendelkezéseinek végrehajtásához a tisztességtelen nő fogalmát. Kezdetben előfordult, hogy azt tekintették nem tisztességes nőnek, aki a rendőrhatalom nyilvántartásában szerepelt, és üzletszerűen foglalkozott férfiakkal való bizalmas érintkezésekkel. Josefovits László könyve ismertetett olyan esetet is, ahol a bíróság tisztességesnek minősítette azt a nőt, aki ellen rendőrhatalom eljárást folytattak le titkos kéjelgés miatt, és az ügyében kihágási marasztaló ítélet született.⁹⁴¹ A Kúria rögzítette végül a fogalmat. Így tisztességtelen nőnek minősült általában az, aki ellenszolgáltatásért bárkivel válogatás nélkül hajlandó volt közösülni, továbbá aki köztudomásszerűen erkölcsstelen keresetforrásból élt, vagyis tiltott találkahelyet tartott fenn, akiről olyan vélemény terjedt el, hogy fajtalankodásra kapható volt.⁹⁴²

A tisztességtelen nő fogalmába tartozónak tekintették továbbá azt a nőt, aki feslett életmódot folytatott, a titkos kéjelgésből élőt és a hivatásos kéjnőt. A hivatásos kéjnőket az erkölcsrendészet tartotta nyilván, és ún. bárcával rendelkeztek. A tisztességtelen nő fogalmába tartozónak tekintették a bordélyházban és hasonló üzletben alkalmazott nőt is abban az esetben is, ha szobalányként, kiszolgáló személyként, valamint szakácsnőként dolgozott a bordélyházban.⁹⁴³ Állást foglalt a Kúria abban a kérdésben is, amikor a nő volt a kezdeményező fél, aki az utcán ismerkedett férfiakkal, és első alkalommal hajlandó volt szállodába menni velük nemi közösülés céljából. Ebben az esetben a Kúria tisztességtelennek minősítette a nőt, az alsóbb bíróságok fajgyalázási perben kimondott marasztaló ítéletét megváltoztatta, és felmentő ítéletet hozott.⁹⁴⁴

⁹³⁸ A Kúria 4792/1912 Büntető Tanácsának VI. 204. számú ítélete. CSIKY, 1942. 102. p.

⁹³⁹ SZOMORA, 2009. 48. p.

⁹⁴⁰ CSIKY, 1942. 103. p.

⁹⁴¹ JOSEFOVITS, 1944. 3. p.

⁹⁴² LUSICZA, 194[?]. 47. p.

⁹⁴³ SZABÓ-ZABORETZKY, 1944. 25. p.

⁹⁴⁴ JOSEFOVITS, 1944. 3. p.

Így járt el a Kúria abban az esetben is, amelyben a sértettnek a vádlottal folytatott kapcsolata idején keresete, foglalkozása nem volt. Így a megélhetéséhez szükséges kiadásait a férfiakkal való nemi közösülésért kapott pénzből biztosította, így tartotta fenn magát. A Kúria ezt a magatartást tisztességtelennek ítélte, és a vád tárgyát képező cselekmény egyik tényállási elemének hiányára hivatkozással felmentő ítéletet hozott.⁹⁴⁵ A nemi érintetlenség hiánya önmagában nem jelentette, hogy a nő tisztességtelen, mert elképzelhető volt, hogy ellene nemi erőszakos bűncselekményt követtek el. Ugyanakkor a bírói gyakorlat szerint szűzlány is minősülhetett tisztességtelennek. Általában tehát a nő tisztességtelen voltának a megállapítása a bírósági tárgyaláson az eset összes körülményeinek és a bizonyítékoknak a mérlegelésével történt.

A tisztességes 'nemzsidó' nő helyzetével kapcsolatban sem alakult ki kezdetben egyseges álláspont a bírói gyakorlatban annak megítélésében, hogy a bűncselekményben résztvevő 'nemzsidó' nő is bűncselekményt követett-e el, és ha igen, akkor elkövetői vagy sértetti kategóriába sorolható, tehát bűnsegédnek vagy tettestársnak minősült-e. Bár a Kúria nem tekintette sértettnek a nőt, de egy ítéletészaki döntés a korábban utcai kéjnőként dolgozó nőt tisztességtelennek határozta meg, mert megítélése szerint erkölcsi, társadalmi és jogi szempontok miatt nem lehetett olyan védelemben részesíteni, mint a tisztességes keresztény nőt. A tényállási elem hiányára hivatkozással a kecskeméti törvényszék felmentő ítéletet hozott, amelyet másodfokon az ítéletábla helyben hagyott.⁹⁴⁶

Több perben a bíróságok sértettnek minősítették a bűncselekményben résztvevő tisztességes nőt, mert érvelésük szerint a nő becsülete is a védendő jogi tárgyak közé sorolható. „Speciális jogi érdekként” és ezért jogi védelemben részesítendőként merült fel az, hogy a nőnek ne legyenek 'zsidó' gyermekei, amelyre sor kerülhetett volna abban az esetben, ha a 'zsidónak' minősülő férfi a nő házasságon kívül született gyermekét magáénak ismeri el.⁹⁴⁷ Eleinte tehát tágan és eltérően értelmezték az első fokon eljáró bíróságok a sértett fogalmát is. Ezt a Kúria később nem fogadta el. Érvelése szerint a fajvédelmi törvény 15. szakaszának első bekezdésében foglalt vétségek nem a női szemérmert és a nemi erkölcsöt védték, mint a Büntetőtörvénykönyv szemérem elleni bűncselekményeket szabályozó fejezete, hanem a fajtisztaságot, illetve „a magyar fajnak a zsidó vérrrel való keveredéstől megóvását” szolgálták. A Kúria megítélése szerint tehát a jogsérelem ezekben az esetekben nem a bűncselekményben résztvevő nő, hanem az „államfenntartó magyar fajt” érte. A nőt tehát így nem lehetett a bűncselekmény sértettjének tekinteni, ami azzal az eljárásjogi következménnyel is járt, hogy ügyészi vádelejtés esetén pótmagánvád beterjesztésére ő nem volt jogosult.⁹⁴⁸ A kora-

⁹⁴⁵ JOSEFOVITS, 1944. 21. p.

⁹⁴⁶ Kecskeméti törvényszék B. 4837-2/1942. Ítéletábla T. B. IV. 533/1943. számú ítélete. JOSEFOVITS, 1944. 23. p.

⁹⁴⁷ CSIKY, 1942. 103-104. p.

⁹⁴⁸ MNL K583. B.I. 516/16. szám 1943: W. Artúr ellen fajgyalázás vétsége miatt indított bűnügy az érsekújvári törvényszék, a győri ítéletábla előtt, a vádlott és védőjének fellebbezésére 1942. október 30-án hozott kúriai ítélet. Hasonlóan foglalt állást a Budapesti Törvényszék a P. Lajos ellen 521/11. számon hozott ítéletében 1943-ban. MNL K 583.

beli szakirodalomban a bírói gyakorlat hatására a nőt a bűncselekmény passzív alanyának tekintették,⁹⁴⁹ de volt olyan álláspont is, amely sértettként értelmezte a nő helyzetét, ellentétben a bírói gyakorlattal.⁹⁵⁰ Látható tehát, hogy nem sikerült teljesen egységes álláspontot kialakítani a fajgyalázásban résztvevő nő megítélésében. Az elkövetők megítélése ennél egyszerűbb volt.

A fajgyalázás büntetőjogi tényállást, a nemi közösülést, a megszerzésre törekvést a fajvédelmi törvény szerint csak 'zsidónak' minősülő férfi követhette el. A magyar állampolgárságú, 'nemzsidó', tisztességes nőt – ahogy arról fentebb szó volt – még abban az esetben sem büntette a törvény, ha a nemi közösülés a beleegyezésével történt.⁹⁵¹ A perben tehát a keresztény nő tisztességes voltának vizsgálata mellett nagy valószínűséggel igazolni kellett a vádlott származását is, ugyanakkor a magyar állampolgárság itt nem volt feltétel. Tehát magyar, külföldi vagy olyan 'zsidónak' minősülő férfi is elkövethette a bűncselekményt, akinek az állampolgárságát nem lehetett megállapítani. Az elkövetők köre tehát ebben a tekintetben tágabb volt. A nemzeti képtelenség önmagában nem képezhet akadályt a tettesség megállapításának, hanem mint enyhítő körülményt vehette figyelembe a bíróság azon az alapon, hogy a „fajtisztaság” mint védendő érték nem volt veszélyeztetve.⁹⁵² Konkrét esetben a törvényszék az elsőfokú bíróság ítéletét anyagi semmisségi okra hivatkozással szüntette meg, mert a védő által csatolt származási igazolvány alapján, figyelembe véve a vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket, arra a következtetésre jutott, hogy a vádlott nem tekinthető 'zsidónak'.⁹⁵³ Magyar állampolgár, 'nemzsidó', tisztességes nőt házasságon kívüli nemi közösülés céljára más 'zsidó' részére nemcsak 'zsidó' férfi szerezhetett meg vagy törekedhetett erre, hanem 'zsidónak' minősülő nő is elkövethette ezt a bűncselekményt. A felbujtó és bűnsegédi kör volt a legtágabb, hiszen lehetett 'zsidó' vagy 'nemzsidó' férfi és nő is részese a bűncselekménynek.⁹⁵⁴

A fajgyalázás vétségét kétféle módon lehetett elkövetni. Egyrészt házasságon kívüli nemi közösüléssel, másrészt pedig az előbb említett célből saját vagy más 'zsidó' részére való megszerzéssel vagy a megszerzésre való törekvéssel. A házasságon kívüli nemi közösüléssel elkövetett vétséget a korabeli szakirodalom a hatályos büntető törvénykönyvben szabályozott megfertőztetés büntettségéhez hasonlította. A különbség azonban az volt a két bűncselekményi kategória között, hogy míg a megfertőztetés büntetést 14. életévét be nem töltött lány sérelmére lehetett elkövetni, addig a fajgya-

⁹⁴⁹ LUSICZA, 194[?]. 47. p.

⁹⁵⁰ CSIKY, 1942. 104. p.

⁹⁵¹ LUSICZA, 194[?]. 47. p.

⁹⁵² CSIKY, 1942. 105. p.

⁹⁵³ Érdekesége az esetnek, hogy a fajvédelmi törvény mellett figyelembe vette az 1942. évi XIV. törvénycikk rendelkezéseit is. Az 1942. évi XIV. törvénycikk 3. szakaszának 3. bekezdése kimondta, hogy nem zsidó az olyan személy sem, aki a fajvédelmi törvény 9. szakaszának utolsó bekezdésében volt megjelölve. Így a vádlott a honvédelmi törvény és a novella szempontjából nem minősült zsidónak. A bíróság felmentette. JOSEFOVITS, 1944. 98. p.

⁹⁵⁴ CSIKY, 1942. 105. p.

lázás vétsége esetén magyar honos 'nemzsidó' nőről volt szó. A törvény több fogalom meghatározását nem vagy nem elég részletesen tartalmazta, ezért a bíróságok, elsősorban a Kúria foglalt állást a jogszabállyal kapcsolatos kérdésekben.

A nemi közösülésnek házasságon kívül kellett bekövetkeznie, és ebben az esetben kérdésként merült fel a bírói gyakorlat számára az ágytól és asztaltól való elválasztás esete. Nem alakult ki ebben egységes álláspont, többen úgy vélték, hogy mindaddig nem lehetett a nemi érintkezést házasságon kívülnek tekinteni, amíg az ágytól és asztaltól való elválasztást kimondó ítéletet a bíróság felbontó ítélettel nem változtatta.⁹⁵⁵ A 37. számú büntető jogegységi döntvény állapította meg a nemi közösülés kísérletének és a befejezett alakzatának határát. A megszerzésre törekvés fogalmát is a kerítés bűncselekménye kapcsán alakította ki a bírói gyakorlat. A két cselekmény közötti különbség miatt azonban ebben a tekintetben is pontosított a Kúria. A kerítést ugyanis csak a más részére való megszerzés esetében lehetett megállapítani, és kizárólag akkor, ha a megszerzés önérdékből történt. A bírói gyakorlat szerint a megszerzés fogalmához elegendő volt, ha valaki a nőnek alkalmat vagy módot biztosított a házasságon kívüli nemi közösülésre. Amennyiben tehát a férfi magatartásával hozzásegítette a nőt a nemi közösüléshez, akkor már elkövette a bűncselekményt.⁹⁵⁶ A 'nemzsidó' nő beleegyezésével, akár a kezdeményezésével is megvalósulhatott a megszerzés a bírói gyakorlat szerint, tehát akkor is, ha a férfi „csak” elfogadta a nő felajánlkozását. A más részére való megszerzésben foglalt állást a Kúria, amikor kimondta, hogy a megszerzést elkövette a férfi, aki a nemi érintkezés céljából ismerkedni kívánó férfiakat és nőket a lakásán fogadta, bemutatta egymásnak őket, és a lakását közösülés céljából a rendelkezésükre bocsátotta.⁹⁵⁷ Megvalósult a bűncselekmény akkor, ha a lakást rendelkezésre bocsátó személy tudta, hogy 'zsidónak' minősülő férfi és 'nemzsidó' nő közösült ott. Ebben az esetben ő bűnsegédje lett a cselekménynek, mert a vétség elkövetését előmozdította, de legalábbis megkönnyítette.⁹⁵⁸

Az elkövetési módok körében kell megjegyezni azt is, hogy a fajgyalázást csak szándékosan lehetett elkövetni, tehát az elkövetőnek tisztában kellett lennie, hogy 'nemzsidó' tisztességes nővel szemben követte el a cselekményt.

A fajgyalázás minősített esetei közé tartozott a csalárdsággal, erőszakkal vagy fenyegetéssel való elkövetés. Az ezzel kapcsolatos bírói gyakorlat is a kerítéssel összefüggésben alakult ki, és ezt vették figyelembe a fajgyalázási perekben is. Így csalárdságot akkor állapíthatott meg a bíróság, ha a vádlott olyan befolyásoló és megtévesztő ténykedéssel hatott a sértett nő elhatározására, amely kizárta, hogy a nő tudatában legyen annak, hogy cselekedete a házasságon kívüli nemi közösülésre fog vezetni.⁹⁵⁹ Fe-

⁹⁵⁵ CSIKY, 1942. 106. p.

⁹⁵⁶ A Kúria Büntető Tanácsának 7837/1914. IX. 95. számú ítélete, továbbá az 1137/1931. XXVI. 198. számú ítélete.

⁹⁵⁷ A Kúria 3608/1939. számú ítélete.

⁹⁵⁸ CSIKY, 1942. 109. p.

⁹⁵⁹ A Kúria Büntető Tanácsának 2393/1913. B. VII. 90. számú ítélete.

nyezetésnek minősült, ha a tettes olyan hátrányt helyezett kilátásba, amely félemlítően hatott a nő elhatározására, és alkalmas volt arra, hogy akaratát döntően befolyásolja. Ilyennek tekintette a bírói gyakorlat az állásból történő elbocsátással való megfenyegetést.⁹⁶⁰

A büntethetőségnek három feltétele volt: csak 'zsidó' férfi követhette el csak magyar honos, 'nemzsidó' és tisztességes magyar nővel szemben. Ezek valamelyikének hiányában a 'zsidó' férfi nem volt büntethető. A „megszerzésre törekvést” is befejezett cselekményként értékelte a bíróság. A fajgalázás büntetőjogi tényállás elkövetője a fajvédelmi törvény szerint 'zsidónak' minősülő férfi lehetett.

Súlyosító és enyhítő körülményeket gyakran figyelembe vettek a bíróságok a fajgalázási perekben is legalábbis elméletben, hiszen erre a Kúria döntése is iránymutatásul szolgált. Egy 1943-ban zajló perben a védő panaszt nyújtott be a másodfokú bíróság ellen arra hivatkozással, hogy az megtagadta az indítványozott bizonyítási eljárást. A Kúria kimondta, hogy a bíróság nemcsak a súlyosító és terhelő, hanem az enyhítő és mentő körülményeket is ugyanolyan mértékben köteles megvizsgálni.⁹⁶¹

Súlyosító körülménynek tekintették a csalárdagot, vagyis a valóság tudatos elhallgatását, az erkölcsi kár okozását, „az erkölcsi romlásba” vitelt, a nős vádlott tettét, és ezzel összefüggésben a feleség elhagyását, egyes esetekben a nagy korkülönbséget,⁹⁶² a lány fiatal korát. Továbbá a folytatólagosságot, és azt, hogy a jogszabály által tiltott szerelmi viszonyt a tárgyalás napjáig nem szakították meg, tehát nem állt szándékukban a bíróság érvelése szerint a törvény rendelkezéseinek végrehajtása. Súlyosító körülményként értékelte konkrét perben a bíróság azt, hogy a vádlott a cselekményéhez törvényes házasságban élő több gyermekes anyát vett igénybe, és ezzel veszélyeztette a sértett békés családi életét.⁹⁶³ Ebben a perben a vádlottat, G. Nándor orosz állampolgárt a törvényszék háromhavi fogházra ítélte, és egy évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére. A tényállás szerint a 'zsidónak' minősülő vádlott a magyar honos, tisztességes, 'nemzsidó' sértettel 1942. május 4-én házasságon kívül nemileg közösült. A másodfokú bíróság a fogházbüntetés tartamát öt hónapi fogházra emelte fel. A Kúria a vádlott által benyújtott semmisségi panaszt elutasította, de a főbüntetés mértékére nézve hatályában visszaállította a törvényszék rendelkezését. Súlyosító körülményként vette figyelembe a Kúria a folytatólagosságot, továbbá azt, hogy a jogszabály által tiltott nemi viszonyt a főtárgyalás napjáig folytatta a vádlott és a sértett.⁹⁶⁴ Ebben az ügyben azonban a bíróság a sértettet nem tisztességes nőnek „értékelte”, és így a vádlottat bűncselekmény hiányában felmentette.

⁹⁶⁰ A Kúria 7395/1930. Büntető Tanácsának XXIV. 60. számú ítélete. CSIKY, 1942. 113. p.

⁹⁶¹ JOSEFOVITS, 1944. 99. p.

⁹⁶² A nagy korkülönbség megítélése változott az adott eset körülményeinek megfelelően. Több éve közös háztartásban élő felek esetén nem vette a bíróság olyan súlyos körülménynek, mint alkalmi kapcsolat esetén.

⁹⁶³ A Kúria 831/13. számú ítélete. MNL K 583. 1943. 69. tétel.

⁹⁶⁴ A Kúria Büntető Tanácsának I. 1791/14. számú ítélete. 1943. MNL K 583. 69. csomó.

Enyhítő körülménynek tekintette a bírói gyakorlat, ha a felek férj és feleségként éltek együtt hosszabb ideje, és házasságukat a törvény hatályba lépését követően sem bontották fel, az együttélést nem szakították meg, továbbá a részbeni beismerést, a büntetlen előéletet és a vádlott alacsony műveltségi fokát is. Ugyanígy azt is, hogy a szerelmi viszony a törvény hatályba lépése előtt négy-öt évvel keletkezett, és azt követően állandóvá vált. Enyhítő körülményt jelentett a bírói gyakorlat szerint „az éveken át tartó együttélésből adódó megszokottság” is, amely nehezítette a szétválást.⁹⁶⁵

Enyhítő körülményként értékelte a Kúria azt is, ha az elkövető nem „*pusztán pillanatnyi kéjvágyának kielégítése céljából*” követte el a cselekményt, hanem szándékában állt feleségül venni a lányt.⁹⁶⁶ Hasonlóképpen vette figyelembe a családós állapotot, a magas életkort, a részbeni beismerést, és a vádlott alacsony műveltségi fokát is. A tényállás szerint a 28 éves nyomdászsegédként dolgozó, izraelita vallású, vagyontalan, magyar állampolgár S. Miksa 1930-ben ismerte meg Cs. Erzsébet római katolikus vallású, magyar honos, tisztesség nőt egy bálón. 1935-ben jegyezte el, majd 1940-ben közös háztartásra lépett vele. A fajvédelmi törvény rendelkezéseit ismerte a vádlott, azonban ténybeli beismerése ellenére a bűnösségét nem ismerte el. Védekezését arra építette, hogy Cs. Erzsébetet feleségül szeretne volna venni, de a körülmények változása miatt erre nem került sor. A bíróság ezt nem fogadta el mint bűnösséget kizáró tényezőt, azonban enyhítő körülményként figyelembe vette. Érdekessége ennek a pernek az is, hogy a védő semmisségi panaszt jelentett be a Kúriához, amelyben arra hivatkozott, hogy a vádlott cselekménye a különleges munkásszázadnál teljesített szolgálata miatt közkegyelem alá esett. A Kúria ezt azzal utasította el, hogy kegyelemben csak olyan személyeket lehetett részesíteni, akik hadművelleti területen bátor magatartást tanúsítottak, vagy ugyanott szerzett sebesülés következtében hadirokkanttá váltak.

Josefovits László értelmezése szerint a törvény nem a közös háztartásban élést tiltotta, hanem a 'zsidó' férfi és a keresztény nő közötti nemi közösülést. Konkrét esetben a bíróság amellet foglalt állást, hogy az együttélés önmagában nem értékelhető súlyosító körülményként.⁹⁶⁷ Enyhítő körülménynek tekintették általában a nő kacérkodó magatartását, felkínálkozását is. Mindezek alapján a rendelkezésre álló fajgyalázási perekben hozott ítéletekről azt mondhatjuk, hogy a jogszabályban meghatározott keretek⁹⁶⁸ között „szabadon” döntöttek a bíróságok, találunk egy hónap fogháztól több évig terjedő börtönbüntetéseket is. A hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése mint mellékbüntetés általában igazodott a főbüntetés időtartamához, vagy ennél hosszabb időre szólt. Rögzíthető az is, hogy a vizsgált perek túlnyomó részében marasztaló ítélet született – a fellebbezési bíróság esetleg mérsékelte a kiszabott büntetést –, elvéve találunk néhány felmentést tartalmazó döntést.

⁹⁶⁵ A Kúria Büntető Tanácsának I. 1758/9. számú ítélete. 1943. MNL K 583. 69. csomó.

⁹⁶⁶ A Kúria Büntető Tanácsának I. 1152/13. számú ítélete. 1943. MNL K583. 69. csomó.

⁹⁶⁷ JOSEFOVITS, 1944. 90. p.

⁹⁶⁸ Vétség esetén három évig terjedő fogházbüntetést, valamint hivatalvesztést és politikai jogok gyakorlásának felfüggesztést lehetett kiszabni, míg minősített esetekben büntettnek minősült, és öt évig terjedő börtönbüntetés volt kiszabható.

A „fajvédelem” az igazságszolgáltatásban is megjelent Borsod megyében (is). Erről tanúskodik a következő levéltári dokumentum: „*A napilapokban minden nap lehet olvasni, hogy itt és ott is fajgyalázásért zsidót ítél el a bíróság, itt Miskolcon ilyen fajgyalázási eset nyomozásáról, illetve kiderítéséről olvasni még nem lehetett. Pedig itt is van. Kérem a rendőr nyomozó urakat Vörösmarty út 65 szám alatti lakás (szuterin) pincébe egy zsidó ember él ott egy keresztén lánnyal már figyelmeztetve volt, hogy hagyjon fel a dolgaival, mert az ő eljárása helytelen, és az büntetést von maga után.*”⁹⁶⁹ – írta egy olvashatatlan aláírású feljelentő 1942-ben a magyar Királyi Államrendőrség miskolci bűnügyi osztályának címzett feljelentésében. A *W. Tibor* ellen fajgyalázás miatt indult eljárás bírósági szakba jutott. A per első fokon a miskolci törvényszéken, majd másodfokon a kassai ítélőtáblán zajlott.⁹⁷⁰ Az ítélőtábla nem nyilvános főtárgyaláson megváltoztatta az elsőfokú bíróság ítéletét (amely 500 forint pénzbüntetésre, egy évi hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlásának a felfüggesztésére ítélte), és felmentő ítéletet hozott. A tényállás lényege, hogy a sértett és a vádlott egymást gyermekkoruk óta ismerték, jó barátságban voltak egymással, és egy fürdőhelyen egymás melletti nyugágyon napoztak, és a vádlott egy ízben megcsókolta a sértett kezét... Az ítélőtábla a gyanú keltésére alkalmas tényeket vizsgálta, és arra jutott, hogy a sértett és a vádlott nem lépték át „... a tisztességes társas érintkezés kereteit.”⁹⁷¹ Érdekessége a pernek, hogy a felmentő ítéletében az ítélőtábla iránymutatást is adott az első fokon eljáró bíróság számára, amely tévesen jelölte meg a bűncselekményre vonatkozó törvénycikk szakasz számát.⁹⁷²

A bírósági iratok között szereplő 486/1942. számú büntetőperben a terhelt 1942. június 29-étől volt előzetes letartóztatásban.⁹⁷³ P. Adolf 42 éves, izraelita vallású szabómester volt. P. Adolfot az 1941. évi XV. törvénycikk 15. szakaszába ütköző, a 15. szakaszának 2. bekezdése szerint minősülő és folytatólagosan elkövetett fajvédelem elleni vétséggel vádolták. A vád szerint 1942 júniusában a magyar honos, tisztességes, nem zsidó vallású, 21. életévét már betöltött O. Erzsébettel házasságon kívül nemileg közösült. P. Adolf beismerte, hogy több ízben közösült O. Erzsébettel, annak a Soltész Nagy Kálmán utcai házában. Azért folytatott nemi kapcsolatot a nővel, mert tudta, hogy már előtte eladta magát másnak. A terhelt is pénzért közösült a nővel, legutóbb 5 pengőt fizetett neki. Tagadta, hogy tettenérésükkor közösültek volna, csupán egy ágyban feküdtek. A nyomozást lefolytatták, több tanút is meghallgattak. A bizonyítékok mérlegelésével azt állapították meg, hogy O. Erzsébet két keze munkájával keresi a kenyerét, nem folytatott nemi kapcsolatot pénzért senkivel. Keresztlevelével igazolta, hogy keresztény, és így tisztességes nőnek tekinthető. A perre 1942. szeptember 10-én került sor.⁹⁷⁴ P. Adolfot fajgyalázás büntette miatt egy év fogházra ítélték. 1943. július

⁹⁶⁹ B-A-Z ML VII. 51/b. 427. IV. 6893. szám.

⁹⁷⁰ B-A-Z ML VII. 51/b. 426. IV. 4865. szám.

⁹⁷¹ B-A-Z ML VII. 51/b. 426. IV. 4865. szám.

⁹⁷² A törvény tartalmazta a fajgyalázás vétségét és büntetését is.

⁹⁷³ B-A-Z ML VII/1./b. B486/1942. szám.

⁹⁷⁴ B-A-Z ML VII/1./b. B486/1942. szám.

18-án letöltötte a büntetését, és rabtartás címén 131 pengőt volt köteles fizetni. Ezt a cédulát a miskolci királyi törvényszéki fogház felügyelője állította ki a Miskolci Törvényszék számára. A rendelkezésre álló ügyészégi és bírósági dokumentumok szerint viszonylag kevés fajgyalázzal kapcsolatos eljárás indult a Miskolci Törvényszék előtt, volt olyan eljárás, amely el sem jutott a vádemelésig. A bírósági iratokban több marasztaló ítélettel záruló ügy mellett találunk felmentéssel végződő pereket is. A levéltári dokumentumok ugyanakkor arról is tanúskodnak, hogy a bíróság még 1945-ben is foglalkozott fajgyalázási ügygel.⁹⁷⁵

C) Büntetőjoggal összefüggő egyéb perek

Az előzőekben vázolt perek mellett számos egyéb büntetőeljárásra is sor került a zsidótörvényekkel összefüggésben. Ilyen jellegű perekről írt például Zubovics Tibor, pestvidéki királyi ügyész a Magyar Jogi Szemlében megjelent cikkében. Tanulmányában a keresztlevél és az egyházi áttérési bizonyítvány büntetőjogi vonatkozásait vizsgálta, és rámutatott arra, hogy a keresztlevél hamisítások több büntetőeljárás alapját jelentették.⁹⁷⁶

A büntetőperek bemutatását és a fejezetet három – a jogkorlátozó rendelkezések által érintett személyekkel kapcsolatos – különleges per(típus) ismertetésével zárom. Ezek a perek ugyan közvetve függték össze a zsidótörvényekkel, mégis érdemes szólni róluk. Vizsgálatuk rávilágít arra, hogy a zsidótörvények hatályba lépését követően változott-e – és ha igen, akkor hogyan – a kúriai joggyakorlat a zsidóság elleni izgatás, valamint a nemzetgyalázás és a nemzetrágalmozás megítélésében.

A strómanság és a fajgyalázás mint bűncselekményi kategóriák mellett – amelynek elkövetői, amint láttuk, 'zsidónak' minősülő személyek lehettek alapvetően – a büntetőjog a zsidóság elleni izgatás bűncselekményi kategóriájával elvben lehetőséget adott a zsidósághoz tartozó személyeket ért atrocitások megbüntetésére és a sértettek védelmére. A bírósági gyakorlatban az izgatás volt az egyik leggyakoribb.⁹⁷⁷

A zsidóság ellen irányuló izgatással kapcsolatban, több ügyben is állást foglalt a Kúria. Ezt a bűncselekményt a Btk. 172. szakaszának 2. bekezdése szabályozta. A törvény rendelkezése szerint az izgatást gyülekezeten nyilvánosan szóval, vagy nyomtatvány, irat, képes ábrázolás terjesztése vagy közszemlére kiállítása útján lehetett elkövetni. A közönséges izgatásnak három alakját különböztette meg a jogalkotó: a politikai és a királyság intézménye elleni izgatás⁹⁷⁸ mellett létezett a társadalmi osztá-

⁹⁷⁵ LEHOTAY-SZANISZLÓ, 2019. 40-43. pp.

⁹⁷⁶ MJSZ. XXIV. évfolyam. 1. szám. 402-407. pp.

⁹⁷⁷ A sajtó útján elkövetett izgatás, az osztály- vagy hitfelekezet elleni izgatás, az alkotmány és az egyes intézményei elleni izgatás vagy lázítás, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló izgatás büntette. A Kúria joggyakorlata az évek folyamán egyes kérdésekben jelentősen megváltozott, így például kimondta, hogy a röplap-propaganda is alkalmas lehet az államfelforgatásra irányuló mozgalom kezdeményezésére.

⁹⁷⁸ A királyság elleni izgatásra vonatkozó szabályokat az 1913. évi XXXIV. törvénycikk tartalmazta.

lyok és a jogintézmények elleni izgatás is.⁹⁷⁹ Utóbbi esetében a jogalkotó a társadalmi rendet, az állampolgárok nyugalmát és ezáltal az állam békéjét védte azzal, hogy büntetni rendelte azt a személyt, aki nagyfokú nyilvánosság mellett valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet a másik ellen izgatott. A témánk szempontjából jelentőséggel bír az osztály és a hitfelekezet korabeli felfogása a joggyakorlatban. Az osztály az ugyanahhoz az élethivatáshoz tartozó, huzamosabb időre szólóan érdekközösséget alkotó személyek összességét jelentette. A hitfelekezet alatt az ugyanazt a vallást követő „és az ebből származó világnézet által áthatott személyek összességét” értették.⁹⁸⁰ A zsidóság elleni izgatást tehát az követte el, aki a zsidóságot mint személyösszességet általánosságban támadta.⁹⁸¹ A zsidóság mint személyösszesség és az általánosság megítélésében merültek fel leggyakrabban kérdések a bírósági gyakorlatban mind a zsidótörvények hatályba lépése előtt, mind azt követően.

A Kúria már a zsidótörvényeket megelőzően állást foglalt a zsidóság elleni izgatás eseteiben abban a kérdésben, hogy a zsidóságot társadalmi osztálynak, hitfelekezetnek vagy nemzetiségnek kellett-e tekinteni. Elvi jelentőségű határozatában azt rögzítette, pontosította a Kúria a hitfelekezet fogalmát, amikor kimondta, hogy a hitfelekezet nemcsak valamely vallás egyházi szabályait, hitelveit és szervezetét jelenti, hanem érteni kellett a fogalom alatt a híveinek az összességét is.⁹⁸² Nem képviselt azonban egyértelmű álláspontot a zsidóság megítélésében. Eleinte társadalmi osztálynak tekintette, majd később a hitfelekezet mellett foglalt állást.

A zsidóság elleni izgatás kapcsán azokat a pereket ismertetem elsőként, amelyekben a bíróságok marasztaló ítéletet hoztak. Másképpen fogalmazva tehát azokat a körülményeket és kijelentéseket foglalom össze a rendelkezésre álló perek segítségével, amelyek alapján a bírói gyakorlat megállapította az izgatást. Erre példa az a per, amelyben a hitfelekezet elleni izgatásának a vétségét – a zsidótörvények hatályba lépését megelőzően – állapította meg a Kúria. A vádlott kijelentése itt az volt, hogy a sakterpártiakat, kik ellenük szavaznak, fel kellene akasztani. Ugyancsak izgatással vádolta a Kúria azt a vádlottat, aki többször elkiáltotta magát egy arra haladó kocsí felé: „abcug zsidó, húzd ki, feszítsd meg a zsidót.”⁹⁸³ A Kúria érvelése szerint ebben az esetben a vádlott a zsidókról általában olyan tényeket állított, amelyek összehatásukban a zsidóságot a társadalom ártalmas elemeinek, az erkölcs megrontóinak tüntette fel.

Stern Samu „*A zsidókérdés Magyarországon*” című könyvében ismertet egy konkrét esetet, amelyben a bíróság megállapította a hitfelekezet elleni izgatás vétségét. A vádlott „Győzünk” című közleményében élesen támadta a megyei lóversenyeket, majd azt írta, hogy a lóverseny teljesen elvesztette sport jellegét, mert az „tisza zsidó üzlettel” vált. Támadta a vádlott a lóversenytéren lefolyt botrányt, amelynek oka a hibás indítás

⁹⁷⁹ ANGYAL, 1931. 40. p.

⁹⁸⁰ ANGYAL, 1931. 42-43. pp.

⁹⁸¹ A Kúria 784. számú elvi határozata. BHT. JH. 1939. február 5. 46. p.

⁹⁸² ANGYAL, 1931. 43. p.

⁹⁸³ ANGYAL, 1931. 53. p.

volt, amelyet „zsidó mesterkedés” idézett elő. Az ügyészség sajtó útján elkövetett hitfelekezet elleni izgatás vétsége címén indított eljárást P.I. ellen, akit a büntetőtörvény-szék egyhónapi fogházra ítelt. Az ítélet tábla az ítéletet helybenhagyta.⁹⁸⁴

1939-ben megállapította a felekezet elleni izgatást egy képes ábrázolással kapcsolatban a Kúria, amelynek érvelése ugyanakkor már tükrözi a hatályba lépő második zsidótörvény hatását is. Köztudomású tényként rögzítette az ítélet indokolásában, hogy az 1918-1919. évi forradalmak szervezői és vezetői nagyrészt a zsidóság köréből kerültek ki.⁹⁸⁵ A Kúria ítéletének legfontosabb része, hogy a vádlottat végül azért marasztalta el, mert általánosító képet festett a zsidóságról, amellyel már megvalósította a közösség elleni izgatás cselekményét függetlenül attól, hogy a vádlottnak nem volt célja az izraelita hitfelekezet elleni izgatás. A bíróság szerint a gyűlölet keltésére és annak fokozására alkalmas volt a vádlott által készített rajz a zsidóságról.

A különbíróság felmentő ítéletét követően megállapította a vádlott bűnösségét a Kúria abban az esetben is, amelyben a vádlott üzlethelyiségének kirakatába egy képet helyezett „mégis túrik őket e honban” felirattal. A kép a kommunizmus ismert jelvényeit megkülönböztetés nélkül, olyan jellegzetes alakok környezetében ábrázolta, amelyekből egyértelműen felismerhető volt a zsidóságra való célzás. Indokolásában kifejtette a bíróság, hogy az 1918 őszi és 1919 tavaszi lezajlott forradalomért és annak következményeiért általában a zsidóságot szokták felelőssé tenni, azonban abban nem az egész zsidóság, hanem annak csak egy része vett részt vezetőként. Az említett kép azonban a Kúria szerint általánosított, és alkalmas volt arra, hogy „a magyar zsidóság egyeteme ellen gyűlöletet keltsen, vagy azt fokozza.” Megvoltak tehát a hitfelekezet elleni izgatás bűncselekményének megállapításához szükséges tényállási elemek, így a Kúria a vádlottat egy hónapi fogházra ítélte. A kiszabott büntetés végrehajtását azonban az enyhítő körülmények figyelembe vételével felfüggesztette.⁹⁸⁶

Egy 1938-ban zajló perben egy röpirat a magyar szocialista tömeggyűlésen való megjelenésre való felhívást tartalmazott, és azt, hogy a gyűlés résztvevői követeljék, hogy „szűnjön meg az élődsi zsidók pusztító politikája.”⁹⁸⁷ A röpirat rögzítette továbbá, hogy a Nemzeti Front harca 14 millió magyar élet-halál harca, amelynek okai pedig az idegen fajúak és a nemzetárulók voltak. Az első fokon eljáró bíróság megállapította a zsidóság elleni izgatást és marasztaló ítéletet hozott. A Kúria azonban felmentette a vádlottat. Az ítélet indokolásában kifejtette, hogy „az élődsi zsidók” megjelölés nem jelenti a zsidó hitfelekezethez tartozók egyetemét. Értelmezése szerint az utóbbi fogalomba csak azok a zsidók tartoznak, akik az „élődsi fogalomnak megfelelő” gazdasági tevékenységet folytattak. Így álláspontja szerint a röpirat nem általánosított, tehát hiányzott az izgatáshoz megállapításához az egyik fogalmi elem, az általánosság.⁹⁸⁸

⁹⁸⁴ STERN, 1938. 7. p.

⁹⁸⁵ A Kúria 525/1938. számú ítélete. NIZSALOVSKY-ZEHÉRY-TÉRFY-BACSCÓ-PUSZTAI-CZIFFRA, 1940. 189. p.

⁹⁸⁶ A Kúria 525/1939. számú ítélete. JH. XIII. évfolyam. 1939. június 4. 175. p.

⁹⁸⁷ JH. XIII. évfolyam. 1939. február 5. 46. p.

⁹⁸⁸ A Kúria 4779/1938. számú döntése. JH. XIII. évfolyam. 1939. február 5. 46. p.

Haragos és igazságtalan kiszólásként értékelte a Kúria azt a kijelentést, hogy „a szegény ember mindig az utolsó, a zsidók mindig az elsők”, amelynek azonban álláspontja szerint nem volt zaklató hatása a jelenlévőkre, így tehát a vádlottat a bíróság felmentette.⁹⁸⁹

A Kúria kimondta, hogy az a személy, aki a zsidóság mint személyösszesség ellen általánosságban izgat, és az a körülmény, hogy a vádlott a zsidóságot nem a vallási, hanem a faji tulajdonságai miatt támadta, nem mentesítette a vádlottat a büntetőjogi felelősség alól.⁹⁹⁰ A Kúria álláspontja szerint a bűnösség szempontjából lényegtelen kérdésnek kellett tekinteni, hogy a zsidóság fajnak vagy felekezetnek minősült. Leszögezte ugyanakkor azt is, hogy a zsidó hitfelekezet ellen irányuló izgatás csak abban az esetben állapítható meg, ha a vádlott a zsidóság ellen mint személyösszesség ellen általánosságban követte el a bűncselekményt, tehát azt a körülményt is vizsgálni kellett, hogy az izgatás általánosságban a zsidóság ellen irányult-e.

Az általánossággot nem állapította meg a Kúria – szemben az alsóbb fokú bíróságok döntésével – abban az esetben, amikor a vád tárgyává tett sajtóközlemény nem a zsidók, hanem zsidó „érdekeltségű” vállalatok és azok alkalmazottai ellen irányult, akik a gyári munkásnök „erkölceit megrontották”. Álláspontja szerint ebben az esetben a zsidóságnak egy szűkebb köréről volt szó, és ezért elutasította és megváltoztatta az alsóbb fokú bíróságok marasztaló ítéletét, és a vádlottat a hitfelekezet elleni izgatás vádjától felmentette.⁹⁹¹

Érdekes döntést hozott a Kúria abban az esetben is, amikor az elsőfokú bíróság által megállapított anyagi halmazatot minősítésbeli tévedésnek ítélte. A vádlott egy lap egyik cikkében a zsidóság ellen, a másik írásában pedig a nagybirtokosok „osztálya” ellen izgatott. Az első fokon eljáró bíróság kétrendbeli izgatás büntetetté állapította meg arra hivatkozással, hogy a közlemények tartalma egyaránt alkalmas volt arra, hogy a zsidó hitfelekezethez tartozókban, másrészt a nagybirtokos osztállyal szemben a munkásokban ellenszenvet és gyűlöletet keltsen. A Kúria ezzel szemben egy rendbeli hitfelekezet és osztály ellen irányuló izgatásként értékelte a fentebb említett cselekményt. Tehát cselekményegységként értékelte azt „az azonos jogi érdek két különböző megtámadási móddal” történő veszélyeztetésére hivatkozással, és a törvényszéket új eljárásra utasította. A Kúria indokolását a jogi érdek fogalmára alapította, amikor kimondta, hogy a vádlott a közleményében csak egy jogi érdeket veszélyeztetett, nevezetesen a Magyarországon élő társadalmi osztályok, nemzetiségek és hitfelekezetek békéjét. Kizárta tehát az anyagi halmazat megállapítását.⁹⁹²

Ugyancsak 1938-ban zajló perben az alsó fokon eljáró bíróság marasztaló ítéletét követően a Kúria felmentette a vádlottat. A vádlott által írt és a sajtóban közzétett közle-

⁹⁸⁹ ANGYAL, 1937. 54. p.

⁹⁹⁰ NIZSALOVSZKY-ZEHÉRY-TÉRFY-BACSÓ-PUSZTAI-CZIFFRA, 1940. 188. p.

⁹⁹¹ A Kúria 4184/1938. számú ítélete. NIZSALOVSZKY-ZEHÉRY-TÉRFY-BACSÓ-PUSZTAI-CZIFFRA, 1940. 189. p.

⁹⁹² A Kúria 4830/1938. számú ítélete. JH. 1939. február 5. 47. p.

mény egy fiatal gyári munkásnő elbocsátásáról tudósított, és ennek kapcsán kifejtette, hogy a „zsidó vállalatok” a munkásnőknak nemcsak a munkaerejére, hanem testére és erkölcsére is igényt tartanak. Javasolta cikkében ezért a vádlott, hogy a „magyar faj fennmaradása érdekében” és a zsidóság „erkölcstelen és káros befolyása ellen” törvényes intézkedések szülessenek. A Kúria ebben az esetben is az általánosságot határozta meg hiányzó elemként, mert úgy vélte, hogy a sajtóközlemény nem a zsidóság mint hitfelekezet, hanem a ’zsidó’ érdekeltségű vállalatok ellen és azok olyan alkalmazottjai ellen irányult, akik megrontották a gyári munkásnők erkölcsét.⁹⁹³

Felmentette a Kúria az elsőfokú bíróság marasztaló ítéletét követően annak a röpiratnak a készítőjét, amely azokat a zsidókat fenyegette meg leszámolással, akik a magyar munkásokat és hivatalnokokat elbocsájtják az állásukból. Továbbá azokat a zsidókat támadta a vádlott a röpiratban, akik pénzt, értékpapírokat és drágaságokat csempésztek ki az országból. A Kúria indokolása szerint hiányzott az általánosság, tehát a röpirat bár a gyűlölet keltésére alkalmas volt, de nem a zsidóságot mint személyösszességet támadta, ezért nem követte el a hitfelekezet elleni izgatást.⁹⁹⁴

Hasonló érvekre alapozta a döntését a Kúria abban a perben is, amelyben a vádlott rajza elhízott, jómódú, de jellegzetes arcvonásokkal és arckifejezéssel rendelkező, másrészt földműves, munkás külsejű, szerény sorban élő személyt ábrázolt. A Kúria a rajzot úgy értelmezte, hogy egyértelműen felismerhető a jellegzetes külsővel ábrázolt alakban a zsidó hitfelekezethez tartozó egyén. Ennek ellenére azonban úgy vélte, hogy a rajz nem valósította meg a hitfelekezet elleni izgatást. Bár a rajz a jó anyagi viszonyok között élő, zsidó hitfelekezethez tartozó személyekre utalt a Kúria szerint a rossz anyagi körülmények között élőkkel szemben. Ez azonban a bíróság szerint nem jelentette „a zsidók egyetemét”, ahogy „a tőkés, munkaadó osztályt” sem. Így tehát az általánosság hiánya miatt nem valósította meg a rajz a Kúria értelmezése szerint a bűncselekményt.⁹⁹⁵

Ezek a döntések 1938-ban születtek, amikor – ahogy arról korábban szó volt – csak egy zsidótörvény volt hatályban, amely nem foglalt egyértelműen állást a ’zsidó’ fogalmával, illetve felekezeti vagy faji megítélésével kapcsolatban. Ez tehát nem szolgálhatott iránymutatásul a bíróságok számára, amelyet jól illusztrál az is, hogy teljesen eltérően döntött a konkrét esetben a Kúria, mint az alsóbb fokú bíróságok.

Bár nem a zsidóság elleni izgatás miatt, hanem sajtó útján elkövetett becsületsértés miatt hozott a Kúria marasztaló ítéletet, de mégis ezzel a körrel függ össze egy 1940-ben hozott döntés, ezért itt ismertetem. Érdekes és fontos azért is, mert a zsidó származásról foglalt állást a Kúria abban az időszakban, amikor már hatályban volt a zsidótörvények jelentős része, és zajlott azok végrehajtása. A perben egy keresztény származású kereskedőről a vádlott a közleményében a következőket írta: „... pártszervezete, mint magyarfajú kereskedőt ajánlotta tagjainak, noha mint nyírségi ortodox zsidógyerek

⁹⁹³ A Kúria 4184/1938. számú ítélete. JH. XIII. évfolyam. 54. p.

⁹⁹⁴ A Kúria 4970/1939. számú ítélete. JH. XIV. évfolyam. 1940. február 11. 47. p.

⁹⁹⁵ A Kúria I. 2236/1940. számú ítélete. JH. XIV. évfolyam. 375. p.

*látta meg először a napvilágot..."*⁹⁹⁶ Az alsó fokon eljáró bíróságok a sajtó útján elkövetett becsületsértés vétségét állapították meg, amely ellen semmisségi panaszt nyújtott be a vádlott a Kúriához. A panaszban a vádlott sérelmezte a bűnösség megállapítását, mert védekezése szerint a kijelentés tévedés, de nem becsületsértés az, ha a nem 'zsidó' származású egyént 'zsidónak' tüntetnek fel egy közleményben. A Kúria ezt elfogadta, hogy „általában nem sértés, ha valakit zsidó származásúnak mondanak.” Azonban mégis úgy vélte, hogy jelen esetben a gúnyolódó hangon megírt közlemény alkalmas volt arra, hogy az érintett kereskedő társadalmi megbecsülését főleg üzlettársai előtt csökkentse. A vádlott tehát szándékosan cselekedett, amelyet elegendőnek ítélte a Kúria a becsületsértés megállapításához. A Kúria bár rögzítette, hogy a zsidó származás önmagában nem sértés, döntésével mégis ezt erősítette meg. Hiszen igazat adott annak a sértettnek, aki úgy érezte, hogy becsületét sértették azzal, hogy azt állították róla, hogy zsidó származású.⁹⁹⁷

Az állam- és a társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény-cikk 7. szakasza határozta meg a nemzetrágalmazás tényállását, míg a 8. szakasza a nemzetgyalázást. Előbbi bűncselekményt az követte el, aki olyan valótlan tényt állított, amely alkalmas volt arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse, utóbbit pedig hasonlóan az a személy, aki meggyalázó kifejezést használt a magyar állam vagy a nemzet ellen. Több olyan per került a Kúria elé, amelyben a zsidóság is szóba került valamilyen formában. Így például a Kúria is helybenhagyta az alsó fokon eljáró bíróságok marasztaló ítéletét abban az esetben, amelynek vádlottja egy külföldi lapban megjelent cikkében Magyarország gazdasági helyzetével kapcsolatban azt állította, hogy „Magyarország a zsidóság gyarmata”. Az alsóbb fokon eljáró bíróságok a vádlott bűnösségét nemzetrágalmazás vétségében megállapították, és az ez ellen benyújtott semmisségi panaszt elutasította a Kúria. Értelmezése szerint a vádlott kijelentése azt foglalta magába, hogy Magyarországon a zsidóság a pénzügyi, ipari és kereskedelmi téren kizárólagos hatalmat szerzett. A Kúria tényként fogadta el és rögzítette azt, hogy a zsidóság számárányát meghaladó mértékben érvényesül a gazdasági életben, de hatalmát nem tekintette kizárólagosnak, és rámutatott arra, hogy a gazdaság területén történő érvényesülés lehetősége a „nem zsidó elemek” számára is lehetséges, ha alkalmasak arra. Vádlott állítása a Kúria véleménye szerint alkalmas volt arra, hogy a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa és hitelét sértse, mert arra lehetett belőle következtetni, hogy az államalkotó magyar nép nem képes a magasabb rendű gazdasági életre, továbbá eltűri azt, hogy egy kisebbség gazdasági elnyomása alatt éljen. Fontos ez a kúriai döntés egyrészt abból a szempontból, hogy pontosította az 1921. évi III. törvénycikket, amelyet nemcsak a kommunizmus érdekében elkövetett bűncselekmények megtorlása érdekében alkotott meg a törvényalkotó.⁹⁹⁸ Érdekes másrészt azért is ez az ítélet, mert ekkor már hatályban

⁹⁹⁶ A Kúria I. 3421/1940. számú ítélete. JH. XV. évfolyam. 215. p.

⁹⁹⁷ A Kúria I. 3421/1940. számú ítélete. JH. XV. évfolyam. 215. p.

⁹⁹⁸ A Kúria 2592/1938. számú ítélete. JH. XIII. évfolyam. 1939. 119. p.

volt az első zsidótörvény, és a második zsidótörvény országgyűlési tárgyalása folyt, amelynek egyik része – ahogy arról az első fejezetben szó volt – éppen a zsidóság gazdasági visszaszorítását célozta.

A tényállás szerint az izraelita vallású vádlott 1942-ben vallási ünnepen olyan nemzeti színű zászlót tartott, amelyre rá volt ragasztva a hatágú csillag. A Kúria a vádlottat felmentette a nemzetgyalázás vétségének vádjá alól. A közvádoló az ítélet ellen semmisségi panaszt nyújtott be, amelyet a Kúria elutasított. Indokolása szerint a két jelvény együttes használata nem volt megengedett, és alkalmasnak tekintette a Kúria arra, hogy a vádlott cselekménye „a légszélésebb körben visszatetszést keltsen.”⁹⁹⁹ Mindezek ellenére a Kúria értelmezése szerint a cselekmény nem valósította meg a nemzetgyalázás vétségét, mert nem talált adatot arra, hogy a vallását ünneplő vádlott tudatában lett volna, hogy a hatágú csillag alkalmazása sértette volna a nemzet egyetemének az érületét.

A zsidótörvényekkel kapcsolatos perek tanulmányozása során láthatóvá vált, hogy a jogkorlátozó törvények jelentős mértékben kiszélesítették a kúriai – és az alsóbb fokú bírósági – joggyakorlatot.

*

A Kúria zsidótörvényekkel kapcsolatos gyakorlatát áttekintve összegzőként elmondható, hogy a polgári perekben állást foglalt hatásköri kérdésekben, feloldotta egyes törvények ellentmondásait, így például a második zsidótörvény és a legkisebb munkabérről szóló jogszabály esetén. Értelmezte a felmondási joggal való visszaélést, a nyugdíjjogosultság és a zsidótörvények viszonyát, valamint a munkaszolgálat jogi megítélésben is fontos szerepet játszottak a kúriai döntések. A büntető perek közül a strómansággal kapcsolatban döntő többségében marasztaló ítéletek születtek, hasonlóan a fajgyalázás miatt indított eljárások esetén. A fajgyalázás tekintetében a Kúria „továbbfejlesztette” a gyakorlatot azzal, hogy bővítette a tisztességes nő fogalmát. A zsidótörvény kijátszásával összefüggésben a szabadságvesztést és mellékbüntetésként a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését kiszabó ítéletek születtek. A hitfelekezet elleni izgatás kérdésében a vizsgált perek alapján elmondható, hogy a bírói gyakorlat nem vált egyértelműen elutasítóvá a zsidósággal szemben. Több perben állapította meg a hitfelekezet elleni izgatást, amellyel megvédte a zsidóságot mint személyösszeséget, amelynek tagjaira ekkor már a jogkorlátozó rendelkezések vonatkoztak.

⁹⁹⁹ A Kúria I. 2608/1942. számú ítélete. JH. XVI. évfolyam 1943. 383. p.

IV. AZ 1944. MÁRCIUS 19. ÉS 1944. OKTÓBER 15. KÖZÖTTI IDŐSZAK JOGFOSZTÓ JOGI NORMÁI

A zsidóság elleni intézkedéseket a náci Németországban három csoportra oszthatjuk. 1933 és 1938 között a hagyományos antiszemitizmus keretei között zajlottak.¹⁰⁰⁰ 1941-1942 fordulójára a német kormány álláspontja a „zsidókérdés” tekintetében teljesen megváltozott, a második szakaszban a „zsidókérdés” területi megoldása került előtérbe. Korábban a zsidóság kitelepítése volt a cél,¹⁰⁰¹ azonban az 1942-ben megtartott Wannsee-konferencián a fizikai megsemmisítésüket határozták el.¹⁰⁰² 1941 ősztől a zsidóság totális jogfosztásának az időszaka következett „a végső megoldás” jegyében. Ezt követően rendeletekben fosztották meg a legelemibb jogaiktól az embereket. A sárga csillag mint megkülönböztető jelzés kötelező viselésének elrendelését követően megtiltották a zsidóság számára a mozik, színházak, parkok, könyvtárak látogatását, autó, kerékpár, újság birtoklását, a tömegközlekedési eszközökön való utazást. A zsidókat arra kötelezték, hogy a lakásokra a Dávid-csillagot fessenek. Megfosztották őket vagyontárgyaiktól, és kijárási tilalmat rendeltek el este nyolc és reggel 5 óra között. 1943. április 30-án valamennyi német zsidót megfosztották német állampolgárságától.

A könyvben az 1944. március 19. előtti időszak szabadságmegvonó intézkedéseinek feltárását tűztem ki célul, de mivel a címben a Horthy-korszak szerepel, ezért nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szabadságjogok megvonása szempontjából az 1944. március 19. és 1944. október 16. közötti időszakot sem.¹⁰⁰³ 1942-ben született az utolsó zsidótörvény, ettől kezdve csak alacsonyabb szintű jogforrások születtek. Mégis lényeges különbség volt az 1944. március 19. előtt és az azt követően kiadott jogkorlátozó rendeletek között annak ellenére, hogy a jogfolytonosságot igyekeztek fenntartani azzal, hogy számos esetben utaltak a korábban kiadott zsidótörvények rendelkezéseire. A közigazgatási rendszer – amelynek alapjait 1887-ben rakták le, és 1919-ben állították

¹⁰⁰⁰ Ebben az időszakban került sor a zsidó üzletek bojkottjára, a zsidó származású fiatalok felsőoktatásba és bizonyos szakmákba való felvételének korlátozására, a nürnbergi törvények, a birodalmi állampolgárságról szóló törvény meghozatalára. Az 1941-től egyre drasztikusabbá váló jogfosztás között szerepelt Németországban, hogy a zsidók nem vásárolhattak újságot, nem látogathatták a mozikat, színházakat, könyvtárakat, parkokat és nyilvános helyeket, nem tarthattak autót, kerékpárt, tilos volt a közlekedési eszközöket, a nyilvános telefonfülkéket használni, haját vágatni fodrásznál. Közben már 1942-től folyamatosan deportálták a zsidókat a megsemmisítő táborokba. NÉMETH, 2007. 83. p. Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy már 1941 őszen megkezdődött a németországi zsidóknak a Német Birodalomból a keleti területekre való deportálás,

¹⁰⁰¹ STARK, 1995. 31. p.

¹⁰⁰² A konferencia jelentőségét a legújabb kutatások már vitatják. (http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=195:13-a-nacik-nem-akartak-es-nem-terveztek-a-teljes-europai-zsidosag-kiirtasat&root=156&catid=20:kerdesek-temak-valaszok A letöltés ideje: 2020. március 10.)

¹⁰⁰³ Ebben az utolsó fejezetben arra térek ki, hogy a korábban megalkotott jogszabályok hogyan kapcsolódnak a német megszállást követően időszak zsidóellenes rendelkezéseire. Nem célom tehát a magyar köz- és szakigazgatás szerkezetének és a döntéshozatali mechanizmusának a részletes feltárása. A témáról bővebben lásd: SZITA, 2005. 20-25. pp.; MUNKÁCSI, 1947. VIHAR, 1945. VESZPRÉMY, 2019.

helyre – a német megszállást követően sem változott meg alapvetően. Az 1929-es reform nem szűkítette alapvetően a helyi autonómia jogosítványait.¹⁰⁰⁴ 1944 tavaszán egy hónap alatt Jaross Andor belügyminiszter javaslatára Horthy valamennyi főispánt leváltotta, – két ember kivételével – és helyükre döntően a Magyar Megújulás Pártjának tagjai kerültek.¹⁰⁰⁵

A magyar zsidóság az emberveszteség és az antiszemita törvényhozás hátrányos következményei ellenére 1944 márciusáig viszonylag létbiztonságban élt.¹⁰⁰⁶ A németek által megszállt Európa jelentős részén már tombolt a holokauszt, üzemeltek a megsemmisítő- és munkatáborok. Magyarországon ebben az időszakban elfogadtak ugyan újabb hátrányos törvényeket, de a magyar zsidók deportálását célzó német követelésekre nemet mondott a kormány, elutasította, hogy sárga jelvényeket vezessen be a 'zsidók' számára. Több ezer ausztriai, szlovákiai és lengyelországi zsidó még menedéket talált Magyarországon, nem adták át őket a németeknek.¹⁰⁰⁷ Ez szolgált alapul később a „menedék-elméletnek”, amely szerint a magyar kormány a látszatengedmények, így például a zsidótörvények megalkotásával a 'zsidónak' minősített személyeket a végső megoldástól igyekezett megmenteni. Az mindenesetre leszögezhető tény, hogy a német megszállásig a kormány nemet mondott a zsidók deportálására vonatkozó nyomásnak.¹⁰⁰⁸

IV/1. A német megszállást követően alkotott jogszabályok jellegéről

Magyarország német megszállásakor egyik napról a másikra megváltozott azoknak a magyar zsidóknak a helyzete, akiknek élete eddig nem forgott közvetlen veszélyben, bár életüket megkeserítették a zsidótörvények és a szélsőjobboldal folyamatos támadásai.¹⁰⁰⁹ Menahem Schmelzer megfogalmazása szerint a német megszállásig a magyar zsidók „meglehetősen optimisták” és viszonylag érintetlenek voltak, hiszen otthonaikban laktak, intézményeik, iskoláik működtek.¹⁰¹⁰ A Németországban 1933-tól zajló kiközösítő-jogfosztó folyamat számos részére lényegében hetek alatt került sor Magyarországon.

Március 19-ét követően lényegében minden megváltozott, de a kontinuitás látszata mégis megvolt, és ez elsősorban a helyi közigazgatás szempontjából bírt jelentőség-

¹⁰⁰⁴ HAMP-HORÁNYI-RÁBALI, 1999. 124-133. pp., 125. p.

¹⁰⁰⁵ HAMP-HORÁNYI-RÁBALI, 1999. 126. p.

¹⁰⁰⁶ Fontos azonban megjegyezni az 1941-es galíciai deportálást, mert azt a magyar kormányzat a visszacsatolt területekre vonatkozó állampolgársági törvényeinek diszkriminatív végrehajtásával hajtotta végre. Másrészt tény az is, hogy az országgyűlés és a közigazgatás több szegmense részéről is felmerült a deportálás igénye már március 19. előtt is.

¹⁰⁰⁷ DAWIDOVICZ, 1985. 390. p.

¹⁰⁰⁸ HAMP-HORÁNYI-RÁBALI, 1999. 148-163. pp.

¹⁰⁰⁹ „... 1944-ben Magyarország volt az az egyetlen sziget, ahol a helyi és a menekült zsidóság szinte sértetlenül vészelte át addig a háborút.” GYURGYÁK, 2001. 173. p.

¹⁰¹⁰ BRAHAM-MILLER, 1998. 177-178. pp.

gel,¹⁰¹¹ hiszen naponta jelentek meg a zsidóság, a törvények által 'zsidónak' tekintett személyek tulajdonjogának, egzisztenciájának, legalapvetőbb emberi jogainak és életfeltételeinek korlátozását célzó rendelkezések.

A „zsidórendeletek” kifejezés a Magyarország német megszállását követően kiadott zsidóellenes kormány szintű, a minisztertanács által hozott jogszabályokat foglalja magába. A német megszállás és a nyilas hatalomátvétel között 103 ilyen rendeletet adtak ki hivatalosan, de számos „szigorúan bizalmas” megjelölésű jogszabályt is kaptak a hatóságok.¹⁰¹² 1944. október 15-ig Karsai László adatai szerint 608 rendelet megalkotására került sor, amelyből 90 a zsidóság jogfosztásával foglalkozott.¹⁰¹³

Csepeli György megfogalmazása szerint a magyar kormány olyan megvilágításba helyezte a „zsidókérdést”, hogy az abnormalis, tehát a jogfosztás normálissá vált, és a jogegyenlőség, tehát a normális abnormalissá.¹⁰¹⁴

1944. március 19. után tehát még jelentősebb, meghatározó szerep jutott a szabadságjogok megvonásának megvalósításában a rendeleteknek. A német megszállás után kiadott rendeletek egy részének a végrehajtására nem kerülhetett volna sor a könyvben tárgyalt zsidótörvények és kiegészítő jogszabályaik megalkotása és kiadása nélkül. A minisztertanács által megalkotott jogfosztó rendeletek törvényességének látszatát a honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalommal próbálták biztosítani, így a helyi szervek többsége ezeket a jogszabályokat törvényesnek fogadta el.¹⁰¹⁵ A bizalmas jelzésű rendeletek esetében semmilyen törvényre való hivatkozás nem történt.¹⁰¹⁶ A minisztertanács 1944. március 29-én tartott ülésén az igazságügy-miniszter jelezte, hogy az eddig meghozott kormányrendeleteket, amelyeket az ún. 42-es, illetve a 46-os bizottság¹⁰¹⁷ elé kellett tární, előzetes hozzájárulás céljából a kormányzónak be kellett mutatni. Ezt követően azonban – mutatott rá a miniszter – a miniszterelnök szerint a kormányzó „szabad kezet” adott a kormánynak a további rendeletek meghozatalára, és nem kívánt befolyást gyakorolni.¹⁰¹⁸

A német megszállást követően hozott jogfosztó intézkedések helyi szintű végrehajtásának egyik központjává Borsod vármegye vált, amelynek élére Borbély-Maczký Emil került.¹⁰¹⁹ A megyei zsidóságot befogadó társadalom egyre inkább kirekesztővé

¹⁰¹¹ BRAHAM-CHAMBERLAIN, 2006. 391. p.

¹⁰¹² POMOGYI, 2008. 1259. p.

¹⁰¹³ Bibó István a következőképpen ír erről: „Odáig csak nagyon kevesen jutottak el, hogy az államhatalmat gengszterbandának, rendeleteit papírcafatoknak, s a velük szemben való engedetlenséget, kijátszást és hamisítást erkölcsi kötelességüknek tekintsék.” BIBÓ, 1986. 638. p.

¹⁰¹⁴ CSEPELI, 1999. 154. p.

¹⁰¹⁵ BRAHAM-CHAMBERLAIN, 2006. 391. p.

¹⁰¹⁶ HAMP-HÖRÉNYI-RÁBAI, 1999. 126. p.

¹⁰¹⁷ Feltehetően a korábbi fejezetben már érintett 36-os bizottságra utal, amelynek be kellett mutatni a honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalom alapján kibocsátott rendeleteket. BENOSCHOFISKY-KARSAI, 1958. 50. p.

¹⁰¹⁸ BENOSCHOFISKY-KARSAI, 1958. 50. p.

¹⁰¹⁹ CSÍKI, 2004. 152. p. Borbély Maczký Emilről részletesen lásd: FÁBIÁN, 2019.; KIS, 2017.

vált a vármegyében (is),¹⁰²⁰ ezért Borsod vármegye példáján keresztül kaphatunk – a levéltári források hiánya miatt sajnos csak töredékes – képet a helyi szintű közigazgatási szervek működéséről és a rendeletek végrehajtásáról.

A) A „jogegyenlőtlenség” teljessé tétele az élet minden területén: a sárgacsillagot a nyilvános fürdőhasználat korlátozásáig

Az eddig tárgyalt jogkorlátozó rendelkezések, köztük már az első zsidótörvény 1938-ban két csoportra osztotta az állampolgárokat, és ezt a jogalkotó „igyekezett” a közjog és a magánjog terén is minél szélesebb területen érvényre juttatni. Ez az elkülönítés szó szerint láthatóvá vált a sárga csillag viselésére kötelezés meghatározásával. A rendlettervezetet a belügyminiszter tárta a minisztertanács elé 1944. március 29-én. Honvédelmi és közbiztonsági érdekekre hivatkozva érvelt a megkülönböztető jelzés bevezetésének fontossága mellett, valamint jelezte azt is, hogy ennek jogi alapjául az 1939. évi II. törvénycikk 14. szakaszának 2. bekezdésében foglalt felhatalmazás szolgált.¹⁰²¹ A minisztertanács egyhangúan hozzájárult a rendeletként való kihirdetéshez.

A március 31-én kelt 1240/1944. számú ME rendelet végrehajtása során utaltak a korábbi törvényekre is, hiszen ezek a jogszabályok teremtették meg a „jogi alapot”. A rendelet április 5-én lépett hatályba, és a kihirdetés és a hatálybalépés közötti időben több kezdeményezés és javaslat is készült a kivételezett zsidók körének a kiterjesztése érdekében. A fentebb említett 36-os bizottság indokolása tartalmazza azokat a változtatásokat, amelyek a rendelettel kapcsolatban felmerültek.¹⁰²²

A rendelet további három kategóriába sorolta az embereket abból a szempontból, hogy ki volt köteles viselni a sárga csillagot.¹⁰²³ Ennek meghatározásánál alapul szolgált az 1941. évi XV. törvénycikk 9. szakasza is. Az első kategóriába azok tartoztak, akik kötelesek voltak viselni a megkülönböztető jelzést, a második csoportot alkották azok, akiknek nem kellett hordani, míg a harmadik csoportba olyan személyek tartoztak, akik nem voltak kötelesek viselni a sárga csillagot, de a zsidók ellen hozott korlátozó rendelkezések rájuk is vonatkoztak.¹⁰²⁴ A megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett személyeket további nyolc kategóriába sorolták.¹⁰²⁵ Előírta a rendelet a sárga csillag méretét és a felhasználható anyagot is. A sárga csillag viselését előíró kötelezettség

¹⁰²⁰ CSÍKI, 2004. 152. p.

¹⁰²¹ BENOSCHOFKY–KARSAI, 1958. 51-52. pp.

¹⁰²² BENOSCHOFKY–KARSAI, 1958. 111-112. pp.

¹⁰²³ A rendeletet Endre László közreműködésével a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán Argalás Lajos tanácsos készítette el a német jogszabályok alapján. LÉVAI, 1946. 98. p.

¹⁰²⁴ SZABÓ-ZABORETZKY, 1944. 31. p.

¹⁰²⁵ „Köteles volt sárga csillagot viselni,

aki az izraelita hitfelekezet tagja, 6. életéve betöltése után tekintet nélkül a származására.

az, akinek nagyszülei közül kettőnél több az izraelita hitfelekezet tagjaként született, tekintet nélkül az ő és szülei vallására. az, akinek két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagja, szülei közül egy vagy mindkettő a házasság megkötésekor nem volt valamely keresztény hitfelekezet tagja, habár ő maga kereszténynek született és az is maradt

megszegése kihágásnak minősült, amelyre több hónapig terjedő elzárást lehetett kiszabni. Számos letartóztatásra és internálásra került sor a nem „jogkövető” magatartásért, mint például azért, mert a sárga csillag nem kanárisárga színű volt, vagy a mérete nem az előírás szerinti volt, vagy nem megfelelően volt a ruhára felvarrva.¹⁰²⁶ A kiegészítő rendeletek kivételeket határoztak meg, tehát felsorolták, hogy a 'zsidók' közül kiknek nem kellett feltűzniük a sárga csillagot. Így kikerültek a norma hatálya alól a keresztény hitfelekezet zsidó származású lelkészei és apácái, a hadikitüntetéssel rendelkező személyek családtagjai, a hadiözvegyek és hadiárvák, valamint azok a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, akiket a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság igazolt. A végrehajtásra vonatkozó német tervek szerint a Zsidó Tanács feladata lett volna a sárga csillaghoz való anyag beszerzése, és meghatározott áron, 3 pengőért árulta volna. Ennek oka pedig az volt, hogy a németek nem szerették volna, hogy Magyarországon is olyan „slampos” legyen a megkülönböztető jel, mint Görögországban és Szerbiában.¹⁰²⁷ Később olyan tervek is nyilvánosságra kerültek, hogy a magyar hatóságok tíz pengőért trafikokban árusítják majd állami monopóliumként a sárga csillagot. Végül a beszerzést leállították, és a Zsidó Tanács tájékoztatást adott ki a sárga csillaggal kapcsolatban: „... addig is, amíg egységes kivitelű sárga csillagot adnak ki, mindenki az előírásnak megfelelő jelvényvel önmaga lássa el magát.”¹⁰²⁸ További kiegészítő rendelet pontosította a sárga csillag házon kívüli viselésére vonatkozó szabályokat. Eszerint minden olyan helyen kötelező volt viselni, ahol közönséggel érintkeztek, tehát utcán, nyilvános helyeken, villamoson. A Magyar Zsidók Lapja ezzel kapcsolatban közölte a Magyar Távirati Iroda magyarátatát, amely szerint a „házon kívül” kifejezés azt jelentette tehát, hogy viselni kellett minden olyan helyen a sárga csillagot, ahol közönséggel érintkezhettek, de nem kellett viselni a zsidók lakását ma-

az a házasságon kívüli viszonyból született személy, akinek legalább egyik nagyszülője izraelita és az anyja nem volt az ő születéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja, habár ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született. a zsidó szülők 1941. október 10. napja után kötött házasságából született gyermek, tekintet nélkül a nagyszülők hitfelekezeti hovatartozására.

az az erdélyi szombatos és ivadéka, aki származásánál fogva zsidó.

az a nemzsidó személynek vele együtt élő az a házastársa, aki 1944. március 22. után tért át valamely keresztény vallásfelekezetre, vagy ha ezen idő alatt tért át keresztény hitre, de a házasságból született gyermek bármely oknál fogva izraelita (nemzsidó házasság reverzálást adott a zsidónak)

az, akinek 4 nagyszülője közül csak 2 izraelita, ő maga kereszténynek született, az is maradt, ha ő maga 1941. október 10. után zsidóval vagy olyan 'nemzsidóval' kötött házasságot, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született és a házasságtilalom ellenére, tehát az igazságügy-miniszter engedélye nélkül jött létre.”

SZABÓ-ZABORETZKY, 1944. 31. p.

¹⁰²⁶ BRAHAM, 2003. 90. p.

¹⁰²⁷ LÉVAI, 1946. 100. p.

¹⁰²⁸ LÉVAI, 1946. 100. p. Németországban 1941 ősztől kötelezték a zsidókat a sárga csillag viselésére rendőri rendeletben, amely szerint: „A zsidócsillag egy kéztényér nagyságú, feketével kihúzott, hatágú csillagból áll, sárga anyagból, fekete „zsidó” felirattal. A ruhadarab mellrészének bal oldalán kell jól láthatóan, erősen felvarrva hordani.” A rendelet szövegét lásd: NÉMETH, 2007. 390. p. A megszállt lengyel, illetve szovjet területeken már korábban hatályban volt ez a rendelkezés.

gukba foglaló épületen belül, ha abban az épületben nem volt nyilvános hely, például színház vagy vendéglő.¹⁰²⁹

A katonaság körében az elkülönítést a honvédelmi miniszter a 'zsidónak' minősülő személyeknek katonai egyenruhájuk viselésétől való megfosztásával oldotta meg,¹⁰³⁰ míg az iskolákban a vallás- és közoktatásügyi miniszter az egyenruhának és az adott oktatási intézmény jelvényének a viselését megtiltó rendeletét egy hónappal később adta ki.¹⁰³¹

A sárga csillag viselését kimondó rendeletet követően öt nap múlva megszületett az újabb korlátozás, melynek értelmében a sárga csillag viselésére kötelezett személyek számára megtiltotta a közlekedést – kivéve Budapesten és a városokban közlekedő vasúton – és a gépjárműhasználatot. Határozott vagy egy útra szóló illetékköteles engedélyt¹⁰³² lehetett kérni a csendőrorstól vagy a rendőrhatóságtól, amely a munkahelyre (!) való eljutást szolgálta.¹⁰³³ Elrendelték a második zsidótörvény alapján kiadott mentesítő okiratok felülvizsgálatát a belügyminiszter kijelölte bizottság által, amely a tényállás és a mentesített személy magatartása alapján vizsgálta meg az okiratot. Ugyancsak a mentesített személyekre vonatkozóan szinte átláthatatlan rendelet egységesítette az addigi bonyolult szabályozást.¹⁰³⁴ A kormányzó jogosult volt különös méltánylás érdemlő okból a jogkorlátozó rendelkezések hatálya alól mentesíteni, azonban a fajvédelmi törvény rendelkezései az így mentesített személyekre is vonatkoztak.¹⁰³⁵

Borsod vármegyében a viselés ellenőrzésére az alispán külön utasítást adott ki 1944. április 19-i levelében,¹⁰³⁶ és a főszolgabíróknak rendszeresen jelentést kellett készíteniük az esetleges kihágásokról. Azok ellen, akik e kötelezettségüknek nem tettek eleget, büntetőeljárást kellett indítani, és internálásukról gondoskodni kellett. Az internáltak létszámáról minden hónapban kimutatást kapott a Közbiztonsági Osztály. Az ellenőrzést a rendőrség a Gestapo miskolci szervezeteivel közösen végezte, ennek eredményeképpen a sárga csillag nem viselése miatt az első internálásra Miskolcon 1944. április 20-án került sor.¹⁰³⁷ Ezt követően szinte az egész megyében volt példa sárga csillag viselésének elmulasztása miatti internálásra.¹⁰³⁸ Borsod vármegye alispánjának a 13. 996/1944. számú irata szerint az „elmúlt időszakban” sem büntetőeljárásra, sem inter-

¹⁰²⁹ MZSL. 1944. április 6. 6. évfolyam 14. szám. „Házon kívül milyen helyeken kell viselni a jelvényt?”

¹⁰³⁰ 26666/1944. számú HM rendelet 'zsidónak' minősülők katonai egyenruha viselési jogának megvonásáról.

¹⁰³¹ 8700/1944. számú VKM rendelet zsidó tanulók iskolai egyenruha viselésének a megtiltásáról.

¹⁰³² 123000/1944. számú PM rendelet a zsidók utazásával kapcsolatos illetékekről.

¹⁰³³ 1270/1944. számú ME rendelet a zsidók utazásának a korlátozásáról.

¹⁰³⁴ 1730/1944. számú ME rendelet a zsidókra megállapított rendelkezések hatálya alól mentesített személyek körének egységes szabályozásáról.

¹⁰³⁵ 3040/1944. számú ME rendelet egyes személyeknek a zsidókra vonatkozó rendeletek hatálya alól mentesítéséről.

¹⁰³⁶ B-A-Z ML IV. 810/b. 8100/ai. 1944. szám.

¹⁰³⁷ Nemcsak a sárga csillag viselésének a mellőzése miatt, hanem egy utcai árusítás és egy „titkos társaság” leleplezése miatt is sor került internálásra ugyanebben az időszakban.

¹⁰³⁸ CSÍKI, 2004. 152. p.

nálásra nem került sor a vármegye területén a sárga csillag viselésével kapcsolatban. Ez az alispáni irat 1944. július 17-én keletkezett. A közigazgatási apparátus munkáját jellemzi, hogy még 1944 októberében is érkeztek jelentések ez ügyben az alispáni hivatalba.

Egyértelművé tette a jogalkotó az elkülönítést a vásárokon és a piacokon is azzal a korlátozó rendelkezéssel, mely szerint zsidók adott napon csak a községi előljáróság által megállapított két órában vásárolhattak. Fordítva is megfogalmazta a jogszabály ezt, vagyis a kereskedők is csak ebben a meghatározott időben szolgálhatták ki a sárga csillagot viselő személyeket, ellenkező esetben kihágást követtek el.¹⁰³⁹ Hasonló szabályokat tartalmaztak a zsidókat a nyilvános fürdők, a nyilvános szórakozóhelyek látogatásától eltiltó, a vendéglátó üzemek látogatását korlátozó rendeletek is. Nem ért véget a német megszállást követően sem az igazolási procedúra, mert a megváltozott 'zsidó' fogalom miatt újraszabályozták a 'nemzsidó' származás igazolásának módját is.

1944 áprilisában jelent meg az érdekképviselői szervek és a „zsidó jellegű egyesületek” feloszlását előíró norma.¹⁰⁴⁰ A tervezet minisztertanácsi tárgyalásakor a belügyminiszter a honvédelmi törvényben biztosított felhatalmazást emelte ki, amely lehetőséget adott arra, hogy a zsidóság önkormányzati és érdekképviselői szervezetét törvények útján szabályozzák. Javaslatot tett a Magyarországi Zsidók Szövetsége elnevezésű szervezet létrehozására, amelynek tagja lett minden megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett 'zsidó'. Más egyesületnek 'zsidó' nem lehetett a tagja, kivéve a valóságfeleket.¹⁰⁴¹

A rendelet alapján az ilyen jellegű egyesületekről kimutatást kellett készíteni, és 15 napon belül a belügyminiszterhez fel kellett terjeszteni. A Borsod megyei alispán 1944. május 1-jei levelében megerősítette a belügyminiszteri rendelet végrehajtásának szükségességét. A mezőcsáti járás főszolgabírája 1944. május 3-án küldte el az alispánnak azt az iratot, amely felsorolta a járás területén nyilvántartott zsidó jellegű egyesületeket. Eszerint három ilyen egyesület működött, mindhárom a járás székhelyén, Mezőcsáton. Az első közülük a Chevra Kadisah (az iraton Chewra Kalivoda szerepel).¹⁰⁴² A másik jelentős zsidó egyesület az Izraelita Nőegylet volt. A Mezőcsáti Kereskedők Egyesületét az 1944-es főszolgabírói jelentésben név szerint felsorolták, mint „hosszú esztendő óta” nem működő zsidó közösséget a másik kettővel együtt. A főszolgabíró 1944. május 12-i levelében kiegészítette az előző jelentést a belügyminiszteri rendeletnek megfelelően: közölte az egyesületek „láttamozási számát”.¹⁰⁴³ Az alispán június 28-i levelében tett jelentést a belügyminiszternek a megye területén lévő zsidó egyesületekről. Ebben összesen hat „zsidó egyesületet” sorol fel, köztük azt a hármat, amely Mezőcsáton mű-

¹⁰³⁹ 1990/1944. számú ME rendelet a zsidók bevásárlásainak a nap meghatározott szakára korlátozásáról.

¹⁰⁴⁰ 1520/1944. számú ME rendelet a zsidók önkormányzata és érdekképviselője.

¹⁰⁴¹ BENOSCHOFISKY-KARSAI, 1958. 192. p.

¹⁰⁴² B-A-Z ML IV. 810/b. 9118/1944. szám.

¹⁰⁴³ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy az iratok között több sürgető levél is van, mintha a mezőcsáti főszolgabíró nem végezte volna a munkáját, valószínűbb azonban, hogy a levelek elkerültek egymást. B-A-Z ML IV. 810/b. 9118/1944. szám.

ködött.¹⁰⁴⁴ Láthatjuk tehát, hogy több mint két hónap kellett a miniszterelnöki rendelet végrehajtásához. Közben viszont tudjuk, hogy ekkorra már összegyűjtötték a megye zsidóságát a miskolci téglagyárakba.

Júliusban rendőri felügyelet alá helyezték a vegyes házasságban élőket, és előírták számukra a sárga csillag viselését, valamint kötelezték őket, hogy lakásukat csak meghatározott időben hagyhatták el.¹⁰⁴⁵

1944. március 19-e után a zsidó munkaszolgálatosok helyzete, a velük való bánásmód egyre rosszabbodott. Ugyanakkor a Honvédelmi Minisztérium 1944 nyarára olyan kormányzati intézmény lett, amely szerepet vállalt a zsidóság mentésében.¹⁰⁴⁶ Ugyanakkor az I. honvéd hadtestparancsnokság 1944. június 7-én kiadott rendeletében kimondta, hogy a zsidó kiegészítő munkaszázadokban a 'zsidónak' minősülő hadiüzemi munkásokat, mérnököket hadifogolyszerűen kell elhelyezni. Kizárta a rendelet az eltávozás, a szabadság és a kimenő lehetőségét a zsidók számára, megtiltotta látogatók fogadását, és előírta, hogy a munka közben megrokkant személyeket a táborban könnyű munkára kell alkalmazni. Gyakorlatilag ez a jogszabály védte meg a zsidó munkaszolgálatosokat a deportálástól.¹⁰⁴⁷ 1944 szeptemberében a honvédelmi törvény alapján 14 és 70 év között a kormány honvédelmi munkára igénybe vehetett minden olyan 'zsidónak' minősülő férfit és nőt, akit munkára alkalmasnak találtak.¹⁰⁴⁸

B) A munkától való teljes megfosztás „szabályai”

A munkavállalás szabadságát – ahogy láttuk – már az első zsidótörvény megszüntette. Az 1944-ben született rendeletek teljesítették ki ezt a folyamatot, valósították meg a teljes jogfosztást, amikor megszüntették a 'zsidók' részvételét a közszolgálatban, a közmegbízásokban, az ügyvédi pályán.¹⁰⁴⁹

Jogszabály szüntette meg a közszolgálatban való részvétel lehetőségét, és az ügyvédként való működést 'zsidónak' minősülő személyek számára nyugdíjazásuk kötelezővé tételének, a szolgálatból való elbocsátásuknak, az ügyvédi névjegyzékből való törlésüknek az előírásával. A rendelet minisztertanácsi tárgyalásán az igazságügy-miniszter utalt a második zsidótörvény hiányosságaira, vagyis arra, hogy a jogszabály

¹⁰⁴⁴ Ezek az egyesületek a következők voltak: Ózd és Vidéke Izraelita Nőegylet, Mezőkövesdi Chevra Kadisha Betegségélyező és Temetkezési Egyesület, Mezőkövesdi Izraelita Nőegylet, Mezőcsáti Chevra Kadisha, Mezőcsáti Izraelita Nőegylet, Mezőcsáti Kereskedők Egyesülete. B-A-Z ML IV. 810/b. 13257/1944. szám.

¹⁰⁴⁵ LÉVAL, 1946. 186. p.

¹⁰⁴⁶ SZITA, 1989. 50. p.

¹⁰⁴⁷ LEBOVITS, 2007. 112-113. pp.

¹⁰⁴⁸ Ez a rendelkezés tehát a mentesített és a kivételezett zsidó személyekre is vonatkozott. LEBOVITS, 2007. 113. p.

¹⁰⁴⁹ 1210/1944. számú ME rendelet a zsidók közszolgálatának és közmegbízásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetéséről. A Jogtudományi Közlönyben 1946-ban Gallia Béla „A munkajog utolsó huszonöt éve” című cikkében sorolta fel a munkajoggal összefüggésben bevezetett jogkorlátozó rendelkezéseket. GALLIA, 1946. 74. p.

nem rendelkezett arról, hogy azokat a zsidókat, akik a törvény hatálybalépésekor (tehát 1939. május 5-én) az állam, a törvényhatóság, község szolgálatában álltak, bocsássák el a szolgálatból. A törvény tehát „kihalási rendszer” szerint kívánta megvalósítani az elbocsátást. A miniszter szerint ez az állapot azonban „a háborús rendkívüli viszonyok” miatt nem maradhat fenn.¹⁰⁵⁰ Utalt a miniszter arra, hogy az élet-, a vagyon- és a jogbiztonság alapköve a megfelelő igazságszolgáltatás, amely szerinte nem valósulhat meg addig, míg olyan személyek vannak az igazságszolgáltatásban, akik „az állam háborús céljával állanak szemben ellenségesen.”¹⁰⁵¹

Megtiltották a 'zsidók' háztartásában 'nemzsidó' személyek alkalmazását. Az igazságügy-miniszter a rendelettervezet ismertetése során a minisztertanácsi ülésen a harmadik zsidótörvény vonatkozó bírói gyakorlatát emelte ki, amely szerint a megszerzésre törekvésnek kell tekinteni a 'zsidó' férfi részéről a 'nemzsidó' nőnek olyan helyzetbe juttatását, amely alkalmas volt a tilalmazott cselekmény zavartalan elkövetésére. Bár a bírói gyakorlat nem tért ki konkrétan a háztartási alkalmazotti szolgálatra ilyen esetben, de a miniszter mégis odatartozónak minősítette azt. Okként hivatkozott arra is, hogy a törvénytelen gyermekek nagy része a háztartási alkalmazottként foglalkoztatott anyától származnak, és ezzel összefüggésben mutatott rá arra, hogy a törvény éppen a háztartási alkalmazottaknak 'zsidó' munkaadókkal való érintkezését nem tiltotta meg. Érvként szerepelt továbbá az erkölcs, a „zsidó suttozó propaganda”, az egészségtelen verseny a munka világában, a munkaviszony kedvezőtlen hatása a népmozgalomra.¹⁰⁵²

Kizárták a sajtó- és a filmművészeti kamarából, az orvosi kamarából, az értelmiségi munkakörben való foglalkoztatás lehetőségéből a 'zsidókat'.

A 'zsidók' sajtókamarai tagságának megszüntetéséről szóló rendelet minisztertanácsi ülésén az igazságügy-miniszter a rendkívüli helyzet hangsúlyozása mellett utalt a 'nemzsidó' és 'zsidó' fogalmak meghatározásának a problémájára. Hivatkozott a harmadik zsidótörvény és a honvédelmi törvény novellájában foglalt definíciókra, amelyek a rendelet alkalmazása szempontjából jelentőséggel bírtak.¹⁰⁵³

Külön rendeletben vették el a 'zsidónak' minősülő személyektől a gyógyszerügyi jogosítványokat, a hasznot hajtó hatósági jogosítványokat, valamint az iparjogosítványokat. A hasznothajtó jogosítványok megszüntetéséről szóló rendelettervezet készítése során a pénzügyminiszter a második és a harmadik zsidótörvény által bevezetett szabályokra utalt, amelyek egymással ellentmondóak voltak. Nem került „rendezésre” azoknak a személyeknek a sorsa, akiknek az 1939. évi IV. törvény cikk alapján megmaradt az engedélyük, de az 1941. évi XV. tc. rendelkezései értelmében 'zsidónak' minősültek. A tervezet célja tehát ennek a problémának a „megoldása” volt úgy, hogy megvonta az érintett személyektől ezeket a jogosítványokat.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵⁰ BENOSCHOFKY-KARSAI, 1958. 63-64. pp.

¹⁰⁵¹ BENOSCHOFKY-KARSAI, 1958. 64. p.

¹⁰⁵² BENOSCHOFKY-KARSAI, 1958. 76-77. p.

¹⁰⁵³ BENOSCHOFKY-KARSAI, 1958. 72. p.

¹⁰⁵⁴ BENOSCHOFKY-KARSAI, 1958. 255. p.

Zár alá vették a 'zsidó' kereskedők üzletéhez tartozó árukészletet és az üzleti berendezést. A lezárt üzletek ajtajára vagy kirakatára kihelyezett táblák szövegét is rendeletek írták elő, amely kétféle lehetett. Egyrészt: „A m. kir. kereskedelem és közlekedésügyi miniszter 505000/1944. számú rendelete alapján az árukészlet és az üzleti berendezés zár alá vétetett.”. Másrészt az üzem vagy irodahelyiség falára pedig a következő felirat került: „A m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 58000/1944. számú rendelete alapján zár alá vétetett.”

A 'zsidó' szerzők műveinek a kereskedelmi és a könyvtári forgalomból való kivonását, majd bezúzását a 10800/1944. ME és a 11300/1944. számú ME rendelet írta elő. Végrehajtásuk során két lista készült: az elsőt 114 magyar, 34 külföldi, a másodikon 127 magyar és 11 külföldi 'zsidó' szerző neve szerepelt. Gyurgyák János írja le, hogy a bezúzásra ünnepélyes keretek között Kolosváry-Borcsa Mihály irányításával került sor, aki a zsidó tulajdonban lévő könyvkiadókat és könyvesboltokat is bezáratta.¹⁰⁵⁵ Vihar Béla ismertette a Függetlenség című lap 1944. június 14-i számából a vonatkozó cikket, amely tudósított a rendelet alapján betiltott művekről: „Tegnap délből 12 órakor a sajtóügyek kormánybiztosának, valamint a magyar sajtó és a német követség képviselőinek jelenlétében megkezdték a zsidó könyvek szétzúzását. Eddig összesen 447 627 kötet érkezett be, ami 22 vagon papírnak felel meg. Kolozsváry-Borcsa Mihály bejelentette, hogy az első jegyzékben 120 magyarországi és 35 külföldi zsidó író műveit foglalták le és ezt az akciót követik majd újabb sorozatok...”¹⁰⁵⁶ Lévai Jenő is utalt Kiss József verseskötetének bezúzására, amely nyitánya volt annak a pusztításnak, amelyben 120 magyar és 130 külföldi szerző művének az művét semmisítették meg.¹⁰⁵⁷ A rendelet helyi szintű végrehajtásáról a miskolci polgármester gondoskodott Borsod vármegyében. Felszólította a levéltárat, a múzeumot, az iskolák igazgatóit a 'zsidó' szerzők műveiről szóló kimutatások elkészítésére és 6 (!) példányban történő betérjesztésére. A zeneiskola igazgatójának válasza szerint az iskolában 'zsidó' szerzőktől nem voltak művek, kizárólag „keresztény szakíróktól”, míg Bank Sándor iskolaigazgató több, a rendelet hatálya alá tartozó művet is felsorolt, így többek között Kiss József, Molnár Ferenc, Szomory Dezső, Várnai Zseni és Jászi Oszkár könyvei közül.¹⁰⁵⁸

A belügyminiszter az eljáró helyi közigazgatási szervek számára tovább pontosította a közszolgálatból való kizárást szabályozó rendeletet, amelyben előírta a jogszabály hatálya alá eső személyek származásának igazolását, és az erre hatáskörrel és illetékességgel rendelkező szerveket, így például Budapesten a főpolgármester, a megyei városoknál a polgármester, a nagy- és kisközségeknél a főszolgabíró. A származás igazolására minta állt rendelkezésre. Az eljárás lefolytatására egy szűk hónapot biztosított a miniszter jelentéstételi kötelezettség mellett.¹⁰⁵⁹ A tisztí főorvos jelentésén két nappal

¹⁰⁵⁵ A neveket lásd: a rendelet 1. számú jegyzéke tartalmazta. GYURGYÁK, 2001. 178. p.

¹⁰⁵⁶ VIHAR, 1945. 187. p.

¹⁰⁵⁷ LÉVAI, 1946. 160. p.

¹⁰⁵⁸ B-A-Z ML IV. B. 1906. 21402/1944. szám.

¹⁰⁵⁹ B-A-Z ML IV. 810/b. 361/1944. szám.

a belügyminiszteri utasítás keletkezése utáni dátum szerepel. Ez azért érdekes, mert a tisztí főorvos megelőzte az utasítást, amelyre utalt is a levelében. Megfogalmazása szerint: „... az illetékes miniszter a rendelet rendelkezésének végrehajtása céljából a szükséghez képest bejelentési és adatszolgáltatási kötelezettséget állapíthat meg. Tehát valószínű, hogy a Belügyminiszter Úrnak erre vonatkozó rendelkezése le fog érkezni, mégis szükségesnek tartottam ezen adatokat jelenteni.”¹⁰⁶⁰ A levél Borsod vármegyében három 'zsidónak' minősülő körorvos részletes személyi adatait tartalmazta. Helyi szinten hamarabb végrehajtotta tehát a még ki sem adott utasítást, illetve az országos rendeletből kiindulva tett eleget a majd később őt terhelő kötelezettségnek. A munkából való kizárás mellett a tulajdonjogtól való teljes megfosztásra is 1944. március 19-ét követően került sor.

C) A tulajdontól való teljes megfosztást előíró rendelkezések

A legrészletesebb szabályokat a tulajdonjogtól való megfosztás körében találjuk az 1944-es jogalkotást vizsgálva.¹⁰⁶¹ A „zsidó vagyon” összeírására 1944 márciusában került sor, amelyről a pénzügyi igazgatóságoknak kellett jelentést készíteniük.¹⁰⁶² Az alapjogszabály a viszonylag hosszú 1600/1944. számú ME rendelet volt a zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről.¹⁰⁶³ Szinte minden vagyontárgyra kiterjedően bejelentési kötelezettséget határoztak meg, így a közúti gépjárművekre, a vagyonra, a rádióvevő készülékekre, a lőfegyverekre, lőszerre, robbanóanyagokra, a gyógyszer-tári berendezésekre, az ingatlanokra. A bejelentési kötelezettséget egyben zár alá vétel és beszolgáltatási kötelezettség követte. A zár alá vétel a személyes használati tárgyak kivételével minden egyéb vagyonra kiterjedt, így a drágakövet vagy igazgyöngyöt tartalmazó jegygyűrűtől a betétkönyvekig. A zár alá vételt követően pedig rendeletek sora intézkedett a vagyontárgyak megőrzéséről, hasznosításáról, felhasználásáról és kiutalásáról.¹⁰⁶⁴ Meghatározták pontosan a vagyontárgyaknak a körét, amelyeket be kellett jelenteni. Az 1830/1944. számú ME rendelet meghatározta a műtárgy fogalmát, amelynek kezelésére kormánybiztost jelölt ki. A kormánybiztoshoz kellett fordulni, ha

¹⁰⁶⁰ B-A-Z ML IV. 810/b. 943/1944. szám.

¹⁰⁶¹ Németországban 1941-ben pénzügyminiszteri rendelet a zsidók kitoloncolásáról és a vagyonuk elkobzásáról szolt.

¹⁰⁶² 1945 után is készültek veszteséglisták, amelyek tartalmaznak adatokat a vagyonra vonatkozóan.

¹⁰⁶³ A rendelettel összefüggésben kell megemlíteni az ún. önfinanszírozó megsemmisítési modellt, amelynek lényege, hogy a zsidóellenes rendeletek intézkedéseinek végrehajtását alapvetően az határozta meg, hogy ezeknek a végrehajtását részletesen nem szabályozták, a finanszírozását nem oldották meg. Az önfinanszírozó megsemmisítési modellt lásd részletesen: ALY-GERLACH, 2005.; KÁDÁR-VÁGI, 2005.

¹⁰⁶⁴ Többek között a 1830/1944. számú ME rendelet a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételéről és megőrzéséről, 2120/1944. számú ME rendelete a zsidók üzlethelyiségeinek hasznosításáról és az ezt módosító 2880/1944. számú ME rendelet, 3230/1944. számú ME rendelet a zsidók mező-és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. törvénycikk alapján megszerzett mezőgazdasági ingatlanok felhasználásának előmozdításáról, 33000/1944. számú HM eln. rendelet a zsidó rádióengedélyesek tulajdonában lévő rádiókészülékek igénybevételéről.

az érintett személy nem tudta egyértelműen eldönteni, hogy a birtokában lévő vagyontárgy műtárgynak minősült-e.¹⁰⁶⁵

Április 6-án a belügyminiszter „szigorúan bizalmas” rendeletben írta elő a rendőrhatalóságok számára annak a megakadályozását, hogy a ’zsidók’ a vagyontárgyaikat, ékszereiket elrejtsek, vagy keresztény barátaiknak megőrzésre átadják. A gettósítást követően a zsidók házait le kellett pecsételni, és az ott lévő vagyont pedig leltárba kellett venni.¹⁰⁶⁶

A ’zsidó’ tulajdonban lévő kereskedelmi egységeket a városbírói határozat hatására április közepétől folyamatosan zárták be Miskolcon.¹⁰⁶⁷ Innentől kezdve került sor a megyében is a zsidó származású személyek alapvető jogainak megsértésére, gyakorlatilag a jogfosztásra. Kikapcsolták a távbeszélő-készülékeiket, elkobozták a lőfegyvereiket, rádióikat, beszédtek a zsír- és cukorjegyüket. A rádiókészülékekkel kapcsolatban a belügyminiszter utasítása 1944. május 15-én érkezett meg Borsod vármegye főispánjához, amelyben a ’zsidóktól’ elvett rádiókészülékek szétosztására vonatkozó szabályokat határozta meg. Előírta a főispánok számára, hogy a nemzethűség szempontjából megfelelő magánszemélyek nevét – akik között a rádiókészülékek szétosztásra kerülnek – a belügyminiszterhez juttassák el.¹⁰⁶⁸ Két nappal később a Borsod vármegyei Erzsébet kórház 25 hálózati és 1 telepés rádió iránti igényét jelezte a kormánybiztosnak.¹⁰⁶⁹

Az utasítás végrehajtásának gyorsaságát jelzi a mezőcsáti főszolgabírónak a főispánnal 1944. május 19-én közölt utasítása is, amely szerint a járásban csak Mezőcsáton és Emődön lehetett használni a rádiókat, és ennek megfelelően tett javaslatot arra, hogy a rádiókat a Hangya Fogyasztási Szövetkezet mezőcsáti vendéglője és kocsmája, valamint az emödi és a mezőcsáti levante egyesület számára osszák ki.¹⁰⁷⁰ Az edelényi járás főszolgabírójának nem tartott igényt a rádiókra, mert indokolása szerint „*járásom területén mindazon személyek (egyesületek), kiknél a rádió használata a helyes közvélemény kialakításának céljaira eszközül szolgálhatnak, készülékekkel vannak ellátva...*”¹⁰⁷¹

’Zsidó’ üzletekben lévő fakészletek zárolásáról tanúskodik a mezőcsáti járás főszolgabírójának az alispán részére küldött jelentése 1944 áprilisában. Két mezőcsáti fake-reskedő árukészlete zárolásának a bejelentése mellett kérte a főszolgabíró az igénybejelentéseket is a fakészletekre a felettes szervtől.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁵ SZABÓ-ZABORETZKY, 1944. 49. p.

¹⁰⁶⁶ BRAHAM, 2003. 93. p. Már a nyilas hatalomátvételt követően született rendelet „A zsidók vagyona” címmel kimondta, hogy a zsidók minden vagyona a nemzet vagyónaként az államra szállt, amelyről a ki-nevezett kormánybiztos volt köteles gondoskodni.

¹⁰⁶⁷ 807 üzlet működése szűnt meg, és 200 ellen indult eljárás a bejelentés elmulasztása miatt. SZABÓ, 2011. 84. p.

¹⁰⁶⁸ B-A-Z ML IV. 802/b. 415/1944. szám.

¹⁰⁶⁹ B-A-Z ML IV. 802/b. 2107/1944. szám.

¹⁰⁷⁰ B-A-Z ML IV. 802/b. 2740/1944. szám.

¹⁰⁷¹ B-A-Z ML IV. 802/b. 2854/1944. szám.

¹⁰⁷² B-A-Z ML IV. 810/b. 6860/1944. szám.

A 'zsidó' ingatlanok igénybevételével kapcsolatos eljárásról, tehát az 1600/1944. számú ME rendelet végrehajtásával összefüggő kérdésekről tájékoztatta a miniszterelnököt a belügyminiszter az 1944. június 6-án kelt levelében. A belügyminiszter nem látta célszerűnek a jogszabály által érintett ingatlanok állami tulajdonban tartását, hanem úgy vélte, hogy mind az ingókat, mind az ingatlanokat értékesíteni kell. Ennek módjára külön jogszabály megalkotására volt szükség a miniszter szerint. Több csoportját különböztette meg az ingatlanoknak attól függően, hogy kinek juttassák azt. Így a közcélra szükséges ingatlanokat a községeknek, az ilyen célra fel nem használható ingatlanokat a társadalombiztosító intézetek öregségi tartalékainak a részére eladás útján kellett volna értékesíteni. Rámutatott arra is a miniszter, hogy azokban a községekben, ahol megfelelő „zsidó ingatlanok” voltak, mellőzhetővé vált az óvodák, napközi otthonok, a jegyzői, orvosi és óvónői lakások megépítése. Alkalmasnak találta a kisebb ingatlanokat arra, hogy a hadigondozottak és a sokgyermekes családok lakásigényeit teljesítsék.¹⁰⁷³

A magántulajdontól való megfosztást tartalmazó szabályokat a gettósítást előíró főszolgabírói iratokban is találunk. Így például Mezőkeresztesen a gettóra vonatkozó előírások között szerepelt a zsidók tulajdonában lévő kerékpárok, motorkerékpárok beszolgáltatására vonatkozó ismételt felszólítás.

Borsod vármegye alispánja 1944. július 17-én a Gazdasági Főfelügyelőséghez címzett levelében a zsidók erdő- és mezőgazdasági ingatlanjainak bejelentésével kapcsolatban felhívta a figyelmet a mulasztást elkövető községi előljárással szembeni eljárásra.¹⁰⁷⁴ Ugyanakkor ez azért is érdekes, mert az öt holdon aluli ingatlanok átvételének és felhasználásának a folyamatáról és annak sürgetéséről még a német megszállást megelőzően tájékoztatta a belügyminisztert. A dokumentum szerint a következő községekben már ekkora megtörtént az ingatlanok kiosztása: Vatta, Suhogy, Nagycséc, Muhi, Ládbesenyő, Hejőkeresztúr, Gelej, Borsodgeszt, Balajt, Ároktó, Debréte, Cserépváralja, Noszvaj, Andornaktálya. Több település, így például Mezőcsát sem szerepel a dokumentumban.¹⁰⁷⁵

A „zsidólakások” igénybevételének alakulásáról az 1944 júniusában keletkezett főszolgabírói dokumentum szolgál adatokkal Borsod vármegyében. A jegyzők számára készült utasítás tartalmazta a lakásokra igényt tartók körét és az igénybevételi eljárás szabályait.¹⁰⁷⁶ Az igénylőket külön rendeletek sorolták fel (503. 673/1944. számú BM rendelet és a 10323/1944. számú alispáni rendelet): a csendőrlaktanyák, a leventeotthonok, a Zöldkeresztes Egészségházak és védőnői lakások, az orvosi lakások, jegyzői lakások, postahivatalok, a Hangya Szövetkezetek lakásszükségleteinek kielégítését írta elő a jogszabály, ezt követően pedig a hadigondozottak és a sokgyermekes családok szerepeltek a sorrendben mint igénylők.¹⁰⁷⁷ A később részletesen bemutatandó mező-

¹⁰⁷³ MNL K 28. 543624/1944. szám. Zsidó ingatlanok szociális célokra való igénybevétele.

¹⁰⁷⁴ B-A-Z ML IV. 802/b. 718/1944. szám.

¹⁰⁷⁵ B-A-Z ML IV. 802/b. 1843/1944. szám.

¹⁰⁷⁶ B-A-Z ML IV. 810/b. 513/1944. szám.

¹⁰⁷⁷ B-A-Z ML IV. 810/b. 513/1944. szám.

keresztési gettót létrehozó főszolgabírói határozat külön részben szabályozta – utalva a belügyminiszteri rendeletre – a zsidók által hátrahagyott ingóságok, lakberendezési tárgyak, ruházati tárgyak leltározását és zár alá vételét.¹⁰⁷⁸

Már 1944. október 15-ét követően 1944. december 28-án keletkezett 21890. számú Borsod megyei alispáni irat rendelkezett a gazdátlan vagyonok nyilvántartásba vételéhez gondviselő kirendelésére. Eszerint a főszolgabírók kötelesek voltak a gazdátlan mezőgazdasági, kertészeti, szőlőingatlanokat, házakat, ipari üzemeket összeírni és nyilvántartásba venni. A nyilvántartásnak tartalmaznia kellett az utasítás szerint a vagyontárgy megjelölését, fekvését, terjedelmét. Meg kellett határozni földbirtok, ház esetében, hogy hogyan kapcsolható be újra a termelésbe, a közhasználatba. A községi elöljárók feladata volt saját hatáskörben gondviselőt kijelölni a gazdátlanná vált vagyontárgyak őrzésére. A megőrzést a jó gazda, illetve a rendes kereskedő gondosságával kellett el látni az utasítás szerint.¹⁰⁷⁹ A már 1945-ben született dokumentum tanúskodik az elhagyott vagyontárgyakkal kapcsolatos teendőkről, azok sorsának rendezéséről helyi szinten. Ebben a mezőcsáti elöljáróság utoljára hívta fel a lakosságot (háromszor dobolandó megjegyzéssel) arra, hogy akiknél bármilyen zsidó eredetű vagyontárgy, ágy-nemű, ruhanemű, szőnyeg, ékszer vagy bármilyen más tárgy volt, vagy bárki ezek hol létéről tudott, akkor ezeket be kellett jelenteni a mezőcsáti Muhi utcában S. Béla házába székelő „Mezőcsáti Zsidó Bizottsághoz” a bizottság elnökéhez S. Ferenchez. Utalt az irat arra, hogy a bizottság „... eddig türelemmel várt és nem akart súlyos büntető következményekkel járó feljelentéseket tenni, bár pontosan tudja azok címét, kiknél zsidótárgyak vannak elrejtve...így utoljára felszólítja őket, hogy most még büntetés nélkül a birtokában lévő zsidótárgyakat, (akárhogy került birtokába) adják vissza a Zsidó Szövetséghez.”¹⁰⁸⁰

A levéltári dokumentumok között található irat dokumentálja a gyakorlatot. A 200/1945. számú dokumentum 1945. január 11-én keletkezett, amelyben a Miskolci Zsidók Szövetsége értesítést kért a mezőcsáti elöljáróságtól. 1944 júniusában Tiszakeszi községben V. Albert gazdaságában dolgozott hat zsidó család, akiket a mezőcsáti gettóba szállítottak, és a borbélymester melletti házba szállásoltak el. A deportálás idején minden ingóságukat és készpénzüket elvették. A levélben azt kérdezték, hogy hol és hogyan vehetik át a vagyontárgyaikat. A válaszban az szerepelt, hogy nem állt módjukban felvilágosítást adni, mert az elöljáróság nem fejthet ki az említett ügyben semmilyen közreműködést, a zsidó vagyonok felszámolásával, tárolásával, értékesítésével összefüggésben a magyar királyi pénzügyminisztérium, illetve a magyar királyi adóhivatal ellenőrzése nélkül.¹⁰⁸¹ Az elhagyott javak kormánybiztosának iratai tartalmazták, hogy mi lett a sorsa az egyes embereknek, feltüntették a halál okát is, valamint

¹⁰⁷⁸ B-A-Z ML IV. 810/b. 2281/1944. szám.

¹⁰⁷⁹ B-A-Z ML IV. V/174. 200/1945. szám.

¹⁰⁸⁰ B-A-Z ML V-174. 200/1945. szám.

¹⁰⁸¹ B-A-Z ML V-174. 200/1945. szám.

magukba foglalták az uratlan vagyon sorsának alakulását is. 1949 végére ezek az elhagyott javak állami tulajdonba kerültek át, amely annak az évtizedekig zajló vitának a kezdetét jelentette, hogy milyen tulajdonba tartoznak az egyes vagyonok.¹⁰⁸²

D) A személyes szabadságtól való megfosztás: a gettóba zárás és a deportálás

Az előző jogszabályokhoz nem köthető, és látszólag azoktól teljesen független a 6163/1944. számú BM titkos belügyminiszteri rendelet, amely a „Zsidók lakhelyének kijelölése” tárgyában tartalmazta a gettósítás és a deportálás szabályait. Ez a rendelet azonban inkább már a jogkorlátozó-jogfosztó rendelkezések kiteljesedését jelentette.

Ez a jogszabály tartalmazta az addig csak a köz- és a magánjog terén meghatározott korlátozások mellett a társadalom 'zsidónak' és 'nemzsidónak' minősülő tagjainak a fizikai különválasztását is a személyes szabadságuk megvonása mellett. Ennek megvalósításához újabb rendelet szabályozta a zsidók lakásának és lakhelyének kijelölését, intézkedett a „zsidó lakások” igénybevételéről. A tízezernél kisebb lélekszámú településeken a zsidók kötelesek voltak meghatározott idő alatt más községbe, illetve városba átköltözni. Máshol a csak a település meghatározott részeiben, illetve utcáiban, esetleg kijelölt házaiban lakhattak. Német és magyar „zsidótlanítási” szakértők dolgozták ki a gettósítás több szakaszban zajló menetét.¹⁰⁸³ A gettósítás általában mindennél hasonlóan zajlott.¹⁰⁸⁴

Baky László államtitkár aláírásával április 7-én érkezett meg a vármegyéhez a gettósításról szóló rendelet, melynek értelmében április 16-án megkezdődött a vidéki zsidóság gettóba tömörítése. Az embereket hajnalban gyűjtötték össze, ez a területileg illetékes erőszakos szervek, vidéken a csendőrség feladata volt. A helyi közigazgatási szervek a rendeletet – alapelveiben szó szerint – minden szinten a helyi viszonyokra alkalmazva saját utasításként adták ki.¹⁰⁸⁵

Miskolcon a zsidó lakosság pontos számbavétele nem történt meg, a belügyminiszteri államtitkárnak elküldött jelentésben a polgármester 14-15 ezer főről írt.¹⁰⁸⁶ A borsodi járásokban és településenként 1944. május 5-ére készültek el a 'zsidó' összeírások M. Gyula alispán utasítására.¹⁰⁸⁷ F. Mór, a miskolci zsidó hitközség elnöke 1944. május 1-jén kelt levelében a polgármestertől „tízezer miskolci zsidó lélek” megmentéséért kö-

¹⁰⁸² A jogfosztással elvett vagyonok sorsáról bővebben lásd: SÁGVÁRI, 2002.; BOTOS, 2011.; KÁDÁR-VÁGI, 2005.; KÁDÁR-VÁGI, 2001.; SOÓS, 2009.

¹⁰⁸³ Eszerint a falusi és kisvárosi zsidókat kellett először összegyűjteni, és a zsinagógákban elhelyezni, majd ezt követően őket a szomszédos nagyobb városban, főleg a járási székhelyen lévő gettóba kellett szállítani, végül pedig a megfelelő vasúti eszközökkel rendelkező központban kellett őket összegyűjteni, ahonnan gyorsan el lehetett őket szállítani. BRAHAM, 2003. 99. p.

¹⁰⁸⁴ HOSSZÚ, 2002. 278. p. Lásd még: COLE, 2003.73-80. pp.

¹⁰⁸⁵ A gettósításról lásd: COLE, 2003. 73-80. p.; BRAHAM-MILLER, 1998. 36-43. p.

¹⁰⁸⁶ SZABÓ, 2011. 83. p.

¹⁰⁸⁷ 9236/ai. számú alispáni rendelet. DOBROSSY, 1994. 47. p.

nyörgött.¹⁰⁸⁸ Májusban került sor az alispán és a főszolgabírók közötti tárgyalásra, amelynek következményeként a vármegye hét járási székhelyén, és Szendrőn hoztak létre gettókat néhány nap leforgása alatt, működtetésükre a főszolgabírák a Zsidó Tanács kijelölt vezetőivel határozatba foglalt tervet készítettek. A borsodi járásokban és településeken tehát 1944. május 5-ére készültek el a 'zsidó' összeírások M. Gyula alispán utasítására. Ezek szerint Borsodban, Miskolc kivételével, 6360 izraelita élt.¹⁰⁸⁹ A koncentrációt az alispánnal együttműködő csendőrparancsnokság és a járási csendőrőrök végezték.

Sz. László, Miskolc polgármestere 1944. április 26-án írta elő a 'zsidónak' minősülő személyek lakóhelyének és bérelt lakásuknak a bejelentését, amely a gettóba zárás kezdetét jelentette.¹⁰⁹⁰ A gettósításra vonatkozó szabályokat tartalmazó polgármesteri utasítás május 9-én készült el.¹⁰⁹¹ A gettót az egykori Arany János, Csizmadia, Jósika, Kőműves, Rákosi Jenő, Vörösmarty, Asztalos, Esztergályos, Kalapos, Lakatos, Rostás, Vilma, Bádogos, Kárpitos, Mészáros, Szatócs, Ács, Bors vezér, Gubacs, Kovács, Hadirokkantak, Molnár, Zöldfa, Bognár, Cukrász és Kölcsey utcákban kellett létrehozni. A városnak ebben a részében mintegy 1200 zsidó család lakott, akik közé mintegy 60 lakásba 10 ezer embert zártak.¹⁰⁹² A gettóba zárás május 20-án ért véget, és ezt követően Tasnádi Antal főkapitány-helyettes utasítást adott ki, amelyben elrendelte a gettó lezárását.¹⁰⁹³ A lezárt gettót csak kivételes esetben és engedéllyel lehetett elhagyni.¹⁰⁹⁴ A Zsidó Tanács május végén keletkezett feljegyzése a következőket tartalmazta ezzel kapcsolatban: „Miskolcon a zsidókat zárt területről a város és a diósgyőri vasgyár közt levő textilgyár területére vitték ütlegetések közt. A bántalmazásokba T. Márk ny. kúriai bíró, K. Sándor százados és egy Hofbauer nevű kereskedő behalt.”¹⁰⁹⁵ Hasonló tartalmú jelentést közölt Vihar Béla is: „Miskolc: A zsidókat a gettóból a téglagyárba szállították. – A csendőrök, akik az elrejtett vagyonok után kutattak, több embert vallatás közben agyonverték.”¹⁰⁹⁶ A belügyminiszteri rendelet és a helyi szintű közigazgatási szervek által kiadott alacsonyabb szintű jogforrások végrehajtásában a miskolci Zsidó Tanács is részt vett. A Zsidó Tanács

¹⁰⁸⁸ SZABÓ, 2011. 83. p.

¹⁰⁸⁹ 9236/ai. számú alispáni rendelet.

¹⁰⁹⁰ CSÍKI, 2004. 153-154. pp.

¹⁰⁹¹ A gettót az egykori Arany János, Csizmadia, Jósika, Kőműves, Rákosi Jenő, Vörösmarty, Asztalos, Esztergályos, Kalapos, Lakatos, Rostás, Vilma, Bádogos, Kárpitos, Mészáros, Szatócs, Ács, Bors vezér, Gubacs, Kovács, Hadirokkantak, Molnár, Zöldfa, Bognár, Cukrász és Kölcsey utcákban kellett létrehozni. A városnak ebben a részében mintegy 1200 zsidó család lakott, akik közé mintegy 60 lakásba 10 ezer embert zártak. CSÍKI, 2004. 154. p.

¹⁰⁹² CSÍKI, 2004. 154. p. Lásd még: KIS, 2015.

¹⁰⁹³ CSÍKI, 2004. 154. p. A Zsidó Tanács május végén keletkezett feljegyzése a következőket tartalmazta ezzel kapcsolatban: „Miskolcon a zsidókat zárt területről a város és a diósgyőri vasgyár közt levő textilgyár területére vitték ütlegetések közt. A bántalmazásokba Tyrnauer Márk ny. kúriai bíró, Klein Sándor százados és egy Hofbauer nevű kereskedő behalt.” MUNKÁCSI, 1947. 113. p.

¹⁰⁹⁴ CSÍKI, 2004. 154. p.

¹⁰⁹⁵ MUNKÁCSI, 1947. 113. p.

¹⁰⁹⁶ VIHAR, 1945. 50. p.

április elején alakult, élére F. Mór építész mérnök került.¹⁰⁹⁷ 1944. június 6-án az alispán „szigorúan bizalmas” jelzővel ellátott utasításában a gettóból való elszállítással kapcsolatos elveket fogalmazott meg. Ez a dokumentum is jól példázza a helyi szintű végrehajtási utasítások jellegét és jelentőségét. Megtiltotta az alispán a vegyes házasság esetén a családok táborokba szállítását, és elrendelte a hazabocsátásukat „eredeti” lakhelyükre. A vegyes házasság fogalma a következőképpen hangzott az utasítás szerint: „Ha az egyik házastárs őskeresztény, a másik pedig csillag viselésére kötelezett, és ha a gyermekek is keresztények... táborba szállítani tilos, gettóból is hazabocsátandók... Ha a vegyes házasságból származó gyermekek zsidók, a család további rendelkezésig táborba nem szállítható, hanem gettóban hagyandó. Ha a vegyes házasságból gyermek nem származott s az egyik házastárs csillag viselésére kötelezett szintén a gettóban hagyandó.”¹⁰⁹⁸ A „kivételes elbánásra” irányuló kérelmeket nagyrészt elutasították. Sajnos pontos adatok, névsorok nem állnak rendelkezésre a városi gettóról, így nem tudjuk pontosan, hogy hány embert érintett Miskolcon a személyes szabadságtól való megfosztás.¹⁰⁹⁹

A mezőcsáti járás főszolgabírája 1944. május 3-án küldte el jelentését az alispánnak. A jelentés mely szerint a járás területén ekkor 247 zsidócsalád élt 892 lélekszámmal. A legtöbb 'zsidó' a járás székhelyén, Mezőcsáton élt. Összesen 506 ember, 116 család. Ráv Slomo Paszternák szerint a mezőcsáti izraelita hitközség történetéről viszonylag kevés adat maradt fenn. A hitközség kb. 1800 körül jött létre, és a népesebb hitközségek közé tartozott, amelyre utal az is, hogy több, a hit gyakorlásához szükséges intézménnyel is rendelkezett: Chevra Kadisa, Misnajt, elemi iskola, Talmud - Tóra.).¹¹⁰⁰ Az összeírás a „kényszerlakhelyük kijelölésének” alapjául szolgált. Az utasításnak eleget téve P. László, a mezőcsáti járás főszolgabírája 1944. május 16-án a 2684/1944. számú határozatában rendelte el a 'zsidók' gettóba zárását. Ez az irat részletesen tartalmazza a gettósítás menetét és az azzal kapcsolatos egyéb teendőket. A mezőcsáti, tiszakeszi, ároktői, tiszabábolnai, tiszadorogmai, tiszatarjáni, igrici és hejőpapi zsidóknak május 19-ig kellett beköltözniük a gettóba, amelyet a hitközségi épületek, továbbá izraelita ingatlanok igénybevételével a Munkácsi¹¹⁰¹ és a Muhi utcában jelöltek ki a számukra. A területen lakó keresztény családoknak ki kellett költözniük a falu más részébe. A gettó lakóival nem volt szabad érintkezniük. Rendkívül gyorsan, május 20-ig a járás összes többi településének zsidó lakosa is köteles volt beköltözni a gettóba. Minden olyan zsidót be kellett szállítani, akinek a sárga csillag viselését előírták. A gettó parancsnokának a tanács elnökét, K. Jenőt jelölte ki a főszolgabíró. A parancsnok segítőtje a tanács volt. A parancsnok egyik feladata volt az, hogy minden beköltöző családtól az engedélyezett 3000 pengőből arányosan beszedje azt az összeget, amit a főszolgabíró számlájára kellett a gettó lakóinak befizetniük. Ez az összeg 10 000 pengő volt, „közkiadások céljaira átmeneti számlám javára” fizették be. A rendelet értelmében a zsidóknak ellátásukról

¹⁰⁹⁷ CSIKI, 2004. 3. szám. 154. p.

¹⁰⁹⁸ B-A-Z ML IV. 802/b. 550/1944. szám.

¹⁰⁹⁹ SZABÓ, 2011. 86. p.

¹¹⁰⁰ PASZTERNÁK, 1970. 67. p.

¹¹⁰¹ Érdemes megjegyezni, hogy ez itt tévesen szerepel, mert ez nem a Munkácsi, hanem a Mohácsi utca volt.

maguknak kellett gondoskodniuk. A tanács köteles volt ellenőrizni, hogy a fejadagon túl senki ne fogyaszthasson élelmiszert. A főszolgabíró engedélyezte a gettó betegei és a gyermekek számára biztosítandó tejmennyiséghez nyolc darab (mezőcsáti zsidók tulajdonát képező) tehén tartását, de a takarmányról is a gettó lakóinak kellett gondoskodniuk. Meghatározta az utasítás, hogy 1,5 négyzetméter férőhely jusson egy személynek. Megszabta azt is, hogy mit vihetnek a zsidók a gettóba. Szigorúan megkövetelte a cenzúrát levélíráskor, megtiltotta a táviratozást és a telefonálást, a csomagküldést főszolgabírói engedélyhez kötötte. A gettóba szállított zsidók elhelyezését részletesen taglalta az utasítás. Kimondta, hogy szobaparancsnokokat kell választani, ők tartják fenn a rendet. A szobákban lakónévsort kellett kifüggeszteni. A főszolgabíró elrendelte továbbá mindkét utcában egy 4 főből és 1 parancsnokból álló állandó jellegű őrség megszervezését. A gettó orvosa Dr. K. Izidor volt. Meghatározta a parancsnok, illetve a tanács azon jogát, hogy a gettó területén büntethessen is. Intézkedett a rendelet a gettóba szállítottak visszamaradt vagyonának gondozásáról és őrzéséről. Kimondta, hogy az elhagyott zsidólakásokba a gettó területéről kiköltözött keresztények, illetve a légitámadások károsultjai költözhetnek be.¹¹⁰² 1944 áprilisában a zsidóellenes hadjárat vezetőiből álló küldöttség kereste fel a térség – Északkelet-Magyarország – nagyobb gettóit.¹¹⁰³ Az útról Endre László készített jelentést, amit május elején küldött el a belügyminiszternek. Endre László, ebben kifejtette, hogy „mindent rendben talált”. Hangsúlyozta, hogy „a vidéki gettók valóságos szanatóriumok. A zsidók végre szabad levegőn vannak, s egészségesebb módon élnek, mint azelőtt”. Jaross Andor belügyminiszter elküldte ezt a jelentést Horthy Miklósnak, aki állítólag teljes mértékben elfogadta az ott leírtakat.¹¹⁰⁴

Az edelényi járásban 1944. május 18-án keletkezett „Az edelényi járás főszolgabírájától zsidófajú egyénei részére” elnevezésű utasítás,¹¹⁰⁵ amely sokkal részletesebb, és bizonyos tekintetben emberségesebb szabályokat tartalmazott, mint a mezőcsáti utasítás.¹¹⁰⁶ Először meghatározta rendeletében az edelényi főszolgabíró, hogy Edelényben az általa gettóként kijelölt helyre Szuhogy kisközség zsidósága kivételével a többi községben lakó 'zsidóknak' legkésőbb május 23-án este 8 óráig be kell vonulniuk. Szendrő községben is sor került gettó felállítására, amelynek helyét részletesen meghatározta a rendelet. A helyi Zsidó Tanács elnökének R. Henriket nevezte ki. A gettó tanácsa egy korábbi szóbeli utasítás alapján köteles volt 18-ától kezdve a 18 év feletti 'zsidó' nőket és férfiakat kirendelni, hogy a gettó üresen álló helyiségeit kitakarítsák, rendbe hozzák, hogy az megfelelő legyen az odaköltöző zsidóság számára.¹¹⁰⁷ Továbbá külön rendelkezett a határozat a gettó területén lévő lakások sorsáról is, mégpedig úgy, hogy az ott

¹¹⁰² B-A-Z ML IV. 810/b 10361/1944. szám.

¹¹⁰³ A küldöttség tagjai között volt többek között Adolf Eichmann, Endre László, Ferenczy László.

¹¹⁰⁴ BRAHAM, 2003. 106. p.

¹¹⁰⁵ B-A-Z ML IV. B. 810.b. 9236/1944. szám.

¹¹⁰⁶ Az edelényi izraelita fiókhitközség a XIX. század elején alakult meg, Szendrőtől elszakadva önálló hitközséggé vált. PASZTERNÁK, 1970. 79. p.

¹¹⁰⁷ Érdekes, hogy a mezőcsáti határozatból ilyenfajta utasítás teljesen hiányzik.

lakó 'nemzsidó' családok kötelesek voltak onnan kiköltözni. A gettó tanácsának pedig gondoskodnia kellett arról, hogy a kilakoltatott 'nemzsidó' családok részére a 'zsidók' házai meghatározott időpontra megfelelően rendelkezésre álljanak.

A mezőkeresztesi járás főszolgabírájának „Zsidók tömörítése a mezőkeresztesi járásban” címen 1944. május 17-én megjelent nyolcoldalas határozata több pontba szedve tartalmazta a gettósítás szabályait: I. Tömörítési hely, II. tömörítési hely, röviden gettó elfoglalása, III. gettó vezetése, IV. élelmezés, V. elhelyezés, VI. egészségügyi intézkedések, VII. gettó fenntartási és létesítési költségei, VIII. ingóságok, ingatlanok, földek, keretek haszonbérlete, IX. a gettó élő és holt felszerelése, X. posta, XI. jelentkezés, XII. ingóságok leltározása, XIII. szállítás, XIV. készpénz, XV. ideiglenes mentesítések, XVI. kerékpárok, motorkerékpárok beszolgáltatása, XVII. gettó elhagyása, XVIII. véghatározatom végrehajtása.¹¹⁰⁸ Előzménye a május 5-én keletkezett főszolgabírói irat – amelyen az aláírás olvashatatlan – a zsidók összeírásáról a járásban. A járásban a dokumentum szerint összesen 511 zsidó ember élt.¹¹⁰⁹ Az utasítás szerint a gettó Sz. János volt fakereskedő tulajdonában lévő fatelepen került felállításra. A járáshoz tartozó községek (Mezőkeresztes, Alsó- és Felsőábrány, Borsodgeszt, Keresztpüspöki, Mezőnagy Mihály, Mezőnyárad, Sály, Szentistván, Tibolddaróc, Kács és Vatta) 'zsidó' lakói május 24-ig kötelesek voltak beköltözni. A gettó irányításához itt is sor került egy parancsnok kinevezésére és egy öttagú zsidótanács létrehozására. A gettó parancsnoka Sz. Lajos lett. A belső rendről, a tűzifaellátásról a főszolgabíró külön határozatot hozott, legalábbis erre utalt az utasításban. A gettóba szállítással kapcsolatos költségek viselésére a mezőcsáti és az edelényi utasításban foglaltakhoz hasonlóan itt is a zsidókat kötelezte. Továbbá a gettó fenntartásának és fejlesztésének költségeit is a zsidók voltak kötelesek viselni. Rendelkezett a főszolgabíró egy 4 fős betegszoba felállításáról. Részletekbe menően írta elő a gettóba bevihető ingóságokat. Így például: maximum „...3 *rend fehérnemű, 4 pár harisnya, vagy kapca, 1-2 pár erős cipő, bakancs, vagy csizma, 6 db zsebkendő (!), 4 db törülköző, 1 db télikabát, 2 db pokróc, vagy 1 db paplan, 2 db edénytörlő, 2 db lepedő, 1 db evőkészlet, ezenkívül mosdószerke /szappan, fogkefe, fogkrém, borotvoálkozó szerek/. Tisztítószerek, ruhakefe, cipőkefe, paszta, stb...“¹¹¹⁰ „Engedélyezte” a főszolgabíró továbbá a nőknek azt is, hogy a higiénikus felszerelésüket magukkal vigyék. Külön részben határozta meg a főszolgabíró a zsidók tulajdonában lévő ingatlanok, kertek, földek haszonbérletére vonatkozó előírásokat. Kitért arra is, hogy a korábban zsidók által bérbeadott ingatlanokért a bérlőknek tilos a bérleti díjat a tulajdonosok „kezeihez” kifizetni, hanem a bérleti összeget a zsidó tulajdonos zárolt folyószámlájára kellett utalni, és erről a községi előjárásigot is értesíteni kellett. Két lovat és három fejőstehenet is engedélyezett. Tilos volt távbeszélőt használni, táviratot feladni, csomag küldeni és kapni is. A levelezéseket ellenőrizték. A levelezési címet is megadta a főszolgabíró: „mezőkeresztesi gettó, Mezőkeresztes, Borsod vármegye.” Rendelkezett a főszolgabíró az*

¹¹⁰⁸ B-A-Z ML IV/810/b. 2281/1944. szám.

¹¹⁰⁹ B-A-Z ML IV. 810/b. 9236/1944. szám.

¹¹¹⁰ B-A-Z ML IV/810/b. 2281/1944. szám.

ideiglenes mentesítésekről is. A sárga csillag viselésére kötelezett orvosok, állatorvosok és gyógyszerészek „a további intézkedésig” a lakóhelyükön maradhattak a családjukkal együtt. Továbbá zárgondnok kijelöléséig azok a zsidók is, akikre az 1600/1944. ME rendelet és annak végrehajtási rendelete, az 1077/1944. ME rendelet vonatkozott. A zárgondnokot a miskolci királyi pénzügyigazgatóság volt köteles kirendelni a zsidó vagyonának zár alá vételére. Amennyiben a zárgondnok kijelölése megtörtént, 48 órán belül kötelesek voltak a jogszabály hatálya alá tartozók a gettóba költözni. Ennek megtörténtét a községi elöljáróságok kötelesek voltak ellenőrizni. A legrészletesebb szabályozás utal arra, hogy a mezőkeresztesi főszolgabíró a belügyminiszteri rendelet szigorát túllépve és a helyi körülményeket figyelembe véve teljes mértékben megvonta a rendelet hatálya alá tartozó személyektől személyes szabadságukhoz, alapvető élet-szükségleteikhez, így az emberi méltóságukhoz való jogukat.

1944 májusában a törvényhatóságok első tisztviselőinek szóló bizalmas utasításában írta elő a belügyminiszter a gettóba zárást előíró rendelet végrehajtásával kapcsolatos költségek viselésére vonatkozó szabályokat. A gettónak kijelölt helyre való költözéssel és a 'nemzsidó' lakosok átköltöztetésével, ingóságaiak szállításával járó és egyéb költségek viselésére több utasítást is meghatározott. 'Nemzsidó' személyek esetén főszabály szerint az említett költségek az „érdekelt” személyt terhelték, de rászorultság esetén segélyben is lehetett részesíteni. A gettókra vonatkozó költségekről külön rendelet kiadására került sor.¹¹¹¹

A gettósítást a deportálások követték. Az első deportálásra május 14-én Nyíregyházán került sor, az utolsóra pedig július 9-én, Monoron.¹¹¹² A Zsidó Tanács 1944 júniusában a kormánynak címzett levelében a következőket írta: „*Tudomásunk van róla, hogy több mint 300 000 testvérünk került eddig messze idegenbe, deportációba, ahol a kemény robot testi szenvedésein túl, az elpusztulás katasztrófája leskelődik rájuk. A rendelkezésre álló adatok szerint, amelyek ez év június 6-ig szólnak, eddig 303 000 személyt deportáltak. Azóta is egyre folytatódnak a deportálások, úgyhogy a deportáltak száma a mai napig legalább 320 000-re tehető, de ennek a számnak fokozatosan további növekedése fenyeget... A már vidéki gettókba tömörített zsidók is a legszűkösebb és legprimitívebb életkörülmények közé kerültek. Egyes helyeken, a városon kívüli téglaszínbén, malomban, raktárban, gyárhelyiségben, barakk-táborban helyezték el a zsidókat, amely helyeken se víz, se WC nem volt (Győr, Székesfehérvár, Komárom, Bicske, Miskolc)...*”¹¹¹³

Míg 1944 áprilisában vidéken már a gettósítás volt folyamatban, addig a fővárosban az utazási korlátozásról szóló rendelet végrehajtása zajlott. Budapesten 1944. június

¹¹¹¹ A M. Kir. Belügyminiszter 38223/1944. III. számon kiadott utasítása a zsidók lakhelyének kijelölése stb. tárgyában kiadott 1610/1944. számú ME rendelet végrehajtásával kapcsolatos egyes költségek viseléséről. B-A-Z ML IV. 810/b. 424/1944. szám.

¹¹¹² Lévai Jenő szerint május 21-én éjfélig 29 szerelvényel 94667, május 28-án 58 vonattal 184 049 személyt deportáltak. Június 7-én befejezték a VIII., IX., és X. csendőrkerületben 275 415 személy deportálását. Majd ezt követően a II. és a VII. csendőrkerületekből, köztük Borsodból került sor a deportálásra. LÉVAI, 1946. 147. p.

¹¹¹³ MUNKÁCSI, 1947. 115. p.

15-ét követően került sor a sárga csillagos házakba való költözésre. Jaross Andor a minisztertanács június 24-i ülésén a következőképpen fogalmazott: „Hogy a zsidók hová mennek, minket végeredményben nem érdekel. Az ország érdeke, hogy a zsidók gyorsan legyenek eltávolíthatók.”¹¹¹⁴ Horthy Miklós 1944. július 7-én leállította a deportálásokat, és kinevezte Lakatos Gézát kormányfőnek.¹¹¹⁵ 1944 nyarán a Lakatos-kormány megállapodott a németekkel abban, hogy Budapestről a zsidóságot „eltávolítják”, de a deportálásokat nem folytatják. A diszkriminatív rendelkezések – így a sárga csillag viselésére és a gettóba zárásra vonatkozó rendeletek – továbbra is hatályban voltak.

Az október 15-ét megelőző időszak utolsó rendeletének kiadására 1944. szeptember 29-én került sor a zsidók üzleti árukészletének és egyes vagyontárgyainak a felhasználásáról. Ekkorra a vidéki zsidóság deportálása befejeződött. Az 1944. október 16-i nyilas hatalomátvételt követően vált totálissá a budapesti zsidóság jogfosztása. Novemberben felállították a budapesti gettót, amelybe több mint 60 ezer embert zártak, és amelyet a vidéki gettók mintájára a deportálás lebonyolítására hoztak létre. A végrehajtás nem fejeződött be, hiszen 1945. január 18-án a szovjet csapatok felszabadították a gettót.

A könyvben tárgyalt zsidótörvények – és az alacsonyabb szintű jogszabályok – segítségével a közjog és a magánjog területén megalkotott és többé-kevésbé végrehajtott jogkorlátozások végül az élethez, az emberi méltósághoz való jogot kérdőjelezték, illetve semmisítették meg.

¹¹¹⁴ Idézi: GYURGYÁK, 2001. 182. p.

¹¹¹⁵ GYURGYÁK, 2001. 185. p.

ÖSSZEZÉS

A könyvben a szakirodalom korábbi nézőpontjától eltérően – amely a zsidótörvényeket a három hatalmi ág és a szabadságjog-megvonó intézkedések rendszeréből részben kiragadva és többnyire csak annak egyes elemeit (pl. törvény-előkészítés, központi vagy helyi végrehajtás, sajtó) vizsgálta – arra törekedtem, hogy a Horthy-korszak szabadságjog-megvonó intézkedéseinek kérdését komplexitásában mutassam be és értelmezzem. Első lépésben a törvényhozás folyamatát tekintettem át, majd a központi és helyi szintű végrehajtást követtem nyomon, végül a bírósági gyakorlatot elemeztem. Kísérletet tettem a törvényhozásban kulcsszerepet játszó egyes fogalmak – mint például zsidó, nemzsidó, fajvédelem, stróman – és a jogkorlátozó törvények– közigazgatáson és a bírósági gyakorlaton keresztül – érvényesülésének a bemutatására. A vizsgálat kiterjedt az országos törvényhozástól a helyi, községi szintig.

Mindezek segítségével a szabadságjog-megvonó intézkedések vizsgálata során, amelynek keretében tehát 69 törvényt, 347 rendeletet¹¹¹⁶ és 85, a zsidótörvényekkel összefüggő pert, kúriai döntést tanulmányoztam, a következő megállapításokra jutottam:¹¹¹⁷

Elsőként, hogy a szabadságjog-megvonó intézkedések jogi alapját törvényi szinten határozták meg, azonban a törvényi felhatalmazások alapján az alacsonyabb szintű jogforrások szabályoztak számos, törvényhozási tárgykörbe tartozó kérdést, így a jogkorlátozással összefüggő tárgyköröket is. A jogforrási hierarchia teljes mértékű megbomlásáról – ahogy az a náci Németországban megtörtént – nem beszélhetünk, de a kerettörvényhozás és a rendeletek egyre inkább meghatározó szerepét az állampolgári jogegyenlőség hiányának legalizálásában a kutatás egyértelműen igazolta.

Másodszor, hogy a jogkorlátozó rendelkezések meghozatalára több, egymástól eltérő indok alapján került sor. A törvényhozás szerepének vizsgálata a tárgybeli országgyűlési vitákban elhangzott és jogtörténeti szempontból meghatározó érvek és ellenérvek megállapítására irányult. Láthattunk példát olyan jogok korlátozására, amelyek a de-

¹¹¹⁶ Ez a Rendeletek Tárában megjelent rendeleteket jelenti.

¹¹¹⁷ Arra a kérdésre a kutatás alapján nem adható pontos válasz (és ez nem is volt a könyv alapvető célja), hogy összesen hány ember érintettek a jogkorlátozó-jogfosztó rendelkezések, és ezen belül a zsidóellenes intézkedések. Maradtak fenn néhány településen a közgyűlésekből való kizárásokat, a vagyontárgyak elosztását tartalmazó listák. Azonban ezek a dokumentumok nem adnak képet arról, hogy hány embert deportáltak, hány ember halt meg, voltak-e mentesítések, ki tudott kijönni a gettóból. Ezekről ezek a listák nem szólnak. Egyedül arról, hogy maradtak fenn adatok, hogy hányan és kik haltak meg a gettóban, mert az önkormányzatoknak le kellett adniuk a temetkezési költséget. Az anyakönyvek, így a halotti, házassági és születési anyakönyvek is segítséget nyújthatnak a kérdés megválaszolásához, hiszen a települések egy része, ahol átvonultak, bevezette a munkaszolgálatosok halálát. Az 1941. évi népszámlálás során kísérletet tettek a zsidótörvények által érintett személyek számának meghatározására, azonban csak részeredmények születtek. STARK, 1995. 9. p. A legtöbb holokausztal foglalkozó mű tartalmaz kimutatásokat a veszteségek nagyságáról, köztük például Lévai Jenő, Szita Szabolcs, Karsai László, Stark Tamás is. Stark Tamás megfogalmazása szerint „... a történelmi valóság nem számszerűsíthető. Az erkölcsi katasztrófa mértéke sem.” STARK, 1995. 8. p. Az értelmiség veszteségeiről lásd még: HORÁK, 1995.

mokratikus államok jogrendszerének elfogadott és indokolt részét képezik, így például az egyesülési jog vagy a gyülekezési jog. Másrészt a háborúra való készülődés, majd a háború, mint szükséghelyzet tette indokolttá a honvédelmi törvény megalkotását 1939-ben. A harmadik csoportba sorolhatjuk a szabadságmegvonó intézkedéseknek azon részét, amely vallási, majd faji hovatartozás alapján jelölte meg a társadalom egy csoportját. A korabeli szabadságmegvonó intézkedések körében tehát a zsidótörvények meghatározó, de nem kizárólagos helyet foglaltak el.

Harmadszor rögzíthető, hogy a köztudatban is a legismertebb és a szakirodalomban is legtöbbször idézett az első négy zsidótörvényként emlegetett jogszabály, ugyanakkor ezek vizsgálatakor nem feledkezhetünk el a numerus claususról, valamint a további tizenhét törvényről sem. A vonatkozó szakirodalom zöme a jogegyenlőség megszüntetését rögzítő első zsidótörvényt tekinti a szabályozás fundamentumának. E felfogás szerint az ezt követő jogszabályok „csak” kiegészítései, novellái voltak annak. Ez azonban könnyen cáfolható, hiszen a második zsidótörvény rendelkezései – ahogy láttuk – önmagukban is jól alkalmazhatóak voltak. Ezért inkább ez a jogszabály tekinthető alapvetőnek, mert ez adott ’zsidó’ fogalmat, ezzel vált teljes mértékűvé a társadalom teljes jogú és korlátozott jogokkal rendelkező csoportokra való tagolása. Ugyanakkor a ’zsidó’ fogalma 1939-et követően a törvények alapján tovább bővült, változott. A második zsidótörvény hatására kezdődött el a származás igazolásának folyamata, ezzel vált teljesen követhetlenné és bizonytalanná az asszimilálódott, tehát olyan emberek sorsa is, akiknek talán tudomásuk sem volt zsidó származásukról.

Az országgyűlés szerepének vizsgálatakor is arra a következtetésre juthattunk, hogy talán a legélesebb vita a második zsidótörvény körül folyt. A vita keretén belül merült fel a jogkorlátozás alapvető kérdéseinek jelentős része. A heves nézetütközést kiváltó témák között szerepelt a zsidóság „fajisága”, a gazdasági „örségváltás”, az a jogi kérdés, hogy a magántulajdon szentsége elvének a megtámadása veszélyes példát jelent-e, továbbá a százalékok köre, hiszen alapvetően numerus nullust állapított meg a jogszabályt.¹¹¹⁸ Alapvetőnek nevezhetjük a harmadik zsidótörvényt is, hiszen ez a fajvédelmi jogszabály a magyar jogtörténetben. Ez a törvény már a magánjogi korlátozásokat tartalmazta, egyben az emberi magánszférába való állami beavatkozás drasztikus megnyilvánulása volt. Az 1946. évi XXV. törvénycikk, amely a zsidóüldözés elítéléséről szólt, 1941-et határozta meg fordulópontnak „a nemzetiszocialista irányú magyarországi jogalkotásban.”

A negyedik zsidótörvény pedig azért emelhető ki a többi szabály közül, mert a magántulajdon szentsége elvének a megszüntetését rögzítette. Ez a négy törvény ugyanakkor szorosan össze is függött egymással. Nem tartozott a négy „nagy” zsidótörvény közé az izraelita hitfelekezet jogállását szabályozó jogszabály, ugyanakkor ez is jelentősnek tekinthető, hiszen azzal, hogy az izraelita hitfelekezetet elismert felekezetté nyilvánította a jogalkotó, tulajdonképpen egy vallásról mondott ítéletet.

¹¹¹⁸ K. FARKAS, 2010. 197. p.

Negyedik megállapítás, hogy az 1938 és 1944 közötti rendeletek teremtettek kapcsolatot az állami törvények és a helyi szintű jogszabályok között, hiszen a helyi szervekre vonatkozó konkrét utasításokat, az eljárások egyes fázisait, a szükséges formanyomtatványok mintáit a rendeletek tartalmazták. A végrehajtás vizsgálatának ezért döntő részét képezték a törvényekhez kapcsolódó, azokat kiegészítő, de legtöbbször pontosító, részletező rendeletek.

A törvényhatósági rendelkezések – gyakran messze túllépve az országos rendeleteket – szabályozták a helyi viszonyokat. Többször volt példa arra, hogy belügyminiszteri rendelet vonatta vissza a helyi hatóság rendeletét, mert jogsértőnek találta azt. Törvényhatósági rendelet alapján került sor élelmiszerjegyek, zsírjegyek elvételére arra hivatkozással, hogy a vallásuk miatt nem fogyaszthatták azt az élelmiszert. Helyi rendeletekkel tiltották ki a keresztény vallási ünnepekről a zsidó kereskedőket. A rendeleteket, miniszteri utasításokat, ezek sorszámával és saját számmal ellátott alispáni leiratokat, majd a körjegyzői utasításokat több lépcsőben ellenőrizték. A végrehajtás részleteit a minisztériumok megyei szakszervei állították össze, a rendeleteket a főispánok kapták meg, és ők voltak azok, akik hivatalból értesítették a csendőrséget, a rendőrséget, a helyi képviselői szerveket és bizottságokat. Az alispánok a Belügyminisztériumtól kapták meg a miniszterelnöki rendeleteket a végrehajtási utasítással együtt. Ők ezeket önálló alispáni körlevelek vagy utasítások formájában közölték a helyi közigazgatással. Országos szintű következtetést a helyi közigazgatásnak a jogkorlátozás végrehajtásában betöltött szerepéről nem tudunk levonni, de a választott megyét vizsgálva megállapítható, hogy a helyi közigazgatás több esetben gyorsította a törvényekbe foglalt diszkriminatív folyamatot.

Az ötödik megállapítás a bírósági, elsősorban a kúriai joggyakorlatot érinti. A jogszolgáltató szervek – különös tekintettel a Kúria – abban a tekintetben lassították a törvények által megalapozott diszkriminációs folyamatot, hogy ragaszkodva a törvény betűjéhez, számos esetben a 'zsidónak' minősülő személynek adtak igazat, megítéltek például a jogkorlátozó törvények miatt elmaradt nyereséget, nyugdíjat, fizetést. A büntetőjog körében pedig több perben mentették fel a strómansággal vagy fajgyalázással vádolt embereket. Gyakorlatilag ezekben az esetekben a Kúria védte meg a jogkorlátozás hatálya alá eső személyeket. Másrészt viszont a bíróságok abban a tekintetben mindenképpen gyorsították ezt a diszkriminatív folyamatot, hogy lehetővé vált kizárni valakit egy adott kereskedelmi társaságból, érvényteleníteni a házasságát, megfosztani vagyonától, esetleg börtönbüntetésre ítélni arra hivatkozással, hogy a zsidótörvények értelmében zsidónak minősült, és ezt az egyébként törvények adta lehetőséget a Kúria ítéleteiben megerősítette. A kúriai gyakorlat vizsgálata ad egy – ha nem is teljes – képet a jogkorlátozás gyakorlati működéséről, hiszen jelentős számú és új típusú perben kellett állást foglalnia, másrészt a jogkorlátozó rendelkezéseket értelmeznie kellett. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom szerepe mellett nem elhanyagolható tehát az igazságszolgáltatás közreműködése sem, hiszen a három hatalmi ág együttes tevékenységével valósultak meg a legális, tehát a törvény által megállapított szabad-ságmegvonó intézkedések.

A jogszabályokat vizsgálva *hatodikként* rögzíthetjük azt is, hogy míg az eddigi szakirodalom által vázolt képen éles határvonal húzódik a német megszállás előtti és utáni időszak között, addig a kutatás során világossá vált, hogy a jogfolytonosság tekintetében a különbség a két időszak között meglehetősen csekély, jogtörténeti szempontból jóval élesebb a kontraszt a nyilas uralom előtti és utáni időszak között.

A könyvben hatalmi ágak szerepének vizsgálatával rajzolódik ki egy többé-kevésbé átfogó kép arról, hogy mit jelentett a szabadságjogok megvonása elméleti és gyakorlati síkon a Horthy-korszakban.

IRODALOMJEGYZÉK

- ABA-VÁZSONYI = Aba Sándor-Vázsonyi Miklós: *Hova és hogyan lehet kivándorolni?* Budapest, 1939.
- ADMETO, 1931. = Admeto Géza: *A numerus clausus angol vonatkozásai*. Jogtudományi Közlöny. 66. évfolyam. 22. szám. 1931. 197-198. pp.
- ALFÖLDY-SZENTMIKLÓSI, 1942. = Alföldy Dezső-Szentmiklósi István: *A házassági per kézikönyve. A legújabb jogszabályokkal és bírói gyakorlattal kiegészített III. kiadás*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1942.
- ALY-GERLACH, 2005. = Aly Götz-Christian Gerlach: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945*. Noran Könyvek. Budapest, 2005.
- ANGYAL, 1928. = Angyal Pál: *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. III. tc*. Athenaeum. Budapest, 1928.
- ANGYAL, 1931. = Angyal Pál: *Izgatás. Magánosok elleni erőszak. Választójog büntetőjogi védelme. Vallás elleni bűncselekmények*. Athenaeum. Budapest, 1931.
- ANGYAL, 1937. = Angyal Pál: *A szemérem elleni bűntettek és vétségek. A magyar büntetőjog kézikönyve. 14.* Budapest, 1937.
- ANGYAL, 1938. = Angyal Pál: *Fajvédelem és büntetőjog*. Attila Nyomda Rt. Budapest, 1938.
- ANGYAL, 1941. = Angyal Pál: *A magyar anyagi büntetőjog hatályos szabályai*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1941.
- ANGYAL, 1943. = Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve. 9. kiadás. 2. kötet*. Budapest, 1943.
- BABOCSAY, 1940. = Babocsay Sándor: *Kereskedők és iparosok útmutatója a II. zsidótörvény végrehajtása tárgyában*. Fémes Ny. Budapest, 1940.
- BALÁS P.-HELLER-SZEMÉLYI-SZÉKELY-TÚRY, 1941. = Balás P. Elemér-Heller Erik-Személyi Kálmán-Székely István-Túry Sándor: *A magyar jog fejlődése a Trianont követő húsz év alatt*. Kolozsvár, 1941.
- BÁNKI, 2000. = Bánki Dezső: *Megjegyzések az emberi jog kifejezés értelmezéséhez*. Fundamentum. 2000. 3. szám. 33-42. pp.
- BARABÁS, 1958. = Barabás Alice: *A képviselőház fasizálódásának egyes jogi jelenségei a Horthy-korszakban*. In: *Tanulmányok A Horthy-korszak államáról és jogáról*. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest, 1958. 44-60. pp.
- BARTA, 1990. = Barta Róbert: *A numerus clausus és a baloldali magyar zsidó politikai közvélemény*. Sic itur ad astra. 4. évfolyam 1-2. (6-7). szám. 1990. 8-32. pp.
- BATÓ, 2011. = Bató Szilvia: *Dogmatikai indikátorok a tett- és tettes-büntetőjog elhatárolására*. Jogtudományi Közlöny. 66. évfolyam. 2011. 9. szám. 429-434. pp.

- BAUER, 1982. = Yehuda Bauer: *A History of the Holocaust*. Franklin Watts. New York, 1982.
- BAUER, 1994. = Yehuda Bauer: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations 1933-1944*. Yale University Press. 1994.
- BELÜGYI KÖZLÖNY. 1938-1944.
- BENÁRD-KARCSAY, 1942. = Benárd Aurél-Karcsay László: *A német közszolgálati jog*. Budapest, 1942.
- BENEDEK, 1941. = Benedek László: *Állásfoglalás a házassági törvény kiegészítéséről és módosításáról szóló törvényjavaslat tárgyában*. Epol. Budapest, 1941.
- BENOSCHOFKY - KARSAI, 1967. = Benoschofsky Ilona - Karsai Elek: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*. III. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. Budapest, 1967.
- BENOSCHOFKY-KARSAI, 1958. = Benoschofsky Ilona-Karsai Elek: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*. I. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. Budapest, 1958.
- BENOSCHOFKY-KARSAI, 1960. = Benoschofsky Ilona-Karsai Elek: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*. II. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. Budapest, 1960.
- BÉNYEI, 1984. = Béneyei József: *Magyar írók perei*. Kozmosz Könyvek. Budapest, 1984.
- BETHLEN, 1925. = Bethlen Pál (szerk.): *Numerus clausus. A magyar zsidóság almanachja*. Budapest, 1925.
- BIBÓ, 1986. = Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1945-1949*. Magvető Kiadó. Budapest, 1986.
- BIBÓ, 1994. = Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. Katalizátor Iroda, Budapest, 1994.
- BODA-VINCENTI, 1942. = Boda Gyula-Vincenti Gusztáv: *A Jogi Hírlap Döntvénytára. Magánjog. 1938*. Budapest, 1942.
- BODA-VINCENTI, 1942./A. = Boda Gyula- Vincenti Gusztáv: *A Jogi Hírlap Döntvénytára. Magánjog. 1939. IX. 1.-1942. IX. 1*. Budapest, 1942.
- BÓDI, 2005. = Bódi Stefánia: *Az egyesülési, gyülekezési és petíciós jog magyarországi szabályozásának a története*. Collega. Szakmai folyóirat joghallgatók számára. IX. évfolyam. 1. szám. 2005. 5-12. pp.
- BÓDI, 2005/A. = Bódi Stefánia: *Az emberi jogok fogalmának kialakulása és jelentés-tartalmának változása*. Kard és toll. Válogatás a hadtudomány doktoranduszainak tanulmányaiból. 2005/2. szám. 71-80. pp.
- BÓDI, 2011. = Bódi Stefánia: *A gyülekezési jog hazai szabályozásának története és dilemmái*. Magyar Jog. 2011. 1. szám. 527-536. pp.
- BOLGÁR, 2015. = Mítoszok a zsidó jólétről-a Horthy-kori statisztikákról a mai magyar történetírásig. In: *Múltunk* 60. 2015. 4. szám. 112-163. pp.
- BÓNIS, 1954. = Bónis György: *Hajnóczy József*. Budapest, 1954.

- BOROS, 2006. = Boros Zsuzsanna: *Parlamenti viták a Horthy-korszakban*. I-II. kötet. Rejtjel Kiadó. Budapest. 2006.
- BORSOS-SZABOLCSKA, 1941. = Borsos Endre-Szabolcska Mihály: *A m. kir. közigazgatási bíróság általános közigazgatási osztálya érvényben lévő döntvényeinek és jogegységi megállapodásainak és elvi határozatainak gyűjteménye 1938-1941*. IV. kötet. A szerzők kiadása. 1941.
- BOSNYÁK, 1941. = Bosnyák Zoltán: *A harmadik zsidótörvény és a házasság*. Stádium. Budapest, 1941.
- BOTH, 1956. = Both Ödön: *Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte*. Szeged, 1956.
- BOTOS, 2011. = Botos János: *Ez a kifosztás lesz a végső? Az 1938-1945 között elkobzott magyar zsidó vagyon értéke*. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő, 2011.
- BOTOS, 2015=Botos János: *A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938-1949*. Budapest, 2015.
- BOTZENHART, 1993. = Manfred Botzenhart: *Deutsche Verfassungsgeschichte 1806-1949*. W. Kohlhammer GmbH. Stuttgart, 1993.
- BÖLÖNY, 1942. = Bölöny József: *Magyar közjog*. I. kötet. Budapest, 1942.
- BÖLÖNY, 1942./A. = Bölöny József: *A magyar közjog időszerű kérdései*. Gergely R. Könyvkereskedése. Budapest, 1942.
- BRAHAM, 1994. = Randolph L. Braham: *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*. Columbia University Press. New York, 1994.
- BRAHAM, 2001. = Randolph L. Braham: *The holocaust in Hungary 1984-2000. A selected and annotated bibliography*. Columbia University Press. New York, 2001.
- BRAHAM, 2003. = Randolph L. Braham: *A népirtás politikája. A holokausz Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 2003.
- BRAHAM, 2007. = Randolph L. Braham (szerk.): *A magyarországi holokausz földrajzi enciklopédiája*. 1-3 köt. Park Kiadó. Budapest, 2007.
- BRAHAM, 2010. = Randolph L. Braham: *A magyarországi holokausz bibliográfiája* 1-2. kötet. Park Könyvkiadó. Budapest, 2010.
- BRAHAM, 2010./A. = Randolph L. Braham: *Magyar, német és zsidó számítások és elszámítások a holokausz utolsó szakaszában*. Múlt és jövő. 2010. 21. évfolyam. 2. szám. 42-47. pp.
- BRAHAM-CHAMBERLIN, 2006. = Randolph L. Braham-Brewster S. Chamberlin: *The Holocaust in Hungary: Sixty Years Later*. Columbia University Press, 2006.
- BRAHAM-CSÍKI, 2003. = Randolph L. Braham-Csíki Tamás: *A magyarországi holokausz földrajzi enciklopédiája*. Borsod vármegye. New York 2003.
- BRAHAM-MILLER, 1998 = Randolph L. Braham-Scott Miller: *The Nazis' last victims. The holocaust in Hungary*. United States Holocaust Memorial Museum. Wayne State University Press, 1998.
- BUDAPESTI KÖZLÖNY. 1939. szeptember 2.
- BUZINKAY, 1993. = Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Haza és Haladás Alapítvány. Budapest, 1993.

- BÜNTETŐ JOG TÁRA. A Magyar Jogi Szemle Melléklapja. Főszerkesztő: dr. Degré Miklós, szerkesztő: dr. Zehery Lajos. 1938-1944.
- BÜNTETŐJOGI HATÁROZATOK TÁRA. 7. kötet. Budapest, 1927.
- CARPS, 1993. = Matatias Carp: *Holocaust Romániában. 1940-1944*. Primor Kiadó. 1993.
- COLE, 2003. = Tim Cole: *Holocaust city. The making of a Jewish Ghetto*. New York, 2003.
- COLE, 2011. = Tim Cole: *Traces of the Holocaust. Journeying in end out of the Ghettos*. Continuumbooks, 2011.
- CSEKEY, 1920. = Csekey István: *A kormányzó és jogköre*. Magyar Jogi Szemle. 1920.
- CSEKEY, 1941. = Csekey István: *Magyar alkotmányjog*. Kolozsvár, 1941.
- CSÍKI, 1995. = Csíki Tamás: *Zsedényi Béla liberalizmusának alakulása, problémái*. In: Tanulmányok Zsedényi Béla születésének 100. évfordulója tiszteletére. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1995. 33-44. pp.
- CSÍKI, 2004. = Csíki Tamás: *A holocaust Borsod vármegyében*. Új holnap: irodalmi, művészeti, társadalmi folyóirat. 49. évfolyam. 3. szám. 2004. 3. szám. 149-158. pp.
- CSIKY, 1939. = Csíky János: *Mit kell tudni minden kereszténynek, zsidónak a zsidó jogról?* A Jogi Hírlap kiadása. Budapest, 1939.
- CSIKY, 1941. = Csíky János: *A fajvédelmi törvény és végrehajtási rendeletei*. Grill Könyvkiadó. Budapest, 1941.
- CSIKY, 1941./A. = Csíky János: *Zsidó alkalmazottakra és elbocsátásukkor járó illetményekre vonatkozó jogszabályok a kormánybiztos joggyakorlatával, zsidókra vonatkozó erdélyi jogszabályok, nemzsidó magánalkalmazottak illetményeinek szabályozása*. Grill Könyvkiadó. Budapest, 1941.
- CSIZMADIA, 1954. = Csizmadia Andor: *Hajnóczy József*. Természet és társadalom. Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata. 113. évfolyam. 9. szám. 1954. 546-549. pp.
- CSIZMADIA, 1966. = Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966.
- CSIZMADIA, 1972. = Csizmadia Andor: *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1972.
- CSIZMADIA-KOVÁCS-ASZTALOS, 1998. = Csizmadia Andor-Kovács Kálmán-Asztalos László: *Magyar állam és jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.
- CSÓSZ, 2000 = Csósz László: *„Keresztény polgári érdekeke sérelme nélkül”: Gettósítás Szolnokon 1944-ben*. In: Századok, 2000. 34. évfolyam. 3. szám. 633-679. pp.
- CSÓSZ, 2005. = Csósz László: *Földreform és fajvédelem. A negyedik zsidótörvény végrehajtása*. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokausz Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó. Budapest, 2005. 176-192. pp.

- CSÓSZ, 2010. = Csósz László: *Földreform és fajvédelem. A negyedik zsidótörvény végrehajtása*. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokausz Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó, 2005. 176-192. pp.
- DAWIDOWICZ, 2000. = Lucy Dawidowicz: *Háború a zsidók ellen*. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest, 2000.
- DEÁK, 2003. = Deák István: *Hitler Európája. Tanulmányok*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 2003.
- DEGRÉ-VÁRADY-BRENNER = Degré Alajos-Várady-Brenner (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1938. évi törvények*. Franklin Kiadó. Budapest, 1939.
- DÉMY, 1942. = Démy Gergő Mihály: *Jogi ismeretek*. Budapest, 1942.
- DOBROSSY, 1994. = Dobrossy István (szerk.): *Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárból I-II*. Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ. Budapest, 1994.
- DON, 1986. = Yehuda Don: *The Economic Effect of Antisemitic Discrimination: Hungarian Anti-Jewish Legislation, 1938-1944*. In: *Jewish Social Studies*. Vol. 48. No.1. Winter, 1986. 63-82. p. <http://www.jstor.org/pss/4467318>. A letöltés ideje: 2010. november 5.
- ECKHART, 1946. = Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány-és jogtörténet*. Budapest, 1946.
- EGRESSY, 2000. = Egressy Gergely: *Történelmi szükségszerűség vagy az első lépés a holokausz felé vezető úton?* Valóság, 43. évfolyam 11. szám. 2000. 71-80. p.
- EGYED, 1926. = Egyed István: *Mai közjogi berendezések*. Franklin Kiadó. Budapest, 1926.
- EGYED, 1938. = Egyed István: *Hűség az alkotmányhoz*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1938.
- EGYED, 1940. = Egyed István: *Az új honvédelmi törvény*. Attila Nyomda. Budapest, 1940.
- EGYED, 1943. = Egyed István: *A sajtószabadság fogalma*. Magyar Sajtótudományi Társaság. Budapest, 1943.
- EGYHÁZ ÉS TÁRSADALOM, 1939. = *Egyház és társadalom a II. zsidótörvény javaslatáról. Egyházfők, tudósok, államférfiak, közírók és testületek megnyilatkozásai*. Periszkóp Kiadás. 1939.
- EISENHARDT, 1999. = Ulrich Eisenhardt: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Verlag C. H. Beck. München, 1999.
- ERÉNYI, 1994. = Erényi Tibor: *Zsidók és a magyar politikai élet*. Múltunk. Politikatörténeti folyóirat. XXXIX. évfolyam. 4. szám. 1994. Budapest, 3-30. p.
- FÁBIÁN, 2019. = Fábrián Máté: *Borbály-Maczky Emil (1887-1945). Politikai életrajz*. PhD-értekezés, Eger, 2019.
- FALUHELYI, 1926. = Faluhelyi Ferenc: *Magyarország közjoga*. I. kötet. Pécs, 1926.
- FEHÉRVÁRY, 1942. = Fehérváry Jenő: *Magyar magánjog kistükre*. Barkóczy László Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1942.
- FERDINÁNDY, 1920. = Ferdinándy Géza: *A királyválasztás joga*. Budapest, 1920.

- FISCH, 1947. = Fisch Henrik (szerk.): *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei a zsidókérdésben*. Szerzői magánkiadás. Budapest, 1947.
- FORRAI, 1939. = Forrai Sándor: *Az új zsidótörvény végrehajtási utasításának magyararázata*. 1939.
- FORTSCHER-PIEROTH, 1997. = Werner Fortscher-Bodo Pieroth: *Verfassungsgeschichte*. C. H. Beck's Verlagsbuchhandlung. München, 1997.
- FRIEDLÄNDER, 2009. = Saul Friedländer: *Nazi Germany and the Jews, 1933-1939*. Harper Perennial. New York, 2009.
- FÜLEI-SZÁNTÓ, 1944. = Fülei-Szántó Endre: *Magyar Magánjog*. Jegyzet. Budapest, 1944.
- GÁBOR, 1925. = Gábor Gyula: *A numerus clausus és a zsidó egyetem*. Jogállam. Jog és Államtudományi Szemle. 24. évfolyam. 3. szám. 1925. 136. p.
- GALÁNTAI, 1981. = Galántai József: *J: A háborús állam. A „kivételes hatalom” kodifikálása és alkalmazása 1914-1916-ban*. In: Pölöskei Ferenc-Ránki György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*. Tanulmánykötet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1981. 140-161. pp.
- GALLIA, 1946. = Gallia Béla: *A munkajog utolsó huszonöt éve*. Jogtudományi Közlöny. I. évfolyam. 5-6. szám. 1946. 74. p.
- GANTNER, 2008. = Gantner Péter: *Egy elfelejtett államfő: Zsedényi Béla életpályája*. IAT. Budapest, 2008.
- GÁSPÁR, 1939. = Gáspár Zoltán: *„A vallás magánügy”*. Századunk. Társadalomtudományi Szemle. 14. évfolyam. 1939. 176-179. pp.
- GAZDASÁGI JOG TÁRA. Szerkesztő: Kőházi Endre. Budapest, 1943-1944.
- GAZDASÁGI JOG. Főszerkesztő: Kuncz Ödön. I. évfolyam. 1940.; II. évfolyam. 1941.
- GAZSI, 1972. = Gazsi József: *Politikai megkülönböztetés a Horthy-hadseregben 1919-1945*. Hadtörténelmi Közlemények. 19. évfolyam. Budapest, 1972. 505-546. pp.
- GÉBER, 1939. = Géber Rezső Ádám: *Az új zsidótörvény (1939. IV. tc.) szemléltető magyarázata*. 1939.
- GERGELY, 1981. = Gergely András: *A magyar polgári államszervezet*. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *Magyar polgári államrendszerek*. Budapest, 1981.
- GERGELY, 2003. = Gergely Jenő: *Magyarországi pártprogramok 1919-1944*. Budapest. ELTE, 2003.
- GERGELYFI, 1928. = Gergelyfi Géza: *A numerus clausus kérdése*. Jogtudományi Közlöny, 63. évfolyam. 2. szám. 1928. 15-16. pp.
- GERGELY-GLATZ-PÖLÖSKEI, 1991. = Gergely Jenő-Glatz Ferenc-Pölöskei Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1919-1944*. Kossuth Kiadó. Budapest, 1991.
- GERGELY-PRITZ, 1998. = Gergely Jenő-Pritz Pál: *A trianoni Magyarország 1918-1945*. Vince Kiadó. Budapest, 1998.

- GERLAI, 1942. = Gerlai Károly: *Rendeleti tárgymutató. Az 1938-tól 1941. szeptember 30-ig megjelent, érvényben levő felsőbbbhatósági rendeletek.* Gerlai. Budapest, 1941.
- GERŐ, 2005. = Gerő András: *Zsidó utak - magyar keretek a XIX. században. Liberálisok, antiszemiták és zsidók a modern Magyarország születésekor.* In: Varga László (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon.* Pannonica Kiadó. Habsburg Történeti Intézet. 2005.
- GONDA, 1992. = Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526-1945.* Osiris Kiadó. Budapest, 1992.
- GÖRGÉNYI-GULA-HORVÁTH-JACSÓ-LÉVAY-SÁNTA-VÁRADI, 2014. = Görgényi Ilona-Gula József-Horváth Tibor-Jacsó Judit-Lévay Miklós-Sántha Ferenc-Várad Erika: *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Complex Kiadó, Budapest, 2014.
- GRAZIANO-EÖRDÖGH, 2006. = Ingrid Graziano-Eördögh István: *Josef Tiso és a szlovákiai holokauszt.* Budapest, 2006.
- GROZSMANN, 1940. = Groszmann Frigyes: *Érdekeltségvállalás és elhelyezkedési lehetőség a zsidótörvény keretében. 1939. IV. tc.* Klein J. Budapest, 1940.
- GROZSMANN-VÁRI, 1942. = Groszmann Frigyes-Vári Rezső: *Megengedett és színelges iparűzés, érdekesség és munkavállalás a zsidótörvény korlátai között.* A szerzők kiadása. Tábori nyomda. Budapest, 1942.
- GUÓTH, 2009. = Guóth Emil: *Trianontól Bécsig. A Horthy-korszak parlamentarizmusa a történelmi kihívások és a felelős politikusi döntések tükrében (1919-1939).* Aposztróf Kiadó. Budapest, 2009.
- GYURGYÁK, 2001. = Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris Kiadó. Budapest, 2001.
- HACK, 1994. = Hack Péter: *A zsidótörvények háttere.* In: *Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából.* TEDISZ. Budapest, 1994. 32-36. pp.
- HACKER, 1924. = Hacker Ervin: *Bevezetés a büntetőjogba.* Budapest, 1924.
- HACKER, 1936. = Hacker Ervin: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Miskolc, 1936.
- HALLER, 1926. = Haller István: *Harc a numerus clausus körül.* Pallas Nyomda. Budapest, 1926.
- HAMP-HORÁNYI-RÁBAI, 1999. = Hamp Gábor-Horányi Özséb-Rábai László (szerk.): *Magyar megfontolások a Soáról.* Balassi Kiadó. Magyar Pax Romana Fórum - Pannonhalmi Főapátság. Budapest-Pannonhalma, 1999.
- HANÁK, 1984. = Hanák Péter (szerk.): *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemizmus.* Gondolat Kiadó. Budapest, 1984.
- HARASZTI, 1993. = Haraszi György: *Magyar Zsidó Levéltári Repertórium.* In: *Hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott levéltári segédletek alapján.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest, 1993.
- HELLER, 1922. = Heller Erik: *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvény ismertetése.* Ügyvédek Lapja, Budapest, 1922. 5. szám. 23. p.

- HERGER, 2005. = Herger Csabáné: *Tradíció vagy modernizálás?* Jura. 11. évfolyam. 1. szám. 2005. 79-94. pp.
- HERGER, 2006. = Herger Csabáné: *A nővéltől az állami anyakönyvezetőig: a magyar házassági köteléki jog és az európai modellek.* Dialóg Campus. Budapest- Pécs, 2006.
- HERGER, 2009. = Herger Csabáné: *Az asszimiláció útján? Az izraeliták egyházi autonómiája.* Jura. 15. évfolyam. 2. szám. 2009. 54-73. pp.
- HERGER, 2019. = Herger Csabáné: *Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban (1920-1944).* In.: Jura, 25. évfolyam. 1. szám. 2019. 94-103. pp.
- HORÁK, 1995. = Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei az 1940-es években.* A szerző kiadása. Budapest, 1995.
- HORVÁTH, 1936. = Horváth Barna: *Joguralom és parancsuralom.* Stephaneum. Budapest, 1936.
- HORVÁTH, 1998. = Horváth Pál: *A jogállamiság történelmi szerepe.* In: Mezey Barna: (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság.* Osiris Kiadó. Budapest, 1998. 181-214. pp.
- HORVÁTH, 2007. = Horváth Attila: *A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig.* Jogtörténeti Szemle. 9. évfolyam. 1. szám. 2007. 4-15. pp.
- HORVÁTH-SASS-ARGALÁS-ORBAY, 1944. = Horváth Béla-Sass Elemér-Argalás Lajos-Orbay Dénes: *Közigazgatási jogszabályok gyűjteménye.* II. kötet. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság. Budapest, 1944.
- HOSSZÚ, 2002. = Hosszú Gyula: *Utak a holokauszthoz, történetek a holokausztról.* Pedellus Könyvkiadó. Budapest, 2002.
- HOZZÁSZÓLÁS, 1939. = *Hozzászólás a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényjavaslathoz tűzharcos szempontból.* Budapest, 1939.
- HUBERT, 1942. = Hubert Gusztáv (összeáll.): *Internálás, rendőri felügyelet alá helyezés, kitiltás, kiutasítás és a külföldiek ellenőrzése.* Kókai Lajos. Budapest, 1942.
- HUPPERT-MARKOS, 1943. = Huppert Leó - Markos Olivér: *A Jogi Hírlap döntvénytára. 1939. IX. 1. – 1942. IX. 1. Hiteljog V. kötet.* A Jogi Hírlap kiadása. Budapest, 1943.
- IRK, 1933. = Irk Albert: *A magyar anyagi büntetőjog.* Pécs, 1933.
- JÄGER, 1967. = Herbert Jäger: *Verbrechen unter totalitärer Herrschaft. Studien zur nationalsozialistischen Gewaltkriminalität. Texte und Dokumente zur Zeitgeschichte.* Walter-Verlag. Olten. Freiburg, 1967.
- JAKAB, 2008. = Jakab András: *Az alkotmányjog tudománya és oktatása Magyarországon 1990-ig.* Jogtörténeti Szemle. 10. évfolyam. 1. szám. 60-67. pp.
- JOGI HÍRLAP. Felelős szerkesztő: Boda Gyula. XIII.; XIV.; XV.; XVI. évfolyam. Budapest, 1938-1942.
- JOÓ, 2007. = Joó András (szerk.): *„...a háború szolgálatában” Főszerkesztői értekezletek 1942. szeptember 22.-1943. augusztus 25.* Napvilág Kiadó - Magyar Távirati Iroda. Budapest, 2007.

- JOSEFOVITS, 1944. = Josefovits László: *Fajgyalázás: az 1941: 15. t. c. 15. -ának büntetőbíróági joggyakorlata*. Bethlen Ny. Budapest, 1944.
- JUSZTINGER, 2008. = Jusztinger János: *Csekey István.(1889-1963)*. In: Kajtár István: *Pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1923-2008*. Publikon Kiadó. Pécs, 2008. 23-36. pp.
- K. FARKAS, 2001. = K. Farkas Claudia: *A „kikeresztelkedés” problémája a zsidótörvények idején (1938)*. Egyháztörténeti Szemle. 2. évfolyam 1. szám. 2001. 112-127. pp.
- K. FARKAS, 2010. = K. Farkas Claudia: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944*. Politikátörténeti Füzetek. Napvilág Kiadó. Budapest, 2010.
- KÁDÁR-VÁGI, 2001. = Kádár Gábor-Vági Zoltán: *Aranyvonal. Fejezetek a zsidó vagyron történetéből*. Osiris Zsebkönyvtár. Budapest, 2001.
- KÁDÁR-VÁGI, 2005. = Kádár Gábor-Vági Zoltán *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Jaffa Kiadó. Budapest, 2005.
- KÁLLAY, 2005. = Kállay István: *A Horthy-korszak sajtójogának jellemzéséhez. A Magyar Szocialista Munkáspárt sajtóperei (1925-1927)*. In: Mezey Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2005. 11-22. pp.
- KARÁDY, 1997. = Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*. Replika Kör. Budapest, 1997.
- KARÁDY, 1997./A. = Karády Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. Cserépfalvi Kiadó. Budapest, 1997.
- KARSAI, 1962. = Karsai Elek: *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...”*. Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete Kiadása. Budapest, 1962.
- KARSAI, 1990. = Karsai László: *Zsidósors Budapesten 1944-ben*. Kritika, 11. szám. 1990. 23-26. pp.
- KARSAI, 1992. = Karsai László (szerk.): *Kirekesztők. Antiszemita írások 1882–1992*. Aura Kiadó. Budapest, 1992.
- KARSAI, 1992./A. = Karsai László *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány holokauszthoz*. Cserépfalvi Kiadó. Budapest, 1992.
- KARSAI, 2001. = Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica Kiadó, 2001.
- KARSAI, 2005. = Karsai László: *A holokauszt utolsó fejezete*. Beszélő. 10. évfolyam 10. szám. 2005. 74. p.
- KARSAI, 2005./A. = Karsai László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920-1944*. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó. Budapest. 2005. 140-163. pp.
- KARSAI-BERÁN, 1972 = Karsai Elek-Berán Ivánné (szerk.) *Az ellenforradalmi rendszer kül-és belpolitikai kérdései Magyarországon*. Szemelvénygyűjtemény. Tankönyvkiadó. Budapest, 1972.
- KATZBURG, 1981. = Nathaniel Katzburg: *Hungary and the Jews. Policy and Legislation 1920-1943*. Bar-Ilan University Press, 1981.

- KATZBURG, 1999. = Nathaniel Katzburg: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport-Osiris Kiadó. Budapest, 1999.
- KATZBURG, 2002. = Nathaniel Katzburg: *Zsidópolitika Magyarországon 1919-1943*. Budapest. Bábel Kiadó, 2002.
- KENYERES, 1982. = Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. II. kötet. 1982.
- KÉPES, 1998. = Képes György: *Az 1848-as forradalom törvényalkotása és a magyar parlamentarizmus*. Jogtudományi Közlöny. 53. évfolyam. 5. szám. 1989. 137-140. pp.
- KEREPESZKI, 2005. = Kerepeszki Róbert: *A numerus clausus 1928. évi módosításának hatása Debrecenben*. Múltunk. 50. évfolyam 4. szám. 2005. 42-75. p.
- KEVEHÁZI, 1999. = Keveházi László: *A vallási jogegyenlőség és az egyházi szükségek teljesítésének ügye az 1848-as törvények tükrében: társadalmi-politikai aspektus*. Theologiai Szemle. 42. évfolyam. 1999. 42-44. pp.
- KIS, 2015. = Kis József: *Nyilasok Miskolcon*. In.: *Történelem és Muzeológia*. 2015/2. szám. 68-83. pp.
- KIS, 2017. = Kis József: *A Borbély Maczky-estet – gyilkosság kivizsgálás nélkül*. In: *Történelem és Muzeológia*. 2017/1-2. szám. 40-56. pp.
- KISS, 1939. = Kiss Béla: *A II. zsidótörvény és a végrehajtási utasítás hiteles szövege és magyarázata*. 1939.
- KISS, 1999. = Kiss Zsófia: *Emberi jogok a magyarországi zsidóság történetében a honfoglalástól a harmadik zsidótörvényig*. Kaposvári Zsidó Hitközség kiadása. 1999.
- KISS, 2006. = Kiss Barnabás: *A jog egyenlősége - az egyenlőség joga*. SZEK-JGYF Kiadó. Szeged, 2006.
- KISTELEKI, 2000. = Kisteleki Károly: *Magyar állampolgárság a XX. században*. Állam- és jogtudomány. 41. évfolyam. 1-2. szám. 2000. 57-78. p.
- KISZELY, 2005. = Kiszely Gábor: *Mondd el fiaidnak...! A holokauszt és Magyarország*. Kairosz Kiadó. Budapest, 2005.
- KLACSMANN, 2019. = Klacsmann Borbála: *Elhanyagolt kárpótlás. Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága és a magyar zsidók kapcsolata 1945-1948*. In: *Századok*, 2019/4. szám. 715-743. pp.
- KOCSIS, 2006. = Kocsis Zsolt László: *A magyar állam büntetőjogi védelmének törvényi szabályozása 1878 és 1944. között (a dualizmustól a Horthy-rendszer időszakáig)*. In: *Közjogtörténeti tanulmányok*. Emberi Jogok Magyar Központja Alapítvány. Budapest, 2006. 72-115. pp.
- KOLTAY, 2003. = Koltay András: *„A cenzúra éj, a szabad sajtó nap.” A magyar sajtó jog fejlődésének vázlatja*. In: Hajdú Gábor (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok dr. Horváth Attila tiszteletére*. Informa Kft. Budapest, 2003. 59-74. pp.
- KOMORÓCZY, 2000. = Komoróczy Géza: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

- KOTEK-RIGOULOT, 2000. = Joel Kotek-Pierre Rigoulot: *A táborok évszázada*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2000.
- KOVÁCS M., 1995. = Kovács M. Mária: *A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években*. Budapesti Negyed. Lap a városról. 3. évfolyam. 2. 8. szám. 1995. 137-158. pp.
- KOVÁCS M., 2001. = Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Helikon Kiadó, Budapest, 2001.
- KOVÁCS M., 2005. = Kovács M. Mária: *A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről*. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 128-139. pp.
- KOVÁCS M., 2014. = Kovács M. Mária: *A numerus clausus és a zsidótörvények*. In: *Mozgó Világ*, 2014. 22-28. pp.
- KOVÁCS, 1971. = Kovács Kálmán: *A magyar büntetőjog és büntetőeljárás jog története 1848-tól 1944-ig*. ELTE, Budapest, 1971.
- KOVÁCS, 1983. = Kovács Kálmán: *Az állam- és jogi intézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Jogtörténeti Értekezések 13. Budapest, 1983.
- KOVÁCS, 1986. = Kovács Kálmán (szerk.): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19-20. század*. Budapest, 1986.
- KÖNIG, 1928. = König Vilmos: *Ügyvédség és numerus clausus*. Jogtudományi Közlöny. 63. évfolyam. 2. szám. 1928. 11-13. pp.
- KÖVÉR-GYÁNI, 2001. = Kövér György-Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- KÖZIGAZGATÁSI HÍRLAP. Alapítója: Boncza Miklós. szerkesztő: Némethy Imre és Mártonffy Károly 1942. január 18. 3. szám.
- KRAMER, 2000. = Kramer T. D.: *From Emancipation to Catastrophe examines the history of Hungary's Jewish community between 1848-1945*. University Press of America, 2000.
- KROESCHELL, 1992. = Karl Kroeschell: *Rechtsgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen, 1992.
- KRÜGER, 1938. = Krüger Aladár: *Az 1938. XV. törvénycikk magyarázattal ellátva. A zsidótörvény. A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló úgynevezett zsidótörvény magyarázatos szövegű kézikönyve*. Budapest, 1938.
- KUNT, 2017. = Kunt Gergely: *Kamasztükrök*. Korall Kiadó, Budapest, 2017.
- KUNT, 2019. = Kunt Gergely: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplóiban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2019.
- KÜLÖNLENYOMAT, 1942. = Különlenyomat az orvosi gyakorlat kérdéseiről. 1942.

- L. NAGY, 1995. =L. Nagy Zsuzsa: *Magyarország története 1918-1945*. Történelmi Figyelő Könyvek Sorozat. Debrecen, 1995.
- LADÁNYI, 1994. = Ladányi Andor: *A numerus clausus törvény 1928. évi módosításáról*. Századok, 128. évfolyam. 6. szám. 1994. 1117-1148. pp.
- LADÁNYI, 1995. = Ladányi Andor: *Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban*. Educatio. 4. évfolyam 2. szám. 265-284. pp.
- LADÁNYI, 2005. = Ladányi Andor: *A numerus clausustól a numerus nullusig*. Múlt és Jövő. 16. évfolyam. 1. szám. 2005. 56-64. pp.
- LADÁNYI, 2010. = Ladányi Andor: *A zsidótörvények előtörténetéhez. Antiszemitizmus, zsidókérdés, 1932-1937*. Múltunk. 55. szám. Budapest, 2010. 187-2007. pp.
- LADÁNYI, 2010./A. = Ladányi Andor: *Az első zsidótörvény megszületése*. Múlt és Jövő. 21. évfolyam. 2. szám. 2010. 102-121. pp.
- LADÁNYI, 2011. = Ladányi Andor: *A végső megoldáshoz vezető út újabb állomásai*. Múlt és Jövő. 21. évfolyam. 1. szám. 2011. 68. p.
- LEBOVITS, 2007. = Lebovits Imre: *Zsidótörvények - zsidómentők*. Ex Libris. Budapest, 2007.
- LEHOTAY, 2008. = Lehotay Veronika: *Adalékok a mezőcsáti járás zsidóságának gettósításához*. Jogtörténeti Szemle. 10. évfolyam. 2. szám. 2008. 52-58. pp.
- LEHOTAY, 2009. = Lehotay Veronika: *A második zsidótörvény ingatlanokra vonatkozó rendelkezéseinek a végrehajtása Miskolcon és Borsod vármegye egyes településein*. In: Profectus in Litteris I. Válogatott előadások a 6. debreceni állam-és jogtudományi doktorandusz-konferenciáról. 2009. május 29. 47-55. pp.
- LEHOTAY, 2011. = Lehotay Veronika: *A második zsidótörvény értelmezése a magyar bíróságok joggyakorlatában 1939 és 1944 között*. In: XII. RODOSZ Konferenciakötet. Társadalomtudományok. 2. kötet. Kolozsvár, 2011. 49-60. pp.
- LEHOTAY, 2011./A. = Lehotay Veronika: *Közjogi korlátozások a Horthy-korszak második felében*. Miskolci Jogi Szemle. VI. évfolyam 2. szám. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2011. 67-86. pp.
- LEHOTAY, 2012. = Lehotay Veronika: *A tulajdonhoz való jog szabályozásának alakulása rendeletek tükrében 1939 és 1944 között*. In: Bögre Zsuzsanna-Keszei András-Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől*. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2012. 125-132. pp.
- LEHOTAY-SZANISZLÓ, 2019. = Lehotay Veronika-Szaniszló Brigitta: *Hűtlen elhagyás, válás, fajgyalázás: házassággal kapcsolatos joggyakorlat Borsod megyében a XX. század első felében*. In.: Miskolci Jogtudó, 2019/1. szám. 35-44. pp.
- LÉVAI, 1946. = Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina. Budapest, 1946.
- LINZ, 2000. = Juan J. Linz: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rinner Publishers. London, 2000.

- LIPPOVITZ-ENGEL, 1940. = Lippovitz György-Engel Imre: *Illetmények arányosítása a zsidótörvény végrehajtásánál: felvilágosítás a leggyakoribb kérdésekre*. Márkus. Budapest, 1940.
- LUGOSI, 2010. = Lugosi András: „Sztalin főhercege”. *Kohn báró vacsorái a Falk Miksa utcában a fajgyalázási törvény idején*. www.szociologia.hu/.../mszt_konf_2010bp_tanulmany_lugosi.doc.
- LUSICZA, 194[?]. = Lusicza Géza: *A házassági jogról szóló 1894:XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről: 1941:XV. törvénycikk*. Orsz. Közp. Községi Ny. Budapest, 194[?].
- MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁG, 1942. = Magyar állampolgárság és községi illetőség. *Törvények, rendeletek, elvi határozatok, díjak és illetékek, magyarázat, iratmin-ták*. Budapest, 1942.
- MAGYAR HÍRLAP. Független Politikai Napilap. 1938. január 16. Érdekes bírói döntés a feleség vallásáról.
- MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1938. = *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új évfolyam*. XLV. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1938.
- MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1939. = *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új évfolyam*. XLVI. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1939.
- MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1940. = *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új évfolyam*. XLVII. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1940.
- MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1942. = *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új évfolyam*. XLVIII. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1942.
- MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1944. = *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új évfolyam*. L. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1944.
- MAJSZAI, 1994. = Majsai Tamás: *A magyar holocaust első felvonása, 1941*. In: *Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából*. TEDISZ. Budapest, 1994. 303-310. p.
- MAKKAI-NÉMETHY = Makkai János-Némethy Imre: *A zsidótörvény. Tasnádi Nagy András előszavával*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1939.
- MALÁN, 1936. = Malán Mihály: *A német sterilizációs törvény és végrehajtása*. Sylvester Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1936.

- MARKOVITS, 1966. = Markovits György: *A cenzúra árnyékában*. Budapest, 1966.
- MÁRKUS-SZINAI-VÁSÁRHELYI, 1975. = Márkus László-Szinai Miklós-Vásárhelyi Miklós: *Nem engedélyezem! A cenzúrabizottság dossziéjából*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1975.
- MATTHÄUS, 2006. = Jürgen Mätthaus: „...közérdekből”. *Államügyészégi származásperek a nemzetiszocialista zsidópolitika kontextusában*. In: Jürgen Mätthaus és Klaus-Michael Mallmann: *Németek, zsidók, népiirtás. A Holokauszt mint történelem és jelenkor*. Gold Book. 2006. 57-73. p.
- MÉHELY, 1932. = Méhely Lajos: *A numerus clausus mérlege*. Held János. Budapest, 1932.
- MELLY-SZÉKELY, 1942. = Melly József-Székely Miklós: *Házasságkötés előtti kötelező orvosi vizsgálat*. Fővárosi Könyvkiadó Kft. Budapest, 1942.
- MEMORANDUM, 1938. = *Memorandum a sajtótörvény ügyében*. Corvina. Budapest, 1938. április 24.
- MENDELSON, 1983. = Ezra Mendelsohn: *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*. Bloomington. Indiana UP, 1983.
- MEZEY, 1998. = Mezey Barna: *Egyetemek és jogakadémiák. A jogi oktatás kezdetei és fejlődésének tendenciái Magyarországon*. In: Györi Tanulmányok. 20. 1998. 7-17. pp.
- MISKOLCI JOGÁSZÉLET. A Jog- és Államtudományi Közlöny a Tiszai Ev. Egyházkerület Miskolci Jogakadémiájának Hivatalos Lapja. Felelős szerkesztő: Szepesváraljai Haendel Vilmos. XV. évfolyam. Miskolc, 1939.
- MISKOLCZY-PINCÉS = Miskolczy Ágost-Pinczés Zoltán: *A magyar büntetőjog gyakorlati kézikönyve a m. kir. csendőrség számára*. I. kötet. Budapest, 1940.
- MOLNÁR, 1929. = Molnár Kálmán: *Magyar Közjog*. III. kiadás. Danubia Kiadó. 1929.
- MOLNÁR, 1932. = Molnár Kálmán: *A magyar jogszemlélet néhány alapvonása. (Még egyszer a jogfolytonosságról, a főkegyúri jogról és a közjogi provizórium jogalapjáról.) Válasz Szontágh Vilmos, Zsedényi Béla, Polner Ödön és Reiner János kritikái megjegyzéseire*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. Pécs, 1932.
- MOLNÁR, 1938. = Molnár Ákos: *A hitleri árjatörvények teljes szövege és magyarázata. Ki árja, félvér, nemárja-félvér és nemárják jogállása- nemárják állampolgársága, házassága, hivatalviselése-harctéri szolgálatból eredő kiváltságok*. Szerző kiadása. Budapest, 1938.
- MOLNÁR, 1938./A. = Molnár Kálmán: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937 és 1938. években*. Danubia kiadó, 1938.
- MOLNÁR, 1941. = Molnár Oszkár: *Házasságkötés Budapesten. Tájékoztató a házasságkötéshez szükséges és a házasulók által beszerzendő összes okiratokról, az okiratok pontos felsorolásával s azok megszerzését elősegítő magyarázatokkal*. Budapest, 1941.

- MUNKÁCSI, 1947. =Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Renaissance Kiadó. Budapest, 1947.
- MÜNCH, 1994. = Ingo von Münch: *Gesetze des NS-Staates*. Schöningh. Paderborn, 1994.
- NAGY, 1941. = Nagy Domokos: *A házassági jog és a kuria gyakorlata*. Attila Ny. Budapest, 1941.
- NAGY, 1942. = Ifj. Nagy Béla: *A zsidótörvény egyes kérdéseinek bírói gyakorlata*. Feldmann-féle Könyvkereskedés. Budapest, 1942.
- NAGY, 1985. = Nagy Péter Tibor: *A numerus clausus történetéhez*. Magyar Pedagógia, 85. évfolyam, 1. szám. 1985. 182-189. pp.
- NAGY, 1986. = Nagy Ferenc: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1986.
- NAGY, 1993. = Nagy József: *A földkérdés a II. világháború előtti és alatti években*. Századok. 127. évfolyam. 5-6. szám. 1993. 651-675. p.
- NAGY, 1995. = Nagy Péter Tibor: *A numerus clausus-hetvenöt év után*. Világosság, 36. évfolyam, 2. szám, 1995. 72-80. pp.
- NAGY, 2008. = Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. HVGORAC. Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2008.
- NAGY, 2015 = Nagy Sándor: *A fajvédelem útvesztőjében. Bírói gyakorlat „fajgyalázási” perekben (1942-1944.)* FONS XXII. 2015/4. 487-588. pp.
- NAGY-DALMAI-WÖLGYI-MOLNÁR-BABOCSAY, 1942. = Nagy Áron-Dalmai Géza-Wölglyi Nándor-Molnár Péter-Babocsy Sándor: *A honvédelmi törvény*. Magyarázatos kiadás. Budapest, 1942.
- NAGYNÉ, 1980. = Nagyné Szegvári Katalin: *Az első numerus clausus törvény végrehajtásáról*. Jogtörténeti tanulmányok IV. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1980.
- NAGYNÉ, 1983. = Nagyné Szegvári Katalin: *A bethleni konszolidáció egyetempolitikai törvényhozása*. In: Kovács Kálmán (szerk.): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Az ELTE Jogtörténeti Tanszékének kiadványai. 13. szám. Budapest, 1983. 111-129. pp.
- NAGYNÉ, 1988. = Nagyné Szegvári Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988.
- NÉMETH, 2007. = Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban. 1918-1945. Összegzés és dokumentumok. A Harmadik Birodalom. 1933-1945. 2. kötet*. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2007.
- NIZSALOVSKY-ZEHÉRY-TÉRFY-BACSO-PUSZTAI-CZIFFRA, 1940. = Nizsalovszky Endre-Zehery Lajos-Térffy Béla-Bacsó Ferenc-Pusztai János-Cziffra András: *Grill-féle új döntvénytár*. XXXII. kötet. 1938-1939. Budapest, 1940.
- NIZSALOVSKY-ZEHÉRY-TÉRFY-BACSO-PUSZTAI-CZIFFRA, 1941. = Nizsalovszky Endre-Zehery Lajos-Térffy Béla-Bacsó Ferenc-Pusztai János-Cziffra András: *Grill-féle új döntvénytár*. XXXIII. kötet. 1938-1939. Budapest, 1941.

- NIZSALOVSKY-ZEHERY-TÉRFY-BACSO-PUSZTAI-CZIFFRA, 1942. = Nizsalovszky Endre-Zehery Lajos-Térffy Béla-Bacsó Ferenc-Pusztai János-Cziffra András: *Grill-féle új döntvénytár*. XXXIV. kötet. 1940-1941. Budapest, 1942.
- OLTVAI, 1980. = Oltvai Ferenc: *Nem én kiáltok az ügyészség előtt*. Somogyi Könyvtári Műhely. 19. évfolyam. 2. szám. 1980. 521-524. pp.
- ORMOS, 1997. = Ormos Mária: *Jelző és történelem. (Kérdések a Horthy-korszakról)*. Történelmi Szemle. 39. évfolyam. 2. szám. 1997. 179. p.
- ORMOS, 1998. = Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában, 1914-1945*. Csokonai Kiadó. Debrecen, 1998.
- PÁLFI, 2018. = Pálfi István: *Adalékok egy jogtipráshoz: Méhely Lajos bölcsészkarai előterjesztése a numerus clausus ügyében*. In.: *Neveléstörténet*, 2018. 1-2. szám. 32-45. pp.
- PÁSKÁNDY, 1941. = Páskándy János: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve. I-II*. A szerző kiadása. Budapest, 1941.
- PASZTERNÁK, 1970. = Ráv Slomo Paszternák: *Miskolc és környéke mártírkönyve: A szent gyülekezetek Hidasnémetitől Mezőkövesdig és Ózdtól Encsig*. A szerző kiadása. Tel-Aviv, 1970.
- PELLE, 2001. = Pelle János: *A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény 1938-1944*. Európa Kiadó. Budapest, 2001.
- PÓLAY, 1939. = Pólay Elemér: *A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog*. Ludvig István Könyvnyomdája. Miskolc, 1939.
- POMOGYI, 2008. = Pomogyi László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti kézisztár*. Mérték Kiadó. Budapest, 2008.
- PONGRÁCZ, 1939. = Pongrácz Jenő: *A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. és végrehajtási rendeletei*. Neuwald. Budapest, 1939.
- PONGRÁCZ, 1942. = Pongrácz Jenő: *A zsidótörvény. (1939. IV. tc.) és végrehajtási rendeletei*. Budapest, 1942.
- PRITZ, 1991. = Pritz Pál (szerk.): *Bárdossy László a népbíróság előtt*. Maecenas Könyvkiadó. Budapest, 1991.
- PÜSKI, 2005. = Püski Levente: *Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-korszak jellegéről*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris Kiadó. Budapest, 2005. 214-215. pp
- PÜSKI, 2006. = Püski Levente: *A Horthy-rendszer*. Pannonica Kiadó. Budapest, 2006.
- RÁCZ, 1991. = Rácz Attila: *Korabeli alkotmányozás és az 1848. évi magyar közjogi törvényhozás*. Állam és Jogtudomány. 33. évfolyam. 3-4. szám. 1991. 174-183. pp.
- RÁKOS, 2002. = Rákos Imre: *Írások, dokumentumok a numerus claususról*. Holocaust füzetek. 15. szám. 2002. 132-147. pp.
- REINHARDT, 1941. = Reinhardt Sándor: *Fajvédelem és büntetőjog*. Budapest, 1941.

- REINHARDT, 1946. = Reinhardt Sándor: *Holttanyilvánítás*. Grill Kiadó. Budapest, 1946.
- RÉVÉSZ T., 1977. = Révész T. Mihály: *Adalékok a gyülekezési jog magyarországi történetéhez*. Levéltári Szemle. 27. szám. 1977. 185-193. p.
- RÉVÉSZ T., 1983. = Révész T. Mihály: *A gyülekezési jog magyarországi fejlődéséhez*. In: Kovács Kálmán (szerk.): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Az ELTE Jogtörténeti Tanszékének kiadványai. 13. szám. Budapest, 1983. 165-179. pp.
- RÉVÉSZ T., 1986. = Révész T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867-1875*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986.
- RIES-DÉRY-ELBERT-FRIEDMANN-VÁGI, 1946. = Ries István-Déry Endre-Elbert Endre-Friedmann Ede-Vági József: *A fasizmus üldözötteit védő jogszabályok. (1945-1946)*. American Joint Distribution Committee Magyarországi Bizottsága. Budapest, 1946.
- ROMSICS, 1994. = Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Osiris Kiadó. Budapest, 2004.
- ROMSICS, 2005. = Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- ROMSICS, 2005./A. = Romsics Ignác: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris Kiadó. Budapest, 2005.
- ROMSICS, 2010. = Romsics Ignác: *Huszedik századi magyar politikai rendszerek*. Korunk. 3. évfolyam. XXI/4. 2010. április. 5-17. pp.
- RUSZOLY, 1981. = Ruzsoly József: *A törvényhozás intézményi alapjai az ellenforradalmi időszakban, 1919-1944*. In: Pölöskei Ferenc-Ránki György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1981. 470-505. pp.
- RUSZOLY, 1992. = Ruzsoly József: *Három borsodi örökhagyó. Palóczy László, Szemere Bertalan, Zsedényi Béla*. Felsőmagyarországi Kiadó. Miskolc, 1992.
- RUSZOLY, 1997. = Ruzsoly József: *Alkotmány és hagyomány. Újabb jog-és alkotmánytörténeti tanulmányok*. JATEPress. Szeged, 1997.
- RUSZOLY, 1999. = Ruzsoly József: *Az 1848. július 28-i nemzetiségi törvény (határozat) létrejöttéhez*. Jogtudományi Közlöny. 54. évfolyam. 7-8. szám. 1999. 285-292. pp.
- RUSZOLY, 2002. = *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848-1949*. Püski. Budapest, 2002. 264-295. p.
- RUSZOLY, 2003. = Ruzsoly József: *Csekey István és a magyar alkotmány*. Jogtörténeti Szemle. 2003. 5. évfolyam. 3. szám. 37-46. p.
- SAÁD, 1934. = Saád Béla: *Problémák a numerus clausus mögött*. Katholikus Szemle. 48. évfolyam. 3. szám. 1934. 162-166. pp.
- SÁGVÁRI, 2002. = Ságvári Ágnes: *Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2002.

- SÁRFFY, 1941. = Sárffy Zoltán: *A házassági törvény novellája*. In: *Ünnepi dolgozatok Dr. Szladits Károly egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Budapest, 1941. 69-77. pp.
- SÁRI, 2000. = Sári János: *Alapjogok*. Osiris Kiadó, 2000.
- SAS, 1993. = Sas Andor: *A szlovákiai zsidók üldözése 1939-1945*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony, 1993.
- SCHWEITZER, 2005. = Schweitzer Gábor: *A zsidótörvények a Közigazgatási Bíróság gyakorlatában*. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Könyvkiadó. Budapest, 2005. 164-175. pp.
- SERLY, 1939. = Serly Antal: *A zsidóságra vonatkozó magyar törvények*. Nyilas Lap-és Könyvkiadó. Budapest, 1939.
- SIK, 1965. = Sik Ferenc: *A megtorlás és az államvédelem munkajogi eszközei az ellenforradalom hatalomra jutása idején*. Budapest, 1965.
- SIPOS, 1999. = Sipos Péter: (szerk.): *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Osiris-Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 1999.
- SIPOS, 1999./A. = Sipos Péter: *Az Est Lapok „államosítása” 1939-ben. Adóügyi vizsgálat és sajtószabadság*. História. 4. szám. 1999. 16-19. pp.
- SIPOS, 2004. = Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2004.
- SOÓS, 2009. 7 Soós Mihály: *Az aranyvonat eltűnt kincseinek nyomában. A külföldre hurcolt zsidó vagyon sorsa és Schwarz Viktor tevékenysége*. Betekintő. 2009. 1. szám. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00009/soos_mihaly.htm. A letöltés ideje: 2010. november 8.
- SÓS, 1939. = Sós Endre (szerk.): *Egyház és társadalom a fajelméletről és a II: zsidótörvény javaslatáról. Egyházfők, tudósok, államférfiak, közírók és testületek megnyilatkozásai*. Periszkóp. Budapest, 1939.
- STARK, 1995. = Stark Tamás: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után (1935-1955)*. MTA Történettudományi Intézet – História Alapítvány. Budapest, 1995.
- STEIN, 1941. = Stein Artúr: *A zsidók érvényes házasságának alaki kellékei*. A szerző kiadása. Budapest, 1941.
- STERN, 1938. = Stern Samu: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 1938.
- STIASSNY, 1939. = Stiasny József: *A mindennapi élet jogi problémái*. Budapest, 1939.
- STIPTA, 1985. = Stipta István: *A miskolci jogakadémia működésének első évtizede (1919-1929)*. Borsodi Szemle. XXX. évfolyam. 2. szám. 1985. 49-58. pp.
- STIPTA, 1985./A. = Stipta István: *A miskolci jogakadémia működésének második évtizede (1929-1939.)*. Borsodi Szemle, XXX. évfolyam. 3. szám. 1985. 59-68. pp.
- STIPTA, 1991. = Stipta István: *Szemere Bertalan és a vármegyék 1848-ban*. In: Ruzsoly József (szerk.): *Szemere Bertalan és kora. I. Borsod - Abaúj- Zemplén Megyei Évkönyv. 7/1. 1991. 201-221. pp.*

- STIPTA, 1995. = Stipta István: *Zsedényi Béla alkotmányjogi nézetei*. In: Csíki Tamás (szerk.): *Tanulmányok Zsedényi Béla születésének 100. évfordulója tiszteletére*. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1995. 17-23. p.
- SZ. KUN, 1939. 7 Sz. Kun Béla: *Az egyház és az állam jogi kapcsolatai*. Protestáns Szemle. 1939. április. XLVIII. évfolyam. 174-177. pp.
- SZABADY, 2005. = Szabady Balázs: *A XX. századi magyarországi zsidótörvények*. In: Századok, 2005. 48. évfolyam, 2. szám. 12-24. pp.
- SZABÓ, 2000. = Szabó István: *Az államfő jogállása a Weimari Köztársaságban*. Budapest, 2000. 475-476. pp.
- SZABÓ, 2002. = Szabó István: *Német alkotmányfejlődés 1806-1945*. Szent István Társulat. 2002.
- SZABÓ, 2010. = Szabó Máté (szerk.): *Az egyesülési jog egykor és ma*. Szociális és Családügyi minisztérium. Budapest, 2010.
- SZABÓ, 2011. = Szabó Tünde Judit: *A miskolci zsidóság története és demográfiája. A kezdetektől a vészkorszakig*. Szerzői kiadás a MAZSIHISZ és a MAZSÖK támogatásával. Miskolc, 2011.
- SZABÓ-ZABORETZKY, 1944. = Szabó Zoltán-Zaboretzky Ervin: *A zsidók és nemzsidók jogállása és jogviszonyai*. Stádium Sajtóvállalat Rt. Budapest, 1944.
- SZEGEDI, 2014 = Szegedi Gábor: *Good Health is the Best Dowry: Marriage, Counseling, Premarital Examinations, Sex Education in Hungary 1920-1952*. Dissertation in History. Budapest, 2014.
- SZENDREI GÉZA: *Magyar internálások*. Rejtjel Kiadó. Budapest, 2007.
- SZENTGYÖRGY-BACSÓ-ZÖLDI-SZABÓKY, 1939. = Szentgyörgy Lajos-Bacsó Ferenc-Zöldi Miklós-Szabóki Jenő: *A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk magyarázata*. Franklin-Társulat kiadása. Budapest, 1939.
- SZENTMIKLÓSI, 1942. = Szentmiklósi István: *A házassági törvény egységes szerkezetben: A házassági jogról alkotott 1894: XXXI. t.c., és annak kiegészítéséről és módosításáról, valamint a fajvédelmi rendelkezésekről szóló 1941: XV. t.c., a végrehajtási rendeletek, magyarázattal és a bírói gyakorlat közlésével*. Franklin - Társulat kiadása. Budapest, 1942.
- SZEPESVÁRALJAI, 1939. = Szepesváraljai Haendel Vilmos: *Húsz év jogfejlődése a csonka országban és a volt cseh megszállt területeken (1918-1938)*. Ludvig István Könyvnyomdája. Miskolc. 1939.
- SZITA, 1989. = Szita Szabolcs: *Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944-1945*. ÁKV. Budapest, 1989.
- SZITA, 1991. = Szita Szabolcs: *Utak a pokolból. Magyar deportáltak az annektált Ausztriában. 1941-1945*. Metalon. Sopron, 1991.
- SZITA, 1993. = Szita János: *A magyar alkotmány történetének vázlatja 1848-1945*. Pécs, 1993.
- SZITA, 1994. = Szita Szabolcs: *A magyar holocaust-kutatás helyzete*. In: Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. TEDISZ. Budapest, 1994. 248-250. pp.

- SZITA, 2001. = Szita Szabolcs: *Együttélés – üldöztetés – holokauszt*. Korona Könyvkiadó. Budapest, 2001.
- SZITA, 2002. = Szita Szabolcs: *Iratok a kisegítő munkaszolgálat, a zsidóüldözés történetéhez*. Magyar Auschwitz Alapítvány - Holocaust Dokumentációs Központ. Budapest, 2002.
- SZITA, 2004. = Szita Szabolcs: *Történeti előzmények*. In: Rákos Imre-Szita Szabolcs-Verő Gábor (szerk.): *Mondjátok el mi történt. a Magyarországi holokausztról. Dokumentumok, tanulmányok, emlékezések*. Ex Libris, 2004.
- SZITA, 2005. = Szita Szabolcs: *Aki egy embert megment - a világot menti meg. Mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS - embevásár, 1944-1945*. Corvina Kiadó. Budapest, 2005.
- SZLADITS, 1942. = Szladits Károly: *Magyar Magánjog. Kötelmi Jog Különös Része*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1942.
- SZOMORA, 2009. = Szomora Zsolt: *A nemi bűncselekmények alapkérdései*. Rejtjel Kiadó. Budapest, 2009.
- SZONTÁGH, 1938. = *Közjog és magánjog elválasztása*. Jogállam: jog-és államtudományi szemle. 37. évfolyam. 5. szám. 1938. 172-181. pp.
- SZONTÁGH, 1939. = Szontágh Vilmos: *A zsidótörvény jogtudományos szemléletben*. Miskolci Jogászélet. A Jog- és Államtudományi Közlöny a Tiszai Ev. Egyházkerület Miskolci Jogakadémiájának Hivatalos Lapja. Felelős szerkesztő: Szepesváraljai Haendel Vilmos. XV. évfolyam. Miskolc, 1939. 299-313. pp.
- SZÖGYÉNI, 1941. = Szögyényi Gyula: *A magánjog érvényes szabályai*. Fonetikus Jogi Szeminárium. Budapest, 1941.
- TANULMÁNYOK, 1958. = *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról*. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest, 1958.
- TÉRFY, 1941. = Térfy Gyula: *Igazságügyi zsebtörvénytár: hatályban levő igazságügyi törvények és rendeletek gyűjteménye egységes szerkezetben, kiegészítve a m. kir. Kúria elvi jelentőségű határozataival*. Grill Könyvkiadó. Budapest, 1941.
- THE TRAGEDY, 1986. = *The Tragedy of Hungarian Jewry: Essays, Documents, Depositions. East European Monographs*, no. 208. Columbia University Press. New York, 1986.
- TILKOVSKY, 1994. = Tilkovszky Lóránt: *Korlátozástól a kiirtásig*. In: *Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából*. TEDISZ. Budapest, 1994. 160-165. pp.
- TILKOVSKY, 1996. = Tilkovszky Lóránt: *A magyarországi zsidótörvények*. Holocaust Füzetek. 5. szám. 1996. 67-78. p.
- TOMCSÁNYI, 1926. = Tomcsányi Móric: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei*. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1926.
- TOMCSÁNYI, 1943. = Tomcsányi Móric: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1943.
- TÓTH J., 2010. = Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés szabályozása a Horthy-korszakban és a II. világháború éveiben*. Jogtörténeti Szemle. 12. évfolyam. 3. szám. 2010. 52-60. pp.

- TÓTH, 1996. = Tóth Árpád: *A kivételes hatalom jogi szabályozása Magyarországon az első világháború előestéjén*. Acta Jur. et. Pol. Szeged, Tom. 50. Fasc. 13. 1996. 1-99. pp.
- TÓTH, 2005. = Tóth Judit: *Az egyesületi szabadság történetéről és mai tartalmáról*. Demokratikus Jogok Fejlesztéséért Alapítvány. Budapest, 2005. 28-54. pp.
- TÓTH-HALMAI, 2008. = Tóth Gábor-Halmi Attila: *Emberi jogok*. Osiris Kiadó. Budapest, 2008.
- TÓTH-RIBÁRY, 1939. = Tóth László-Ribáry Géza: *A zsidók egyenjogúsítására és külön jogrend alá helyezésére vonatkozó szabályok*. Hungária Könyvkiadó. Budapest, 1939.
- TURBUCZ, 2007. = Turbucz Dávid: *A politikai rendszer jellege a Horthy-korszak első tíz évében*. Múltunk. Politikatörténeti folyóirat. 2007/4. szám. 228- 254. pp.
- ÚJVÁRI, 1929. = Újvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest, 1929. <http://mek.niif.hu/04000/04093/html/index.htm>. A letöltés ideje: 2012. április 30.
- UNGVÁRI, 2010. = Ungvári Tamás: *Csalódások kora. A „zsidókérdés” magyarországi története*. Scolar Kiadó. Budapest, 2010.
- UNGVÁRY, 2013 = Ungváry Krisztián: *A Horthy-korszak mérlege*. Jelenkor, Budapest, 2013.
- VADÁSZ, 1944. = Vadász Lajos: *Tételes magánjogunk 1942-1944. (2 esztendő forrásanyaga)*. Háromi Könyvkiadó. Budapest, 1944.
- VAJDA, 1940. = Vajda József: *Zsidók-, új-, korlátolt-, teljesjogú és őskeresztények ingatlan jogviszonyai a zsidó-jogszabályokra tekintettel: keresztény tanúsítványokra vonatkozó joggyakorlat elvi döntései*. Általános Ny., Budapest, 1940.
- VAJNAI-DALMAI, 1942. = Vajnai Viktor-Dalmi Géza: *A honvédelmi törvény*. Budapest, 1942.
- VARGA, 2003. = Varga Norbert: *Első állampolgársági törvényünk (1879: L. tc.) elemzés - különös tekintettel a megszerzés és az elvesztés eseteire*. Könyv és könyvtár: könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények: a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 25. kötet. 2003. 267 - 294. pp.
- VARGA, 2005. = Varga László (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon*. Pannonica Kiadó, Habsburg Történeti Intézet. 2005.
- VARGA, 2005./A. = Varga Norbert: *Az állampolgárság megszerzése a magyar és az amerikai alkotmányjogban a 19. században*. Jogtudományi Közlöny. 2005. 8. évfolyam. 8. kötet. 541-556. pp.
- VARGA, 2008. = Varga Norbert: *Az állampolgárság fogalmának kialakulása a magyar közjogban*. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica. 2008. (71. Tom.) 1-17. Fasc. 491 - 517. pp.
- VARGA, 2009. = Varga Katalin: *„...üsse laposra őket az istennyila.”: Radnóti Miklós sajtópere*. Holmi, 21. évfolyam, 11. szám, 2009. 1508-1528. pp.

- VARGA, 2011. = Varga Norbert: *A kettős állampolgárság és a tömegesen visszatelepülők státusza a 19. században*. Jogtudományi Közlöny. 2011. 66. évfolyam. 9. szám. 445-458. pp.
- VARGYAI, 1998. = Vargyai Gyula: *A parlamentarizmus egyes kérdései Magyarországon a két világháború között*. In: Mezey Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Osiris Kiadó. Budapest, 1998. 288-194. p.
- VÉRTES, 1997. = Vértés Róbert: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938-1945*. Polgár Kiadó. Budapest, 1997.
- VESZPRÉMY, 2019. = Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Jaffa kiadó, Budapest, 2019.
- VIHAR, 1945. = Vihar Béla: *Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiről 1941-1945*. Hechaluc. Budapest, 1945.
- VINCENTI, 1942. = Vincenti Gusztáv: *A munka magánjogi szabályai*. Grill Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1942.
- VÖRÖS-LENGYEL-PUKY, 1942. = Vörös Ernő-Lengyel József-Puky Endre: *A m. Királyi Közigazgatási Bíróság újabb anyagi-jogi, hatásköri és eljárásjogi joggyakorlata*. I. kötet. A szerzők kiadása. Budapest, 1942.
- ZELENA, 2008. = Zelena András: *„Aktába írják, miről álmodoztam.” József Attila peranyagaiból*. Szeged; a város folyóirata. 20. évfolyam. 12. szám. 2008. 30-31. pp.
- ZSEDÉNYI, 1939. = Zsedényi Béla: *A magyar alkotmányjog fejlődése 1918-tól 1938-ig*. Ludvig István Könyvnyomdája. Miskolc, 1939.
- ZSIGMOND, 2007. = Zsigmond Anna: *„Jogászok a „jogállamban”*. *Gavriel Bar-Shaked-Julia Bock-Josi Stern: Miscarriage of Justice. The Elimination of Jewish Attorneys in Hungary during the Holocaust*. IAJLJ, Tel-Aviv. 2006. című könyvéről. *Eszmélet*. 19. évfolyam. 73. szám. 2007. 167-174. pp.
- ZSIGMOND, 2007./A. = Zsigmond Anna: *„Miscarriage of Justice. The Elimination of Jewish Attorneys in Hungary during the Holocaust”*. *Jura*. 13. évfolyam. 1. szám. 2007. 209-216. pp.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

- IV. 133. Edelény nagyközség iratai (1933-1950).
 IV. B. 802. b. Borsod vármegye főispánjának iratai (1939-1944.)
 IV. B. 810/b. Borsod vármegye alispánjának iratai, közigazgatási iratok (1939-1944).
 IV. 817. Az edelényi járás főszolgabírájának iratai (1933-1950).
 IV. B. 818. A mezőcsáti járás főszolgabírájának iratai (1938-1945).
 IV. 819. A mezőkövesdi járás főszolgabírájának iratai (1920-1937).
 IV. 820. A miskolci járás főszolgabírájának iratai (1920-1928).
 IV. 822. A putnoki járás főszolgabírájának iratai (1941-1944).
 IV. 823. A sajoszentpéteri járás főszolgabírájának iratai (1920-1944). 10. doboz.
 IV. B. 1906. Miskolc város Polgármesteri Hivatala iratai (1941).
 V-174. Mezőcsát nagyközség iratai (1945, 1946).
 VII. 51/b. A Miskolci (Királyi Ügyészség) Államügyészség iratai (1938-1944)
 VII. 1/b. A Miskolci (Királyi) Törvényszék iratai (1938-1944).
 XVIII-89. A mezőcsáti Nemzeti Bizottság iratai (1945-1949).

Budapest Főváros Levéltára

- VII. 5. C 4228. kötet: Budapesti Királyi Törvényszék iratai
 VII. 5. C 4229. kötet: Budapesti Királyi Törvényszék iratai
 VII. 5. C 4230. kötet: Budapesti Királyi Törvényszék iratai

Magyar Nemzeti Levéltár

- K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.
 K 28. Miniszterelnökség: Nemzeti és kisebbségi osztály iratai: 14.; 96.;139.; 140.; 141.; 142.; 145.; 146.; 147. csomó.
 K 28. Miniszterelnökség: Nemzeti és kisebbségi osztály iratai. Zsidó ügyek II. rész 222. tétel, III. rész
 K 149. BM rezervált iratok 1941-1944.
 K 583. Egyesített Kúria általános iratok. 64. tétel: a zsidótörvény kijátszása.
 K 583. Egyesített Kúria általános iratok. 12. csomó/97. tétel: az állam és törvényes rendjének felforgatása.
 K 583. Egyesített Kúria általános iratok. 12. csomó/100. tétel: a honvédelmi törvény-nyel kapcsolatos perek.
 K 583. Egyesített Kúria általános iratok. 12. csomó/104. tétel: kormányzósértés.
 K 583. Egyesített Kúria általános iratok. 183. csomó (1943): fajgyalázási perek.

Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár

VI. / 941. szám: Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések:

Ságvári Ágnes gyűjteménye 1889-1992.

Országgyűlési Könyvtár

Parlamentari Gyűjtemény. C2/4035.

EGYÉB FORRÁSOK

Jogsabályok

1920. évi országos törvénytár:

Corpus juris. M. kir. Belügyminisztérium. Budapest, 1920.

1928. évi országos törvénytár:

Corpus juris. M. kir. Belügyminisztérium. Budapest, 1928.

1938. évi országos törvénytár:

Corpus juris. M. kir. Belügyminisztérium. Budapest, 1938.

1939. évi országos törvénytár:

Corpus juris. M. kir. Belügyminisztérium. Budapest, 1939.

1940. évi országos törvénytár:

Corpus juris. M. kir. Belügyminisztérium. Budapest, 1940.

1941. évi országos törvénytár:

Corpus juris. M. kir. Belügyminisztérium. Budapest, 1941.

1942. évi országos törvénytár:

Corpus juris. M. kir. Belügyminisztérium. Budapest, 1942.

Magyarországi Rendeletk Tára. 1938-1944. M. kir. Belügyminisztérium.

Budapest. 1938., 1939., 1940., 1941., 1942., 1943., 1944.

Országgyűlési nyomtatványok

Nemzetgyűlési irományok. 1920. III. kötet, XX-XXII. szám.

Nemzetgyűlési napló. 1920. V. kötet.

Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai. XII. kötet.

Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés képviselőházának naplója. XII., XVIII-XXII. kötet.

Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés felsőházának naplója. III-VI. kötet.

Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés felsőházának az irományai. V. kötet. Budapest, 1941.

Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés felsőházának a naplója. I-V. kötet. Budapest, 1941.

Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai. II., V-VIII. és X. kötet. Budapest, 1941.

Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I-XIX. kötet. Budapest, 1941.

RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

B-A-Z ML =	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
BFL =	Budapesti Fővárosi Levéltára
BHT =	Büntetőjogi Határozatok Tára
BGB =	Bürgerliches Gesetzbuch
BK =	Belügyi Közlöny
FN =	Felsőházi Napló
GJ =	Gazdasági Jog
JH =	Jogi Hírlap
JK =	Jogtudományi Közlöny
K =	Kúria
KI =	Képviselőházi Irományok
KH =	Közigazgatási Hírlap
KN =	Képviselőházi Napló
MJSZ =	Magyar Jogi Szemle
MNL =	Magyar Nemzeti Levéltár
MZSL =	Magyar Zsidók Lapja
NI =	Nemzetgyűlési Irományok
NN =	Nemzetgyűlési Napló
OGYK =	Országgyűlési Könyvtár
PN =	Pesti Napló

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik bármilyen formában hozzájárultak a könyv elkészítéséhez. Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Prof. Dr. Stipta Istvánnak, aki útmutatásaival segítette végig a munkámat. Nagyon hálás vagyok opponensemnek Dr. Herger Csabánénak, aki támogatta és szorgalmazta a könyv megjelentetését, és lektorként is segítette a munkámat. Értékes szakmai tanácsaival, észrevételeivel, javaslataival segítette az értekezésem könyvvé alakítását, továbbá biztatott a téma kutatásának a folytatására. Szeretném megköszönni Prof. Dr. Karsai László szakmai tanácsait, valamint azt, hogy rendelkezésemre bocsátotta az általa összegyűjtött zsidótörvények és rendeletek listáját. Köszönettel tartozom továbbá Dr. Bató Szilviának, Prof. Dr. Bragyova Andrásnak, Dr. Pap András Lászlónak, Prof. Dr. Paulovics Anitának, Prof. Dr. Sárly Pálnak, Dr. Szabó Istvánnak, Dr. Schweitzer Gábornak, valamint Dr. Varga Norbertnek hasznos és értékes észrevételeikért és javaslataikért. Köszönöm a munkahelyem, a Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet munkatársainak a támogatását. Köszönet illeti a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának azokat a hallgatóit is, akik a szabadon választott tárgyak (Jogegyenlőség-jogkorlátozás-jogfosztás 1938-1944; A Horthy-korszak perei I-II.) keretében folytatott közös gondolkodással, a téma iránti érdeklődésükkel, kérdéseikkel, lelkesedésükkel segítették a munkámat. Köszönettel tartozom Kis Józsefnek, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatójának, aki felkarolta a kézirat kiadását és annak megjelentetésén fáradhatatlanul dolgozott. Köszönöm a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár munkatársainak a levéltári kutatáshoz nyújtott segítségüket és kedvességüket. Köszönöm Máté Istvánnak, a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársának, a könyv végleges formába öntéséhez nyújtott hasznos tanácsait és segítségét. Végül, de nem utolsó sorban köszönet illeti családomat a támogatásukért. Elsősorban férjemnek, Kunt Gergelynek tartozom köszönettel, aki támogatása, lelkesedése és bátorítása mellett történészként a szakmai tanácsaival és javaslataival is segítette a munkámat. Továbbá hálással köszönöm Édesanyámnak, Gulyás Teréziának a könyv szövegének gondozásában nyújtott segítségét.

Miskolc, 2020. március 25.

